№1

Рік XI. Р. 1902 кн. I. Т. XLV.

45

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

17а

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XI Jahrgang. 1902, I B. B. XLV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 26/II. 1902 р.

Рік XI. Р. 1902 кн. I. Т. XLV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XI Jahrgang. 1902, I B. B. XLV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 26/II. 1902 с. с.

Зміст XLV тому.

Inhalt des XLV Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seite des Buches.

Чи маємо автентичні грамоти кн. Льва?

Критично-історична розвідка

М. Грушевського.

Як відомо, до нас дійшло велике число ріжних надань з іменем князя Льва Даниловича. Тепер їх відомо близько двадцять in extenso (не рахуючи звісток про такі грамоти, яких не маємо) [1]). Ні одної не маємо в оригіналї, а тільки в потвердженнях і облятах більше або меньше пізніх, починаючи від XV в. Сї Львові грамоти, що все виринали від часу до часу, і то в великім числї, викликали ріжні сумніви вже у польського правительства; принаймнї, при ревізиї прав 1564 р. депутати висловили ріжні непевности що до них, і їх справа діскутовала ся на соймі 1564 р., відіслана була на сойм 1565, бо в сїй справі показала ся nieiaka rożnica, знову відложена, і тільки на соймі 1569 р. порішена була на користь сих грамот[2]); а хоч з рішення виходило-б, що спори обертали ся головно коло того, чи надання Льва правосильні, себ-то чи дають на означені в них

[1]) В останнє повний катальоґ сих грамот спробував дати д. Линниченко: „Суспільні верстви Галицької Руси“ с. 54—7 (руськ. переклад), але й тут вони не всї ще.

[2]) В ревізиї прав 1564 р. читаємо нпр. на однім місцї таку замітку: Confirmacia listhu Leonis ducis opisania granicz, isz iescze nigdi nie byla similis, okolo listow Leonis ducis y ynnich xziąząth ruskich, iesli maią isz, poniewass po nich ziem Ruskich mieczem dostano, — do krola i. m. На иньшім місцї: listh dobry, stari, quatenus in usu, a wsakze iednak pothem vznania o takowych lisczіech od xziązecia Lwa do drugiego seymu krol i. m. odlozil; zgadzalo sie iednak przy takich lisczіech

маєтности права відповідні супроти постанов екзекуциї, але нема сумнїву, що саме питаннє се викликало велике число сих грамот та часто непевні обставини їх появи; маємо зрештою й виразні звістки, що і в зверхнїм виглядї грамот будили сумнїви ріжні річи[1]). Зміст, при браку відповідних відомостей з руської історії й археоґрафії в королївській канцеляриї, ледви чи будив там особливі сумнїви. За те для новійших дослїдників, обізнаних з староруськими памятками, грубі недорічности Львових грамот були аж занадто ясні. Вже Карамзїн, маючи лише одну Львову грамоту (галицькій катедрі), не вагав ся признати її фальзіфікатом (II пр. 203). Зубрицький, хоч в своїй Критико-историческій повѣсти Червонной Руси признавав Львові грамоти автентичними (с. 72), з'іґнорував їх зовсїм в своїй пізнїйшій Історії, а А. Петрушевич в однїй з своїх раннїх праць, перейшовши всї звісні йому грамоти кн. Льва (числом 10), всї за порядком признав фальзіфікатами[2]).

Але не легко зовсїм викинути з поміж джерел таку цінну річ як грамоти руського князя XIII в., і зовсїм природно, коли той або иньший дослїдник задавав питання — чи з половою разом не викинено й здорове зерно, чи поміж фальзіфікатами з іменем Льва нема й справдї автентичних грамот сього князя? Се тим більше, що звістки про Львові грамоти, предложені руськими боярами польським королям, починають ся від самого початку польських часів, від Казимира В. (маємо такі звістки з рр. 1360—1)[3]); невже й тодї фальзіфікували ся грамоти з іменем Льва?

І от супроти сих принад і вказівок, бачимо, то той то сей учений пробує оборонити ту або иньшу грамоту Льва, признати її автентичною.

---

revisiei panom niemalo, zeby takie byly dobre, ktore mayią pieczenczi z zubem. — Лит. Метрика IV. B. кн. 8 л. 98 об. і 148 об. Про соймові дебати — Volum. legum II c. 47 і 65, рішеннє звучить так: O sądzeniu starych listów Lwa, Świdrygała y innych xiążąt, których kognicya na ten seym była odłożona, tak cum ordinibus regni należliśmy: iż ktożkolwiek za listy temi iest in possessione bonorum quorumcunque, przy niey ma bydź zachowan perpetue et in aevum iuxta tenorem earundem literarum.

[1]) Див. вище замітку депутатів, що автентичними треба уважати тільки такі грамоти, які мають печать „з зубом" (пор. низше Грамоти на Гординю і Кільчичі). Значіннє сих слів лишаєть ся неясним.

[2]) Галичскій историч. сборникъ II с. 84 і далї.

[3]) Єсть і старша: грамота Казимира 1352 р., де він згадує про ґрунти надані Львом львівському війту Бертольду, але та сюди не належить.

Найбільше оборонців мала коротенька грамота Льва на Добаневичі. Се найстарша копія з усїх Львових грамот: маємо її облятовану в львівських ґродських книгах під р. 1443; подаю її, справивши по ориґіналу численні похибки видання (в Akta grodzkie i ziemskie т. I):

А се листъ княз(я) Илъвовъ на Добаневичѣ. А се я князь Левъ вызвали єсмы с Литовъскоѣ землѣ два братѣньця Тутения а Монтсѣка, дал(и) єсмы ѣма оу Перемыскоѣ волость село Добаневичь и съ землею, и съ сѣножятими, и съ гаѣ, и съ дубровами, и с рѣкою, и ставом, и с потоки, и с криницями, со усѣми поборы, и с винам(и), и съ головинитъством, и серпом, и с косам(и), и с млином, со усѣми ужитки, какъ єсмы сам держялъ. А дал єсмъ ѣмъ у вѣк и дѣтем ѣхъ и унучятом ѣхъ и праунучятом ѣхъ; не надобѣ уступати ся на моє слово ником(у), а кто ся уступит, тотъ увѣдаєть ся со мною перед Быгомъ.

Її одну з Львових грамот видано в Akta grodzkie i ziemskie, пок. Анатоль Левіцкий для неї одної робив виїмок з Львових фальзифікатів[1]), за автентичністю її заявили ся й новійші дослїдники — розумію проф. Линниченка в його специяльних працях про Галичину XIV—XV вв.[2]).

В останнїй своїй працї про Галичину сей дослїдник уважає автентичними ще дві грамоти Льва, вписані в ревізиї прав 1564 р. Одна з них була предложена до ревізиї в потвердженню Жиґимонта-Авґуста з р. 1557, в латинській транскрипциї, і звучить так:

Hordinski. Hordinie et Dorozewo.

Sigismundus Augustus, Dei gratia rex Poloniae etc. Significamus etc., exhibitas esse nobis literas pargameneas illustris Leonis ducis Russiae, titulo et sigillo eius dentali solito munitas, nec corruptas, nec aliqua in parte suspectas, donationem villarum Hordynie et Dorozewo in districtu Samboriensi sittarum in se continentes, rutheno idiomate scriptas, quae quidem literae polonicae redditae sic habent:

Ia knyass Lew wezwali iesmo z Litewskoie zyemly Stephana Lizda y dali esmo iemu w Samborskiei wolosthy selo Hordinye, a druhoie Dorozewo ze wssymi wsith[k]y, y ziemlyeiu, y syenoziathmy, y z dubrowamy, y z liessamy, z bortnici, s soczem, z rekamy, zo mlynom, z ozierom, s potoky, z kryniczamy, z wyniamy a zo wsemy prawy, tak

[1]) Obrazki z najdawniejszych dziejów Przemyśla c. 96.
[2]) Линниченко: Юридическія формы шляхетскаго землевладѣнія въ Галицкой Руси с. 311, Суспільні верстви с. 52.

iako iessmi ssamy dzierzely, tak dali esmo yemu na wyeky, y nye nadobye sie w toie nykomu wstupowaty, a kto ssie wstupith, sząd budziecz s nyem pyered Bogem.

Supplicatumque nobis est nobilis Iwan Hordinsky dicti Qwassni nomine, vt eas authoritate nostra regia approbare confirmare et ratificare dignaremur. Nos praecibus pro illo interpositis adducti, litteras praefatas, sic insertas, approbamus, confirmamus et ratificamus hisce litteris nostris, decernentes eas, quatenus in usu earum possessor fuerit, robur debitae et perpetuae firmitatis obtinere debere. In cuius rei testimonium etc. Datum litterarum in conuentione generali die octaua ianuarii 1557. Relatio et subscriptio ~~Ioannis~~ Przerambsky r. P. vice cancellarii [1]).

Друга грамота предложена була в потвердженнях Володислава й Казимира Ягайловичів, в латинськім перекладі:

Ecce ego dux Leo dedi servitori meo Kunath militi duas villas in districtu Premisliensi videlicet Rythorowicze et Rogossno cum omni iure, cum capitalibus paenis, et mericis, et cum omnibus pratis, cum sylwa Radossow, pascuis aut zyrem, et dedi eidem perpetuo, et nullus se in hoc se intromittat, at quis se in verbum meum intromiserit, iudicium nostri fiet coram Deo [2]).

Як бачимо, перша й друга грамота — надання Добаневич і Гордині дуже подібні що до зверхньої форми: обидві видані якимось „покликаним з Литовської землї“ особам; стилїзация подібна також зовсім, тільки друга грамота коротша. Вийшла ся друга дуже пізно, бо що йно в 1557 р. була предложена до затвердження, тимчасом як першу знаємо вже в облятї 1-ої пол. XV в.

Третя не має тих подібностей (зрештою латинський переклад не дає понятя про оригінальну стилїзацию). Але єсть подробиця спільна для всїх трох, подробиця дуже інтересна, задля котрої одної варто забрати ся до питання про автентичність сих грамот: те що в усїх трох грамотах маєтности надають ся з правами домінїяльного суда (с винами и съ головинитствомъ, z wyniami, cum capitalibus poenis).

Признаюсь, що ся подробиця була для мене вихідною точкою в моїй оцїнцї автентичности сих грамот: слїдячи історию

---

[1]) Литовська Метрика IV. В кн. 9 л. 309 об. У проф. Линниченка вона була видрукована з деякими скороченнями, але з численними помилками.

[2]) Литов. Метрика IV. В кн. 9 л. 112 об., подаю як подана вона у проф. Линниченка, з деякими лише спростованнями.

панського суду над селянами в наших землях (в V томі своєї Історнї України-Руси), мусів я застановити ся над сими грамотами, що дають про сеє суд одиноку звістку з часів руського права, і оцінити критично сю звістку. Не входячи близше в сю справу, я тільки коротко вкажу головні підвалини для критичної оцінки звістки грамот про судові кари селян:

а) В иньших памятках з часів руського державного житя ми не стрічаємо ніяких вказівок на право пана судити й побирати судові кари (сї дві річи тїсно звязані, бо й право суду цінило ся тому головно, що давало право на сї кари) з свобідних селян („господину" прислугує право карати челядь, а також і закупів „про дѣло"), але се иньша справа.

б) В в. кн. Литовськім, що розвивало своє право на основі староруській, право панів на суд і кари селян признаєть ся тільки земським привилеєм Казимира 1447 р., перед тим воно незвістне, й як треба здогадувати ся — признане було під впливом права польського.

в) В грамотах Казимира В. на маєтности, виданих на підставі предложених йому грамот Льва[1]), 1360—1 рр., не згадують ся судові кари між джерелами доходів маєтности, отже по всякій правдоподібности предложені йому Львові грамоти про них не згадували (чи були вони автентичні, иньша справа, але сфабріковані вони не могли бути инакше як тільки вповні відповідно до староруських порядків, за сьвіжої їх памяти). Не знаходимо їх і в руських грамотах Казимира В. й близших його наступників, споряджених, правдоподібно, на взірець грамот руських часів.

Всї сї обставини промовляють против автентичности права панів на судові кари селян, признаного тими Львовими грамотами.

Окрім сеї спільної точки знайдемо дещо і в поодиноких грамотах не зовсїм певне. Перейдемо їх по порядку.

Першу грамоту маємо нїби в найбільше чистій формі, можемо про сю форму судити, і мусимо сконстатувати, що вона „неблагополучна".

Насамперед по що ся напись, що мала бути на тім нїби оріґіналї": „А се листъ"... і т. д.? Далї, правопись і мова занадто вульґарні для княжої канцеляриї, а трудно припустити, щоб всї сї вульґаризми належали тому, хто вписував грамоту до ґродської книги. Про фонольоґію говорити не хочу, про се волів би почути

[1]) Kodeks Małopolski III ч. 737 і 743, Akta Grodzkie i Ziemskie V ч. 27.

голос специялїстів, зазначу тільки, що минї й вона також підозріла для часів Льва, а всю на карб переписувача XV в. зложити її трудно.

Не дуже натурально виглядає й се „визваннє з Литовської землї“ тих обдарованих (звістне зрештою і з иньших Львових фальзіфікатів).

Нарештї були великі непевности і в обставинах самої появи сеї грамоти. Скільки можемо судити з судових записок[1]), справа була така. Шл. Дмитро Боратинський заявив претензиї на с. Добаневичі инакше Заставє (теп. Дубаневичі коло Рудок) і на попертє їх показував два документи: контракт продажі з 4/II. 1443 в Перемишлї, котрим продав йому се село за 130 грив. шл. Яцко з Добаневич, і сю Львову грамоту. Але на сесиї 14/III. 1443 р. одна з властительок Добаневич Анна Циранова через свого відпоручника наложила арешт на сї документи (arestavit alios zapovyedzal), і яко опротестовані були вони втягнені в ґродські книги. В сій справі мав відбути ся полюбовний суд між Боратинським з одного боку, а з другого — з дідичками з Добаневич — тою Ганною й ще Ганкою жінкою Кузьми з Добаневич, але ми більше про той спір нїчого не знаємо. Видавцї актів підносять той сумнїв супроти контракта продажі, що він має таку дату, яка не згоджуєть ся з термінами перемишльських рочків; досить підозріло також, що той продавець — Яцко з Добаневич зовсїм в процесї не згадуєть ся анї фіґурує. Тож дальше мовчаннє про сей спір можна толкувати тим, що Боратинский сховав свої претензиї до кешенї, бо документи, на які він операв ся не були правосильні, скажім більше виразно — були сфальшовані.

Так стоїть справа з першою, найбільше привабною й правдоподібною з усїх Львових грамот.

Перейдемо до другої:

Підозріла насамперед її так пізна поява — в серединї XVI в. Треба було-б страшенно виїмкових обставин, щоб руський рід, держачи без нїяких иньших документів свою маєтність і додержавши до пол. XVI в. (так виходило-б), аж тодї предложив свій документ з Львових часів (перед тим затрачений чи незвістний йому?). Се вже одно дуже непевно. Однаковий вступ з першим документом наводить на гадку про підробленнє його на взір першого. Згадка „Самбірської волости“, — Самбір перед польськими часами звістний нам тільки з Львових грамотах

[1]) Akta Gr. i Ziem. XIV с. 82—3, ч. 656, 658—660, 663—4.

та иньших апокрифічних документах, й істнованнє такої „волости“ за часів Льва дуже сумнївне. Не звістна в руських часах і катеґория „бортників“.

Третїй документ дійшов в латинськім перекладї, й форма його крита. Підозріло тільки звучить се „servitori meo... *militi*“; для XV або XVI в. се ясно, але який руський термін XIII в. міг би крити ся під тим militi, того я не потраплю сказати, і такого не вмію підшукати, щоб був у згодї з староруською суспільною термінольоґією. Не зовсїм певне також се поясннеиннє pascuis aut żyrem, дуже зрозуміле з становища XVI в., але не конче потрібне для XIII. Не маючи ориґінального текста його потверджень, не можемо судити про їх автентичність (що такі потвердження не все були автентичні, побачимо низше), але якийсь сумнїв було насунуло депутатам при ревізиї прав потвердженнє Володислава Ягайловича, і вони нотують: a wssakze iz iescze o takich lisczieech xiązęczia Lwa przez Wladzislawa nye bila nigdi cognicio, iesli mayą bicz trzimane, czili nie — do k. iegom.[1]).

Отже всї три документи мають ряд непевностей, автентичними їх уважати, принаймнї поки не будуть збиті піднесені против них закиди — не можна.

II.

Останнїми часами, в опублїкованій перед кількома тижнями розвідцї про ленні відносини в Галичинї[2]), шановний дослїдник галицької старини др. Прохаска оголосив автентичною ще одну Львову грамоту — витошинським конюхам, з 1297 р. (с. 5). Тому що тексту сеї грамоти, анї близшого змісту її ш. автор не подав, я заінтересований справою Львових грамот, поспішив ся розслїдити справу „на ґрунтї“, себто в актах львівського краєвого архиву. Справа стоїть так:

Під р. 1633, 28/II, облятовано в книгах сяніцького ґрода дві грамоти кн. Льва витошинським конюхам на с. Витошинцї, одна з р. 1296 (6804), 21 вересня, в потвердженню кор. Казимира 1448 р., в латинськім перекладї, друга — з р. 1297, в потвердженнях Жиґимонта-Авґуста 1566 й Жиґимонта 1631 р., в перекладї польскім. Др. Прохаска покликуєть ся специяльно

---

1) Копія в книзї ґроду сяніцького 19 с. 811.

2) Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, Кр., 1901 — відбитка з XLII т. Rozpraw, що вийшов сими днями.

на першу з них, тим самим признаючи її автентичною[1]), хоч не мотивує сеї автентичности близше. Але як побачимо зараз, ся грамота 1296 р. не має ніякого першенства перед другою, противно була фабрікатом ще пізнійшим від другої.

Насамперед подаю тексти обох грамот:

Кн. Лев надає своїм слугам з Витошинець с. Витошинці з обовязком воєнної служби. У Львові 21 вересня 1296 р.

Кор. Казимир потверджує сю грамоту. В Городку 14 марта 1448 р.

In nomine Domini. Amen. Ad perpetuam rei memoriam, ne eror obliuioni traditarum rerum aliquod interim gestarum afferat incommodum, supraemorum regum ducumque consilia adinuenerat illas per literas et testimonia perpetue firmari debere. Proinde nos Casimirus Dei gratia rex Poloniae et terrarum Cracouiae, Sandomiriae, Siradiae, Łançyciae, Cuiauiae etc. suppremus dux Lituaniae, Russiae et Prussiae, chelmensis, elbingensis, Pomeraniae dominus et heres, notum facimus tenore praesentium literarum quibus expedit uniuersis et singulis, praesentibus et futuris, praesentium literarum noticiam habituris, quomodo relatum est nobis nomine et ex parte fidelium seruitorum nostrorum Lewkonis Wasilowicz et Hawryło, Jackonis, Tymkonis, Andreae, Petri, villae Witoszynce heredum, districtus Praemisliensis, supplicatumque est nobis, quatenus literas seu priuilegium bonae memoriae Leonis ducis Russiae, antecessoribus eorum gratiose donatas, ex idiomate rutenico in latinum transferri translatumqûae renouari, confirmari, roborari, approbari ex singulari gratia nostra dignaremur. Quarum literarum seu priuilegii tenor de verbo ad verbum sequitur estque talis:

Nos dux Leo, regis Danielis filius, notum facimus uniuersis, quia seruitores nostri Wasil, Ihnatko, Illia, Iwan, Hrycko, Stepan, villae Witoszeniec heredes, fidelia dignaque obsequia nobis praestiterunt, visaque illorum fidelia obsequia ad eorum expostulationem et petitionem, accedente ad id consilio senatorum nostrorum curiaeque nostrae, confirmauimus illis literis nostris hereditatem ipsorum villam Witoszeniec, heredibusque et suceessoribus eorum, dedimusque eis illa omnia, quaeque spectant et ab ipso euo ad eandem villam superius expraessam spectabant perpetuo et in aeuum, cum agris, pratis, syluis, boris, desertis, et campum Kruel nuncupatum, cum mercis ad id pertinentibus gra-

[1]) Що правда, ш. автор вказуючи на першу грамоту, бере дату й зміст з другої, але, видко, розуміє таки першу.

nitiebusque perpetuis, incipiendo a vertigine montis syluae dictae Lipnik et pertendendo inferius per syluam ad alueum alias Kalny potok nuncupatum penes campum dictum Starowka ad riuulum alias do krynice, et ab eo riuulo alias od krynice inferius fluuio alias potokiem et ab eo alueo od potoka per campum ad prata, et a pratis directe per campum ad planiciem a tergo alias na błonie zadnie, et ex ea planitie alias z błonia campo usque ad montem alias do szelemionia, eodem monte usque ad syluam dictam Iwanie, et ab eodem sylua Iwanie ad Kruel, et a Kruel sub monte alias zagorzem ad dumum dictum tarnowi alias do tarnowego krza, et ab eodem dumo tarnowy nuncupato directe vertigine montis usque ad locum dictum ad vertiginem montis silue dictae Lipnik, ita late longe circumferentialiterque, prout eiusmodi metae alias uroczyska in se continent. Insuper liberum illis erit et successoribus eorum syluae nostrae ducatus alias hospodarskiego tam pro aedifitio quam etiam pro aliis omnibus necessitatibus robora lignaque communia secari et ad domos suas deduci, vehi et utifrui. Ea omnia illis posterisque eorum dedimus nihil sibi pro usus ibidem perpetuis temporibus reservantes. Et illi nobis successoribus nostris bellum pubium seruire. Et circa praemissa personaliter interfuerint domini consiliarii nostri: metropolitan(us) haliciensis Iwan, et Marko władika praemisliensis, duces Andrei et Wasko Jarosławic et alii multi milites et nobiles. Ad quod et sigilla nostra appendi fecimus. Et si quis voluerit verbo nostro contradicere vel literis nostris aliquid dethraheri, iudicium nostrum cum ipso coram Domino Deo erit. Scriptum Leopoli mensis septembris die vigesima prima anno sesc tysiącznego osmsetnego czwartego. Et notarius Zachariaszko Wiktorzyn.

Nos igitur praefatorum seruitorum nostrorum Lewkonis Wasilowicz et Hawryło, Iackonis, Iurkonis, Andreae, Petri praecibus iustis gratiose acclinati et adducti, habentesque pro oculis, quod iuste petentibus non denegandum est, nec debet consensio et assensio, praefatas literas ducis Leonis terrae Russiae domini duximus confirmandas, roborandas, renouandas et approbandas tenore literarum praesentium in omnibus illis punctis, articulis et clausulis, prout sunt ex originalibus translatae, ex certa scientia nostra, voluntate et mandato speciali approbamus, roboramus, consentimus et confirmamus, decernentes ips(as) robur perpetuae firmitatis obtineri. In quarum literarum euidens testimonium sigillum nostrum praesentibus est superappensum. Datum in Grodek feria quinta post dominicam Iudica anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo octauo, in praesentia ibidem reuerendi in Christo patris dni Gregorii archiepiscopi leopoliensis et magnificorum ac generosorum Stanislai de Ostrorog calisiensis, Stanislai de Chodecz

Russiae, Michael Mussyło de Buczacz plocensis pallatinorum, Dobyslai Kmita de Wisnice lublinensis, Dobeslai de Sieradz praemisliensis, Joanne (sic) de Ssprowa leopoliensi, Andreae Fredro de Pleszowice haliciensi castellanorum, Ioannis de Tranfin regni Pol marschalci, Ioannis Odrowąs de Sprowa dapiferi, Pauli Iasiensky subdapiteri sendomiriens(ium), Chelmensis et Belzensis terrarum capitaneorum, Stanislai de Skarzyn, Ambrosii Peszowsky, Alberti Bielawsky notariorum curiae regiae et aliorum multorum fide dignorum testium. Datum per manus venerabilis Alberti de Zychlin custodis senomiriensis, gnesnensis, cracouiensis, wlad(islavi)ensis, poznaniensis ecclesiarum canonici, regni Poloniae vicecancellarii, sinceri nobis dilecti. Ad relationem eiusdem venerabilis Alberti de Zychlin regni Poloniae vicecancellarii.

Облятовали в ґроді Сяніцькім 28 лютого 1633 р. nobiles Fedko Radewiąt et Sienko Kuniowicz, Jacko Mikitcząt et Jacko Hriniowiąt Witoszyńscy in villa Witoszyńce heredes suo et reliquorum coheredum et conuicinorum suorum nomine, разом з другою грамотою — книга ґроду сяніцького 151 с. 2303.

Кн. Лев надає ґрунти підданим своїм з Витошинець з обовязком военної й конюшої служби. В Перемишлї, 1297 р.

Кор. Жиґимонт-Авґуст потверджує сю грамоту. В Люблинї 4 липня 1566 р.

Sigismundis Augustus Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Masouiae, Samogiciaeque etc. dominus et heres. Significamus tenore presentium quorum interest uniuersis et singulis, expositum esse nobis nomine subagasonum nostrorum praemisliensium siedelniki nuncupatorum de villa Witoszynce, quomodo superioribus temporibus Skythis dominia nostra, praesertim vero terras Russiae vastantibus privilegium ab illusstrissimo et (sic) domino Leone Russiae principe super descriptione granitierum villae Witoszynce, quam incolunt, concessum, maior(es) ipso(rum) amisissent, supplicatumque est nobis, ut dicti priuilegii transsumptum in libro quoddam ecclesiae ipsorum ruthenice vetusto repertum confirmare, ratificare et approbare dignaremur, quarum quidem literarum tenor de verbo ad verbum de ruthenico in linguam nostram vulgarem translatus sequitur estque talis :

My xiądz Lew, wielkiego krola Daniela syn, namowiwszy się z swoiem dworem hospodarskiem, wzielismy sobie na dwor nasz hospodarsky wies naszę wolną Witoszyńce na słuzbę naszę woienną y dla przyglądania koni naszych hospodarskich przy dworze naszem przemyskiem. Iz tesz to wsi poddani naszy prosili nas iako to słudzy naszy siedelni, abysmy im na to dali list nasz z opisaniem granic

tey to wsi pod pieczęcią naszą hospodarską dla pokoiu wiecznego, my tedy prozbom ich dosyc czyniąc, dalismy im za ich posługi pilne z lasem, z borami, z łąkami, z rolami począwszy z wierzchu Lipnika lasa dołem dębiny mimo polanu bolotha na Kalny potok, potokiem do Piskorowey dąbrowy, do kołodzicza, od kołodzicza dołu potokiem do steszki, wrociwszy sie z potoku na łąki przez pole prosto na błonie zadnie po roli popowey y po dąbrowę do drogi od Kurasic, drogą prosto po las Iwania na Kruhel, Kruhelem drogą do Tarnowego krza, a od Tarnowego krza mimo horodyszcze, od horodyszcza drogą do wierzchu Lipnika — to wszystko dalismy im na wieki wiekow y potomkom ich. A kto by chciał nastąpic na nasze słowo, sąd mnie z niem przed panem Bogiem. Pisano w Przemyslu roku szostego tysiącznego osmisetnego piątego.

Nos itque supplicationibus huiusmodi benigne annuentes, literas praeinsertas ac omnia et singula in eis contenta et descripta approbandas, ratificandas et confirmandas duximus, prout approbamus, confirmamus et ratificamus per praesentes, decernentes eas robur perpetuae firmitatis obtinere debere, ita tamen quantum in usu et possessione limitum villa praefatae dicti subagasones fuerunt et hactenus sunt. In cuius rei testimonium sigillum nostrum praesentibus appendi iussimus. Datum Lublini quarta mensis iulii anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo sexto, regni vero nostri trigesimo septimo. Relatio reverendi Petri Myszkovsky regni Poloniae vicecancellarii decani cracouiensis, gnesnensis, płocensis, łenciciensisque praepositi. Petrus Myszkowsky r. p. vicecancel.

Грамоту сю потвердив 27 серпня 1631 р. в Варшаві кор. Жиґимонт III; потвердженнє се облятовано в ґроді сяніцькім 28 лютого 1633 р. разом з попередньою грамотою — книга гроду сяніцького 151 с. 2306.

Щоб зрозуміти обставини, серед яких з'явили ся обидві сї грамоти мушу пояснити дещо історию сих витошинських конюхів.

В Перемишльській землї XV—XVI вв. були численні осади королївських конюхів, дуже архаічного типа, що з всякою певностию ішли ще з руських часів: Негребка і Ossko (Гійсько) під Перемишлем, ґрупа сіл коло Медики. Сї остатнї задержали ся аж до другої полов. XVI в., найстаршу-ж відомість про них маємо з Ягайлових часів[1]). Ті медицькі конюхи (села: Буців,

[1]) В реляциї перемишльського судї Костка — Древности археограф. комиссіи москов. археол. общ. I с. 546 (тут згададий Буців); для пізнїйшого часу — середини XV в. див. Akta Gr. i Ziem. XIII, index sub vocibus Baticze, Torky, Vitoschyncze, т. XVII ч. 1243 (Батичі), 1249, 1520—4 (famosi subagasones r. maiest. de Vithoschincze).

Торки, Витошиці, Даровичі, Батичі, Малковичі, Мацковичі) ще в 1-ій половині XVI в., здаєть ся, не знали панщини анї даней нїяких, окрім обовязків стерегти й доглядати королївське стадо та припастати для нього сїно. Таких малих обовязків не могли переболїти перемишльські старости і в другій половинї XVI в. заходили ся накладати на них ріжні додаткові обовязки, а далї й переносити сї конюші села на панщину. Конюхи противили ся, як могли, але боротьба була нерівна. Королївська комісия, спроваджена на ґрунт „з вини (za prziczinę) їх самих“ постановила, що досить полишити для конюшої служби два або три села, а решту, виміривши їм ґрунти на лани, перевести на звичайні сїльські податки й панщину. Се зараз і зроблено в Буцеві й Торках, а иньші села на якийсь час лишили ся ще при давнїм „за ласкою старости“ — так було підчас ревізиї 1565 р.[1]). І от серед таких непевних обставин, висячи на ласцї старости перед перспективою бути переведеними кождої хвилї на панщину, витошинські конюхи предложили, лїтом 1566 р., королеви до потвердження грамоту кн. Льва, нїби то загублену їх предками під час якогось татарського нападу і тепер знайдену „в якійсь старій книзї їх руської церкви“. Чому сеї грамоти в тій книзї не знайдено скорше (великої бібліотеки при церкві чей же не було), чому вони не згадали скорше про страту такої грамоти, про яку чей же памятали, й не постарали ся дістати потвердженнє на підставі устної заяви, по горячим слїдам, — все се лишаєть ся невиясненим і робить появу сеї грамоти дуже підозрілою, так само як і така загальна стилїзация — татарський напад став ся „попереднїми часами“, грамота знайдена в „якійсь“ старій книзї, і т. и. Та приглянувши ся формі й змісту грамоти, переконаємо ся вповнї, що се фальзіфікат.

Польський переклад покрив стилїзацию ориґінала, але тільки до певної міри. Насамперед сей титул: син великого короля Данила. Він дуже популярний в Львових фальзіфікатах, але в автентичних грамотах XIII в. незвістний (порівняти титулятури грамот Володимира Васильковича й Мстислава Даниловича, Іпат. с. 594—5, 613: Се азъ князь Володимиръ, сынъ

---

[1]) Сю характерну історию оповів я в своїй розвідцї: Економічний стан селян в Перемишльськім старостві в серед. XVI в. — Жерела до історії України-Руси т. II с. 30 і далї. На доповненнє подаю тут іще королївські листи видані наслїдком скарг конюхів з с. Торків і Буцева занесених перед короля, хто зна, чи не наслїдком успіху Витошинців (на се особливо вказував би той глухий відклик до „привилею“):

Василковъ, внукъ Романовъ, Се азъ Мьстиславъ, сынъ королевъ, внукъ Романовъ). Далї — ще се за нарада „з своїм двором господарським“? Вираз „господарський“ взагалї ще в тім часї не стрічаєть ся нам. Як се Лев „взяв на двір свій господарський село своє вільне Витошинцї на службу военну й до доглядання коней“? Конюхи, як і всяка служба, рекрутували ся з холопів, службу военну несла дружина, при чім тут се „вільне село“? Для чого треба було при тім так докладно означити границї Витошинських ґрунтів? (В 1566 р. се було потрібне мабуть супроти перспективи поміру ґрунтів). Очевидно, ми маємо перед собою фальзіфікат, і то зовсїм партацький.

Але свою цїль сей фальзіфікат сповнив зовсїм добре: король його потвердив (автентичности того потвердження, як і по-

---

Король Жиґимонт Авґуст поручає управителю перемишльського староства не кривдити селян с. Торків. В Люблинї 25 сїчня 1569 р.

Sigismundus Augustus Dei gratia etc. Generoso Andreae Owadowski surrogato capitaneatus nostri praemisliensis, fideli nobis dilecto gratiam nostram regiam! Generose fidelis nobis dilecte! Questi sunt coram nobis grauiter incolle villae nostrae Thorky subagazones de terra Praemisliensi, quod illos f. tua ad insolitos et non debitos labores cogat variisque et intolerabilibus iniuriis eosdem afficiat contra priuilegium illorum, eis ab antecessoribus nostris concessum, quo ab omnibus aliis laboribus, seruitiis et contributionibus quibusuis sunt exempti praeter quod debent et tenentur equireas nostras custodire et pascere, faenum pro eisdem falcastrare et disponere et alia seruitia circa eiusmodi equireas oportuna et necessaria exhibere. Quam rem cum praeiudicio eorum coniunctum esse censentes, hortamur f. tuam ac serio mandamus, ne praedictos equireae nostrae custodes ad labores indebitos cogat nihilque insoliti in eos statuat, immo sese contentis priuilegii in omnibus diligentissime accomodet iuxtaque contenta eiusdem illos conseruari faciat, necnon agros praefatis subagazonibus ademptos iterum emensurari curet, et ita sese mandati nostri literis accomodet, quo in posterum querulandi omnis tollatur occasio, pro gratia nostra. Datum Lublini in conuentu generali regni die XXV-a mensis iannuarii anno Domini MDLXIX, regni vero nostri XXXIX.

Книга ґр. сяніцького 30 с. 66.

Того самого дня видано такий самий лист і в справі конюхів з Буцева (ibid. с. 67), а окрім того, десять день пізнїйше другий:

твердження 1631 р. не бачу причин підозрівати), отже Витошинцї мали документ на своє півпривілеґіоване положеннє, як слуги свобідні, тільки до военної й конюшої служби обовязані, й се спасло їх від панщини, поміру ґрунтів і всяких иньших бід.

Але як то кажуть, l'appetit vient en mangeant. Спасши ся від панщини, Витошинцї стали на всї боки використувати ті здобутки, які дало їм королївське потвердженнє. Як і иньші півпривілеґіовані, вони старали ся з сього посереднього становища перейти вповнї в шляхетську верству й зовсім увільнити ся від всяких обовязків супроти старости. Се видко з їх нової боротьби з старостами, в 30-х рр. XVII в.: вони титулують уже себе шляхетними Витошинськими, дїдичами с. Витошинець „на підставі своїх прав і привилеїв", і видко, до певної міри вже встигли виробити признаннє своїх шляхетських прав (таких півпризнаних в шляхецтві панків, що мусїли витримувати від часу до часу більше або меньше горячі баталїї з старостами, що хотїли їх потягати до ріжних підданських тягарів, повно було в землях Річипосполитої перед тим і по тім).

Кор. Жиґимонт Авґуст жадає від управителя перемиського староства, аби дав вияснення супроти скарг занесених на нього селянами з с. Буцева. В Люблинї 5 лютого 1569 р.

Zigmunt August Dei gratia etc. Vrodzonemu Andrzeyowy Owadowskyemu, surrogatorowy stharostwa naszego przemiskiego, wiernie nam milemu. Vrodzoni nam wyernie myeli! Skarzely szye nam trzey poddani naszy sztarostwa przemiskiego, konyuchowie z Buczowa, mieniacz miecz wielkye krziwdi, o tho: pyerwszy Chwiethko Homoka o wzieczie czwyerczy szoley, drugi Dimetr o poszyanie zboza na yego wlasznim gronczie, trzeczy Holowya thesz o poszianye zboza y o wzieczie dwadziestu grziwyen na ten czas, kiedi do Warszewy do nasz szkarzicz chodzil. Czo ieszlibi tak bilo, thedibi szmi tho od wasz niewdzieczny przymowali, awszakoss wskazuiem wam, abisczye nam daly ssprawe okolo tich rol, dla czegoszye ye tim poddanim pobraly, a tho abisczye thess opatrzili, abi czy lyudzie tich krziwd nie czierpiely, aby thu na sskargi tak czesto nie chodzily, ale gdzieby miely priczine pewną, thedy ym thego nie broniczie, aby nie miely o krziwdi szwoye przed namy szye skarzicz, dlia laski naszey ynaczey nie czinyącz. Datum Lublini die quinta mensis februarii anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, regni uero nostri anno quadragesimo. Na wlassne k. i. m. wsskazanie Sthanislaw Ossowski referendarius spt.

Ibid. c. 69.

Антецеденций сеї нової боротьби не знаємо (та вони й не важні), перед нами епізод з 1633 р., а що в нім появляєть ся нова грамота Льва, тож треба йому приглянути ся; зрештою й сам по собі се епізод цікавий, для тодїшних відносин характеристичний.

Боротьбу ведуть — з одного боку державець недавно відокремленого медицького староства каштелян серадзкий Максимілян Пшерембский, чи ліпше сказати його медицькі урядники, з другого боку „шляхетнї Витошинські", дуже розмножені в тім часї і як належить таким сьвіжим шляхтичам — ще вповнї Русини. Симптомом боротьби служить предложеннє королеви до нового потвердження звістної нам грамоти 1566 р. в р. 1631. Але сеї грамоти, видко, не виставало для претензий Витошинських: вони хотїли бути шляхтичами, а тим часом ся грамота признавала їх тільки слугами, обовязаними до служби конюшої й военної, селянами, що правда привілеґіованими, але тільки селянами.

Тим часом боротьба приберала все острійші форми: старостинські урядники хотїли змусити Витошинських не тільки до послушности старостї, але також до давання даней й роблення панщини, а що вони не приставали на се, то уряд насилав на них гайдуків, грабив, сажав до вязницї, змушував до робіт, і т. и., як оповідають вони в своїй протестациї, заявленій в сяніцькім ґродї 28 лютого 1633 р. Як характерний образок тих часів я наводжу його в цїлости:

Шл. Витошинські скаржать ся на насильства й кривди з боку медицького старости. В Сяноцї, 28 лютого 1633 р.

Ad officium et acta praesentia castrensia capitanealia sanocensia personaliter venientes nobiles Fedko Radewiąt, Sienko Kuniewicz, Iacko Mikicząt, Iacko Hryniewiąt, Iwąn Stecow, Petrus Chłowieczkow, Iwąn Tereszkowicz, Hrycz Łaniewicz, Hryc Parfiniewicz, Hryc Hawryłowicz, Andrei Iwaskowicz, Iwąn Waskowicz, Iwąn Klimowicz, Fedko Łaniewicz Witoszynscy de villa Witoszynce vigore iurium suorum et priuilegiorum eiusdem villae heredes, suo et aliorum vicinorum et coheredum suorum nominibus sollenniter eidem officio praesenti in et contra magnificos Maximilianum a Przerąb Przerembski castellanum sieradiensem, referendarium regni, mosciciensem, sniatynensem, medicensem etc. capitaneum et Annam Mohilanka coniuges, tenutarios eorundem bonorum Medica, quaesti et protestati sunt ideo, quia ipsi non contenti prioribus iniuriis, quibus sepissime eosdem protestantes et alios conuicinos suos, incolas et heredes eiusdem ville Witoszynce,

nullo iure ad id habito, immo vi et violenter, in derogationem iurium et privilegiorum ipsorum, przez pana Iana Witowskiego, podstarosciego medyckiego, za rozkazaniem ich, roku tego wielkie im krzywdy poczynili. Naprzod w poniedziałek przed swiętem Podwyszszenia swiętego krzyza blisko przeszłego nasławszy na wies haiduki z Medyki co kolwiek zastali w domach chust y odzienia, tak męskich iako y białogłowskich zabrali y nałozywszy na woz do Medyki zawiezli, y sady w wszytkich poobierali. Drugiem razem nazaiutrz po swiętem krzyzu takze nasławszy haiduki wszytkie im konie zabrali. Trzecim razem we czwartek po swietem krzyzu takze nasławszy haiduki zabrali woły y bydło, y musieli dac, wykupuiąc konie, woły y bydło, dwiescie dwanascie złotych polskich. Czwarty ras w poniedziałek przed swiętem Mateuszem nasławszy nocą haiduki, gospodarze co naprzednieiszych poimali, ręce im opak powiązali y na szyie ich powrozy pozokładawszy (sic) y po dwuch do kupy przywiązawszy, przy koniach do Mediki zawiedli y robic ich przymuszano. Piąty ras takze nasławszy haiduki wszytkich gospodarzow poimali, obuchami bili, do Medyki na robotę wyganiali, pod wartą ich przez dwa dni y noc mieli, y robic musieli. Szosty ras w poniedziałek przed swietą Iadwigą takze naslawszy haiduki dziesiec gospodarzow do Medyki zawiedli, do kłody posadzali, potym do tarasa ziemnego na noc do więzenia dali y zawarli. Siodmy ras takze nasławszy na wies haiduki w poniedziałek w dzien swiętego Łukasza z komor wszytkę odzieżą y płotno pozabirali y niektorych poranili. Osmym razem gorzałki na nich kufę narzucili. Dziewiątym razem we wtorek po wszech swietych bydło, woly pozaimowano y niepuszczono, az ie musieli wykupowac y dac złotych sto y osm. Wzięli owsa kłod osmnascie przemyskiey miary, kapłonow czterdziesci y cztery. Robic musieli tego przeszłego roku sto dni, y na powozy musieli iezdzic przeciwko wszelakiey słusznosci, o co ras i drugi przeciwko nim protestuią sie. Et in verficationem protestationis statuerunt coram officio praesenti castrensi sanocensi ministerialem regni generalem prouidum Laurentium Lisowsky de Rybotycze cum nobilibus Stephano Terlecky et Nicolao Dąbrowsky, eidem ministeriali in maius testimonium adiunctis, qui personaliter coram officio praesenti stantes publice recognoverunt, quia sibi ministeriali et dictis nobilibus semper in recenti quat(uor) vice ex parte supradictorum Witoszynskich contra supranominatos magnificos Przerembski coniuges ratione praemissorum obductum et protestatum, sicque et non aliter gesta fuisse, et omnes illorum iniurias vidisse et conspexisse officio praesenti retulerunt.

Книга ґроду сяніцького 151 с. 2309.

І от серед такої гострої боротьби Витошинські рішають, видко, ужити способа, що вже зробив їм такі цінні прислуги. По тих всіляких насильствах і кривдах, заданих їм в осени й зимою 1632—3 рр. їх відпоручники ставили ся в сяніцькім ґроді й разом зі скаргою на Пшерембского зложили до книг новий „документ“ свого шляхецтва: грамоту кн. Льва з 1296 р., потверджену 1448 р.

Що грамота ся зфальшована, не підлягає сумніву. Насамперед, підроблене те нїби Казимирове потверджениє. Полишаючи вже на боцї його стилїзацию, імена сьвідків зраджують се відразу: вони назбирані з ріжних часів або й зовсїм видумані (і так Григорий не був у тім ще роцї львівським архієпископом, так само Остророґ воєводою калїським, Мужило Бучацький не був нїколи плоцьким воєводою, люблинських воєвод не було ще й зовсїм тодї, між перемишльськими й львівськими каштелянами не було анї Добєслава з Сєрадза, анї Яна зі Спрови, і т. и. і т. и.). Що до самої грамоти Льва, то вона зфабрікована на взір першої, і закиди, піднесені нами против змісту й стилю першої, можуть бути в значній части піднесені й против сеї другої. Але прибувають і нові, як формула при іменах сьвідків: et alii multi milites et nobiles, як самі сї сьвідки, де виступає галицький митрополит Іван, між галицькими митрополитами зовсїм не звістний (та й митрополїя галицька по новійшим дослїдам заснована була не скорше як в р. 1302), або улюблені Львовими фальзіфікатами князї Ярославичі.

В порівняню з попередньою іде ся грамота значно дальше в обороні прав Витошинських: кн. Лев зве їх дїдичами с. Витошинець, не селянами, а служебниками своїми, й обовязує їх тільки до военної служби, а про конюшу вже нема згадки; все се мало служити доказом їх шляхетського „земського“ права. Може бути, що і в означеню границь, де що відмінні від попереднього, зроблені були деякі поправки з огляду на пізнїйші спірні питання в боротьбі з старостами.

Чи осягнула вона свою цїль, годї сказати. Спір з старостою потягнув ся далї. Витошинські вистарали ся якесь потвердження своїх „привилеїв“ від нового короля Володислава (мабуть того новозфабрикованого акта) і заносячи нову скаргу на Пшерембского заявляли, що вони według przywileyow vslugę woienną swemu krolowi iego msci odprawowac powinni, a zadnym dzierzawam podlegac nie maią[1]). Слїдити сю боротьбу

[1]) Кн. перемишльського ґроду 353 с. 717.

зрештою в нашу задачу не входить, нам інтересні тут її памятки — ті Львові грамоти.

III.

Як бачимо, сї Львові грамоти вводять нас не раз в самий розгар житя, і кожда потрапила-б нам оповісти цікаву історию про ті обставини, під пресиєю яких була вона „видана". Але результат досліду в кінції все таки виходить сумний, ми не маємо анї одної автентичної грамоти кн. Льва, хоч як цінна була-б одна така грамота, хоч як би богато потрапила вона нам сказати.

Супроти такого неґативного результату перегляду грамот перехованих до наших часів, само собою стає питаннє — а щож ті грамоти Льва на маєтности, предложені ще в 60-х рр. XIV в. Казимирови? Чи були вони автентичні чи може також фальшовані? Розуміеть ся, не маючи в руках сих грамот, анї навить ширше поданого змісту їх, трудно судити про їх автентичність, але те, що можна сказати про них, більше a priori, розуміеть ся, — говорить против них, а не за них.

Казимирових грамот, виданих на підставі предложених йому грамот Льва, знаємо тепер три:

1360 р. потверджує він права Ходка Матутейовича (sic) на с. Хлопчичі, на підставі предложеної йому literae privilegialis sibi et suis successoribus a inclito principe duce Leone nostro predecessore charissimo datae (Kod. Małop. III ч. 737).

1361 р. Казимир потверджує предложену йому Дмитром Кальдофович (чи Кадольфовичом) privilegium illustrissimi principis Leonis ducis Russie super emptionem villarum Boratyno et Dobkowycze, з усїми приналежностями, м. и. з митом і правом користання з silva nostra Rokithnicza (K. Małop. III ч. 743).

1361 р. Казимир потверджує Ходку Бибельскому маєтности, на які предложив той йому „князя Львовы листы": „село Бибель и со присѣлкы: Пачковичѣ, Жасковичѣ, Коморовичи, Узворотвичи, Нѣкловичи, Борковичѣ" (A. G. Z. I. ч. 5 = Акты Ю. З. Р. I. 1).

З сих грамот в другій іде мова про Львову грамоту, що потверджувала купно села, в першій і третїй — про надання Льва.

Мусимо отже зазначити, що ми не маємо нїяких вказівок, аби в давнїй Руси була така практика, щоб князї потверджували

осібними грамотами контракти купна. Ще з більшим натиском мусимо піднести, що в давній Руси невзвістне нам роздаваннє сіл від князя боярам за службу чи з обовязком служби. Се справа кардинальна в історії нашої суспільної еволюциї, й невважаючи, що анальоґії ex post (розумію рівночасний розвій служебного землеволодіння в землях давньої Руської держави під властию Корони польської, в. кн. Литовского й Московського) дуже звабляють до припущення, що таке землеволодіннє істнувало вже за часів руського державного права, з притиском треба піднести, що хоч нам досить добре звістні відносини князя до дружини, ми не знаходимо в давній Руси ніяких слідів роздавання князями земель боярам за службу чи з обовязком служби[1]).

Коли ми з другого боку зауважимо, як фальшованнє Львових грамот тягнеть ся від першої пол. XV в., — то значить від коли ми маємо перший документ з іменем Льва in extenso взагалї і можемо автентичність констатувати, і до дуже пізніх часів, — насуваєть ся дуже поважний сумнів, що й ті найстарші грамоти з іменем Льва були сфабриковані.

Обставини були дійсно в тім роді, як і ті пізнїйші, серед яких фабриковано Львові грамоти. Ставши міцнїйшою ногою в Галичині після перемиря з Литвою й союзу з Татарами в 1350-х рр., польське правительство почало обсаджувати землю Поляками й всякими иньшими чужинцями, роздаючи їм села й цїлі більші волости. Руським боярам, о скільки вони не встигли війти в ласку польського правительства, грозила перспектива, що їх села будуть віддані кліентам нового правительства, коли вони не викажуть ся якимись правами на своє володіннє. Тим часом, як то видко з пізнїйших процесів, староруське володіннє часто опирало ся на уживанню фактичнім „з дїда й прадїда“, або на контрактах устних, а не письменних документах. Специяльно польське правительство, виходячи з практики польської держави, на доказ прав жадало княжих привилеїв, надань, а давня Русь, як я вже сказав, їх не знала. Ситуация була дуже грізна, і от в таких обставинах починають появляти ся Львові грамоти.

Чому Львові тільки, а не иньших князїв, се також обставина дивна і — підозріла. Попри десятки відкликів до надань Львових ми досї маємо одну однїську згадку иньшого князя по

[1]) Див. мою Історию України-Руси т. III с. 328—9, а ще верну ся до сеї справи в т. V.

імени — кн. Юрия (чи Юрия Даниловича, чи Юрия Болеслава, не знати) в розграниченню земель перемишльської катедри 1422 р.[1]) (що правда, се документ автентичний!). Звідки-ж така преділекция для Льва?

На се трудно відповісти. Могло се стати ся припадково: оден предложив грамоту з іменем Льва, удало ся — от і пішла фабрікация; „ліха бєда начало“, як кажуть Росияне. Але могла бути й специяльна популярність у Льва — могла істнувати якась Львова леґенда, для нас затрачена (хиба слабкі відгомони її маємо у пізнійших письменників, як от у Зіморовича), і стати причиною такої преділекциї.

Сяк чи так, можна припускати, що від початків польського панования пішла мода між галицькими Русинами — відкликувати ся до кн. Льва, як випробований спосіб оборони своїх прав, коли на поперте їх не можна було виказати ся иньшими документами. Лев став правдивим патроном руських nullo iure possessorum, кажучи польським урядовим стилем, в їх боротьбі з польськими урядниками й польськими претендентами на їх маєтности. Без своєї волї й відомости, богато віків по смерти, він віддавав ріжні прислуги потомкам своїх колишнїх підданих в їх боротьбі з польським правом, і не оден руський рід завдячує „Львовій грамотї“ те, що заціляв, не пішов в кріпацтво, не стратив своїх прадідівських маєтностей, і т. и., і т. и.

IV.

Уже на прикладі Витошинців бачили ми, як безцеремонно фабрікували ся Львові грамоти в XVI—XVII в., одна на місце другої, коли треба було оборонити ся від якихось претензий, що не були виключені попередньою, Львовою грамотою. Він може служити загальною ілюстрациєю фабрикациї сих грамот, але можу дати ще иньший приклад, завдяки ще одній Львовій грамотї, що недавно припадком дістала ся минї до рук.

На сей раз авторами виступає иньший руський рід — Кульчицьких. Се старий шляхотський руський рід, звістний в Перемишльщинї вже в XV в. (Andreas de Culczicze — 1437,

[1]) Akta G. Z VII ч. 32, тут згаданий тільки Юрий, але в ориґіналї стоїть і Лев, так як читаєть ся то в давнійших виданнях сього документа — Акты Зап. Рос. I. ч. 31, Памятники Головацького ч. 33: „и за князя Льва, и за князя Юрья, и за иныхъ многихъ державець“.

Iohannes Fedrouicz Kulcziski — 1471 р.)[1]. Коли піднято справу ревізиї, він одначе не міг виказати ся ніякими иньшими документами й звернув ся по документ до кн. Льва: в 1556 р. шл. Роман, Юрко, Федько Тарасович, Демко, Хома й Ілько Кільчицькі (Kolcziczski) предложили королеви до потверджения грамоту кн. Льва на Кільчичі, sigillo dentali solito munitas, non corruptas, nec aliqua in parte suspectas, як каже королївська грамота, отже дістали потвердження й сею грамотою виказали ся під час ревізиї 1564 р. Розуміеть ся, вона була апробована й депутатами: list dobry, quatenus in usu[2]). Для порівняння з пізнїйшою наводжу її в цїлости:

Ia w Bodze Lew xyąze, pan Russkyei ziemye, dalem Kolczicze sludze swemu Melenthyowi Thurkowyczowy w Samborskyei wlosczy syolo Kolczicze ze wsithkyemi pozythki, iakossmy samy trzimaly, s polmy, y z łąkamy, y z dąbrowamy, i z liassi, i z zyri, y z barcziamy; y s sieczia, y dalissmy mu na wyeky wyeczne y potomkom iego, a kto by chczyal zlamacz nasse listhy, sąnd bedzie myal s nyem przed Bogiem[3]).

Розуміеть ся, грамота неавтентична, хоч польський переклад, безперечно, й покрив деякі недокладности первістної стилїзациї; титул: пан Руської землї, Самбірська волость і т. и. — виразно доводять фабрикацию. Але чи ся грамота була потім Кільчицькими загублена, чи вже не виставала на оборону їх прав, досить, що при кінцї XVII в. з'являеть ся на сьвіт божий инакша: в 1696 р. облятував її до перемишльських актів, під час конфедерациї шл. Михайло Кульчицький-Занькович, і з судової виписи подаю я сю другу грамоту:

Ja w Bozi Łew, kniaź y pan Ruskoy zemli, dałem seło Kulczyci słuzi swoiemu Mełentomu Jurkiewyczowy, w Samborskoy obłasty, iakosmy samy derżały, z chłopamy, sitnykamy y zowsima pożytkamy, polamy, sianożatiamy, paswyskamy, lisamy, dubrowamy, bortamy, y sitiu, y z uroczyskamy do Kulczyc nałezaszczymy: Kobyła, Bołeniz, Horod, Sad, y Radył, mezy meżamy ohranyczonymy Babynskoho, Korneloskoho, Ozmynskoho, Stupnyckoho, Uhornyckoho y Samborskoy, wiczne y na wiki, a kto by naszi łysty mał złamaty, budu maty z nym sud pred Bohom. A na herb daruju Sasa. Pysało sia w lito od rożdestwa Chrystowa perszoy tysiaszczy dwochset osmdesiatoho czetwertaho[4]).

---

[1]) Akta Gr. i Ziem. XIII ч. 457, XVII ч. 521.

[2]) Лит. Метр. IV. В. кн. 8 л. 148 — у Линниченка Сусп. верстви с. 57, з дрібними помилками.

[3]) Литов. Метрика IV. В. кн. 9 л. 310.

Як бачимо, сей фабрикат уже стоїть низше всякої критики, без порівняння низше від першої грамоти, хоч, очевидно, й зладжений на взір його. Я навів його тільки як сильну ілюстрацию того, як легко й безцеремонно фабрикували ся у нас в Галицькій Руси ті Львові грамоти, в кождій потребі, по старій традициї.

На закінченнє зберім коротенько результати сеї розвідки: Можна думати, що вже від початків польського панування в Галичині почали підроблювати грамоти з іменем кн. Льва для оборони прав на землї.

В кождім разї від першої пол. XV в. і до XVIII можемо констатувати, що в руських кругах фабрикували грамоти з іменем кн. Льва, коли приходило ся боронити свого фактичного володїння.

Грамоти з іменем кн. Льва, які досї маємо, всї підроблені.

У Львові, 3—6 (16—9) II. 1902.

---

[4]) Ориґінальну судову випись бачив і виписав з книги, що містила документи рода Кульчицьких сов. Т. Ревакович в 60-х рр., записавши собі так про саму книгу: „Книжка на великість звичайного аркуша паперу, оправлена в окладки папендеклеві дуже вже знищені, з хребтом скіряним; на першім аркуші пленїпотенция, дана 15 червня 1751 в польскій мові Павлови Кільчицкому Тулюкови Андрейковичови до заступленя шляхоцкої громади Кільчиць по судах и иньших урядах з кількодесятьма підписами, межи иньшими були також руські підписи, кирилицею писані. 2-гий аркуш має надпись: „Granitialia documenta villam terrestrem Kulczyce cum bonis oeconomiae Samboriensis s. r. m. dislimitantia, tum et alia munimenta, statum bonorum terrestrium . . . . Kulczyce, a privilegio illmi ducis Leonis anni 1284 . . . complectentia, ac granities et divisio(nem) Odrowązianam, nec non legitimitatem . . . praesentis probantia . . . documenta ex actis terrestribus et castrensibus premisliensibus collecta opere gnsi Pauli Kulczycki vices gerentis castrensis premisliensis anno Domini 1766 Premisliae. На 3 аркуші висше поданий лист Льва*) й написане Folia 1. Таких сторон було 238. Книгу ту тодї мав Ян Дашинич Кульчицький і пояснив, що перед стома лїтами дістав їх до переховання Wołczyk Kulczycki, давши реверс, що як би стратив, то відповість маєтком“. Сю копію й записки сов. Ревакович ласкаво уділив до мого роспорядження, з чого й користаю.

*) Давнїйшої Львової грамоти видко, тодї, в середині XVIII в., Кульчицькі вже не знали.

МЕМОРІЯЛ
в обороні прав православних і дїссидентів
з часів чотиролїтнього сойму.

Подав **Михайло Галущинський.**

Низше поданий меморіял незвісного нам автора знайшов ся в рукописнім збірнику, який я одержав від о. Д. Садовського[1]) у Відни. Сей збірник містить в собі: 1) **Сѵнопсісъ или Краткое Собраніе ѿ Различныхъ Лѣтописцевъ ѡ началѣ Славено Россійского Народа и Первоначальныхъ Князехъ Богоспасаемаго Града Кіева** і т. д. **по Благословенію Пречтнаго ѿ Хртѣ Гдна Ѿца Іннокентія Гїзїеля** і т. д., що займає стор. від 1—112; 2) **Сѵнодъ тайнослуженія Церковнагѡ въ Москвѣ** 1675 **года**, що займає 113—127; 3) Stan Historyi Narodu Polskiego z Warszawy 1791, що займає стр. 129—135. Ся остатня памятка — скільки знаємо — досї незвістна в науковій лїтературі, здала ся нам вартою опублїковання, як інтересний причинок боротьби за права православних в давній Польщі.

Дату її маємо в титулї — р. 1791, і її потверджують вказівки в нашім тексті: що меморіял сей писаний по першім розборі Польщі, на се зовсїм виразно уступ в § 40, де згадано „traktat podziałowy", яким увільнені горожане міста Могилева від вірности польському королеви. В § 39 згадуеть ся конституция 1773 р. Що писаний він перед другим подїлом Польщі, на се вказують часті звороти автора до польського правительства й короля, щоби зробили з Польщі толерантну державу, а вкінци уступ 47: „Garnął by się każdy do Polski, gdyby tylko miał te własności: wolność osobistą, równość cywilną i wolne wyznanie religii podług swego przekonania

---

[1]) О. Садовському, за дозвіл користувати ся згаданим збірником, складаю на сїм місци подяку.

zabezpieczone: czego iey z serca czułego zyczę“ [1]). Правдоподібно, меморіял стоїть в звязку з діскусиєю про права униятів, веденою на чотиролїтнім соймі в 1790 р. (див. Kalinka, Sejm Czteroletni, II § 151—2),[2]) і тоюж мабуть діскусиєю викликаною депутациєю до сойму православних і діссидентів, про котру згадує нпр. сучасна брошура, з мая 1791 р. — Propozycya deputacyi greko-nieunitów i dyssydentów ma być przyjętą (Finkel Bibliografia historyi polskiej c. 297). Меморіял міг вийти навіть з сеї самої депутациї, на поперте її жадань.

Автор — чоловік осьвічений, видко обчитаний в ліберальній літературі XVIII в., що признавала основою повного розвою держави і щасливого пожитя одиниць повну релїгійну толєранцию, свободу особи, рівність перед правом. Супроти церковної унії — жадає він рівности як для униятської, так і для православної церкви. Не менче жадає він і для всіх иньших конфесий повної свободи. За те належить укоротити вплив Риму, і тих, що під тим впливом працюють, себ-то єзуїтів. І хоч як спокійний взагалї тон автора сього меморіялу, не може він здержати від іронїчних уваг на адресу сих ворогів толєранциї: Sprowadzeni za Stefana Batorego Jezuici rozmnoženi pod Zygmuntem III nie mogąc apostołować w Japonii i Chynach — прийшли до Польщі (уст. 5), і т. и.

Його відомости з історії руських церковних відносин часто баламутні, але загальний погляд на них небезінтересовний; очевидно, близше звістні йому справи діссидентів, нїж униятів і православних; з того можна б думати, що автором не був анї Русин анї Православний. Деякі рутенїзми як і помилки можуть належати до переписувача.

Крім загального інтересу для характеристики течій і змагань в тодїшній польській суспільности, годить ся запримітити і сї фактичні уваги, які робить автор про сучасні подїї — от дуже цікава справа київських міщан, що хотіли під Польщу перенести ся (уст. 39—40), й змагання міщан білоруських (уст. 40); чи не давало-б се заінтересованнє міщанами якоїсь вказівки на станову приналежність автора?

---

[1]) Папір, на якім писаний сей меморіял, а властиво цілий збірник має назву I. Ritschel; а знов на другій частинї аркуша „Swidnitz“ — місце виробу.

[2]) В § 2 Меморіяла можна навить бачити виразний намек на діскусию про права униятських єрархів на місця в сенатї.

Stan historyi narodu Polskiego,

z Warszawy 1791,

z okazyi religii, i przyczyny, dla ktorych koniecznie wypada ustanowić hierarchyą grecką nieunicką i dyssydentską oboiey konfessyi ewangelickiey w panstwach rzeczy pospolitey polskiey, aby taż Polska była szczęsliwa.

1. Dopoki Graeci nie-unici polscy, począwszy od dziewiątego wieku aż do roku 1595 nie byli w unii, lecz zawsze in spiritualibus podlegali stolicy patriarchalney carogrodzkiey, byli wszyscy Rusini wiernemi wolności polskiey obroncami, nie wiedział kray żadnych buntow i nie dostrzegł naymnieyszey oniech niewiernosci.

2. Duchowienstwo rzymskie dystyngwowało się urzędami cywilnemi zasiadaiąc w senacie i posiadaiąc dygnitarye, duchowieństwo greckie nigdy tych nie zazdrosciło zaszczytow, ale przestawało na władzy duchowney i zaszczytach stanowi duchownemu przyzwoitych, i było rownie ważone z duchowieństwem łacinskiego obrządku.

3. Dyssydenci oboiej konfessyi ewangelickiey, nie żadni przychodnie, ale kraiowi obywatele, zapatruiąc się na czasy Leona X, odsuneli się od kosciola rzymskiego i za panowania Zygmunta I w Polszcze na wzor protestantow zagranicznych rozmnożeni, pod Zygmuntem Augustem ufundowali hierarchią koscielną od rzymskiey niedependuiącą, ktorą na synodzie sandomirskim w roku 1570 z oboiey konfessyi ewangelickiey złożonym publicznie wydali w exystencyi swoiey w roku 1563 ieszcze (iestestwo swe) na seymie wileńskim, potém roku 1564 na seymie bielsko-podlaskim, na koniec w roku 1568 na seymie Grodzieńskim, znowu roku 1569 na seymie lubelskim, a nakoniec roku 1573 na seymie warszawskim konfederackim przez krola Henryka i następnych krolow zaprzysiężonym zmocnili.

4. Wiek panowania Zygmónta III stał się Polszcze niepomyslnym, wzrost nauk i duch filozofii pod Zygmuntem I i Zygmuntem Augustem utworzony zaczął gasnąć pod Zygmuntem Trzecim.

5. Sprowadzeni za Stefana Batorego Jezuici, rozmnożeni pod Zygmuntem III, nie mogąc apostołować w Japonii i Chynach, przyszli apostołować do Polski, przesładować Grekow i dyssydentow i ministrować tak w polityce iak i w duchowności za Zygmonta III.

6. Zygmunt III wstąpiwszy na tron polskiy zastał cały senat zasadzony Grekami nie unitami i owych wielkich domow: Ostrogskich, Zasławskich, Koreckich, Wiszniowieckich, Zbaraskich, Czartoryskich, Sanguszkow, Rożyckich, Druckich, Sokolinskich, Lubeckich, Oginskich, Sołłohubow, Sapiehow, Abramowiczow, Chodkiewiczow, Jozefowiczow,

Hlebnickich i owych tysiącznych familiy, ktoremi całe woiewodztwa Ruskie, Bełzkie, Wołynskie, Kiiowskie, Bracławskie, Czernichowskie i cała własnie Litwa obrządkiem ruskim były napełnione, reszta ewangelikami i reformowaney auszpurskiey konfessyi, owych Zborowskich, Gorkow, Reyiow, Szlaskich, Szafrancow, Myszkowskich, Ferleiow, Gorayskich, Ożarowskich, hrabiow Ostrorogow i innych, tak że owon senat polski, który zastał Zygmunt III, miał tylko trzech senatorow katolikow rzymskich, a posłow ledwo dziesiątą część katolikow przeciwko Grekom i ewangelikom liczyć można było, co dokładnie hystoria panowania Henryka, Stefana i Zygmunta III krolow przekonywa.

7. Ten krol Zygmunt III przez Jezuitow, mianowicie Piotra Skargę rządzony, chcąc z gorliwości religii rzymskiey pokonać te rożnowiercow wyznania, pryncypalne (тут помилкою: z katolikow rzymskich) Grekow nie-unitow, ewangelikow dwoistey konfessyi reformowaney i auszpurskiey, z socynianow czyli inaczey zwanych arianow złożone, umyslił nayprzod naybliższych kosciola rzymskiego chrzescian, katolikami greckiemi wtenczas, teraz nie-unitami zwanych, przyciągnąć do iedności z kosciołem rzymskim, aby potem mogł luteranow, kalwinow i arianow wyniszczyć.

8. Stało się, że w roku 1595 nakłonił Rohozę, metropolitę kiiowskiego, Jozafata Koncewicza arcybiskupa połockiego, Terleckiego i Pocieia biskupow, aby ci nakłonili drugich biskupow greckich do unii obiecawszy onym krzesła w senacie rowno z biskupami łacinskiemi.

9. Hypaty Pociey biskup włodzimirski i brzesko-litewski, ktory z kasztelana brzeskiego został biskupem, a potem i metropolitą unickim, zwołał biskupow ruskich na synod do Brzescia litewskiego i wielu z panow swieckich, lecz ten synod nie udał się tak, iak się spodziewano, a że Ostrogscy i inni wołynscy, kiiowscy i litewscy panowie z biskupami lwowskim, przemyskim, łuckim i białoruskim uczynili contra synodum tamże w Brzesciu i nie chcieli do unii przystąpić, zas metropolita Rohoza, arcybiskup połocki Jozafat Koncewicz, Terlecki i Pociey zrobili akt unionis z kosciołem rzymskim i wysłali delegatow z pomiędzy siebie do Rzymu, którzy wyznali (iak oswiadcza Baroniusz na koncu swych kronik) z posłuszenstwem papieżowi donosząc, że cerkiew ruska nigdy nie podlegała Rzymowi, tylko patriarchom wschodnim, lecz ponieważ cerkiew wschodnia przestała być teraz mądrą i zostaie pod jarzmem tureckim, więc się z zachodnią cerkwią, iako uczoną i sławną, łączą. Tak więc uczynili professionem fidei, zostali obdarzeni honorami i ozdobami koscielnemi, a powrociwszy do Polski chcieli resztę Rusinow gwałtem nawrócić do iedności kosciola rzymskiego.

10. Tu nie zawadzi wspomnieć, że Zygmunt III chociaż był rewokant z lutra, był zas ich naygorliwszy katolik rzymski, on dla religii katolickiey nie chciał, aby syn iego Władysław posiadł dziedzictwem koronę szwedzką, dla tego żeby nie został lutrem.

11. Tenże Władysław syn iego wiadomo że był obrany na wielkie carstwo Moskiewskie pod kondycyą, aby przyiął obrządek grecki, lecz ociec iego Zygmunt III nigdy na odmianę religii syna nie chciał zezwolić i nie tylko dziedziczną koronę szwedzką, ale i ofiarowany tron moskiewski utracił.

12. Pierwszą woynę ruską pod Zygmuntem III miała Polska z łaski unii kosciola ruskiego z rzymskim: gdy zas owi nowo-unici zaczęli cerkwi gwałtem nie-unitom odbierać, odezwały się niektore ziemie ruskie, a niektore familie szwedzkie i polskie tegoż obrządku do Rossyi się przenosić i za swe przesladowanie zemsty szukać poczęli.

13. Przed tą unią Brzeską nigdy to słowo schyzmatyk (**великими буквами**) nie było słyszane, po unii dopieru ten tytuł zaczął być Grekom dawany, a potem i inne, z moralnoscią i nauką Chrystusa oraz ss. apostołow niezgodne. Jak zaś cerkwie unici odbierali nie-unitom i iak z nie-unitami postępowali, wiadome są liczne boleści w trybunałach, grodach i ziemstwach, a między innemi list Lwa Sapiehy podkanclerzego litewskiego do Jozafata Koncewicza, arcybiskupa połockiego, pisany, te zdrożności unitow i nieszczęsliwosci kraiowe z tey unii wynikłe temuż biskupowi wyrzucaiący. Wiedzieć zas i to należy, ze Lew Sapieha podkanclerzy, ten sławny w wieku swoim minister, do smierci swey nie przyłączył się do kosciola rzymskiego i był on zawsze wierny krolowi i kraiowi, choć nie był wierny Rzymowi. I to dodać należy, że rożnowiercy Grecy nie-unici i ewangelicy tak liczni w owym wieku, nigdy nie byli zdraycami oyczyzny, ani ręki na nią nie podnosili, iak członki kosciola rzymskiego w wiekach następnych — Radzieiowscy i inni.

14. Chociaż zas coraz upadała cerkiew nieunicka w Polszcze pod panowaniem tegoż Zygmunta III, ale że ieszcze miasta, liczne swe członki z pierwszych familiy złożone miała, przeto mniey zważaiąc na swoy ucisk wezwała nayprzod Jeremiasza patriarchę z Carogrodu do Kiiowa, ktory osobiscie przybywszy hierarchią grecką nie-unicką pod panowaniem tegoż Zygmunta III erigował, metropolitę kiiowskiego nie-unita, biskupow: lwowskiego, łuckiego, przemyskiego i białoruskiego wyswięciwszy, onym rząd cerkwi polskiey pod posłuszenstwem patriarchy carogrodzkiego poruczył.

15. Nieprzyiaźni graeco-nie-unitom rzucali rożne potwarze oraz na Jeremiasza patryarchę, iakoby on przyiechał kray buntować, ale

usprawiedliwiony pokazał się z całą cerkwią niewinnym, owszem tenże Zygmunt III przywileyem swoim tę całą hierarchyą nieunicką utwierdził.

16. Pracowali gorliwi apostołowie wszelkiemi sposobami, aby tę hierarchyą zniszczyć i starali się o takich kapłanow greckich, aby byli przychylnemi unii, i takim tylko mimo przywileia swe i przysięgę swą starał się na biskupstwa narzucać Zygmunt III, ktorych iezuici wybrali z pomiędzy duchownych greckich, krzyczeli o to posłowie na seymach i trwała ta duchowna woyna od roku 1595 do roku 1632, to iest do smierci Zygmunta III.

17. Tento rok 1632 zdawał się przynosić koniec tey woynie, gdy za medyacyą Władysława IV ustanowiono dwie hierarchye greckie, iedną unicką, drugą nie-unicką. Dano unitom 1) metropolitę kiiowskiego, halickiego, 2) biskupa włodzimirskiego i brzeskiego, 3) arcybiskupa połockiego, biskupa orszanskiego, osmianskiego, 4) biskupa chełmskiego i bełzkiego zas nie-unitom dano: 1) metropolitę kiiowskiego, 2) biskupa lwowskiego, 3) biskupa przemyskiego, 4) biskupa łuckiego, 5) biskupa białoruskiego czyli mohylowskiego.

18. Ta epoka powinna by była zaspokoić wiecznością wszystkie niechęci, gdyby duch apostolstwa był ustał. Konwencya ta przez pacta conventa przysięgą Władysława IV i konstytucyą tegoż roku została utwierdzoną, wydał krol na obie strony dyplomata, wyznaczył komisarzow — połowę Grekow, a połowę łacinnikow na seymie, aby we wszystkich miastach podzielono unitow i nie-unitow cerkwiami, monasterami i archimandryami, wszystko to dopełniono i uskuteczniono te podziały.

19. Lecz rzeczpospolita Polska nigdy nie była niedependuiąca od intryg i influencyi obcych, przeto pisała prawa u siebie na seymach, a duchowienstwo rzymskie i unickie i niektorzy senatorowie i posłowie łacinskiego obrządku zanosili przeciwko nim swoie pretensye. Duchowienstwo udawało się do Rzymu, a Rzym in congregatione De propaganda fide kassował dekretami konstytucye seymowe, nigdy więc zamiar Władysława IV, krola mądrego, nie mogł swego otrzymac skutku, a narod szczęsliwego pokoiu.

20. Nie dotrzymano nie-unitom tego wszystkiego, co im obiecywano na seymach, duch przesladowania coraz się powiększał i z smiercią Władysława IV cała nie-unitow skonczyła się szczęsliwość, a po pokonaniu nie-unitow nowy na protestantow i arianow nastąpił pocisk.

21. Pod następnym panowaniem Jana Kazimierza nowy w Polszcze zrobił się teatr: wzgardzany i przesladowany nie-unit schizmatykiem, aby nie-unit, a choćby szlachcic — chłopem zwany, nie mogł

dłużey scierpieć swey wzgardy, został poburzony i protegowany od carow moskiewskich, od xiążąt Walachyi z Mołdawii, obrządek grecki trzymaiących, podniosł broń przeciwko krolowi i ojczyźnie pod Chmielnickim i Wyhowskim.

22. Następne konstytucye za Jana Kazimierza przeciwko arianom otwarcie postawione na wygnanie wszystkich arianow, ktorzy by nie odstąpili wiary swey, wypędzaiące po dwa kroc zaferowane, czego pełny volumen IV praw kraiowych iest dowodem, przyczyniły Polszcze nieprzyiacioł.

23. Duchowienstwo łacinskie ucisnowszy Grekow zaczeło przesladować lutrow i kalwinow w Wielkiej i Małej Polszcze. Wszyscy do narodu i krola zniechęceni tak dobrze iąkby wypowiedzieli woynę: Inflantczykowie posli pod panowanie Szwedow, bo za heretykow i obcych poczytani byli, i ten narod szlachetny Inflantczykzw niedopuszczony do urzędow kraiowych zapomniał, że się dobrowolnie Zygmuntowi Augustowi przysłużył i miał solennie warowaną konfessyą auszpurską.

24. Prusacy od biskupow kuiawskich, chelminskich i warminskich przesladowani, sprowadzili kurfistrza brandenburskiego, ten zyskał dwa powiaty Bytowski i Limburski z Elblągiem, a traktat Oliwski zdawał się bydź nieszczęsciem dla kraiu, i wazal pruski przestał bydź wazalem.

25. Kommissya zas hadziacka po zbiciu krola Jana Kazimirza przez własnych rodakow sporządzona zdawała się konczyć epokę nieszczęsnego w kraiu przesladowania Grekow nie-unitow, co wszystko volumen IV praw kraiowych dowodzi, — ale to wszystko było niewiarą, konstytucye seymowe, traktaty i konwencye falszem tchnęły, bo gorliwość religii rzymskiey od wszystkich tych obietnic uwalniała i krola i narod. Niezadługo unici pozyskali skrypt, do archiwum dany, że prawa wszystkie, konstytucye, statuty, przywileie, ktory kiedykolwiek dla nie-unitow były dane, że te nie nie-unitom, ale unitom służą deklaruiący, więc co powyżey napisano, to poniżey zmazano.

26. Gadano na Rusina, że Rusin wiary nie dotrzymuie, ale iey i Polak nie dotrzymał, za to więc mszcząc się ten Rusin, dokazał tego, chcąc żyć spokoynie w swey religii, że się starał przeyść pod panowanie samoderżcow Rossyi.

27. Skarano pod Michałem krolem Polakow, gdy Turcy Kamieniec z Podolem, a cary rossyiskie woiewodztwa Smolenskie, powiat Starodubowski, Czernichowskie, siewierskie, nowogrodzkie i kijowskie po tamtey stronie rzeki Dniepra, z tey strony Kiiow, w nim mieysca złożenia swiętych greckich, do ktorego każdy Rusin dotąd w naywyższym przywiązaniu zostaie, zabrali, a traktat Grzymułtowski to wszystko

zabranie potwierdził, i wolney referencyi biskupom lwowskiemu, halickiemu, przemyskiemu, łuckiemu i białoruskiemu, nie będącym w unii, do metropolity kiiowskiego pod cudze panowanie oddanego dozwolił.

28. Tak więc wielkie krolestwo, do ktorego pod Jagiełłami aż do Zygmunta Augusta przybywało prowincyi dla tolerancyi religii, pod panowaniem Wazow, gorliwych katolikow, rządzonych przez xięży, zaczeło też prowincye utracać. Nigdy przecież ten narod pomiarkować się nie mogł w swoiey gorliwosci o religią: w roku 1710 biskupstwa lwowskie, łuckie, halickie, przemyskie nie-unitom mimo traktat Grzymułtowski odiął, a unitom oddał.

29. W roku 1717 konstytucyę napisał przeciwko Grekom nie-unitom i dyssydentom, poruynowawszy dawnieysze traktaty i nie dotrzymawszy przywileiow, obietnic, praw i konstytucyi onymże danych i przysięgami krolow stwierdzonych, co wszystko bolało i zemstą groziło w sercach rodowitych Polakow rożnowiercow.

30. W tem czasie konczyło się feudum familii Kietlerowskiey w Kurlandyi, po zagasnieniu ktorey iuxta pacta subiectionis Kurlandia na woiewodztwa podzielona bydź miała, lecz Kurlandczykowie protestanci, potomkowie sławnych niemieckich krzyżakow, widząc przesladowanych swych braci w Polszcze, a boiąc sie, by i sami na ten los nie przyszli, co im wyraźnie w konstytucyach za Augusta II postawionych przepowiedziano, woleli szukać cudzych bogow, niżeli poddać się pod prawa przesladowania i naruszenia swych przywileiow, z ktoremi przyszli do Polski. Niechęć Kurlandczykow przeciwko Polakom sprawiła, że konstytucye polskie stały się cięższemi, a Rossya dała im oddzielnego xięcia Birona, na co i my i oycowie nasi patrzali.

31. Skrzywdzeni dyssydenci i Grecy nie-unici w roku 1717 nie przestali bydź krzywdzonemi od tego czasu w trybunałach: z reiestru arianismi w koronie, a z reiestru mixti fori w Litwie, zabierano im koscioły, szkoły i fundusze, dystyngwowano stan ich pogardą. Prosili stanow na seymach 1764 i 1766 roku — polityka zagraniczna a fanatyzm Polski nie dozwolił tego, żeby prozb dyssydenckich i Grekow wysłuchać, napisaną ieszcze ustawę odsyłaiącą onych pro clementia do biskupow.

32. Musieli dyssydenci polscy udać się za granicę szukać cudzych bogow przeciwko narodowi nigdy onym nie dotrzymuiącemu ich przywileiow. Stało się, że zyskali interessowania postronnych i pozyskali odżywienie swych praw w roku 1768, ale i przy tym traktacie nie było ieszcze polityki w Polszcze i wiele popełniono omyłek, gdy nie dano Grekom nie-unitom hierarchyi kraiowey, a pozwolono udawać się do

Kiiowa iedynakowi biskupowi białoruskiemu, ktory nie mogł bydź niepodległym metropolicie.

33. Przeciwko traktatowi 1768 roku gorliwość w religii zrobiła konfederacyą Radomską, ta zniszczyła kray, i przyniosła rozbior kraiu, i taki to iest użytek dla Polski chcącey wykorzeniac Grekow nie unitow i dyssydentow, że iey zawsze ubywa, iak woiewodztw i powiatow i posłow i ludzi, tak katolikow, nie-unitow, unitow i ewangelikow.

34. Chcąc więc, aby przynaymniey raz za tem swiatłem wieku teraznieyszego przestać bydź apostołami, a stać się obrońcami narodu, nie dependuiącego fanatyzmowi i obcym potencyom, trzeba uznać ludzi za ludzi, zostawić wolność sumienia każdemu, iak przodkowie mądrzy czynili, nim swiatło pod Jagiellonami wskrzeszone pod Wazami upadło, pod Augustami Saskiemi zniknęło, a będzie ten narod ieszcze szczęsliwy.

35. Bo zastanowić się należy, co to za korzyść dla narodu z cywilizacyi, nie z tolerancyi Grekow i dyssydentow — mówię z cywilizacyi, gdyż tolerancya iest nie co inszego tylko cierpienie czasowe na a sce pozostałe. Kto radzi tylko tolerancyą dla rożnowiercow, ten iest czystym nieprzyiacielem oyczyzny, a przyiacielem sąsiadow. Każdy bowiem obywatel tak myśleć powinien, żeby całemu kraiowi było dobrze, nie cząstce onego. Duchownych iest interesem, było i będzie, żeby rożnowiercow w kraiu nie było, aby od nich iednych religii członki absolutnych zaciągali wyroczni, ktora przy rożnowiercach nie tak gładko wydawać się może. Lecz tu trzeba mysleć nie dogadzaiąc duchownym, aby dogodzic potrzebom kraiu i zapobiedź wszelkim nieszczęsciom.

36. Otwarty kray dla wszystkich religiy i niedozwalaiący onych uciskać sprowadzi z wszystkich zbyt ludnych obcych kraiow uciskaiących rożnowiercow mnostwo ludzi przemyslnych, roskrzewiaiących w naszym kraiu handle i rzemiosła, ukruci wychod za granicę pieniędzy. Przeciwnie zaś będąc zamkniętym i przesladuiącym lub sprawiedliwosci odmawiaiącym, i tych resztę pozostałą odpędzi, kray dość nieludny pustym wcale zostawi.

37. Ktokolwiek bądź tak rozumie, że teraz przeciąwszy nie-unitom referencyą do Rossyi, nie dawszy onym hierarchyi rządu koscielnego, wystawi Grekow ostatki na wzgardę i ucisk, tym łatwiey onych zniewoli do ziednoczenia się z kosciołem rzymskim i uniknienia influencyi zagraniczney, ten bardzo płytko rzeczy bierze, i nie iest oyczyzny miłosnikiem. Gdyż chociażby iak nayprędzey okazały się tego skutki, iżby kray przestał mieć nie-unitow, co bez musu i tyranii i ucisku obeyść by się nie mogło, a krocie ludzi, za granicę do panstw obcych mimo naywiększe ostrożności i naylicznieysze woyska wyszłe, zrobiły by pokoy in praesenti, ale szczęscia żadnego w przyszłosci nie było by dla kraju.

Gdyż wszystkie kraie nie-unickie i protestantskie sąsiaduiące z nami poczytały by nas za tyranow i prześladowcow, a wszyscy nie-unici i protestanci zagraniczni nigdy by do państw rzeczypospolitey z swym przemysłem, handlem i rękodziełami nie przyszli.

38. Przeciwnie zaś, gdy rząd mądry kraiu naszego zapewni własność każdego, przepisze sprawiedliwość dla każdego, da każdemu wolność chwalenia swoiego Boga podług swego przekonania, tedy każdy cudzoziemiec, widząc, iż znayduie swą religią, własność i sprawiedliwość w tym kraiu, wchodzić będzie do ziemi polskiey iako do ziemi obiecaney, iako do ziemi własney i onę będzie swym rozumem i swym maiątkiem wspierał, i krwie wylewać za oyczyznę swę nową, iako za swą matkę żałować nie bedzie.

39. Mamy tego dość liczne przykłady: 1. Gdy traktat 1768 roku otworzył Polskę dla rożnowiercow, widziemy liczne przybyłe familie handlowe i rękodzielne, ktore nasze miasta osiadły. 2, Gdy miasto Zytomierz przez dekret kommissyi boni ordinis roku 1783 do swych zwrocone zostało przywileiow, a przeciwnie znało Rossyi prawo municypalne miastom dawniey polskim teraz rossyiskim zniesione, a na to mieysce rząd policyiny czyli gubernialny przystanowiono, mieszczanie kiiowscy i inni z miast rossyiskich: Krzemieńczancy (?) i Pereiasławscy przybywszy do Berdyczowa na iarmark sławny z towarami, przyiechali do Zytomierza i oswiadczyli chęć swoią wyiścia z Kiiowa i przeniesienia się do polskiego miasta Zytomierza, aby tylko byli pewni, że rząd Polski onych nie wyda do Rossyi, tak iak dawniey zbiegow niemało rossyiskich wydawał, i że im zapewni wolność religii greckiey i miasto Zytomierz w przywileiach swoich zabespieczy.

40. Już więc mieszczanie kiiowscy chcieli nabywac placow w Zytomierzu i murowac domy: ale przybywszy znowu do Zytomierza, gdy widzieli że xiądz Pałucki official kiiowski, prezyduiący pod ow czas w kommisyi boni ordinis tego miasta, i wielm. Buhar sędzia ziemski zytomirski, i inni mniey politykę znaiący komissarze łaskawszemi byli dla Zydow iak dla chrzescian: gdy place mieyskie samowładnie mimo wolą magistratu rozdawali i nadawali w mieyscach naypublicznieyszych Żydom, a oddalili od nich chrześcian, i gdy od aktora Żydow pakowali cały magistrat zytomirski, niezważaiąc na appellacyą do sądów assessorskich przez tenże magistrat zakładaną, i do turmy wsadzali, i onym wsadzali exequucyą zolnierską nayniesłuszniey, zrażeni tym Kiiowianie porzucili to miasto i odmienili chęć swoią w nim osiadania. 3. Gdy zabrano Białą Rus pod panowanie rossyiskie, magistrat miasta Mohylowa odeszłego w roku 1773 pod oboie panowanie, gdy mu kazano przez rząd rossyiski wykonywać przysięgę na wierność panowaniu rossyi-

skiemu, magistrat ten chociaż z samych Grekow nie-unitow był złożony, nie chciał takowey wykonać przysięgi, lecz delegował do krola imci polskiego e gremio sui osoby z przełożeniem, iz ten magistrat i całe miasto winni byli swą wierność i. k. mci i całey rzpltey Polskiey, dla tego nie zyczą sobie wykonywac takowey przysięgi panowaniu rossyiskiemu, lecz gdy odebrali odpowiedź że traktatem podziałowym iuż są pod obce poddani panowanie, i uwolnieni tymże traktatem od wierności i przysięgi panowaniu polskiemu, dopieru z płaczem powrociwszy do swego miasta dopełnili wymuszoną z siebie ofiarę.

41. Ciż mieszczanie mohylowscy zawsze wzdychaiąc do Polski, pomaleyku z nich niektorzy wynosić się poczęli pod panowanie polskie, co czynili i obywatele miast Połocka i Witebska, Orszy. Rohaczewa i innych, ale gdy w roku 1766 na seymie konfederackim potkał los naynieszczęśliwszy miasta litewskie kassuiący brandenburyę (sic) w miastach mnieyszych litewskich, uchylaiący magistraty i wszelkie ich prawa municypalne a poddaiący władzy starostow, i po skassowaniu praw wkładaiący na też miasta podatki, w ten czas nie tylko Grecy nie-unici i dyssydenci mieszczanie, ale nawet katolicy poporzucali miasta litewskie i powynosili się za granicę z obywatelow wolnosci swych i starożytnych prerogatyw znać i czuć nieumieiących.

42. Konstytucya ta litewska w roku 1776 pod tytułem: Ustanowienia podatku w. xięstwa Litewskiego, więcey wypędziła mieszczanow z miast litewskich, niżeli zabrały traktaty podziałowe, nie może więc bydź dobrze kraiowi, gdy ten kray nie może mieć ludnosci. Nie może żaden kray miec ludnosci, handlu i rekodzieł, przemyslu i pieniędzy, ktory nie stara się przymnożyc obywatelow. Nic zas nie masz do pomnożenia ludnosci, zbogacenia kraiu zbawiennieyszego nad rowność obywatelską, rowną sprawiedliwość i wolność wierzenia i chwalenia Boga podług swey religii i przekonania.

43. Jeżeli więc rzplta ustanowi hierarchyą dla Grekow i dyssydentow i da im rowność cywilną i rowną sprawiedliwość, nigdy w niey mniemane nie powstaną bunty, gdyż w żadnym kraiu nie był z inszey przyczyny, tylko albo przez ucisk, albo przez przesladowanie w religii. Ucisk i niesprawiedliwość cywilna są znośnieysze nad przesladowanie w religii, gdyż nie tylko waży sobie człowiek maiątek i życie, ile zwykł sobie ważyć tę religią, ktorą z mlekiem wyssał.

44. Zagorzali hyszpanscy fanatycy, apostołowie indyiscy, chcieli nawracać, Indyanow ktorzy by byli chętnie przyięli religią i dali bogactwa Hyszpanom; lecz gdy te fanatyki nie umieli nawracać, tylko mordować i złoto Amerykanom zabierać, mało zrobili w Indyach katolikow, a zgubili miliony milionow ludzi, i uczynili pustynią z ludnych

kraiow Ameryki. Imperatorowa rossyiska nie tylko że przymnozyła kraiow, ale przymnozyła przez tolerancyą wszystkich religiy do swych państw obywatelow.

45. Krol pruski umiał korzystać z głupstwa rządu francuzkiego, wypędzaiącego hugonotow i zbogacił swe kraie. Miała by była toż samo szczęscie Polska, gdyż Francuzi hugonoci chcieli w niey osieść, ale perswazya biskupow polskich nie dozwoliła.

46. Wszakże ieszcze ta Polska będąc położoną przy kraiach despotycznych, iakie są Rossya, Prusy, Austriackie i Tureckie panstwa rożnowiercami napełnione, gdyby w swym republikantskim narodzie arystokracyą szlachecką zmnieyszyła a monarchyą papieską w swych państwach obiasniła, miała by ze wszystkich tych państw nayludnieysze prowincye.

47. Garnął by się każdy do Polski, gdyby tylko miał te własności wolność osobistą, rowność cywilną i wolne wyznanie religii podług swego przekonania zabespieczone, czego iey z serca czułego zyczę.

ЗНАДОБИ

для пізнаня

угорскоруских говорів.

Подав ІВАН ВЕРХРАТСКИЙ.

(Конець).

В. СЛОВАРЕЦЬ.

а. а-де! Ц. hier атде.

амбрела Ц. Я. Schirm, Regenschirm it. ombrella.

Андро Крем. Андрей, Андрій.

анцияш Вап. антихрист. бодай тя анцияш побіл!

апа Зб. Vater. slovac. apa magy. apa.

астракіта У. стракіта У. астратік Ч. Aster chinensis, chinesische Sternblume.

астряб курячий МЛа. Hühnerhabicht, Astur palumbarius.

астряб пташачий МЛа. Finkenhabicht, Nisus communis.

астрябік Л. Лї. астрябик Т. Sperber, Finkenhabicht, Nisus communis.

б. бабарунка або божая коровічка Крем. Sonnenkäfer, Coccinella (namentl. septempunctata), божа коровичка.

бабин пес Ком. Raupe des Wolfsmilchschwärmers, Deilephila euphorbiae.

бабін пес У. Bärenraupe.

бабонити Ч. ворожити cf. psl. **баботни** superstitio.

бабскы лахы = женьске убраніє. (в Чертіжнім) чепец, котрый може бути бурый (= фалдованый) або гладкый; чепец кладе ся на контю (= в кільце уложене волося на тімени), в котрій єст іглиичька; чешут ся на продьіл; дьівкы плетут волося в варкоч о три льійкы, крайом ідут закруткы а ґу концу прионачит ся (приплете ся) жаба; у дьітий плетут на качькы; хусткы синї с кытайками (= кутасами) або чорны (льісовкы) с квітами; на шиїї носят пацуркы о шість до дванадцять ніток; опльічата гладкы і до плеч, на опльічатах обшивкы, рукавы і стан; обшивкы застьігают ся або капчают ся; — лайблик вышиваный з борішатами, з ґузікамі і бомбулькамі; подолок пришиває ся до опльічати с простого полотна; кабат купчий синїй, може быти вызбираный на дрібно або фалдованый на широко (на

рідко), на то прийде хуста (= передник або шурц); — на ногах бочкоры, котрі ґу нозьі привязуют ся строчанками або наволоками; — бабы носять кожушчата або кожухы. Кожушчата сут без рукавів; скірньі сут спущаны або выбиваны. На рукы берут портята або плахтята.

багньіты Зб. багньіткы Бод. багнятка Кеч. Baumkätzchen. багньіты у рокыты Kätzchen der Saalweide.

базь! базь! С. так увцьі волат — а гонит: аці! — козы волат і гонит: кеч! — статок рогатый (Hornvieh) волат: тельісь! або быцю на! — гонит: гейс! або ге! — гейс! = к собі, links. — ча! од себе, rechts. — свіньі волат: туська-на! одганят: гуйса!

базь-на! базь-на! Ц. кличе до уць (овець), а як гонит: а-кеч! а-кеч!

базьічкы Ки. Kätzchen der Bäume.

байдати Крем. albernes Zeug zusammenschwatzen. вын байдат або байдже на тя = огваряє тя er verschwärzt dich, er verläumdet dich.

байдка gen. plur. байдкы Крем. albernes Geschwätz, Geplauder.

бакомпарты Су. Backenbart.

балаґувати Ки. in Müssiggang leben.

баламута Лк. in der Bedeut. Unannehmlichkeit. мал про нього баламуту er hatte seinetwegen Unannehmlichkeiten auszustehen. — баламута або лярма Лї. Lärm, Unruhe; Händel. баламуту робити = бурду чинити.

балувати Лп. in der Bedeut. Geschäfte führen. мы з рыбами не балуєме wir beschäftigen uns nicht mit dem Fischfange; wir führen keinen Fischhandel.

бамбулькы на ґрульовіньі С. Früchte (kugelige Beeren) am Kartoffelkraut.

ба́мбух У. бамбу́х Зб. Magen namentl. Kuhmagen.

банджюр У. або жомб У. vom Wasser tief ausgespülte Stelle; Tiefstelle im Fluss.

банду́ра Б. бандурка Бод. Пс. Л. ВЛ... Kartoffel. єдна бандура Б. бандуркы або ґрульі Л. дікы рыют бандуркы die Wildschweine wühlen in den Kartoffelfeldern. cf. čech. brambor plur. brambory vielleicht mit Brandenburg zusammenzubringen, indem die Kartoffelknollen hauptsächlich von den Städten Norddeutschlands in den slav. Ländern verbreitet wurden; demnach „бандурка“ wäre statt „бранденбурка“.

бандурчаник Г. пляцок зростертых бандурок, Kartoffelkuchen plur. бандурчаникы.

бандурчіна Г. Зб. натина у бандурок, Stengel sammt Blättern der Kartoffelpflanze.

бандурята МЛа. Kartoffeln.

бандюра Лп. яма, што вода выбє cf. банджюр.

баник Чрт. plur. баникы. осух зо сыром або сыровник. банік Г. plur. банікы „що ся загинат до тыіста сыр“ Käsekuchen.

банюр Ц. Lache cf. psl. баня λουτρόν, balneum cf. ital. bagno Bad.

баранок Кеч. kleine Bekassine, Gallinago gallinula.

бараніна К. месо з барана.

барбачія Су. Haubenlerche, Kothlerche Galerita cristata. по сьмітисках ходіт барбачія.

барз comp. барже superl. найбарже ВМ. slovac. barz, barze, najbarže.
барштан Лег. оксамит.
бачиско Г. Peitschenstiel, бичище cf. бат, batir.
бацкати ся К. mit den Hörnern stossen, stechen. бацкают ся бараны = дуцкают ся cf. бости.
бацнути Кеч. Ста. mit Geräusch fallen, anschlagen. бацне с пальцьом er schlägt mit dem Finger an. бацне астрябік на воробля der Sperber stösst plötzlich auf den Sperling herab.
ба як ні! Кр. ja, warum denn nicht.
баюсы Ц. Бод. Су. Др. Schnurrbart. čech. valousy slovac. bajúzy. він не мат баюсы er hat keinen Schnurrbart.
безочливый С. unverschämt. slovac. bezočivý.
бемба ВСв. Tölpel.
берегівка У. Uferschwalbe, Cotyle riparia plur. берегівкы.
Бещад Ц. Бескид. за Бещадом.
бывати ВСв. wohnen. де пан превелебный быват? wo wohnt der geistliche Herr? бываня Wohnung; Wohnen.
быдля Ч. Vieh pol. bydlę.
былька Г. Stengel, Kraut. де былькы, там и бамбулькы (у бандурок) wo Stengel sind, dort giebt es auch Beeren (bei der Kartoffelpflanze).
былянка або нать Пс. былянка або натина Ваn. Stengel sammt Blättern (bei der Kartoffelpflanze).
бынчати Ц. summen. пчолы бынчат.
бирка Т. У. Ком. бирька Брв. Assel, Oniscus. де мокровіто, там ша тримают биркы cf. čech. beruška = овечка (галицкі Лемки подекуди стоноги зовуть „овечкы").
бырько-на! Г. кличе вівцы (зрівнай гал. бирки, берулечки čech. berušky).
быстріцкы слівкы Ц. угорскі сливки з околиць Бистриції.
бігун У. великий лен. — глушец У. Dreschlein. — пражец У. Springlein „пражит ся на слонку, сам выщірят ся".
бігунка Л. Laufkugel.
бідко Я. менший пташок, бідкат (кричить бід! бід!) по стромох, по вербох. Accentor alpinus, Flüevogel.
бідник В. П. armseliger Schlucker, armer Mensch, бідак, бідака, бідняга, бідняк, бідняка.
бідница В. armer Mann; arme Frau; біднята В. (gew. nur im Plural nom. sing. бідня) arme Leute.
білізнина Кр. Wäsche.
біўток Ч. Eiweiss.
більчок У. Су. Крем. Др. Eiweiss. жоўчок Eidotter.
білянка Л. Ком. білослива plur. білянкы.
біровати Лї. vermögen, im Stande sein. старый чловек му тельо огня дал, кельо біровал занести.
благый дощ К. ein Regen von mittlerer Stärke, дощ середный.
бланарь Б. Кеч. бланяр Ком. Glaser. іде бланарь, дам вічко заправити, бо мі ся збило Кеч. der Glaser kommt, ich lasse mir von ihm eine neue Fensterscheibe einsetzen, denn die alte wurde zerschlagen.
блыска або пліска ВО. Bachstelze.
бліскалка Ком. Nuphar luteum, Gelbe Teichrose.
блыіщавка У. Ellritze, Phoxinus rivularis.

блюти У. ригати, speien. блюл = ригав.
блюхавіна У. слота, плюта, хляпа, хляпатуха Regenwetter.
бобалькы Л. галушкы з маком і медом.
боборунка Лп. У. Су. бобрунка П. Л. Т. Ч. Зб. Sonnenkäfer, Marienkäfer, Coccinella (namentl. septempunctata). приговорюють кладучи на руку бобрунку, щоби полетьіла: „боборунко-рунко! де мя поведеш, ці до неба, ці до пекла? кед до неба, дам ті хльіба, кед до пекла, дам ті с кийом!“ Лп. „боборунко-рунко! де нам полетіш, ці до неба, ці до землыі? кед нам полетіш до неба, даме ті з маслом хльіба, а кед до землыі, не даме ті нич!“ У.
бодай тя Бог скарал ВО. Gottes Strafe möge dich ereilen, Gott möge dich strafen.
бодванка ВО. довгий шафлик. — шафлик = округлий з двома ухами.
Богу в руках Вап. etwa: Gott möge Sie gesund erhalten (wörtl. in Gottes Händen). auch in anderen Wendungen z. B. мам два быкы — Богу в руках.
Боже Вам дай здравя! В. Gott möge euch Gesundheit schenken.
Боже заплат! С. Крем. Gott vergelte es.
Божічко ВМ. Gott. (пещено, примильно). Божічку помож! lieber Gott, hilf in der Noth!
бозулька Кр. Hautauswuchs; Geschwulst. бозулька як кулька.
боіско П. Кеч. Tenne, тік „де молотят в стодольі“.
бойкати ся К. fürchten. не бойкай ся! (пещено до дытины).
бомбулькы на натіньі О. Beeren am Kartoffelkraut (бомбулька eigtl. ein kleiner, kugelrunder Gegenstand).
боровніцы Т. Heidelbeeren nom. sing. боровніца Vaccinium myrtillus.
бортак Б. gemeiner Flegel, gemeiner Kerl; Stümper.
босорка Т. Bufo, Kröte. босорка пхат ся до хыжи (властиве значенє: босорка = чарівниця, Hexe).
босорканя Лї. Кеч. 1) Kröte Bufo 2) Nachtschmetterling, Phalaena.
босяжник У. зьіля жоўто квітне.
боцманы Ком. великы кваскуваты ябка.
бочкорі Брв. ходаки. „ціґан море, підскоч горі, дам ті ґрейцар на бочкорі!“ дыіти жартують.
бренчка Лп. Hahnenkamm, Rhinantus crista galli.
бридя Ч. бридь Су. Г. паскуда lemk. бридь і брид gen. fem. — така бридя Ч.
бриндзяник П. пляцок з бриндзьоў.
бринчок Вап. Schelle.
брок genit. броку О. Schrot cf. čech. broky.
бруньіти Лї. Ч. бруньчати О. summen. пчола брунит. хрущі брунят г ночи. Лї. Ч. хрущ бруньчіт О.
брусніца Ки. Futterschwinge.
будар В. Closette, Abort, Abtritt slovac. budár.
буков С. Buchennüsse, Buchеckern.
букывчак Крем. Buchfink, Fringilla coelebs. букывчак жере сьімя з дікого хабзу; почервенявый, чути го вше.
букодьірка gen. fem. букодьірча gen. neutr. Зб. Buchfink.

булькотати Ц. (о голосьі пуляка) kollern. пуляк булькоче der Truthahn kollert.

бунчати П. summen. гудак бунчит der Bockkäfer summt.

бурастый Лї. bräunlich. бурастый кінь.

бургаз В. Weinhaus magy, borház, де вино роблят.

бурка Ц. Sturm.

буроха Крем. Braunelle, Accentor modularis.

буряти В. zerstören. мусю верьх хыжи буряти.

буты Ваn. Зб. скірны, чоботи, Stiefel. pol. buty.

буяк К. Кру. Zuchtstier, Bullochs.

в. ваджувати ся до кого Ч. когось чіпати ся Händel suchen. до мене ся ваджує.

вайцо П. Ei. čech, vejce slovac. vajce. Ei, яйце. два вайца.

вайчак Ц. С. О. Лї. вальчак Hengst (але: яйце Ei). — вайчарь Л. idem (з словацкого vajčiak; руска форма була би: яйчак, яйчарь).

вакельыія на буку Ч. вакелея Ком. Zunderschwamm, Polyporus communis.

вал Ч. Welle. вода валы бє das Wasser schlägt Wellen.

валал Лї. Л. Бод. genit. валала Dorf, село; у Словаків звичайно dedina, рідко коли: valal.

вальбійка Лї. kleiner Fresstrog, мала вальбія. пайцата жрут з вальбійкы die Ferkel fressen aus dem Trog.

валок В. ряд покошеноїі травы.

валяти П. in der Bedeutung: schelten. в наремности валял мі до души = в гньіві (в пересердю) кляв мою душу.

Ваньо або Янко Крем. Johann.

варішка Чрт. dem. von вареха, Kochlöffel. пригварка: што хыжка, иншака варішка.

варянка Чрт. с капусноїі юхы. — варянка С. „на воды — оне́ — муку заоначит — і тото завре тай варянка; йїдят з ґрулями.

Васко Крем. Василь.

вдячность П. in der Bedeutung: Gefälligkeit. з вдячности aus Gefälligkeit з гречности.

ведля того Кеч. diesem gemäss slovac. vedla.

вельо Кр. Ки. К. С. Кр. viel čech. vele, pol. wiele. вельо кырві Кр. = дуже кырві Кр. viel Blut. вельо сньігу нападаўо Ки. = много снїгу нападало. — вельо ма лену? або кельо ма лену? С. wie viel Lein hat er? — єст вельо люда К. viele Leute sind versammelt. — в тамтой рубані вельо ягоды С. in dem anderen Waldschlage giebt es viele Erdbeeren.

велькe зьіля Ч. дают з медом або с палюнком на суху хворіст.

венґор Ч. plur. венґоры Aal, Anguilla vulgaris. pol. węgorz.

вера К. Лї. Су. wahrlich, in der That, wirklich. вода вера поробіла чкоду. das Wasser (die Ueberschwemmung) hat in der That Schaden angerichtet. — вера Боже! bei Gott! slovac. veraboże čech. Bůh mi svědek.

верба червена У. Purpurweide Salix purpurea.

веретільник Г. Blindschleiche, Anguis fragilis.

верти С. sieden. молоко кыпіт або вре psl. врѣти, врѫ, вриши etc. — молоко верло = м. кипіло. — молоко заверло = м. закипіло.

верхніна або сметанка Ч. верхнянка Л. Sahne, Oberes.

верхност Чрт. Др. Obrigkeit čech. vrchnost, slovac. vrchnosť.

ветуля Бод. коза, што не мала кізлята.

выбіжка В. Rispengras, Poa.

выбуріти ся ВО. ausbrunzen. выбуріл ся = высикал ся.

выбуртати землю Лег. die Erde aufwühlen, den Boden aufwerfen. кыртиця як выбуртат землю, траву на кыртовінах трудно косіті.

вываленіско У. Rahne. вываленіска, де вывалены стромы.

вывихнена нога Т. verrenkter Fuss.

вывірка Кр. Т. вовірка Лї. Eichhörnchen. вывірка ся горі стромом выдре das Eichhorn klettert am Baume bis zum Wipfel hinauf. вовірка ма доўгый хвіст das Eichhorn hat einen langen Schwanz.

вывісковати Л. вывіскувати Ч. schreien, laut singen. вывіскує дывка або дывчіна, кед сьпіват. — сова вывіскує г ночи, гво дни спіт die Eule lässt bei Nacht ihr heulendes Geschrei ertönen, bei Tag schläft sie cf. russ. взвизгивать.

вывіяш П. genit. вывіяша Spassmacher, фіґляр.

выводити ся Ц. sich vermehren. в зимі не выводят ся вороблы, лем в лыты.

выгляд Ц. В. Лег. Брв. О. ВМ. выгляд або облак ВО. Fenster. кросенця до выгляду Fensterrahmen. вічко Fensterscheibe.

выглядати ВСв. ausspähen, aussuchen; вишукати.

выглядчик ВО. Guckfenster.

выграбкы Кн. дрібні отрины, що остають по змолоченю збіжа.

выдьіти Кр. = подіти.

выднїй кыс Су. Wasseramsel, Cinclus aquaticus. выднїй кыс быват, де вода іде шорно; на шорох в зімі.

выжен Чаб. gen. masc. Ernte čech. žeň. ко́ли была́ на вы́жны.

вызбільіти Ван. verbleichen. очька вызбільіли die Augen verblichen.

вызирати П. ausschauen. так вызират, якбы град збиў.

вызор С. in der Bedeutung: Aussicht; Aussehen.

выкінчити роботу В. die Arbeit zu Ende führen, vollenden.

выконати ВСв. ausführen; vollführen; zu Stande bringen.

выкоцабнути ся Л. вывернути ся до горы ногами.

выментовати Лї. befreien, erlösen magy. megment.

вымячко С. Euter, Kuheuter. на вымячку.

винничка Ком. віннічка Кр. Johannisbeere. plur. винничкы, віннічки = порічки.

выорювати ся Кеч. ausgeackert werden. выорюют ся барз із землы хрущі beim Ackern kommen viele Käfer ans Tageslicht.

выпелешити ВСв. геть зовсім забрати, викоріпити.

выпраскати Л. випорскати.

выпучіті Лї. herausdrücken.

вир в воды (Земплиньск.) Wirbel, Strudel, Tiefstelle, deminut. вирчик.

выречи ВО. МЛа. aussprechen, він не може выречи або выгварити ВО. er kann nicht aussprechen. — она не вырече добрі sie spricht nicht gut aus.

высьвідченя Ван. Bestättigung.

выскічка К. Eichhörnchen, Sciurus vulgaris. „лытат як наўпа."

выслебодіті Лї. висвободити. befreien, erlösen.

высловіті У. mit Worten ausdrücken, ausdrücken. штобы

велькоможному пану тото высловіті добрі.
выстроіті с кым ВСв. jmd ausrichten; выстроіти хыжу ВСв. eine Hütte (ein Haus) bauen; errichten.
вытерезбити са Чрт. витверезити ся, nüchtern werden.
вытока Ч. купа оріхів, што наносит мыш (мыш выточна = Mus silvaticus, Waldmaus).
вытолковаті Ста. expliciren.
вытратити Ваn. verlieren. пуляка іщи вытратиш du wirst noch den Truthahn verlieren.
вытрут Кру. Schlammfliege, Eristalis tenax cf. трут, труд Drohne).
выхабити Б. выхабяти лишити, лишати. выхабят = випускає, лишає.
выгуліті шьа В. выпогодити са. За три дни не было хвільі, было дожджовито, а тепер шьа выгуліло.
выхвиліті ся Кр. вибрати ся на погоду, випогодити ся. выхвіліт ся es wird heiteres Wetter.
выходжувати Л. часто выходити. выходжує серна з льіса.
вышмарити ВМ. выкинути, hinausschmeissen, hinauswerfen
веряйка. Ц. замок деревляний.
відіт ся. то мі ша відіт У. Ч. es scheint mir.
візріти ся Ц. пр. сонце ся візріло (коли блиснуло зпоза розсунених хмар).
вільгый О. feucht. церков вільга = ц. вохка psl. влъгъкъ ὑγρᾶλέος, humidus.
вілкы Брв. Essgabel.
вінчанка Кру. шлюб, Trauung.
вісьта! У. (кличе до коній, як повозит) = на лїво, к собі — готьта! = на право, од себе. — вісьтя Г. = к собі. — гетьтя Г. од себе, на право.
в-істьі У. wahrlich, wahrhaftig, wirklich.
вітеріца Ч. вітерніца Ц. вітріца У. Wirbelwind.
вітік. вітічок Кр. Fitis-Laubvogel, Sylvia fitis.
віхтеліца Су. Ста. Sturmwind, Wirbelwind. віхтеліца закрутіла.
віяти Ст. in der Bedeutung: wedeln. пес віє хвостом = п. меле хвостом, виляє хвостом der Hund wedelt mit dem Schwanze.
влапіті Л. fangen, einfangen, штосме там влапілі?
власні братя Кр. leibliche Brüder, рідні братя.
внука П. im Inneren (повстало зъ: въдъну-ка).
водити ся Пс. дїяти ся. вшытко я добрі знам, што ся в краю водит.
водити ся П. пр. так ся водит so geht es, so ist es Brauch und Sitte.
возарня Чрт. возівня.
воздух Пс. Luft.
волати Ваn. К. rufen čech. volati. slovac volat. волати ся heissen, benannt werden. пор. укр. одволати in's Leben zurückrufen, zur Besinnung bringen. ледве-ледве одволали Трохима дїда. Наймичка Шевченка.
воўча мурянка Бод. Camponotus herculeanus, Rossameise.
воўча табака Зб. Lycoperdon, Stäubling.
воўчинец або псє молоко Крем. Euphorbia, Wolfsmilch.
воловар Ваn. воларь, Ochsenhirt.
волянка Ки. Wahl, čech. volení, volba.
воргы Ц. Lippen pol. wargi (nom. sing. ворга sprich: vorha).
ворожиля Пс. Бод. ворожилька Др. ворожка Брв. Marienkäfer, Sonnenkäfer, Son-

nenkälbchen, Coccinella (namentl. septempunctata).

вошкове зьіля Я. Ч. Ononis hircina, Hauhechel. як болят ногы с ходу, што свербіт на пятох, варіт зьіля; потом чухат.

врацати С. вертати in der Bedeutung: speien, блювати slovac. vracat'.

вред або чіряк Ста. Geschwür čech. vřed. słovac. vred.

врещати Л. schreien, верещати čech. vřestěti pol. wrzeszczeć.

вроза Су. „що ся біч увяже“ Peitschenschlinge.

всьіліякый Ц. allerlei čech. všelijaký. всьіліякы птахы.

всягды Лп. überall.

вчасный Л. früh. čech. časný.

вше Л. Крем. immer, все.

вшту́ріті Лї упхати, впхати hineinstecken.

вячати Др. meckern. коза вячит, кричит: ве! ве!

г. Ruthenisches **г** wird wie **h** im Čechischen ausgesprochen, also: гора, гомок, гнетка sprich: hora, homok, hnetka).

гадіна Ч. в фольварку на Спішу — collect. куры, гуси, качькы, также дыти. Hühner, Gänse, Enten, auch: Kinder.

гайдамар Ч. Словяки зовут ляхы: „гайдамары“ і „ґбуры“.

гайтол У. горнік, Hegebereiter.

гальбія Крем. або шафель „пре свіньі“. Fresstrog (cf. вальбія).

гардый Ком. in der Bedeut. schön. час гардый schönes Wetter. Кебы даў нам Бог часу гардого заран, то бысме ся ялі лукы косити, бо уж нам і жита пристают; а потім дале кебы нам Бог даў часу та такой і вівсы дыйдут. — гардьі adv. пр. камінна ружа гардьі цвине Г. Die Pfingstrose blüht schön.

гаренґ Т. гарінґ П. Häring, Clupea harengus. млычак Т. Milchner, Männchen des Häringes cf. slovac. mlieko, pol. mleko psl. млѣко γάλα, lac). кашаник Т. Rogener, Weibchen des Häringes.

гафлик Кр. Haft, Häftel гафликы або ключкы. ukr. гаплик.

гачок С. Angelhacken; Angel, удка. імат рыбу на гачок.

гачурік Ц. коник, лошук. гачурка Ц. лошиця, кобилка.

гвадити Б. (увадити) привязати, присилити. гвадит статок ґ жолобу = вяже (привязує) худобу до жолоба.

гвара К. бесіда, мова. Rede, das Gesprochene. пан мою гвару спісує. — гварити Ц. К. Б.... говорити.

гвіздати С. Крем. pfeifen čech. hvizdati, slovac. hvízdat'. гвіздат на ґамбі або на пальцу, піскат на піщалцьі С. гвіздат на хробачньім оріху С.

гев і там Ком. hier und dort.

ге-ле-ге! Г. komm her! Уль, ге-ле-ге! Julie komm her!

гевка Г. hier, da.

гевси ВО. сюда.

гей Ком. Ста. ja; so ist es.

гейс-берта! Кеч. гейс-бертя! Г. гейс биртя! Ваn. = к собі, на льіво (так поганят волы); ча! = од себе, на право.

гей к собі! Лег. гонит волы на льіво; — на право волат ча! од себе!

гыркыня Кр. Pfefferschwamm, Pfefferling Agaricus piperatus.

гырчка Кр. боляк, Geschwür, Beule slovac. hrča, hrčka.

гырмота Лї. Я. Л. Donnerrollen; Donnerwetter. ішла гырмота.

гырьовитый Кр. struppig, haarig, пелехатый, кострубатый cf. гира, гиря.
гыталь Ц. Stengel, dickere Blattrippe. гусеніцы обйіли капусту, лем остали самы гыталы. еден гыталь.
гычаля Т. collect. gen. neutr. dickere Blattrippen. лем гычаля стоіт с капусты, так обйіла гусеніца cf. гыталь cf. hal. гичка lemk. гыка [гыка+ѣль = гычаль].
гыш[е]ль Зб. gen. fem. tibia, Schienbein. една гышель. дві гышели cf. hal. ґаджало plur. ґаджала.
гівняр (ь) Г. Rosskäfer; Geotrupes stercorarius.
гіцувати жельізо С. барз роспечи hitzen, stark erhitzen.
гліг Кеч. Hagedorn, Weissdorn, Crataegus (в Галичині часто глід).
глінка У. Thon.
глогинька МЛа. Weissdorn-frucht. глогынькы по глогох.
глушец Кру. Лї. Dreschlein (Linum usitatissimum var. vulgare декуди в Галичині: молотень). пражец Кру. Springlein (Linum usitatissimum var. crepitans в Галич. скочень). „глушец чорный, пражец пожоутявый — а ест іщи вівсяк або лен дикый, што хоснуют лем на олый". Кру. глушец = „лен што не выпорскат, треба його молотити". Лї.
глушка Ц. Крем. Лї. Typhus.
глядило Зб. Spiegel, εἴσοπτρον, speculum.
гнетка Л. bald. čech. hned = bald, schnell.
говедо К. Hornvieh, Vieh čech. hovado psl. говѧдо bos.
говядина К. месо зо статку рогатого Ochsenfleisch, Hornviehfleisch.
годинка П. Taschenuhr. година Uhr čech. hodina. кель годин? quota hora (кед ся зьвідат).
годко Ц. Wiedehopf Upupa epops cf. hal. гудик.
гойный ВМ. reichlich, ergiebig. гойно жити im Überfluss leben.
гойже ВО. interj. heisa!
головач Брв. головачік Лї. Froschlarve. головач У. Лї. Cottus, Groppe „жабску голову мат головач" У.
головенька Бод. Кеч. головинька Froschlarve, Kaulquappe головенькы г воды die Froschlarven leben im Wasser.
головічька Ваn. Köpfchen; Kopf (пещено).
голька Ваn. пшениця-голька unbegrannter Weizen.
голод Ваn. Rumex acetosa, gemeiner Ampfer.
голя або голятко С. noch nackter Nestvogel plur. голята, голятка.
голяк або бритов Др. У. Rasiermesser.
гомок Б. Erdhaufen, Haufen, Hügel. кыртица нарые гомкы.
горар Лї. „што по горах ходіт і на лысы позір даст" побережник, лїсовый, гайник.
горізнач Т горізначкы Т. „до горы ногами".
горох Ком. in der Bedeutung: Finne, Cysticercus cellulosae. солоніна гороховіта або крупніста finniger Speck.
горячий Ц. heiss в К. горуций (з словацкого horúci, ческ. horaucí) adv. горячо з слов. горуцо.
госа! Крем. interj. heisa. госа хлопцы до ряду!
гоя-дюндя Ваn. забава людова перед церквою на свята великодні, те що в Галичині: га-

гілки, галагівки, гаївки, гагулки. На Спішу грают „городичкы“.

грабати сьіно С. Heu rechen.

грабок Су. грабак Wiesenknarrer, Wachtelkönig, Crex pratensis. два грабкы.

грамузджа або різджа У. Reisig.

гранчити Т. припікати, bähen. хльіб гранченый = фалаток хльіба припалит на шпаргеты Bähschnitt cf. ukr. грінка.

грозньі Ч. adv. in der Bedeutung: sehr. грозньі хваліті sehr loben (eigtl. грозный furchtbar).

грозно віпограду Л. Weintraube.

громада Су. Haufen. велька громада каменя grosser Steinhaufen. нагорний каменя до громады = згорни каміня до купы scharre die Steine in einen Haufen znsammen čech. slovac. hromada Haufen.

грубе тьіло Крем. Oberschenkel.

грубнути Л. dick werden. грубне хвіст der Schwanz wird dicker.

грудя Кру. collect. gen. neutr. Erdklumpen. штоб не было грудя.

губіті Ч. Л. in der Bedeut. verderben, zerstören. медведікы гублят ґрульі die Maulwurfsgrillen oder Werren verderben die Kartoffeln. медвідь овес губіт der Bär verursacht grossen Schaden auf den Haferfeldern.

гудак. гудачок Кру. Лег. П. Cerambyx, Bockkäfer. гудак по дереві ходит а гучит; мат довгы баюсы або рожкы. (Die Bockkäfer können durch Reiben des Pronotum an das Mesonotum ein zirpendes - cder knarrendes Geräusch verursachen, deshalb der Name: гудак = eigtl. Musikant. Aus eben diesem Grunde werden Bockkäfer in Ostgalizien скрипуні, скрипники benannt. Dorcadion holosericeum, eine häufig in Podolien vorkommende Bockkäferart, ist bei dem Volke um Ternopil unter dem Namen музичка bekannt. s. Початки до уложеня номенклятури і терминологиї природописної, народної. I. нап. Іван Верхратский. Львів. 1864. стор. 6).

гудкати Т. пр. люде гудкают man munkelt.

гукати ся С. sich paaren (о свинї). свіня гукат ся. свіню гукат корназ. — [корова бігат (в Гал. лїтит ся), кобыла ся биє].

гулякати Ван. stark schreien, laut rufen. гулякай на Андрея, жебы вогнал гачата з вівса rufe dem Andreas zu, er solle die Fohlen von dem Haferfelde wegtreiben.

гуркати Т. Г. girren. голуб гурчит Т. гуркат Г.

гуся трава Ч. Vogelknöterich, Polygonum aviculare.

гусьлі О. гусли Ц. Geige. грає на гуслях, čech. housle. na housle hráti. slovac. husle.

гусь-на! Ц. кличе гуси; — а жене: а гуч! а гуч!

гучати Я. brausen. вода гучит. вітор гучит.

ґ. (Ruthenisches ґ wird wie g im Polnischen oder г im Grossrussischen ausgesprochen also ґаґор, ґруля, ґубатый sprich: gagor, grula, gubatyj).

ґаґор Ч. Кеч. Др. Г. Gurgel, Kehle, Luftröhre; Schlund. як бы му дер з ґаґора = як би му дер з горла slovac. gágor.

ґадаті Ч. pol. gadać sprechen.

ґаґотати Лї. schnattern. гуйс ґаґоче або ґівдже die Gans schnattert.

ґалґан С. Galgenstrick, Galgenvogel; Lump.

ґалунок Б. Hutbinde.

ґарґала або коновця Г. Брв. Kanne.

ґбол Ц. „мат штырі корцы" (корец тут = $^1/_4$ корця галицкого) cf. slovac. gbel, ruth. кубел germ. Kübel.

ґеґацкы Кр. (nom. sing. ґеґацка) Stachelbeeren.

ґемзати Су. лоскотати, kitzeln. він ґемзит = лоскоче, скобоче. єден другого ґемже cf. psl. гъмзати ἕρπειν repere.

ґзити ся Ком. (vom wilden Rennen des von den Biesfliegen befallenen Rindes). корова ґзит ся.

ґзівка Су. Pferdelausfliege, Hippobosca equina [sic! zu bemerken die Form ґзівка (o in i gedehnt) statt „ґзывка" analog den dortigen Formen кыт, спыд, выў etc.].

ґылтати В. schlucken. він ґылтат er schluckt cf. ukr. глитати cf. psl. глътити deglutire.

ґыцкати (ся) С. ласкотати (ся) С. kitzeln. ласкоче ся або ґыцкат ся.

ґівґати Ц. Лї. schnattern. гуска ґівґат Ц. гуйс ґівдже або ґаґоче Лї.

ґўыч Су. ґлюч Ч. eine Fischhart. der Beschreibung nach eine Cottus Art.

ґоўдыря або ґудз на дереві Ваг. Knorren.

ґрузло Б. Klumpen. ґрузла сьнігу Schneeklumpen.

ґруліна Кр. ґрульовіна Кр. С. натина ґрулї.

ґруля К. Кр. Kartoffel cf. nsl. grola Kugel, Kügelchen psl. коралы corallium wegen der kugeligen Form der Knollen.

ґрулянік Крем. ґруляник К. Kartoffelkuchen, Kartoffelfladen. натерла єм ґрулы і напекла єм ґруляникы.

ґрулянка Су. у ґруль гичка.

ґрундаль Ч. gemeiner Kerl, Grobian, такый ґрундаль: ані мі понайбіг! (= помагай Біг) не повіў.

ґрявчати Т. Др. Б. krächzen, knirren (vom Geschrei mancher Vögel). по цыліх ночех ґрявчит тот пташок. качка ґрявчит.

ґрянчати Лї. knacken, knirren, kwacken. качка ґрянчит.

ґубатый Кеч. К. В. zottig, rauhhaarig. ґубатый пес.

ґуґы Ч. Scropheln.

Д. да Кеч. (= де) in der Bedeut. etwa. она служила там да за штырі рокы sie diente dort etwa vier Jahre lang.

даґде Чрт. irgendwo.

дакоды Ста. zuweilen.

дакус В. Чрт. Кеч. (да-кус) etwas, ein wenig. поможте мі дакус helfen Sie mir ein wenig. одпочнут собі дакус wollen Sie ein wenig ausruhen. най сі дакус сядут setzen Sie sich ein wenig.

дакущік ВС. etwas, ein bischen, ein wenig.

Данко В. Daniel.

даяк Ком. auf irgend eine Weise, де як. — Підете вы куме на ярмак? — ей, кебым знаў, же добрый буде ярмак а же дыйдут купцы, та бым загнаў волы. А вы понесете дашто куме? — Ей, та я не понесу нич! лем кебы мі ся трафила добра корова альбо ялівка, табым даяк собі набыў.

дворядный ярец Ваг. zweizeilige Gerste, Hordeum distichon.

дедіна. дєдіна Су. Dorfgebiet. čech. dědina, pol. dziedzina.

дельіґрад Лї. місто телеґраф. Telegraph. на дельіґрады.

Демо Крем. Дамян.

деревяник Кр. Heckenkirsche. Lonicera xylosteum. жолто квітне.

деякбы БСв. (да як бы) auf irgend eine Art.

джвірадло С. Spiegel pol. zwierciadło.

дзвоняр або косцюўник Ки. Glöckner. ід до дзвоняря.

дзірґаті ся Ч. спинати ся. сінічкы по стромах дзірґают ся.

дзьопа Су. Mädchen. ішла дзьопа за дрыґом і нашла цвак das Mädchen gieng längst der Strasse und fand eine Zwecke (einen Nagel).

дзюбак Ц. Schnabel.

дымнічкы С. слівкы округлы.

дырґати В. in der Bedeut. rütteln, stark schütteln, трясти. віз дырґат cf. psl. дръгати tremere čech. drhati.

дьідик П. Grossvater, avus dem. дьідичок. vocat. дьідичку! = гал. дьідуню!

дійник В. ВО. Melkgelte, Melkgefäss. дойіт корову до дійника.

діке грозно Крем. Jungfernrebe, Ampelopsis hederacea.

діке зерно Су. Mutterkorn, Claviceps purpurea.

діке молоко О. Wolfsmilch, Euphorbia.

дікый воробель О. Feldsperling, Passer montanus.

дікый пес Л. Wolfsmilchraupe, Raupe von Deilephila euphorbiae.

дьіравка ВО. Durchschlag, друшляк. цьідити бандуркы през дьіравку.

дьіткы Б. Kinder čech. dítky, pol. dziatki ukr. дїтки. тоты дьіткы diese Kinder.

дна Вап. in der Bedeutung: Verhärtung. як заднит wenn die Verhärtung eintritt.

днешный. днешній Ста. heutig čech. dnešní slovac. dnešný psl. дьнесьнь, дьнешьнь et дьньшьнь ὁ σήμερον, hodiernus. — до днешного дня bis zum heutigen Tage.

добати Т. пр. компері добати = підбирати бараболї, Kartoffelknollen ausgraben. (в Дорі на Гуцульщинї: ріпу драти або дерти, в Ляшках королївских коло Львова: ґалухи порпати.

доведна Ста. У. Чрт. Лї. zusammen. вшытко доведна alles zusammen.

доднука У. = до стредку nach innen (до—въ—дну+ка).

дожджовный Лї. Regen-, regnerisch. дожджовний час. čech. deštní — adv. дожджовно. — дожджівно Чрт.

дозволіті ВС. erlauben.

дозрік Бод. мало що не минув рік (до-з-рік).

дозріти cf. добачити, erblicken,

дойка К. Amme, галицке мамка. што плекат дьітину.

долов (в Комлоши і в Реґешівцї) — а в поблизкім Бехерьову: долину, наприклад: ід долов geh' in das Thal hinab в Бехерьову: ід долину.

долонь ВО. flache Hand, долоня.

домовый заяц Лег. Крем. Kaninchen. г нас сут домовы заяцы.

допіяти кому Чрт. jmd. durch zudringliches Bitten lästig werden.

доротна (дородна) кышка Крем. Mastdarm.

д о с л е б о д і т і Лї. дозволити. дослебоділ = дозволив.

д о ч ь к а Г. Brett, дошка psl. дъска. служит од сорочькы аж до дочькы = служить від першої сорочки до гробу.

д р а п к а т и Зб. драпати, драпкаў ся пес по мурі. — о д р а п к а т и с я, п о д р а п к а т и с я Б. sich kratzen.

д р ы ґ а н т Ч. д р і ґ а н т К. або вайчак У. К. Hengst.

д р ы н д а т и Л. Кеч. traben. дрындат кінь. дрындже Кеч.

д р ы н д о м іде кінь У. das Pferd geht im Trab.

д р і т о в а ч Б. Drahtbinder, д р і т а р (на Спішу).

д р і ч н ы й ВМ. artig, кречный, гречний, ґречний гуцульск. чемний, artig.

д р о б і з ґ ВО. д р о б і з н а Ч. Geflügel, дріб. ма дуже дробізґу cf. pol. drobiazg, ruth. дрібязок kleine Sachen, Kleinnigkeiten.

д р о в н о Ц. Holzscheit.

д у б а с (Калинів) ніж великий, в Збійнім прозывае ся: „костура“.

д у б и т и Кр. gerben.

д у б л е н і с т ы й Кр. червеножоўтевый. квіток дубленістый rothgelbliche Blume, такої барви як дубленець.

д у б л и н е ц Кр. (місто дубленець. дуб — е — нъ+ьць) gegerbte Haut, Gerbhaut. „скора зо статку выроблена, што дубит“.

д у г а н ч а к Лї. капшук на дуган.

д у д л а В. д у д ў а Су. Baumhöhle dem. д у д е л к а В.

д у й к а Т. Windwehe. дуйка велика, вітор гучит.

д у л ь Пс. Sausewind. велика дуль. — з а д у л к ы в е л и к ы grosse Schneeverwehungen.

(д у м) Зб. не прийде мі на дум = не прийде на мысль es kommt mir nicht in den Sinn.

д у п а Ста. Arsch, задниця, гузиця.

д у п л я к Брв. Hohlbaum, hohler Baum.

д у п н а к и ш к а К. Mastdarm, intestinum rectum.

д у р к Л. Rasseln, Klopfen, Rauschen, дуркіт. дурк з лыса man hört das Rasseln vom Walde.

д у р к а т и Б. Вап. klopfen. дуркати до дверий an die Thüre klopfen.

д у я в і ц а або з а д у я в к а Ч. Schneewehe.

д я к а Ц. Крем. Бод. Lust, Gefallen. він не мат дяку Ц. er hat keine Lust чловек не доброй дякы Крем. ein Mensch vom schlechten Rufe. на дяку робіті Бод. zurecht machen, den Gefallen thun.

Ж. ж а б а р а п а в а Лп. Kröte, Bufo.

ж а б е н я. ж а б и н я Т. kleiner Frosch. жабенята скачут.

ж а б е р о в и н а Т. ж а б ь і п а ц ю р к ы Бод. Froschlaich.

ж а б і й к ы Брв. грибы, ростут на гнилім дереві nom. sing. жабійка.

ж а б і й с м е р е ч о к Лп. Equisetum. Schachtelhalm.

ж а б ь і к о р ы т ц я ВС. Schalen der Teich- oder Flussmuschel. „розоначит ся на дві полівкы, а в єдно зліпнуте“.

ж а б к ы Ста. Kastanien (beim Pferde).

ж а б н и к Лег. Alisma plantago, Froschlöffel.

ж е б р а н я К. ходіт по жебраню = ходит по жебрах.

ж е н ь с к а ВС. Weibsperson, Frau. красна женьска schöne Frau. slovac. ženská.

живот Л. Leben. остал при животьі er blieb am Leben.
живан Зб. Räuber slovac. živáň, magy. zsivany.
жигаль Ч. Sehne. жигальі як мотузы Sehnen stark wie Stricke. жигальі або храбоы с капусты Ч. Blattrippen голы жигальі востали с капусты Крем. idem cf. гиталь, гичаль.
жидель ВО. К. Seidel čech. žejdlík.
жидівскый хробак Ц. Küchenschabe, Periplaneta orientalis. plur. жидівскы хробакы.
житя Чрт. Leben. Lebensunterhalt. же буде мати житя до смерти dass er bis zu seinem Tode den nöthigen Lebensunterhalt (die nöthigen Nahrungsmittel) haben wird.
жичен Брв. середный свердел. вертит с жичньом багра на колесо.
жмыкати сорочьку (на Маковици) при праню межи руками терти.
жнивяр Г. Schnitter. пришли жниваре.
жобрак або дзяд У. Bettler pol. dziad.
жоўна стракатa Лп. Buntspecht.
жоўтачка Су. Gelbsucht, жовтільниця, жовтяниця.
жолтіца У. жовтиця „земля планна, жолта".
(жолудок скота). кутняк Pansen; чіпец Haube; книгы Psalter; рындзка або кляґ Labmagen.
жольчок Л. жоўчок Ч. Крем. Кру. Кеч. Бод. Др. жоўчок в яйку Су. luteum ovi, Eidotter.
жомб або банюр Ч. tief ausgespülte Stelle im Flussufer: Lache. выбі́ўа — оне́ — вода банюр або жомб велькый. (жомб cf. germ. Sumpf).
жохтар Л. дійниця, дійник, Milchgefäss, Milchgelte, Sechter cf. lat sextarius psl. шестаръ vasculum cf. huzul. шестірне Zargzieher, ein zirkelartiges Werkzeug zum Marquiren des Zargenkreises am Fass. s. Знадоби до слов. южно-руск. Нап. І. Верхратский 1877. ст. 81.
жрідўо Ч. Quelle čech. zřídlo, pol. źrzódło.
жудрати ВО. summen, brummen. пчола жудрала.
З. забандуріті ша Лег. забути ся, загутати ся, заготурити ся. жебы ша не забандуриў = щоби не забув ся.
забесьідовати до кого ВМ. промовити.
забости Ц. заколоти, stechen. забоде, кед стрягло до ногы.
забринькати К. забреньчати.
забуртати Ч. зарити, замішати, задїти. забуртат ся меджи сьіно = замішае ся.
заваровати П. behüten. Божечку заваруй! Gott behüte!
заварювати Б. пр. заварювала вінні́чкы, малінь... до склох sie machte Confette aus Johannisbeeren, Himbeeren... um dieselben in Gläsern zu bewahren.
завіса Кру. überhängendes Ufer.
заволати Ста. rufen, anrufen čech. zavolati slovac. zavolat' pol. zawołać.
заволоть Кру. сїть на рыбы, волок.
загайіти луку, ролю, лыс... С. в значеню: „положити віху, же не слобoдно тады іти".
загаклівый Бод. stotternd.
загоўовок Ки. Kopfkissen.
загорода К. Garten, заграда čech. zahrada.
заграніца Т. Ausland. прівозят з заграніцы.

загубяти Лк. vernichten. медведы увцы барз загубяют. — миску загубити Б. die Schüssel zerbrechen, zerschlagen.

заґузлити В. ґудз завязати. knoten.

задня або дупна кышка Ч. Mastdarm, intestinum rectum.

задок Ста. Hintertheil. на задку = з тилу. болїт ня голова на задку.

задувка П. Ц. plur. задувкы Schneeverwehung, снїжна завія.

задух Су. Asthma.

задушник Зб. кожушанка Брв. = сердак (на Спішу і в Шаришу).

задуявка Ки. Schneewehe. задуявкы велькы, не мож іти.

заздравкати В. сказати „дай Боже здравя!“ они на сам перед заздравкают до хлопів = trinken Sie zuerst den Bauern zu.

закаль Бод. заки, bis.

заклюбаченый дзюбак Кр. hakenförnig gekrümmter Schnabel.

закля ВО. Кеч. bis

заклякнути ся Су. einfallen, einstürzen. земля ся заклякла. „што хпаде до споду“.

залюпати ся Пс. захляпати ся. по́ пас залюпати ся = по пояс захляпати ся.

замазуріті ся Л. sich beschmutzen.

запальіти ша Крем. fahl werden (vom Getreide). юж ярец запальіє ша.

запах Бод. eine Pilzart. запахы найтучныйши і найлыпши грібы, жоуты.

запырскаті Ч. fauchen, anfauchen. кіт запырскат очи.

запозньіти С. sich verspäten. він запозньіє.

заправити Зб. einsetzen. выкрутиў діяменты (діяманти) і заправиў зо скла другы.

запсотіти ша Крем. заслотити ся. як ша запсотіло.

зарань ВО. früh, morgen. Цы єс умыла тоты бандуркы? выбер, котры векши бандуркы до кобрика, котры меншы до зеленицы, буде там пацятім умыти; поставит ся на зарань, жебы мали жерти.

зарутити Су. закинути, slovac. zarútit’. зарут кантар на коня = закинь кантарку на коня.

заря Ц. Lichtschein. заря од сонця psl. зарıа αὐγή, splendor.

зас Ц. К. Бод... зась ВС. зясь Зб. зас прішоў К. він прішол зас або опят Ц. er ist wieder gekommen. буде зас падал доч Бод. es wird wiederum regnen.

засып коло хыжи Бод. Чрт.

засыпа П. приспа.

застава Крем. (Fahne) або кріж Крем. Kirchenfahne. slovac. zástava.

застарати ся К. в знач. зажурити ся. барз ся застараў = дуже зажурив ся. сидыла-м така застарана ich sass so betrübt. — старати ся sorgen slovac. starat’sa.

застати на кого Б. auf jmd. lauern.

затычка Крем. Stöpsel.

затишина Зб. windstiller Ort „де не дує вітор“.

затірка з ґрулямі К. Hadersuppe mit Kartoffeln.

заторжка Бод. Ч. зачіпка cf. čech roztržka.

(затягнути). парха затягла требіч Лї. der Klee wurde von Peziza ciborioides befallen. затягло так, же не відно das Himmelfirmament ist mit Wolken so bedeckt, dass man nicht sehen kann.

заувдати коня Ки. das Pferd zäumen.

захолодіти ся С. sich verkühlen. захолоділ ся = застудив ся.

захріпнути С. heiser werden.

зацьВСв. Бод. Др. Г. Зб. genit. заця Hase, Lepus timidus, заяць.

зачитати У. пр. зачитат гада = заклене года (як укусит, щоб не шкодила їдь; забобон).

заяц домовый Лї. Я. У. Лп. Л. Kaninchen Lepus cuniculus. заяцы домовы або домашны Лп. заячкы домовы чісто білы.

збагнути ВО. мы не збагли.

збачити К. Бод. bemerken, sehen. тусме не збачили медведя. — ukr. збачити = вибачити entschuldigen. vergeben.

збершньіти Су. faul werden, morsch werden. дерево збершньіте.

збесньіти ся С. wüthend werden cf. čech. běsniti se. пес збесніл ся.

збити з статку Зб до утрати довести. (статок = Vieh; Vermögen).

збійник К. Räuber.

збояти ся Кру. von der Furcht ergriffen werden; zu fürchten anfangen.

збурити ся Чрт. brunzen, ущати ся. збуриў ся до постели = ущаў ся до ліжка cf. huzul. збур Tripper (гл. Знадоби до словаря южноруского нап. Іван Верхратский. Львів 1877. ст. 20).

збуравены волосы Кр. zerzaustes Haar.

зварити У. Брв. schweissen. зварити вєдно жельізо Eisen zusammenschweissen. зварити два фалаткы желыза довєдна zwei Stücke Eisen zusammenschweissen.

зварюване Ц. Eingesottenes.

звезти ся Брв. (звести ся) einfallen, як ся беріг звіз (vom einfallenden, überhängenden Ufer).

звертіско О. abgefallene Nadeln. опадало зо смерека звертіско.

звык С. Gewohnheit, Sitte čech. zvyk.

звірник Чаб. Thiergarten.

звон У. von aussen. слежень пріроснутый звон на бамбуху die Milz ist von aussen an den Magen befestigt.

зганьбити ся ВСв. застидати ся.

зганяти ВСв. in der Bed.: aufwecken.

згонины Др. „што вычистит, зожене ся з зерна“ Überkehr.

згубена рука Т. verstauchte Hand.

здаванка Ван. Trauung, шлюб cf. čech. oddavaní, oddavky.

здвига Ц. воздвиженє чесного Хреста.

здырвіти Г. vermodern. здырвіло дерево або спорохнавіло.

здіва Л. мало, рідко selten. рысь здіва ся найде: таркаста; дзьвіріну псує; дорога скора а месо нич.

зьдівати Ван. aufspiessen; aufstecken жебы ся пляйстры здьівали на терню damit die Honigwaben sich auf den Dornbüschen aufspiessen. damit die Honigwaben auf den Dornbüschen stecken bleiben.

здьіти В. stecken. здьіл калап на палицу er steckte seinen Hut auf dem Stocke auf.

здоба Лї. Ком. Gestalt, habitus. черніцы (Rubus fruticosus) мают таку здобу, як маліны, лем чорны.

з добра дьіла У. з доброй волы, sua sponte, freiwillig.

здобродіва мя вдаріл Крем. er schlug mich umsonst, ohne Grund.
здорожати П. theurer werden. здорожала мука.
здорожіти Б. theuerer werden. здорожіў цукор.
здумувати В. nachdenken. лем здумувам.
зеленица ВО. Grastuch (у Замішанців: тороканя).
зелїзняк ВО. eiserner Topf.
Земплиньчак К. житель з земплиньскоï столиці.
зерняны роботы Л. роботы коло збіжа.
зима Ц. зіма Ком. зімніца Крем. Fieber, пропасниця, лихорадка. зима го бие Ц. er hat einen Fieberanfall. — бе ня зіма Ком. mich schüttelt das Fieber.
зимушкы Ком. Winteräpfel. (nom. sing. зимушка).
зимушній П. Ц. winterlich, Winter-. зимушны ябка. — льітушній Sommer-.
з'іжити ся У. sich emporsträuben. пуляк булькоче, з'іжит ся і летіт кусати der Truthahn kollert, sträubt sein Gefieder empor und rennt mit dem Schnabel hackend.
златый птах Зб. Goldamsel, Oriolus galbula.
златоглава К. Goldhähnchen золотоголовок čech. zlatohlávek.
зла хворіст Су. „што трепе чловека і шмаріт на землю“ fallende Sucht.
злеґувати Кеч. erleichtern, leichter machen. кущок ті злеґую ich werde dir ein wenig erleichtern.
зломок Ц. йігла без ушка eine Nadel, der das Öhrchen abgebrochen wurde.
змагати ся с кым Кру. дужати ся, бороти ся.
змазуріті ся К. змàзурити ся Б. sich beschmutzen. С чим ты ся змазуріла? = збабрала.
знедобачькы ВМ. несподїване, unversehens. з недобачькы пришол.
зноити шьа В. sich abhärmen, sich plagen. чловек зноит шьа. cf. psl. зной καῦμα, aestus, slovac. znojit' sa schwitzen.
знудженый Ч. ermüdet. знудженый пришоў з льіса.
з'обльікати П. entkleiden.
зожерти Кр. зожерті Л. auffressen. хробаци зожерут грібы Кр. воробель зожре ярец.
зоз К. = psl. съ. зоз моім паном жилам за еден рок і штирадцет mit meinem Gemahl (geistlichen Herrn) habe ich ein und vierzig Jahre zusammengelebt.
зосштырыма роками старший Г. um vier Jahre älter, чотирма роками старший, о чотири роки старший.
з'оначити Кеч. zu Stande bringen, machen. кебы пан превелебный тото з'оначили.
з'охабити П. лишити.
зошмарити Вап. скинути. лахы зо ся зошмарил er warf von sich die Kleider weg.
зошмыгнути ся Т. ausrutschen. зошмигла ся нога. cf. смыкати, шмыкати. — зошмыкнути Кру. abstreifen, долов зошмыкнути ся hinabgleiten, hinabrutschen.
зошмыкати Л. abstreifen, abreissen. овес зошмыканый = кед ряса (Rispe) з овса стягнута.
зрак К. зряк Крем. česk. zrak. Gesicht, зір. курій зряк мат чловек або ест зрячий (sic!), кед не видит добрі, як сонце зайде (властиво: зрячий sehend незрячий blind).

зредетелны̂ Кру.́ adv. ретельно, рехтельно, правдиво.
зреготати Г. wiehern. як там кінь зреготаў wie dort das Pferd sein Wiehern erschallen liess.
зрешіти Су. зрашіти Лї. morsch werden. дерево зрешіє.
зріўка Су. Pupille.
зрубань Кеч. Holzschlag.
зрячий Крем. in der Bedeut. schieläugig.
зуб мати на кого Вап. мати до кого уразу, мати на кого гнїв.
зуверіті ся Ки. У. sich werfen. зуверіла ся дошка.
з'уноваті Ч. langweilen, ermüden. він мене з'уноваў er hat mich gelangweilt, er hat mich ermüdet. з'унує ся Т. знудит ся. — з'унувати шьа В. папрікрити ся. magy unatkozik; з'унованя unalóm; unni = нудити cf. čech. unaviti, uondati ermüden.
Зуска Т. Крем. Зузя Т. Сузанна.
зястря Др. посаг, шо дає за дывкоў.
зяти Г. gähnen. зяє мі ся Г. ich gähne (unwillkürlich).
єднати ВМ. dingen, übereinkommen čech. jednati; zjednati někoho k něčemu cf. ukr. попа єднати.

и. і. (йі. йо). іговна ВС. Goldamsel, Pirol Oriolus galbula.
йідло Кр. Крем... Essen čech. jídlo. в Крем.: пыдфрыштык = снїданє перше. — фрыштык велькый = снїданє друге. — обід або полуденок. — пыдвечурок = підвечірок. — вечеря.
йіжина С. „нарости на бріху коровы".
икра Бод. икра або вымя Г. Euter, gr. οὖθαρ.
Иля Г. Єлена.
інджімір Лї. Ingenieur. піду до інджіміра. вытягнеме інджіміра, привземе або принесеме wir rufen den Ingenieur.
иншак Брв. anders, auf andere Weise. иншак ны anders nicht. иншак не зуют anders nennt man nicht.
йочати ВС. йойчати ВС. Ц. ächzen, stöhnen psl. ѩчати, pol. jęczeć.
ирджок Бэд. ирчок ВС. Spitzmaus, Sorex. вельо ирджків. ирчок чирчит так як бы шкырготал. два ирчкы.
Ірен Крем. Іриней. Ірена Крем. Ірина.
іскорник Ц. Т. scharfer Hahnenfuss, Ranunculus acris pol. jaskier.
істный К. echt, wirklich. у выскічкы істна здоба як у наўпы beim Eichhörnchen ist förmlich eine Affengestalt (die Behendigkeit des Eichhornes erinnert jedenfalls an die flinken Bewegungen der Affen). adv. істно Л. У. істно так in der That ist es so. — істно красне wirklich schön. то так істно so ist es in Wirklichkeit.
іщик Ста. еще, noch.

к. кабат Ч. з білого полотна; баткапіца с полотна фарбеного; бруслік = камзол.
кавей Б. Kaffee. напе́ред каве́я пийте во́ды vor dem Kaffee trinken Sie Wasser, перед кавою пийте води.
кавкати К. vom Geschrei der Dohlen. кавка кавчит.
кадыль Чаб. = кады ле = куди.
ка́маратя В. collect. gen. neutr. Kameraden.
каме́на ружа Т. камінна ружа Г. Pfingstrose, Paeonia officinalis.

каменяк Ста. каменяр Ки. Saxicola, Steinschmätzer. каменякы або каменны птаси Ста.
камінец Ки. coll. Gerölle. вельо камінцу.
камінцювата земля Кеч. Г. земля, што мат вельо камінцу, ein Boden, der mit angeschwemmten Rollsteinen stark vermischt ist; steiniger Boden.
камінчак Кру. Кеч. камінчар Т. Saxicola, Steinschmätzer. камінчак лем в каміню, в купох гньіздо правит.
„камяна ся побурила" Г. = стала рідка сїра хмара.
канарік Кр. Kanarienvogel, канарок.
канджуристый Бод. krausshaarig, качуристий. дьівка кандрата або канджуриста = што мат закруткы т. є. закручены волосы.
канов К. Kanne. дві канвї. кановча Бод. genit. кановчати kleine Kanne. х кановчати in der Kanne.
кантор Лї. Ки. Kirchensänger, cantor, півець церковний, дяк.
канє молоко Ки. канє моўоко Я. Wolfsmilch, Euphorbia.
капак Чрт. сильнїйший дуган мадярский magy. kapadohány Bauerntabak.
капанік. капаняк Л. armer Schlucker.
капелюш Су. Hut, капелюх
капланка К. капелянія.
капура Т. magy. kapu. ворота, брама Thor. капура впала.
капустянка Г. земля під капусту.
капцьі або дзядикы, гафликы, ключкы Кр. Häftel.
карк у рака У. Schwanz (beim Krebse; sogenanntes Postabdomen) зр. гал. ракова шийка зр. неск. krk = Hals.
Каська Крем. Катарина.
кач! interj. Зб. так гонить качки. кач! до дому кач!
качалница ВО. валок, Walze.
качало Брв. in der Bedeutung: Kreis, Wirbel. вітор до качала ся обертат der Wind dreht sieh im Wirbel herum.
качулечко Г. Rädchen.
кашаник Кру. Krebsweibchen. Die Eier, welche von den Weibchen zwischen den Bauchfüssen getragen werden, heissen: „каша" (каша eigtl. Grütze) sieh: гаренґ.
квака У. гак до тьіганя воды.
квасникoватый МЛа. säuerlich.
квасніца У. квасnічка Sauerklee, Oxalis acetosella. квасніца П. Rumex acetosella Feldampfer.
квачка П. гачок до защіпляня, до замыканя.
квокати У. glucken. кура квокат.
кебакы В „так клїчеме Руснаков з земплиньской вармеди за то, што гварят: „кебы́" — а мы гвариме: „ке́бы".
келец О. Су. Крем. plur. кельцы Hauer. кельцы у діка.
кельо Кр. С. кілько. кельо годин? quota hora? піў четвертой. — три годин. — два годин. — єдна година. — єденнадцет годин. дванадцет годин.
кельчик П. Ausgabe, видаток. не робте собі кельчикы = не робіт собі видатків. cf. magy. költekezik Geld ausgeben.
(кера) пр. до го́ры на керу іти in Schnecken- oder Zickzacklinien den Berg besteigen.
керваввик П. Achillea millefolium, Schafgarbe.
кермеш Ч. Kirchmesse, Jahrmarkt, Wochenmarkt, торг.
керпцьі Ц. Б. або бочкоры Ц. ходаки.

кертак dem. кертачок Кру. Zwerg, Krüppel.
кертичий С. Maulwurfs-. кертичи купы. Maulwurfshaufen. — кертіча купка Лї.
кечик Sterlet, Acipenser ruthenus magy. kescage. hal. ruth. чечуга buk. чучуґа gr. κέτζιγα.
кешастый У. scheckig. кешасты коні.
кыл Ком. Eckzahn. два клы.
кыньска муха або ґзівка Крем. Gastrophilus equi.
кырвачный Лї. кровавый. кырвачный фалаток хлыба у нас худобных людей = кровавий кусник хлыба у нас бідних людей.
кырмак Ста. Лї. Stock, abgebrochener Ast. cf. čech. keř. collect. кырмача gen. neutr. Stöcke, abgebrochene Aeste, патичє.
кырмак Ч. kurzhörnige Abart des Hausrindes schweizerischer Rasse, віл короткорогий раси швайцарскої.
кырнаґ Ч. Stock, abgebrochener Ast cf. čech. keř = frutex psl. кърь = radix. тельо мі кырнаґів на яблінь наметаў, што ґвалт: очалал вшыткы ябка.
кыртівка Я. Maulwurfshaufen „што крет надвігат, што намече зо сподку землы".
кырчати К. schreien; knirren. сорока кырчит.
кытайка Ц. С. Rispe. кытайка проса, ряса овса.
кытая у хвоста Крем. кытайка У. Schwanzbüschel (z B. beim Hornvieh).
кицкати П. kitzeln. він кицкат = скобоче, лоскоче.
кышка груба Л. Dickdarm, intestinum crassum.
кышка дупна У. Mastdarm, intestinum rectum..

кыяшата Зб. „ябка тверды́, солодкы́; бываўть ко́ло с. Марийі другой (рождество пресв. Богородиці, другої Матки Божої).
кіпнины Кеч. Erdhaufen; Maulwurfshaufen. кіпнины повказували ся.
кірати В. in der Bedeut. machen. цыіло так мусит чловек кірати, як годен. буду собі кірал = буду собі робіл.
кісниця ВСв. eine Fischart „широкый пыск, пера (Flossen, pinnae) червены, пляската".
кіт Ц. С. Katze (в Угорщинї переважно уживають: мачка, мацур).
кітчий П. Кр. der Katze gehörig, Katzen. — кітче молоко П. кітче молоко або кізє молоко Кр. Wolfsmilch, Euphorbia. — по тверджeню селян: „козы йідят го огавны".
кішастый ВСв. scheckig. боцан кішастый.
кіявкати Су. krächzen (von Dohlen). кавкы кіявкают або кіявчат.
клапач ВО. Пс. Kneifmesser.
клапкати Крем. klopfen. клапкат в двери.
клекацкы Ком. Stachelbeeren.
клинец ВО. клінец У. Nagel, Hufnagel plur. клінцы. — шинґльовец У. plur. шинґлівцы Schindelnagel. — латнік У. plur. латнікы цвак векший, што ним прибивают латы.
клыіпайка Крем. Augenlid.
клыіщ лысковый Лег. клыіщик Я. Hundszecke, Ixodes ricinus. клыіщ увчий Лег. Schafzecke, Melophagus ovinus.
кловакы Ц. Бод. Hauer beim Schweine в Гал. клова, клеваки.

клопканя Б. Klopfen. ма серця клопканя er hat Herzklopfen.

клохтьіти Б. brodeln, aufwallen, sieden.

кляґа С. Kalbsmagen; Labmagen, Lab cf. rum. (alt) kiag, lat. coagulum.

(клятба Вап.). на мою веру! — так мі Боже! — вера Боже! — вера! = wahrlich! bei Gott. — на моє сумліня! ВСв. bei meinem Gewissen. ——— бодай тя анціяш побіл! = бодай тя антихрист п. — бодай тя тенґеричанка попекла! — бодай єсь зґіґнул! = krepiren sollst du! — бодай єсь праснул! бодайсь розпрас! = гал. бодайсь пук! — бодайсь роспрасла! — бодайсь ся поламало! (клене на быкы). — жебысь горіло! — бодай тя коляра яла! = холєра на тебе! — бодай ті выскакалі! wörtl. mögen dir die Augen herausspringen! — бодай тя покрутило! — бодай тя фрас взял! — бодай ті тьіло падало! — жебы тя поразило! — бодай тя причка взяла! hol dich der Kuckuck! — бодайсь ся однял! sollst du krepiren! — бодай с тобом набивало! Unglück möge dich peinigen! fallende Sucht soll dich plagen! — бодай тя цар покарал! (тепер в значеню: Бог би тебе побив. — може се згадка людей зайшлих з Московщини).

клюбака Бод. hakenförmig gekrümmter Stock zum Emporziehen des Wassereimers, клюка.

клюкы С. пр. заяц робіт клюкы гал. ключкує.

ключкати Л. in geschlängelten, wohl auch geschlossene Kreise bildenden Linien laufen (vom Hasen). заяц мотат або ключкат.

ключова дірка ВСв. Schlüsselloch.

книжкы Г. Psaltermagen, omasum.

кобылінец У. коньске лайно, Pferdemist. в кобылінцох быват коваль (Rosskäfer), што вечером брунчит.

кобылянка В. Ком. МЛа. Rosspflaume. тоты сливкы кус округлявы „кобылянкы“ зуєме.

кобрик ВО. Korb, кошик.

ковадло С. Ambos. čech. kovadlo pol. kowadło.

коваль О. Ки. коваляк або коваль Я. Rosskäfer Geotrupus stercorarius.

коваль Лег. Küchenschabe, Periplaneta orientalis.

коды У. wann. нема коды = нема коли.

кодкодати Ц. Лї. gackern, кудкудакати. курка кодкодже (кодкодат або старат ся): буде мала яйце.

кокын. кокыняк Др. Cochinchinahahn. кокыня К. Henne der Cochinchinarasse. кокыня мат оброснуты ногы.

кокорудка Ч. Zapfen (der Coniferen) plur. кокорудкы. — кокорудя collect. gen. neutr. кокорудя на сосны Kieferzapfen.

колакы Лег. Eckzähne beim Schweine cf. кловакы.

колысанка Кр. Schaukel, гойданка, гойдалка.

колімажарь В. што продає коломазь.

коло С. пр. коло штырі корцы bei vier Koretz.

колодка Су. in der Bedeut. Adamsapfel, Kehlkopf.

колотов ВО. колотушка (на Спішу) Quirl.

колотовця П. Klebkraut, Galium apparine.

колякы. колячина Т. колячіна К. Cirsium, Kratzdistel.

конопа Кру. побіч конопля Hanf, cannabis lit. kanapě.

коноплы і Ц... Hanf. конопелка Лп. У. Anemone nemorosa Buschwindröschen.

коноплярь Крем. коноплярка Су. Hänfling, Fringilla cannabina.

конферя П. Erdapfel, Kartoffel plur. конфері. комперя Т. в декотрих околицях галицк. Лемків: комперя, pomme de terre.

конферяник П. пляцок с конфері і сыра.

конянка Чаб. Pferdemist.

коняр Вап. Pferdehirt.

копа́ч Зб. патик.

копень П. „де сьіг скапал". єдна копень.

коприва Ком. копріва Крем. Brennnessel. не бавте ся дьіти с копривом, бо ся попечете. глуха коприва Taubnessel.

копривняк Кеч. копрівняк Sylvia, Grasmücke.

корытна жаба Крем. корытнячка О. Л. Schildkröte, Emys lutaria „така, што віз єй не роспучит" (Люд думає, що якби переїхав возом по коритї черепахи, тоби єго не ушкодив).

корназ Пс. Eber.

коровянка Брв. Kuhmist, Kuhfladen.

коропата жаба Г. коропатніця МЛа. коропка Чаб. Bufo, Kröte.

коса МЛа. Weberknecht, Phalangium parietinum.

косак ВО. векший ніж, сьікут капусту.

косец Лї. косяр Су. Weberknecht, Afterspinne, Phalangium.

косічка Лп. Schwertlilie, Iris.

космачкы Ч. Stachelbeeren. космачькы і винничкы Кеч. Stachel- und Johannisbeeren.

косторити ся (Біла вежа) in der Bedeut. hadern, zanken. cf. косорити ся. він косторит ся = „стопорчит ся, переоначує ся, корит ся єден з другим".

костура ВО. костурка ВО. ніж до різаня худобы, костирка, Schlachtmesser.

косцільник Бод. Glöckner, pol. kościelnik. дзвонит дзвонами; бере плацу: штырадцет ґрайцарів од хыжи. церьковник Бод. дає позір на церьков.

костіваль. коштівал Кр. О. коштивал В. Beinwell, Beinwurz, Symphytum officinale, гавяз, живокіст slovac. kostival.

коцабкы С. Purzelbäume. заяц зробіт коцабкы або прекоцабне ся (як устрелений паде) зр. гал. кацабати ся = Purzelbäume schlagen.

коцьірба. коцьірбина Лп. Traubenkirsche, Prunus padus, котерба.

коцурник Т. Gundelrebe, Glecoma hederacea.

кочан С. = качан. кочаня collect. gen. neutr. Krautstengel (unterer Theil); Axe des Maiskolbens; das nach dem Abnagen des Fruchtfleisches zurückbleibende Samengehäuse des Kernobstes.

кошар Чрт. dem. кошарик in der Bedeutung: Korb.

кошеля Ц. in der Bedeutung: Hemd.
крагулец Су. Sperber, Nisus communis čech. krahuj, krahulík.
крагулец П. дзвіночок кулястый на уцьі і козы.
крайчір К. Schneider. čech. krejčiř.
кракоч Кр. Küchenschabe, Periplaneta orientalis. єден кракоч.
кралька Г. Wucherblume, Chrysanthemum leucanthemum галицк. королиця, королька.
крамкати. крамчати Пс. krächzen. ворона крамчит.
красньі В.... schön. gut. красньі мі ся сьідит, добрі мі ся курит. — народил єм ся (шьа), выпил єм, пак єм собі закуріл, сьіл єм собі на добре місце та си сьіджу красньі.
красотка К. П. schönes Kind, schönes Mädchen. моя ты красотко! (пещено до дьітины гварит).
крегульцьі К. С. (nom. sing. крегулец) „кулясті дзвоникы кіньскы пришиты на ремены" К. „круглы дзвіночкы пришиты на скорі" С. kugelige Glöckchen die am ledernen Pferdesgeschirr angenäht werden cf. крагулец.
кресати Ц. in der Bedeutung: hauen, hacken. іс сокыром креше дерéво.
кривуля Ста. krumme Linie. заяц летіт на кривульі.
крижатый Бод. breitschulterig плечатий, плечастий, широкоплечий. кін крижатый breitschulteriges Pferd.
крисак ВО. Пс. Hut. dem. крисачок зр. гуцульск. кресаня.
крівак (на Маковици) Hase („кажут „крівак" а не заяц, жебы дьіти не будили ся зо сну, жебы спали добрі". забобон) в Мацьковичах коло Перемишля: кривак.
крівонос Су. Крем. Kreuzschnabel, Loxia.
крівотити собі ВСв. собі кривдувати.
кріѓы П. криги, grosse Eisschollen; Treibeis.
кріль genit. кроля Брв. Kaninchen.
кріль Вап. nom. plur. крольі.
крілик або пташачий краль Лп. кролік Брв. Zaunkönig Troglodytes parvulus.
кріп ВО. siedendes Wasser, окріп, укріп.
кровец Брв. Schlupfwinkel; Versteck; Herberge. увірка наносит оріхы до дупляка, до крівця das Eichhörnchen sammelt Haselnüsse in Baumhöhlen in seinen Behausungen (in seinen Verstecken). крыти tegere; occultare.
кромка хльіба Ц. „што уріже, самый перший кавалец".
кросна. части 1) воротила де ся полотно окручат 2) качула з зубцями 3) набілкы до увиваня ниток 4) підножайі с тым ся перемінят ниткы основы 5) зерната або калькільчата, на котрих висять 6) ничельницьі зроблені з ниток; до ничельниць вдьівають ся нитки; з ничельниць ідуть ниткы до 7) берда 8) чонок а в ным клубец а на клубци цьівка. Чрт.
крочіті Ста. крочнути Чрт. schreiten. крок Schritt.
крупа Лп. В. Т. in der Bedeutung: Finne, Cysticercus cellulosae.
крупниста солонина В. крупніста солонина Ч. Т. крупна солонина Лп.

mit Finnen verunreinigter Speck, finniger Speck.
крутиглав Др. крутоглав ВСв. Кеч. крутоглавка Кеч. Wendehals, Yunx torquilla.
крявкати. Кр. крявчит оріхар der Nussknacker (Nucifraga caryocatactes) lässt sein Geschrei erschallen.
крявчати (фільварок на Спішу) krächzen. ворон крявче.
кряк. крячина Лп. С. Strauch pol. krzak čech. keř.
ку Крем. psl. къ. ку косы на грабы бере і на вілы.
кувик Вап. кувік Ц. Ч. Кр. Я. Крем. О. Лї. У. Ком. Todtenkauz, Todteneule Athene noctua. — кувік ворожит на планно Ц. — Кед кувік кувікат, дахто умре Ч. — кувік і г зимі; кед сова гучіт, буде велька зіма (зіма = Frost) Ч. — кувік лем в ночи балуе; не чути го гводни die Todteneule treibt sich während der Nacht herum; bei Tage lässt sie sich nicht hören. — на чийі хыжи кувік заковіче, того до гробу кліче Ком. — кувікы кувічат г ночы Ком. (Забобон про звіщане смерти кликом сови у всїх людів Европи розпростороненний).
кудельна хыжа Т. хыжа, де відбувають ся вечерні сходини (вечуркы = вечерницы), на котрих прядут.
кудьілка Ком. Schachtelhalm, Equisetum.
кукаті Л. gucken, позираті čech. koukati.
кукоўка Чаб. або зозуля Kuckuck, Cuculus canorus pol. kukułka.
кукурикати Кр. krähen. когут кукурикат або кукуриче.
кукуріца Кр. Mais čech. kukuřice. slovac. kukurica. кукурічаный хлыб Maisbrod.
кукурудзайка Лп. Kreuzschnabel, Loxia. лущит кукурудзы („кукурудзы“ hier in der Bedeutung: Zapfen der Nadelbäume, шишки).
кукучка Л. Кр. К. Я. Су. кокучка Ч. Ста. У. Kuckuck Cuculus canorus čech. kukačka. slovac. kukučka. кокучка кукат Ч. у Гал. Лемків декуди також: кукучка.
куляґи мат хромый К. = кулї, Krücken (nom. sing. куляґа).
куляша Ц. С. Крем. замішка з ярцу (ярчаной мукы) або с кукуріцы гал. колеша, кулеша укр. кулїш (на Маковици подекуди: малата).
куна Су. Marder, по дереві ходіт куна.
купала Брв. мае квіт жоўтый. купаўа Ком. Kuhblume Taraxacum officinale. cf. пупава čech. pampeliška (в Гал. купала подекуди у Лемків: Tussilago farfara Huflattig).
купалка Б. Leuchtkäfer, Lampyris noctiluca.
куркати Б. knurren. у череві курчит es knurrt im Bauche (im Magen).
курнявка Ста. У. plur. курнявкы Lycoperdon, Stäubling. куріт ша з ней, як зостаріе. У.
куропата. куропатка Я. куропатла Лег. О. Су. У. куропатра Т. Ком. куропатра або куропка Лп. курінка ВО. Ґ. Rebhuhn, Perdix cinerea.
куртый Др. kurz, куртый хвостик.
курчати Ки. girren. голубы курчат Ки. жабы курчат Кру. die Frösche quacken (knurren).

куряніця Зб. Schneegestöber „што вітор дує сьнігом до качала“.

куряче заправляне П. потравка з кури.

кус Ц. Ста. etwas. — дай мі кус кырві gib mir ein wenig Blut. — там кус забавю ся ich werde mich dort eine Weile aufhalten. — кус не поўно Лї. = трохи не повно.

кустріца Ком. Schwingel, Festuca.

кутняк Вап. Кеч. Magen cf. lemk. кутен ukr. кендюх. гл. жолудок скота.

кушати Бод. essen; fressen. птиця кушат суньоґи.

кушенька Г. кущенька Г. etwas, ein bischen (властиво кусчинька з кусъ+ьць+инъ+ькъ).

л. лайнярь Т. plur. лайняре Rosskäfer, Geotrupes stercorarius.

ўамане зіля Ч. „підкурюют нім на ўаманіну, кед кого ўаме рукы або ногы“.

ўаманіна Ч. Rheumatismus.

ламаніца В. Кеч. Flachsbreche „што ламе с першого лен“ — гладніца „што справит“.

ламаня Б. Reissen. ламаня ма в кістю.

лампаш ВО. лїхтарня.

латнік Брв. малый свердел. в У. „цвак векший“ гл. клинец.

лахы С. Kleider. сьваточны лахы Festkleider. — каждоденны лахы Kleider, die an gewöhnlichen Arbeitstagen getragen werden. hal. лахи = Fetzen, Lumpen.

легіцько В. або легічько ganz leicht, легесенько, легісько.

леґінь Чаб. Pyramidenpappel. два леґіны.

ледіца О. або поледовіца О. Glatteis.

лежайка або мерéна ВС. лежайка Кру. Брв. МЛа. Flussbarbe Barbus fluviatilis „рыба бріхата, біла, мат баюсы“.

лежати Лп. Lager aufschlagen. де вояци лежат wo die Soldaten ihr Lager aufgeschlagen

лелет Су. Waldkauz, Syrnium aluco.

лелетати Крем. (von der Stimme des Waldkauzes): лелет лелече.

лем К. Ц.... nur іно, тілько, slovac. len.

(лен). лен береме, ряфаме, мочіме, потом штухаме (розширимe горстку і поставиме); потом, як сухый, то го тоўчеме с тоўчками, жебы мягкый быў терти, треме на терліці; як го вытреме, то го трепеме трепачами (мечиками), потом зас чешеме на щетьох (на одерачках і пачесовачках; у пачесовачкы тоньши зубцы), потом як очешеме, звиваме кыткы до звітка, а кўача до кудьіўкы скрутіме. То, што на одерачцы одераме, то згрібя, а што на пачісовачцы то пачюскы. С кыткы лем чістый лен. Потом прядеме і кўача і лен; як то спрядеме, тоту пряджу варіме і поўотно робіме: перше шпулями на файфы (файфа така пріправа округла з двома колічкамі); потом снуєме на сновадліцох, потом покладаме кросна і навієме на навой і прікрутіме і ткаме (робіме) поўотно. Ч.

(лен) Лп. бере ша, ряфат ша, потом в воды намочит (тыждень в ярковій воды, а два в студняній), выштухат на луку, на копку, збере, повяже, высушит, пак тре, гладит ша, потом чеше с пер-

шого, з другого та пряде, та мотат; выварит пряджу, так шпулят на файфі; а пак снує на сновадліцох а потом на'кросна навіє та до берда треба набрати і робіт полотно. Лп.

лен-глушец Т. Кеч. што товчут (молотят) бабы. Dreschlein. —

лен-пражец Г. Т. Springlein „што выпраскат". — ленвівсяк Т. лем на ольій хаснуют гл. стор. 233.

лепковатый Г. klebrig. земля лепковата lettige Bodenart.

лыджа О. Binse, Juncus; ситник.

липковица К. = „липкача роля" klebriger, fetter Thonboden.

лыста О. Г. лысть Зб. Wade.

лишівка Ки. Pfefferling Cantharellus cibarius.

лімба або тополя Ста. Ки. Pyramidenpappel. „дахто зове топольом, дахто лімбом" (властиво ческ. limba, польск. limba = Zirbelkiefer, Pinus cembra руск. кидра, кедрина).

лінов Т. Seil, линва.

льіпарка Ста. röthliche Thonart, липкача земля червеняста.

ліпень У. Thymalus vexillifer, Aesche plur. ліпеньі, в Гал. в горах: пир plur. пирі.

льіпіті хыжу. Ки. хату мазати або мастити.

льіскова мыш Лег. Haselmaus, Muscardinus avellanarius. оріх завлече до землы і загребе.

льітайка Брв. Schmetterling, Falter plur. льітайкы. льітайча Брв. gen. neutr. genit. льітайчати kleiner Schmetterling. льітайча влетьіло до свічкы ein kleiner Nachtfalter kam zum (brennenden) Lichte geflogen, nom. plur. льітайчата. Dem Worte „льітайка" so wie auch „пирица" (rad. пер volare) liegt dieselbe Vorstellung zu Grunde: animal volans cf. лотай = papilio.

ліхва К. Брв. дохід з капіталу, зиск psl. лихва τόκος, usura.

лішивка Кр. Pfefferling, Cantharellus cibarius.

лішка Др Кр. Fuchs, vulpes psl. лиска.

ложник Брв. Löffelbehälter, лижник.

лозиняк Бод. лозинячок Кр. зеленый лозинячок. Weidenzeisig.

лозинчак Ц. лозиняк МЛа. Nachtigall Luscinia philomela. уж лозиняків ныт schon giebt es keine Nachtigallen, die Nachtigallen sind schon weggeflogen.

льоник К. гал. льонець Radlöhne.

лопатка Чаб. рыба по описаню, Abramis ballerus, Zope, Pleinze.

(лопух). гіркый лопух Вап. Lappa major, Klette. білый лопух Вап. Tussilago farfara Huflattich.

лосось У. ўосось Лег. Ч. ўосос Я. Lachs, Salmo salar.

лотай О. Sumpfdotterblume, Caltha palustris.

лотай Г. Чаб. МЛа. Schmetterling, papilio. лотай Пс. Nachtfalter, Nachtschmetterling, phalaena. nom. plur. лотайі.

лудити Лег. locken. гуси лудит: гуся-на́! жене: а гуч! — корову лудит: цьізю-на! жене: ге! — свіны лудит: цуня-на! жене: алю! на поле! — увцю лудит: птусна! п'ся! берчучна! жене а тыш! Лег.

лупко або худік Крем. Wiedehopf, Upupa epops.

луспа ВС. Fischschuppe psl. лоуспа.

ля б д а Л. Лї. ВС. Plauderei, Plapperei; Klatscherei; Fabel, dummes Geschwätz. лябды або плеткы = плетеницї, паплянина.

лябдати П. plappern. жена, што лябдже.

лядник О. Vicia, Wicke.

лялько ВО. gen. neutr. Pupille.

ляпснути Лї. mit Geräusch fallen. він ляпсне = упаде.

ляти Ки. пр. буде ляти es wird regnen.

любовати Г. lieben, любити. чужи жонкы любовати Frauen anderer Männer lieben.

люча К. Runge, левча.

м. мадра Ч. хворіст: в хырбеты боліт. словацк. mádra Mutterkrankheit, Hysterie.

мадрянка або мадрове зыля Ч. eine Pflanzenart „од мадры, до хырбета" wird gegen Schmerzen im Rückgrat angewendet.

маґеран Ч. Majoran, Origanum majorana.

майдати О. Су. Крем. wedeln. пес майдат с хвостом О. пес майдже с хвостом Су. Крем. der Hund wedelt mit dem Schwanze.

малата (на Маковици) колеша, Maisbrei.

марадик Г. вісімнадцет снопів (на Маковіци і в Чертыжнім: кріж). піў друга марадика. magy. maradék.

мараст Л. Froschlaich cf. нерест, нерестити ся.

маргати шьа В. свіня маргат шьа = гукат са Зб.

мариянкы С. слівкы подоўгасты.

марнотратник С. Verschwender або пияк (пияк eigtl. Trunkbold).

Марчя Б. Mariechen; в Ондаві і Бехерьові клічут мале дївча: Марчя. а як векша: Марія, в Радоцины: Марька, в Липни: Марыся а в Лужі: Марина.

матіца У. найстарша пчола, Bienenkönigin, Bienenweisel.

матіца У. Mutterkorn, Claviceps purpurea (Sclerotium).

матный Др. wohlhabend, vermögend.

мацеридушка Лег. Quendel, Thymus serpyllum čech. duška materi.

мачатка plur. Кру. Kätzchen der Bäume (властиво: мачатко = молода мачка junge Katze).

маштарниця Брв. гряда середня.

медведикы Т. plur. медведікы Лп. Maulwurfsgrillen (nom. sing. медведик, медведік).

медулька У. зыля, жоўто квітне.

мена псом Ц. бодрый. дружка. фришка. талпаш (талпа = лаба відпов. гал. лабаш, лабуш). бундаш (= пес кудлатий); ториса.

мента ВО. Mantel psl. мантъти, παλλίον, pallium magy. mente.

ментус Ч. Чаб. Aalrutte, Lota vulgaris pol. miętus.

меренька Кру. Чаб. маба рибка, Pfrille.

месо крупністо Кр. ein mit Finnen verunreinigtes Fleisch, finniges Fleisch.

мыґати Т. пр. уж мыґат языком die Natter züngelt.

мырчати Б. воркотьіти, мурчати.

мысль, мысель Кеч. Gedanke, Plan; Wunsch. стало ся по єй мыслі es geschah nach ihrem Wunsche.

мышолівка Ком. Лп. Rüttelfalke, Tinunculus alaudarius.

мілкый Г. fein. мілка земля, мілка глінка = што в ны грудя ныт feine Thonart.

мілосерденьство Ч. Barmherzigkeit čech. milosrdenství. slovac. milosrdenstvo. без мілосерденьства нас здірают.

мышачок Чаб. также царик і орішок Zaunkönig, Troglodytes parvulus.

мыш выточна Я. Waldmaus, Mus silvaticus. по бучакох скаче мыш выточна auf Buchenbüschen hüpft die Waldmaus.

мышій кріль Т. plur. мыші кролы. мышій кроль К. мышій краль Ц. Zaunkönig, Zaunschlüpfer.

мыш пергач Ч. мыш-пыргач gemeine Fledermaus Vespertilio murinus.

міґы С. У. на міґы показуе ныммый.

Місько Крем. Michaël.

місячок Ц. Mond. схід місячка. нів Neumond. на нові. — па сходы. — остатня чверть.

младенец Л. Jüngling, iuvenis. čech. mládenec, mládec psl. младеньць в знач. infans.

млачівка Кру. гноївка, Dungjauche.

млачниця Кру. Schlammfliege, Erystalis.

млынчівка Г. паліця, с котроў са камінь обертат в млынци.

мло К. adv. слабо.

млязіво (на Спішу) молозиво Biestmilch čech. mlezivo slovac. mledzivo.

модрина Бод. Lärche, Larix decidua.

моква Бод. Л. nasser Schnee; nasses Wetter; Sprühregen.

мокрина Ван. мокріца С. Sumpf, nasse Stelle.

моль Лег. gen. masc. Motte молі пожерлі кожух. звелі ся молі до кожуха.

молодник Лег. junger Trieb (der Fichte). бучина, лыщина... пущат брост, а смерек молодникы. зелений брост.

моляти ся К. in der Kindersprache für: молити ся, beten.

момрати Кеч. murmeln.

москотати Кру. гварити не выразны undeutlich reden. москота undeutliche Aussprache.

мотыляк Крем. Schmetterling.

мотўочити Ста. verb. trans. in der Bedeutung: bedrängen, niederschlagen. тхыр мотўочит куры cf. hal. мотлош Gedränge, Pöbel pol. motłoch.

моховітый С. mit Moos bewachsen.

мочарна зем С. Sumpfboden cf. čech. země et zem.

мочило Кеч. „де коноплы мочат“.

мочка або баґа К. Tunke, Tabacksjauche, Tabackssaft гал. омачка, мачка.— мочка на більмо у говеда die Tunke wird als Mittel gegen den weissen Staar beim Vieh angewendet.

мошанкы С. Abart Winteräpfel, ябка зимушні.

мрена dem. мренка У. Barbus fluviatilis, Flussbarbe, марена, мерена.

мудерец П. Лег. Klügler, мудрак, мудрагель. ты мудерцу!

мудренец або червеный смерек Кр. Lärche, Larix decidua.

мудрохырь Г. „што хоче другого на дашто привести“, Schlaumeier, Fuchs, listiger Mensch; Klügler.

мульниковата земля Кеч. schlammiger Boden.

мурвáнь Зб. gen. masc. або мурявка Зб. gen. fem. Ameise, formica. перúнкы, што мурваны́ мáуть = Ameisenpuppen (sog. Ameiseneier) in Gal. пóдушки.

мурманька МЛа. Ameise. мурманькы бывають в громадах. мурманьча громадка Ameisenhaufen.

мурчок Лп. Meerschweinchen, Cavia cobaya.

мурянка Лї. Су. Брв. Ameise. мурянчи заголовкы Лї. мурянчаны заголовчкы Брв. Ameisenpuppen (sogenannte Ameiseneier).

мухавка Зб. Mauerassel, Oniscus murarius plur. мухавкы.

мушера Лп. Blattlaus, Aphis.

мушовчина Брв. „гриб як грудка“.

мявчати Г. miauen. мачька мявчить die Katze miaut.

мясар Су. Fleischer, різник čech. masař.

н. набабрати Л. besudeln, beschmutzen. мотыль набабре капусту (коли знесе яйця на листє cf. нїм. Krautscheisser). побабрати item. побабраў гуню, ногавкы.

набоженькатися Ваn. lange Zeit Gott anrufen; betheuern.

набреньіти Т. напухнути.

(на воду) Ваn. ід на воду! geh' Wasser holen! (ідут до потока).

наврацка У. (м. навразка) „што лучит бич з бичиском“ cf. вороза.

навратлик Т. Sinau, Alchemilla vulgaris гал. наворотень.

навраток Г. навратнік О. Rainfarn, Tanacesum vulgare гал. воротиш.

наглый ВМ. nackt, nackend, нагий psl. нагъ γυμνός. nudus. зрів. староінд. naktr.

надвезти ся Зб. zu Wagen kommen. єден са пан надвіз ein Herr kam herbeigefahren.

надьіти нітку до іглы Ц. die Nadel einfädeln.

надобный Брв. schön, anmuthig. надобна дьівичька anmuthiges Mädchen.

надраґуля П. Tollkirsche, Atropa belladonna magy. nadragulya.

надхыленый Чрт. etwas geneigt, überhängend. дерево надхылене над водоў.

надшалістый Крем. überstürzend, jäh; aufbrausend.

назьвідати ся Ч. befragen, fragen; sich erkundigen.

найойчати ся ВСв. нарікати, wehklagen. найойчиме ся на тоту пальінку.

найскоре Лї. найскорше. медвідь рідко колї пріде до нас; зо спішских гор найскоре; на таку здобу як пес, уха не велькы, очи тыж мáлы.

налати П. schelten, налаяти. налати до души, до сто душ. cf. čech. láti, zlořečiti komu, slovac. lat'.

налісняник У. корж на лістку капусты печеный.

наложити кому Ваn. в значеню: наказати. наложте остро костюлникови = накажте.

наметати Ч. накидати psl. нать iacere, immittere.

намулити Х. mit Schlamm bedecken. вода намулила камены.

на опак К. verkehrt.

на піши Чаб. ішла на піши = пішкы.

напомкнути ВСв. erwähnen.

направити Ц. in der Bedeutung: наладити. направили пчолы меду.

нароком Крем. навмисне, zu Fleiss, absichtlich. я пробуваў нароком ich habe absichtlich probiert.

на самый перед Кр zuvörderst.

нá-спак ВО. verkehrt, на другый бік.

наспірати ся О. sich aufthürmen. што ся наспірат на леді то „стріж“.
на-тельісь на! У. лудит корову, а менше статча лудит: цьізю на! жене: таптуч! — корову жене: гей! быкы поганят на ліво: гейс! к собі! — на право: ча! од себе!
паточити Ч. spinnen (von der Spinne) пауци паточилі паучину.
натяглый Ч. unverhältnissmässig lang. натяглый як'басы.
нач Г. нащо. нач го прозуєш Г. = нашто (на чо) го прозываш.
нашалистый Ки. нашалістый Лї. „кед в розумі хыбіт; што запопаде, то рыє“. нашалистый чловек гл. надшалистый.
наштихати Лї. aufspiessen, aufstecken.
нездатно К. untauglich, nicht brauchbar; unnütz.
неодоуга Кру. С. nach nicht langer Zeit, bald, in kurzem.
нерадий II. ungern. нерада тя виджу.
нисенито Г. Taugenichts.
ньіж Ч. in der Bedeutung: als, zur Zeit. ньіж я малый быў, то былі в льісьі дікы zur Zeit, als ich noch ein kleiner Knabe war, hausten in unserem Walde Wildschweine.
ньіт К. Л. Ч. II. ВО. ВСв. Су. Крем. Б. Бод. nein; es giebt nicht. ньіт, не хоче nein, er will nicht. такого місця ньіґда ньіт so eine Stelle ist nirgends zu finden. — боцанів тут ньіт Л. hier giebt es keine Störche. — ту тых птахів ньіт hier sind diese Vögel nicht zu finden. — тому прізвіска ньіт das hat keinen Namen. — у нас воды ньіт wir haben kein Wesser. — гроший ньіт das Geld ist nicht da. — Штефана ньіт Бод. Stephan ist abwesend. — ньіт коли Бод. es ist keine Zeit, нема коли. — чого ньіт на сьвітьі Бод. was auf der Welt nicht zu finden ist.
ногавицы Б. ногавкы Б. Beinkleider.
ножніцы Ц. dem. ножнічкы Scheere. ножніцы лем до овец. і до полотна Крем. ножнічкы kleine Scheere.
нозґріца С. Ч. Morast, Sumpfboden, трясавиця, грузавиця. „што ся западат; нозґріца чвіркат, кед на ню стане“.
(носити шьа) В. чі вам шьа носят куры? В. = чи вам несут ся куры?
нукати Г. Т. aneifern; beim gastlichen Bewirthen: bitten. понукати, понукнути.
ня Ч. Лег nein, nicht.
О. обарловік ВО. „шафлик округлый брез уха“.
(обирати) убирати пр. слівкы обирати Ч. Pfflaumen pflücken.
обычайный Л. gewöhnlich, звичайний čech. obyčejný. обычайно, обычайньі = звичайно. пчола обычайна Ч. Arbeiterbiene, Arbeitsbiene.
обіручный ніж Ц. ніж до стругання.
обзлачный Кр. lecker, schmackhaft cf. лакнути; лачний psl. алъчьнъ ἄσιτος, ieiunus. ist so zu theilen: об-з-лачный. — обзлачный гріб schmackhafter Schwamm, скусний або смачний гриб.
облазніті кого Чрт. = укр. пошити в дурнї. облазніл бабы.
облак ВСв. Др. Fenster. dem. облачек. вічко (очко) Fensterscheibe.
облесный Ц. gleissnerisch „што „підхльібят“.

обновец С. перший сьніг. вчера был шумный обновец і вельо торы было на ным.
обріжка у батога О. Peitschenschleife.
обстати ся Ки. в знач. скінчити ся. суд ся обстал.
обторганый С. zerfetzt. обторганы шаты.
обтяжный Лї. beschwerlich. čech. obtížný. обтяжна драга.
обхытный Л. ВСв. запопадливий, запопадний, схіпний, шпаркий, ємкий. обхытный до роботы.
обшивка на кошельі Ц. Hemdkragen.
овес богатый Ки. Fahnenhafer, Avena orientalis.
огавный К. П. gross, schrecklich. богач огавный sehr reicher Mann; — огавный дождж падат es fällt ein grosser Regen. — огавны розумна а добра дытина sehr kluges und gutes Kind. — огавны ся хвалил = барз ся хвалил.
огазнути К. ошадьіти, від сьнігу обмерзнути. дерево огазне der Baum überzieht sich mit Reif. цыiлый лыс огазне.
огварка Т. Verleumdung. огваряти Т. verleumden.
оґолоска Ч. заповідь Ansage, Ansagung, Ankündigung čech. ohlášení. оголоскы оголошуваў в церкві.
огрібати Т. окопувати. перший раз компері рушают ся, другый раз огрібают ся.
оґуркы С. Gurken. nom. sing. оґурок čech. okurka.
одважніст К. Muth.
од'їисти Кру. die bestimmte Portion consumiren.
одкале Чаб. (откале) відки.
одўакне мі ся (одлакне мі ся) ich habe Magenaufstossen.

одпорученик П. відпорученик Abgeordneter. plur. одпорученикы.
одпрощанка Ч. Grabrede, прощальна бесїда на гробі.
одрігує ся С. (vom Magenaufstossen).
одслужити ся кому Лї. jmd. Gegendienste leisten; sich dankbar erweisen.
одшмарити Бод. відкинути, wegwerfen, abwerfen, wegschmeissen.
ожелец Кру. В. і Б. genit. ожельцу ожелест В. Б. genit. ожелесту an Bäumen zufrierende Eiszapfen.
ожерти Су. abfressen, обжерти. гушеницьі ожерли капусту — лем остали жигальі. —
оздай Кеч. відай, здаєсь, надійсь, певно (cf. slovac. ozaj, naozaj, ozajstne = ernstlich, ohne Scherz.
озимкы Зб. озимы ябка.
окайка У. або мазуріста увца = вівця біла, коло очей чорна ein weisses um die Augen schwarz gefärbtes Schaf.
окапчати, закапчати на ґомбічку ВО. = застегнути (на Спішу) zuknöpfen.
окламати Т. ошукати, betrügen čech. oklamati. окламный betrügerisch, falsch. окламна вага unrichtige Wage. окламна міра falsches Mass.
округлянкы В. Ком. круглі сливки.
олаврант Зб. оловрант Брв. підвечірок.
олосковы оріхы С. Wallnüsse, волоскі оріхи.
олупити ябко Ц. = облупити яблоко den Apfel schälen, abschälen.
омылок Кр. Ста. Taumellolch, Lolium temulentum.

онаЧити С. etwas machen, treiben. хробаци, што в лайны оначат Würmer, die im Mist ihr Wesen treiben.

оне́ Т.... (яко втрутне слово) то — оне́ — бы зоначіл.

опад ВС. in der Bedeutung; Eiszapfen an Bäumen.

опар Зб. Nachtschmetterling, Nachtfalter, phalaena. rad. пер volare cf. пириця (в говорі долівскім і декуди у Лемків галицких).

опасть Пс. „що примерзат на дереві“ cf. опад.

операч Кеч. Lehnstuhl.

оперед Бод. vor. оперед Яна vor Johannis.

оплавы У. Flossen.

ополох Вап. што обросне на дереві, як не родит, воўк.

опонец Ки. Winde, Convolvulus.

орек К. П. Grund. Boden. оречный пан К. П. Grundherr. cf. magy. őrök = Erbe.

оріпати П. одрапати, оббити. abkratzen, abschlagen. перун хыжу оріпал.

оріхар П. оріхарь Бод. оріхарка Кр. оріщанка О. оріщар П. оріщарка У. Nussknacker, Nucifraga caryocatactes.

оріщарка Т. Haselmaus, Muscardinus avellanarius.

оріщец Г. МЛа. Zaunkönig Troglodytes parvulus.

оріщок Кру. Чрт. Пс. Кеч. оріщок або кралік ВСв. Zaunschlüpfer, Zaunkönig, Troglodytes parvulus (декуди на Маковици: рихтарик). гл. Початки до уложеня номенклятури і терминольогиї природописної народнёї нап. Ів. Верхратский Вип. II. р. 1869 стор. 15.

ортовати К. ausroden, корчувати. выортовал лыс.

осетар Ком. Distelfink, Stieglitz, Fringilla carduelis.

осыпкы Ц. С. Ста. Masern, čech. osypky.

Осіф Кремп. Josef, Осип. psl. Иосипъ, Иосифъ, Ioseph.

оскорода Брв. „широка трава“.

особітный Ки. besonder. особітныхъ птах не є.

останьте здравы або будьте здравы! — дай Боже добру ніч! дай Боже і з вамі, дай Боже і с тобом!

остаріти Ста. alt werden, altern.

отік Л. Eiter. (кор. тек, течи ῥεῖν, fluere).

оточкы Ч. Gekröse.

отровіті Л. vergiften. отровіл птаха.

охабіті Л. охабляти Кеч. лишити, лишати. охабіл на Божу ласку = лишиў на Божу власть. cf. psl. охабити сѧ abstinere.

оцель Кеч. Stahl slovac. oceľ, magy, aczél psl. оцѣль στόμωμα, robur aciei cf. lat. acuale, franc. aciér.

оцілок У. сталька до кресаня огню. оцілком креше огень на кременю.

очалати Ч. оббити. очалал вшыткы ябка.

очко П. Hahnenritt. на вайци лупа, під лупоў оболонка, дале білок, жоўток — в жоўтку очко.

ошадь або ошелест Л. „што примерзат на дереві“- ошедь Ч. ошедіна Ч. У. Я. Reif an Bäumen. „коли моква сыдат і замерзне на стромох“ Я. (моква = Sprühregen).

ошедец О. зыля, мат узкы ліcткы.

ошедіті ся О. mit Reif überzogen werden. так ся ошедіт на стромох.

П. Павел Крем. Павло, psl. Павлъ et Павелъ Paulus.

павічайка Кеч. павучайка Бод. паучайка Брв. gen. fem. павучайко Кру. gen. neutr. Augenlid, palpebra.

падати Бод. Пс. пр. на едно падат es ist gleichbedeutend, es kommt auf eins heraus.

паздур Лег. Су. Крем. Kralle. паздуры у кота Лег. паздуры крівы у ореўа Су. gekrümmte Krallen beim Adler. deminut. паздурок. мыш-пыргач ма паздуркы на крилкох Лег. wörtl. die Fledermaus hat kleine Krallen an den Flügeln (bei den vorderen Extremitäten ist nur der freie d. h. mit der Flughaut nicht verbundene Daumen bekrallt, die vier dünnen langen mit der Flughaut verbundenen Finger haben keine Krallen; die fünf freien Zehen der hinteren Extremitäten sind alle mit Krallen versehen).

Павя Г. Пелагия.

паірка О. eine kleine Fischart. „паіркы маленькы рыбы; з паірок потом блыщавкы“ (nach der Meinung des Volkes; cf. hal. ириця Amphibium, Frosch, Molch).

пакілат Б. magy. patyolat = полотно купче, тонке „выход же нам, выход в білім пакілаті“.

пакля П. Packet, пачка.

паленичька Др. Branntwein. пила бы ся паленичька каждый ден. setzt палениця voraus.

пальінка Бод. ВС. Чрт... Branntwein čech. slovac. pálenka. (слово се находить ся також і в україньскім: гл. Писаиня И. П. Котляревського. Санктпетербургъ 1862. Вергилієва Енеида стор. 207. „Приіхавши одъ Турна въ балу, Палёнки дóма ковтонувъ“. На Україні, в Галичині і на Буковині уживає ся тепер найчастійше руский вираз горівка, горілка у Поляків wódka побіч рідкого gorzałka, у Чехів hořalka, kořalka i pálenka.

пальінчарня Чрт. Branntweinbrennerei slovac. páleniса.

Пан Біг го зна Ком. Gott weiss es (von gänzlich unbekannten Sachen).

пан духовный Кеч. geistlicher Herr.

панік ВО. eine Vogelart. панікы пташкы рябкасты.

пановця ВО. gen. fem. (так як церковця) Bratpfanne.

пантлікова хліста Ч. пантліковый глист Г. Bandwurm, Taenia solium.

паньщар Ком. паньскый підданый, што на паньщину ходіў.

парта Ч. „такый вінец з баршонкы (оксамітки) іс перлами“ носят дівки на голові.

паршивка в требічу Кр. Peziza ciborioides, auch Cuscuta, Kleeseide, Kleeteufel.

пасти ся з dativ. пр. чудно ся мі паде Лї. es kommt mir wunderlich vor.

паткань К. Кр. ВС. Лп. Вап. Г. Wanderratte, Mus decumanus. паткань по млинох бывать.

патрия Кеч. Aussicht. шумна патрия = ладный вид, хороший вид.

паучина Лї. Кеч. Spinnengewebe. паучина ся тягат по полю, то хвіля буде.

паюк Л. Spinne, паук Лї. Кеч.

пахнячка Т. Muscatellerbirne, мускателка plur. пахнячкы.

пацьірник Зб. пацурник Т. Althaea officinalis, Eibisch. пацьірник дикый Чаб. Malva silvestris Rossmalve.

пацюркы жабі Лп. Froschlaich.
пачіти ся Лї. slovac. páčit' sa gefallen. най ся пачіт ist es gefällig.
пацкы plur. Б. Glockenblume, Campanula.
пекарнік Су. Backofen.
пелевник або котинец (Вільшавка в Земплиньск.) прибудоване ку стодолы на полову.
пелех Кеч. ополох.
пелехатый Ч. zottig, zerzaust.
пелюхы С. Windeln. в пелюхы дытину завити das Kind windeln.
пеналік У. Federmesser.
переводжати кого Бод. jmd betrügen, jmd zum Narren halten, jmd vorspiegeln.
перекіцнути ся Л. purzeln. перекіцне ся заяц.
переперъхнути Зб. verb. trans. hienüberfliegen. верьх переперъхнути über den Berggipfel fliegen, den Berggipfel schnell passiren.
перец П. Bretzel. plur. перецы́ magy. perecz.
пергач Ком. Бод. Вап. пергачь В. пиргач Ки. МЛа. Fledermaus, νυκτερίς, vespertilio. я улапіл пергач'а ich habe eine Fledermaus gefangen.
перепіўка або підпаўок МЛа. Wachtel, Coturnix communis.
перлік С. У. grosser Hammer; молоток С. = kleiner Hammer.
пернадель. пирнадель Л. Кеч. Крем. Larve der sogenannten Dasselfliege oder Rinderbremse, Hypoderma bovis. квасным варом с капусты чяпкат або мачат статку по скорі — тоты пирнадлы зачорныют і выйдут самы зо скоры Л. пирнадель през скору выйде Кеч.
перси у-жены С. Brüste nom. sing. перс gen. fem. дай му перс, най поцицат.
перун Крем. Donner. перун вдаріл.
пестракы́ Брв. рід грибів, eine Pilzart nom. sing. пестрак.
пестунка К. нянька, Kinderwärlerin, Kinderpflegerin.
петенец (на чепец) ВО. Florband. на чепец дают также кривулькы і гараскы.
пецушок ВСв. ВО. Zaunschlüpfer, Troglodytes parvulus. зато, бо ма гныздочко у пецку, в дырі ВСв.
печариця Г. глина-печівка „мож выльіпляти з ньоў пец або горцы" Töpferthon.
печарувата земля Кеч. жоўта, до пеца берут мастити.
печатный воск Л. Siegellack čech. vosk pečetní.
печіня Су. нараз кілько упече хлыба. Gebäck. єдно печіня (у Лишаків: печава).
пыкати Л. aufwühlen. пыкат землю свіня. зр. бойківск пыцькати.
пиля ВО. Пс. neben, коло. пиля них. пиля горца neben dem Topfe.
пыртый С. aufgeworfen, stumpf. ніс пыртый Stumpfnase. іщи такый пыртый ніс єм не выдыла eine solche Stumpfnase habe ich noch nicht gesehen.
пыск С. писок, Schnauze.
пытвати Б. ausweiden. куря выпытвати = куря випатрошити čech. vypytvati.
пияк Г. піяк У. пияўка Су. Speiseröhre, der vom Rachen in den Magen führende Kanal, durch welchen Speise und Trank zu ihrem Bestimmungsort befördert werden.
підбрішіна С. (пр. у коня) Bauchgegend.

підваліло му під гарлом С. er wurde von der Diphteritis befallen.

підгорліна С. П У. підгорліца Ком. Wamme. тота корова красну ма підгорліну С.

піддобрити ся Ваn. під лад піти, удавати доброго Freundschaft simulieren. піддобрити ся кому.

підкозобель Кр. Ком. Steinbeisser, Cobitis taenia. підкозобель менший од сліжа der Steinbeisser ist kleiner als die Schmerle.

підколос (Суха) Wachtel.

підлый С. in der Bedeut. mager, elend. підле теля mageres Kalb. барз підле теля. — підлы землі unergiebiger Boden.

підлішівкы або курятка Брв. eine Pilzart.

підмыла Ком. Schlamm, мул.

підніб я Ста. Gaumen, palatum піднебенє, понібє čech. ponebí.

підпалок або перепілка Ц. Ваn. Wachtel.

підсаджівкы Чрт. Г. eine Pilzart.

підсоснякы Брв. eine Pilzart.

підшпотіті ся К. straucheln cf. hal. пошпотати ся, пошпортати ся, зашпотати ся.

піловина С. пиловина З. gen. fem. піловіня Г. Пс. пиловиня Зб. gen. neutr. піловіны Кеч. plur. tant. піловіны або різовіны Ста. Sägespäne.

піля або піла Б. neben, пиля укр. биля. піля або піла церкви.

пінка Л. П. пінька Ком. Fink, Buchfink, Fringilla coelebs čech. pinkava. — slovac. pinka.

пінкати Су. fink! fink! schreien. пінка пінчит.

пінязи Ц. Geld. вернуў пінязи.

піпара́з Кеч. magy. pipaszár, цибух доўгий. чуторка = короткий цибушок.

піпка К Pfeife, люлька. піпасар або цібух К. Pfeifenrohr, magy. pipaszár.

піскати П. pfeifen. піскат на піщалцы.

пісковатіца Ц. піскова земля.

пісничькы ВО. geistliche Lieder. сьваты пісні́чькы. — співанкы weltliche Lieder.

пісочна роля К. sandiger Boden.

пісочьок Г. deminutiv. von пісок, Sand.

пішник Г. Fusssteig.

піщаль Ч. tibia, Schienbein.

планный Ц. Ч. steril; elend; verkümmert; schlecht. планне поле wüstes Feld. — теля планне verkümmertes Kalb, mageres Kalb. — планна хыжа elende Hütte čech. planý unfruchtbar. — планно кому зробити jmd Unrecht zufügen, jmd beeinträchtigen.

планча Зб. wilder Apfel- oder Birnbaum. на пла́нчати скепи́ў = на дичцы щепив. —

платати Ваn. flicken. бочкоры платати.

плачкати К. weinen (in zärtlicher Anrede zum Beispiel an das Kind). не плачкай моя любинко! weine nicht mein Herzenskind!

плетка Ч. Klatscherei.

пліскава Су. Gebirgsbachstelze, Motacilla boarula. сымeнкаста, сподом жоўта.

плістава Лп. Bachstelze, Motacilla.

плоднік Л. К. плодник або матка Ком. Gebärmutter, uterus матерниця čech. materník, matka.

пляснути Кру. plumpsen. пляснул до воды er plumpste ins Wasser.

пляцок Ком. in der Bedeutung: Fleck. ящур (Salamandra maculosa) в лысьі; чорный, жоўты пляцкы ма по собі. Ящурка (Lacerta agilis) бігат по полю.

плюца Ц. У. С. Крем. Lungen čech. plíce pol. płuca.

пняк К. Baumstamm, Baumstrunk. пняк або улій Лї. Bienenstock. два пнякы пчол.

побочкати Пс. вистискати за боки, umarmen.

повдячити ся кому Ваn. jmd den Gefallen thun; sich bei jmd einschmeicheln.

повитиця Лег. повій Кр. Winde, Convolvulus.

повітріца Ц. П. Wirbelwind cf. повітруля.

повітря Бод. Wirbelwind und вóздух Бод. Luft.

повіхтеріца О. Sturmwind; Wirbelwind.

повічайка ВО. Г. Augenlid plur. повічайкы гл. павічайка.

погар Крем. Becher, Trinkglas.

пограбкы або выграбы Су. „што эя выграбує з зерна" Ueberkehr.

погребовины Т. поминки.

подоба Ком. Gestalt; Aehnlichkeit. ма подобу як гавран von der Gestalt eines Raben, rabenähnlich.

подступніцьі Су. Halsbräune.

подудрювати Б. nörgeln.

по души Г. пр. было мі по души es war nach meinem Geschmack.

поенґедовати Ваn. begnadigen, Strafe erlassen.

позавчера Кеч. vorgestern.

позаказувати або позаповідати Ваn. ankündigen; verkünden.

позаклякувати Су. an mehreren Stellen einfallen, einstürzen (vom Boden). позаклякуваўа земля.

позарани Кеч. позавтра, übermorgen.

позваджувати Кру. звязати, zusammenbinden, koppeln, verbinden.

познатя Су. Erkennen не до познатя nicht zum Erkennen.

позьівати Л. gähnen, позїхати.

поквилити Чрт. betrüben. він поквилит його er wird ihn betrüben.

покы Ста. С. покы або віспы plur. tant. Pocken в гал. віспа, genit. віспы.

покыдати ся Ц. в значеню: (їсти і) поплямити ся їдою.

покласти ся с ким. ВСв. або стокмити ся ВСв. угодити ся, übereinkommen.

покошинка Крем. (покошенка = покошенъ+ъка) „де ся траву скосіло" Wiese, wo eben Gras abgemäht wurde; frisch abgemähtes Gras. кынь на покошенцьі пасе das Pferd weidet auf der abgemähten Wiese.

покрайны люде Л. „што ближе од Галиции" (в Галичинї зовуть их: „Крайняки").

покрытя Л. eigentl. Bedeckung; Anzug покрытя зимушне Winteranzug. покрытя льітушне Sommeranzug.

покровец Л. Bettüberzug. два покровцы.

покуляти ся Лї. покатуляти ся sich kugelförmig zusammenrollen; sich wälzen. люде повідают: їж варе такый обычай ма, же прідє під яблонь, де вельо яблок, та ся покулят, набере на себе (наштыхат на励кы) яблок, наздьівают ся му ябка на колькы і занесе до дыры, жебы мал што жерти; в зимі мусит спати до свого оного часу.

покукнути Л. schauen, gucken.
покус Ком. etwas. покус сівава сыйка.
покуса Ч. Versuchung; Teufel. прішоў до мене як покуса.
поледівка В. Л. поледіца Ц. Су. У. поледовіца Т. Я. поледовіця Пс. Бод. МЛа. поледовіця або ледівка Кру. поледовиця Кеч. Glatteis.
поливка або юха Чрт. Suppe. дали ми на решето поливкы, лем єм ся попік тай ту втык.
поўынь Ч. Wermuth, Artemisia absinthium гал. полин.
поліпіті Л. in der Bedeutung: beschmutzen. поліпіл кошелю = поваляв сорочку, er beschmutzte das Hemd cf. липавый schmutzig.
польовка Л. польованя. полюваня Кеч. Jagd.
полотенко у качкы, гуси Л. Крем. Schwimmhaut zwischen den Zehen der Ente, der Gans hal. полотенце.
полотно ріжнят: 1) верьхівне саме грубе 2) пачусне або пачусчина 3) вымычкове 4) леняне 5) дреньіх Чрт.
поўх Ком. Wühlmaus, Hypudaeus arvalis. — поўх Лї. Кру. in der Bedeut. Bilch, Myoxus glis.
помарнити кого Бод. jmd vernichten.
померзити ся ВСв. обрид дістати.
поміж добрых людей К. unter guten Leuten.
помола Ком. Schlamm. там єст дуже рыб під помолом.
понагляти ся Бод. Лї. В. sich beeilen. не мож понагляти ся man darf nicht eilen. лем ся понагляйте! eilet nur!
понóва У. слыд по свіжім сныгу (як ідеме на польованя).
понукнути П. В. aufmuntern, ermuntern; bitten; zusprechen. з молоком я бы понукла П. ich möchte Sie bitten Milch zu trinken. я понукнул В.
поохабляти ВС. lassen.
попава. пупава Ч. Я. помпава П. Kuhblume, Taraxacum officinale. назбираме попавы корові, та она нам од той попавы моўока даст. (декуда в Сяніччинї, в Гал. зовуть „пупава" Tussilago farfara, Huflattich, a Taraxacum officinale зве ся „май").
(попаліті ша о небі) feuerroth erglühen. буде вітер дул, бо небо ша попаліло es wird windig sein, denn der Himmel erglühte flammenroth.
попелити ся в земли Ц. scharren. курка ся попелит в земли die Henne scharrt in der Erde, курка парпає.
попеліця Ком. Пс. Бод. попеляк або попельніца. попелюх. попелюха В. ВСв. Кеч. Кру. Kohlenblattlaus, Aphis brassicae.
поперник ВО. на товченый попер судинка, Pfefferbüchse.
попивкати П. langsam von Zeit zu Zeit aus dem gefüllten Glase trinken, langsam in kurzen Absätzen trinken.
попка або зрінка Ки. Pupille, Sehloch.
попове мудя О. Pfaffenhütlein, Evonymus verrucosus.
поприти В. попрьом посыпати, pfeffern. попопрювати В. (mehrere Male) mit gestossenem Pfeffer bestreuen. попопрює капусту.
порожній, порожня, порожнє П. leer в Гал. звичайно: порожний, порожна, порожне.
порозпозирати К. розглядати.

пороти піря Л. піря дерти, Federn schleissen.

порплити ся Кеч. scharren. курка ся порплит die Henne scharrt in der Erde.

портoк О. Stück Leinwand, кус полотна.

поруковати Зб. verloben, заручити. порукованы die Verlobten, заручені.

поскрібачь Ваn. Kratzer. поскрібачька Ваn. Kratzerin. мачька-поскрібачька die Katze, die Kratzende.

посьміяти ся с кого ВМ. über jemanden spötteln, sich über jemanden lustig machen. пан ся пошьміял с Петра.

постельіня Л. Bettzeug.

пострілове зьіля О. „берут кед пострiл, кед в пальці болiт“.

повтіряти ся с ким Ч. (повкіряти) пр. повтірял ня з нім er hat mich bei ihm verläumdet.

потрапити ся Бод. sich ermüden; sich plagen.

потужити Лї. bestärken; stärker spannen; unterstützen; einstehen. на глупу річ потужил er stand für eine dumme Sache ein.

похворіти Г. erkranken, krank werden.

поход Н. Distrikt, Bezirk. доктор походный Bezirksarzt.

почиряти ся Чрт. поміняти ся.

почлівость Я. пошануванє, гостина. дякую вам мамічко за почлівость, уже-м ся найіла, уже-м ся напіла, уж мам дост.

почітати пінязи К. Geld zählen.

почудованя Ц. Wundern, Bewundern. на почудованя. cf. psl. чоудованиѥ admiratio.

поярмачити Ком. auf dem Jahrmarkte verkaufen oder kaufen. поярмачилисте дашто куме? Ей ньıт! не здавало ся (трафило ся) мі ніч.

правити гньıздо Яс. Nest anlegen. чмелы правлят собі гньıздо в моху.

правити ся ВМ. eigtl. zurecht gemacht werden, hervorgebracht werden. як ся уж день правіл als es schon zu tagen anfieng, als schon der Tag anbrach.

правотити Чрт. rechten. выправотити Чрт. rechtskräftig erwirken.

правотити ся Б. Кеч. іти на право, den Rechtsweg einschlagen, rechten. жебы мы ся правотили.

пражец Лї. Ком. Springlein. „лен кус вчасньıйший; тоўчут го на камени, обтоўкуют прайником або кыянком головкы“.

праск! Ваn. interj. трісь! праснути Ваn. Лег. тріснути, ударити.

прася К. Лег. паца К. Ferkel; Schwein čech. prase Schwein plur. прасята.

прашух Ч. grösseres Ferkel, поросюк, поросюх. купіў прашуха = купив поросюка, пацюка.

превідный Крем. durchsichtig, pellucidus cf. čech. prohledný.

прегойнувати пінязи Л. Лї. марне стратити, протратити, промарнити Geld verschwenden cf. hal. прогайнувати гроши Geld verschwenden. прогайнувати час Zeit vergeuden.

през ohne. руслікы (Clupea pontica) през головы.

презирадко Су. kleiner Spiegel.

презрога Ком. Schwein, безрога. презрога або шута Ком.

прекотурбаті ша У. purzeln. заяц прекотурбат ша = перекіцне.

премітовати ся С. (vom Uebergang der Farben). зерно ся премітує з зеленого на жоўте das Getreide wird fahl. подільск. збренїти.

препілка Кр. Wachtel, plur. препілкы.

препучити С. (пр. болячку) herausdrücken.

прерайка Ста. Querwand, перегорода.

прехододити II. verkühlen.

прибігнути Зб. прибічи. прибігну = прибіжу.

приборы Б. Zurichtung, Zubehör. капелюх, гуня, холошньі, бочкоры то у Руспакох найвекшы приборы.

привадити Кру. привязати, присилити, anbinden.

привечеріти ся ВМ. dämmern. привечеріло ся die Abenddämmerung trat ein.

пригарі с піпкы В. plur. tant. Pfeifensaft, Tunke. пригарі с піпкы тепер зовут „баґа“.

пригварка Чрт. Sprichwort.

пріглавок У. підбитє. боліт ня нога в пріглавку.

приглаекати С. besänftigen, zahm machen. приглаекат увцу.

придати ся Чрт. zutreffen, sich ereignen, лучити ся, трафити ся, пригодити ся. раз му ся придало = раз лучило ся єму.

придути Брв. привіяти.

примір ВО. Beispiel. на примір або на приклад.

принести до сьміху Ц. zum Lachen bringen; komisch darstellen. принесе до сьміху або поверне у сьміх.

приоказати Бод. vorzeigen.

пріпалити ся Ц. пригнїтити ся. пріпалиў ся хлыіб.

присыпаник Г. пляцок, що з верьха присыпаный зо сыром plur. присыпаникы.

присіліті Лї. в знач. присиловати. (в Гал. присилити anbinden, anknüpfen. присиловати zwingen).

прислухати П. gehören. поле до церквы прислухат slovac. prislúchat'.

присперти Бод. zwingen. присперли го продати хыжу sie zwangen ihn das Haus zu verkaufen.

приставати Т. reifen. овес уж пристават.

присташ К. що через женячку пристав до ґрунту.

присухый Лї. etwas dürre; etwas mager. присухы волы.

причулок (в Мерісници) = причілок на полу.

прідане С. ідут нам прідане одтамаљь, одкаль молодица, ідут по єй странцы родина до хыжи молодого, потім прийдут там, то са з молодицом витают а кажда родина дає єй хто златівку, хто пятдесят ґрейцарей (корунку), хто двадцет ґрейцарей, хто десят ґрейцарей, в коло як воля і потім посыдают за стіл разом і гостят ся і музика грає. cf. приданяне.

прімуліна С. „як прімуліт стром“ — нанесений водою мул, Verschlammung.

прісняник Г. ungesäuertes Brot. ungesäuerter Fladen. прісняникы брез квасу печут на листю.

пробачити Л. = гал. выбачити. рачат пробачити der Herr möge entschuldigen.

продай Т. Verkauf čech. prodej. на продай zum Verkauf.

прозывка Ч. Name; Spitzname cf. čech. přezdívka slovac. prezyvka.

прозирало У. Spiegel. прозирадко, презирадко kleiner Spiegel.

прозути! Г. прозивати. нач го прозуєш? = на що го прозиваєш? — прозують того птаха лозиняком Г.

проквасньіти ся Лї. sauer werden. проквасньіє ся молоко.

прольій Ц. Gussregen, Platzregen. великый прольій čech. lijavec, liják.

промарнити Зб. vergeuden, змарнувати, змарнити čech. promarniti.

промарньіти Б. змарнїти, verkümmern.

прудкый Брв. schnell. прудко летіт кінь до скоку.

пруток або хвостік К. Blattstiel, Blütenstiel, Fruchtstiel. на пруткy або на хвостіку вісіт слівка.

прятати Л. bergen. вывірка пряче до гньізда мох, серстіну і такы дрібны голузкы, на выживност збират оріхы і крыє до гньізда (ховат).

псота Ста. У. in der Bedeutung: худобство Armut. псотный чловек = худобный, бідный. псота Ч. in der Bedeut. Unwetter, слота. бідко бідкат на псоту; псота Лї. in der Bedeut. Noth, Drangsal, біда. зо псоты выслебодіті von der Noth befreien.

пташачар Лї. Finkenhabicht, Sperber, Nisus communis. астрябік па дігінци глапіт пташка то го і зовут пташачаром der Sperber erhascht im Fluge kleinere Vögel (Finken); deshalb nennt man ihn Finkenhabicht.

птуц! птуц! У. так крічит, як одганят теля.

пузьінкы у вербы У. Weidenkätzchen.

пукалка або кытайка Крем. Quaste am Ende der Peitschenschnur.

пукалка П. Campanula, Glockenblume.

пуперник Кру. Zwerg, winziger Wicht.

пуцка Л. membrum virile, Ruthe.

пушка У. Fingerkuppe plur. пушкы.

пчолник Лп. пасїка.

пщеня (фїльварок на Спішу) щеня, catulus. plur. пщенята.

пяточкы Ч. Kastanien (beim Pferde).

р. разколись Т. einmal wann.

райбати К. Л. reiben, waschen; zerreiben. райбати канов, кошелю. — она кошелю райбе Л. sie wäscht das Hemd. райбе (тре) мак до бобалькох Л.

рай-дерево Г. Myricaria germanica, deutsche Tamariske. рай-дерево гарды цвине = рай-дерево красно цвите.

раканя Лег. in der Bedeut. Hyla arborea, Laubfrosch, рахкавка, ракавка, каракушка. раканя выйде на стромы і рячит der Laubfrosch kriecht hoch auf Bäume empor und lässt sein Quacken hören.

ракати Г. quacken. ґ вечеру рачат жабы = під вечер рахкають жаби.

ракаш жита С. 16—22 снопів. cf. рокаш = купа.

рамікы С. Rahmen. рамікы з облака Fensterrahmen (nom. sing. рамік dem. v. рам čech. slovac. rám.

рапавый У. rauh, ропавый, рапавка Ч. Kröte.

рапач або рапчак Чаб. Wiesenknarrer, Crex pratensis.

рапкати Ц. quacken; schnarren; knarren. качур рапчит.

рапýх Вап. мала дытина.

ратічкы Ч. (у увцьі) Hufe (beim Schafe).

рачити Кр. Ч. geruhen; belieben čech. ráčiti. slovac. račit'. пан превелебный рачат мати. — пан превелебный, кебы мі рачілі написати. — рачат велькоможный пан тады іті. —

рачькувати В. лызти рачькы, auf allen vieren (auf Händen und Füssen) kriechen.

ревіз Fähre, magy. rev Fähre. revész Fährmann.

реготати ся Ц. wiehern. кін ся регоче.

реґуля статку О. волы, коровы, што разом пасе в лысьі.

рейкы Крем. червонобурі волы (nom. sing. рейка cf. magy. röt = rothbraun).

репчин Т. Raphanistrum arvense, Ackerrettig.

речи Вап. К. sagen. а реку сам. — так речте = так кажіт.

річіня Б. Aussage, Redeweise. на просте речіня in der gemeinen Redeweise.

рыбак Су. рыбчак Др. рыбарівка БО. рыбеляк Лег. рыбник Бод. рыбовчак або рыболак Кр. рыбярка К. рыборік або рыбяр Крем. Sterna, Seeschwalbe.

рыбарочка Кр. Sterna minuta.

рыбнік ВСв. Fischteich, Setzteich slovac. rybník.

рыжджік Кр. Reizker, Agaricus deliciosus, рижик, рижок plur. рыжджікы. попід яліцы найрадше росне рыжджік = попід ялиці найрадше росте рижик.

рыма К. ріма або натха С. Кр. Katarrh, нежит.

рындзка с теляти Кеч. Labmagen.

рынов Лї. Rinne, hal. ринва.

рынявый Б. räudig.

рихтар С. Бод. Dorfrichter, Dorfschulze.

рыц У. Hintertheil, Steiss, Arsch. рак ма в рыци очи (die sogenannten Krebsaugen werden im Magen des Krebses gefunden) pol. rzyć in der Gegend von Rzeszów in West-Galizien: całuj mię w rzyć! slovac. rit'.

різанка Крем. макаран.

різовины Су. Sägespäne.

рінка Г. plur. рінкы Wasserschwätzer, Cinclus aquaticus.

річ Вап. бесїда. о чім річ? = о чім бесїда? worüber wird gesprochen?

роботня пчола ВСв. Arbeitsbiene.

розбесьідовати са Чрт. розговорити ся.

розважный Вап. bedächtig.

розгон Л. schneller Lauf. вода іде розгоном.

роздвоєный Ком. entzweit, in zwei Theile getheilt. хвіст роздвоєный або вілковітый у ластівкы gabelig getheilter Schwanz der Schwalbe.

роздобрити кого К. jemanden versöhnen; erwirken, dass jemand wieder gut wird. — роздобриў ся з ним К. = погодив ся з ним.

роздумувати К. розмисляти. роздумую вшелячину = розмишляю всячину.

розлук пр. на розлук повідати МЛа. говорити поволи, жебы розуміў.

розмысліті ся Б. роздумати. іши повідж даку гадку! — най ся розмышлю.

розрутіті Су. розкинути, auseinander werfen cf. psl. рютити iacere pol. rzucić. slovac. rútit'.

роскапчяти ся К. (розкапчати ся) розпяти ся. cf. magy. kapcsol. роскапчал ся.
роспамятати ся Лї. in Erinnerung bringen. не можу ся роспамятати = „на мисель не прийде“.
рosполошити Ц. verscheuchen. астряб росполошил куры і курятка.
роспуст або одмяк Кру. Thauwetter.
росскакати ся Ваn. (розскакати ся) розтанцювати ся, розгуляти ся. тераз єм ся розскакала.
роспучити Др. роздусити, розчавити.
россохатый Ста. Др. Б. (розсохатый) ästig, verästelt. рогаль ма россохаты рогы der Rehbock hat ein verzweigtes Geweih.
ростопаст П. gen. fem. genit. ростопасти Schöllkraut, Chelidonium majus.
рострепати яйце Лї. Ei rühren. eigtl. die Eischale zerschlagen. — рострепати скло Glas brechen. — дьівка рострепала горнец і таньір die Magd zerbrach einen Topf und einen Teller.
росчепирити ногы С. К. die Beine auseinander spreizen. cf. ukr. ростопирити крила die Flügel ausbreiten.
рьохкати Ц. рохкати К. grunzen. рьохкат свіня Ц. рохче К.
ружа русадельна Ц. Paeonia, Pfingstrose (рожа русальна; русаля slovac. rusadlá plur. neutr. = Pfingsten.
румовіта земля У. = каменигта земля.
рункля П. Runkelrübe, Mangold Beta vulgaris (в иньших ок. рунтля, румпля).

(ряд). за рядом Ц. der Reihe nach.
рядный В. ordentlich adv. рядньі.
рямпати Лп. zwitschern, schnarren. рямпат або кырчит ядўівчак die Misteldrossel schnarrt.
ряндочка ВО. deminut. від рянда. шматка kleiner Fetzen.
С. салак Чаб. Maikäferlarwe, Engerling „салак робит хрущі, а хрущі пак салакы“ aus Engerlingen entstehen Maikäfer und diese legen Eier, aus denen wieder Engerlinge hervorkrïechen зрів. гал. салєник, салїй (гл. Початки до улож. номенклятури і терминологиї природопис. народнеї, в. VI 1879 стор. 21. назва від того, що грубий, товстий, білий мов із сала).
Сандор (на Спішу) Шандор, Aleksander.
самоперше Чрт. zuvorderst.
свербогуз Ц. В. свербоуза Су. Hagebutte, Frucht von Rosa canina.
свербячкы plur. Ст. Räude, пархи.
свіба Кр. Schneeball, Viburnum opulus. што, на свібі наросне, ягідкы, як грозно: каленіна = Schneeballbeeren. (cf. свид, свидина Cornus sanguinea, Hornstrauch.
свинка Кеч. свінка С. У. Näsling, Chondrostoma nasus. свінкы мают пыск швайковитый.
сьвітлячий хробачок Пс. сьвітячий хробачьок Брв. Leuchtwurm, Leuchtkäfer, Lampyris noctiluca. гво дни не лытат, лем в ночи сьвітячий хробачьок der Leuchtkäfer fliegt nicht bei Tag, sondern während der Nacht.
сьвічник К. О. Leuchter.

свора К. „древо, што ся капчат віз“.
сворец genit. свірця або сворка Кеч. Koppel; Gängelband. пес на свірци.
сьвятоянка Ком. сьвятояньский хробачок Су. Johanniswürmchen, Leuchtkäfer. — шьватый Вап. (=сьвятый) кладе ся яко придаток окрім иньших звичайних випадків ще і в таких: шьватый овсик, шьвата бандурка, шьвата земличька Вап.
сердечна хорота У. Herzkrankheit.
серсть (sic!) на свиньі К. Schweinsborsten.
серстина Вап. eigtl. Thierhaar. єдну серстину мам = маю одну корову.
сила Ц. Menge. велика сила ящурів eine grosse Menge Feuermolche.
сыпанец Т. Speicher, Kornboden, granarium (сыпа-нъ+ьць).
сыпкый Ц. сипкый heiser. качур сыпко рапчит čech. sípavý.
сыровастый Кру. etwas roh, etwas feucht; nicht ganz reif. зерно сировасте.
сыряник П. пляцок зо сыром.
сичак Л. Wendehals, Jynx torquilla.
сьідиско Т. Sitz.
сік Лп. Saft.
сьімячко Кр. насїнє.
сьімячко рыбє або ікра К. Fischlaich.
сьірак Ком. овес тоньший од рыхліка.
сьітнити С. in feinen Tröpfchen niederfallen, sprühen. дощ сьітнит.
скады П. С. скадыль У. woher, von wo. скады вы прішлі або скадысте прішлі? woher seid ihr gekommen? — скадыль єс? woher bist du?
скальняк Крем. Steinschmätzer, Saxicola plur. скальнякы.
скапчати Су. Зб. zusammenbinden, verbinden, koppeln cf. magy. kapcsol.
скарбулити ся Др. sich zusammenrollen. іж скарбулиў ся.
скарупа Бод. скарупліна Др. Schale besond. Eischale.
скерпякати ся Вап. заклинати ся, betheüern.
скверщок Я. Gryllus, Grille, Zirpe.
складанец або зананчик У. (згинанчик). складаньчик Крем. складаний ніж.
склубити ша Лег. склубчити ся Кр. sich zusammenrollen. язьі-баба склубчит ся до колечка Кр. die Bärenraupe rollt sich kugelig zusammen.
склюбачити ся Т. sich zusammenrollen. склюбачит ся бабин пес die Bärenraupe rollt sich zusammen.
(скік). до скоку іти на коню С. im Galopp rennen. не міг єм го догнати, потім єм скоком загнал коня і єм го догнал. — до скоку іде на коню. —
сколомут Б. скаламучена вода, getrübtes Wasser, Unflath.
скірньі Л. Ста. МЛа. Stiefel. deminut. скореньки = чобітки.
скотка Крем. Spitzmaus, Sorex. єдна скотка plur. скоткы.
скочка або льісова мыш Л. скічка Пс. Waldmaus, Mus silvaticus.
скра МЛа. Funke. хробачькы блыскаут са в ночі як скра.
скребліця на коны Су. Striegel.
скушеный Лї. geprüft. скушены люде geprüfte, erprobte Leute, čech. zkoušeti prüfen; zkoušený geprüft.

славік Крем. славчик Зб. Nachtigall čech. slavík.
слиж Кру. Cobitis barbatula, Schmerle. слиж шиловатый; чудо го в руках тримати.
слизень Зб. слїжинка С. Milz psl. слѣзена.
слимача хыжка Кеч. Schneckengehäuse.
слыхы Ц О. II. in der Bedeut. Schläfe. бє по слыхох = бє по висках; укр. висок Schlaf, виски Schläfe.
слїпый ящур К. Кр. Лї. Я. Feuersalamander, Erdmolch, Salamandra maculosa. жоўты шпляхы ма слїпый ящур der Salamander ist gelb gefleckt. ящур доганял Пресвяті Марії і зато ослыіп Яс. (vom Volke wird der Erdmolch für blind gehalten, obgleich er ganz deutliche Augen besitzt).
сьїпа муха Бод. Blindfliege.
слонечнік О. сонечник В. Sonnenblume, Helianthus, pol. słonecznik, ruth. сонячник, соняшник, сонїчник, просонцьвіт.
сўук (слук) Лег. Waldschnepfe, Scolopax rusticola čech. sluka cf. гал. служва, солуква гл. Початки до улож. номенкл. і термінольогиї природописної, народнеї в. VI. 1879. стор. 16.
слутый Ц. in der Bedeutung: ohne Hörner, hornlos. корова без рогів слута; — коза без рогів волат ся у нас шута.
слєзь genit. слєзя Су. gen. masc. Milz. сляв У. Labmagen
смирть (смерть) або цма Кру. Nachtfalter, phalaena. не зйідж цму, бо быс не был ныїгда сытый (nach dem Aberglauben des Volkes, wird sich derjenige, der zufällig einen in die Speise z. B. in Milch gefallenen Nachtschmetterling verschluckt, nie mehr sättigen können).
смертка ВС. МЛа. Nachtschmetterling, phalaena. смертка або ночлиця льтат до сьвітла ВС.
смыком Ста. adv. пр. смыком діка тяглі man schleifte (schleppte) den Eber am Boden.
смішкы робити собі Чрт. witzige Bemerkungen machen, witzeln.
смуга Бод. Regenbogen, iris.
сьнігар Ки. Gimpel. Pyrrhula vulgaris.
сьніжит С. es schneit.
сновальніцы Т. „што на них снує питкы до тканя“.
сова кытча Крем. Uhu, Schuhu, grosse Ohreule, Bubo maximus (голову мат як у кота).
солодке молоко Вап. süsse Milch. зсїле молоко sauer werdende Milch. квасне молоко sauere Milch.
сомарский кашель Кр. Keuchhusten.
сопух Су. Dunst, erstickende Luft. сопух нездравый в хыжи
спачьный ВСв. verkehrt. спачьно говорить = нечисто, зіпсовано говорить.
спырснути Бод. springen, reissen. спорснути.
сьпівати К. П. Ц. С. шьпівати В. Ком. (о когуты) krähen, когут сьпіват gallus canit. когут сьпіваў gallus canebat. когут засьпіваў gallus cecinit. засьпівали когуты galli cecinerunt (в декотрих околицях Галичини зове ся когут „сьпівак“).
спіжак К. ВО. дзвонок на конї messingene Glocke, die man den Pferden um den Hals hängt deminut. спіжачок plur. спіжакы, спіжачкы cf. спіж = Glockenspeise.
спір па воды Пс. „як ся льід стопит і знов замерзне і зіпре ся на воды“.

Спішак Кр. Bewohner des Zipser Comitates.
сповісти ся (ша) кому Ваn. jmd. aussagen, jmd. beichten.
сполошаный Ii. настрашеный. сполошаны коньі.
спонагляти ся Лї. sich beeilen.
спорохньілка С. спорохньіўка Ч. morsches Stück Holz, Moderholz. шмар тоты спорохньілкы.
спорядити В. Ordnung einführen, entsprechende Einrichtung treffen.
справити пісень Л. ein Lied componieren, зложити пісень.
справити шьа В. in der Bedeut. sich entwickeln. справит шьа хрущ с хробака aus dem Engerling (хробак eigentlich Wurm) entwickelt sich der Maikäfer.
(спущати). вапно ся спущат der Kalk wird gelöscht. — спущати ольій У. Oel pressen. ольій спущат.
став С. В. Stand, стан. не был в ставі er war nicht im Stande. čech. slovac. stav.
стамады П. стамадыль II. = стамтуды.
(старати ся). кура шьа старат В. = на земплиньскій вармади: троскоче ся, коло Львова: курка тросчит сє (коли має яйце знести).
старовіцкый Б. alt herkömmlich.
старост К. Kummer, Sorge. slovac. starost'. старост (старіст) веліка grosser Kummer.
статок К Зб. in der Bedeut. Vieh; Vermögen, Habe. статок рогатый С. Hornvieh, худоба рогова. с статку звести = pol. wyzuć z mienia.
стечи Су. verfliessen (v. der Zeit). стюк цалый рок es verfloss ein ganzes Jahr. rad. тєк. psl. тєшти ῥεῖν, fluere.
стиранка Ц. щипане тїсто, кидане на горячу воду.
стырвалый ВСв. витревалий, ausdauernd.
стырженъ С. стыржонь Кр. Mark, medulla. стырженъ в дереві.
стокрастка П. Bellis perennis, Gänseblümchen, стократка, морон. slovac. stokráska.
столины ВО. ноги у стола.
столівка Ки. ручник до застелюваня стола (на Угорщиньі єсть звичай на обрусьі закриваючім стіл, ще серединою у подовж простирати ручник часто богато вишиваный).
стоножка Кру. Assel, стонога čech, stonožka.
стопкувати ся С. стопкувати, Blutfedern (стопкы = стовпки, палки) bekommen (von Nestlingen). голята уж стопкуют die (nackten) Nestvögel bekommen schon Blutfedern.
стопорчити ся П. Кру. sich weigern, sich sträuben, aufbrausen; zanken, streiten, hadern. стопорчат ся П. sie weigern sich; він стопорчит ся Кру. = переоначує ся, корит ся єден з другим. cf. ukr. настобурчити волосся; розтопирити крила; hal. настобурчити вус.
стракати С. schwätzen. сорока шкыргоче або стракат die Elster schwätzt cf. страка = сорока rad. свєрк; через степеноване: сворка, свракa. čech. slovac straka pol. sroka = geschwätziger Vogel.
стракатый Лї. bunt, scheckig (wie die Elster, namentlich schwarz und weiss) сорокатый čech. slovac. strakatý.
стракош К. Л. Т. Кр. Lanius, Würger, сорокуш, сорокач, со-

рокатїльник, pol. srokosz cf. čech. straka Elster, strakoš scheckiges Pferd.

страпити ся П. sich ermüden, ermüdet werden. я ся страпю на желїзніци. страпеный ermüdet cf. hal. сторопати, сторопаний.

стратити Л. verlieren. страчене Verlorenes. згублене Verdorbenes. стратити ся verloren gehen.

страшок К. „в маку ставлят, до ярцу, до конопель“ Vogelscheuche опуд, опудало, страхопуд čech. strašák.

стречи С. (= стеречи) in der Bedeut. lauern. кіт стреже на мыш = чатує.

стріґа Лег. С. або босорка. Kröte Bufo (властиво „стріґа“ так як „босорка = Hexe, чарівка, чарівниця а „стріґонь“ = чарівник slovac. striga, strigoň.

стрык ВО. Oheim. стрычный брат. стрычна сестра.

стрікати Ком. reissen. стрікат в ухох, в голові. в плечох = гал. скемит.

строіти хыжу ВС. ein Haus (eine Hütte) bauen. выстроіл або построіл хыжу er hat ein Haus gebaut.

стройный МЛа. elegant. коралята стройны.

стром Ц. С. Baum стромік С. Bäumchen čech. slovac. strom, stromeček.

струті Л. verdauen. cf. psl. троути absumere; сътроути perdere.

стрясимерьва Г. або стрясила Г. „началистый і піперечний чоловік“ ein gewaltsamer und zänkischer Mensch.

стукати Крем. stöhnen, ächzen pol. stękać slovac. stukat'. чловек стукат, кед є слабый або кед го дашто болїт — a klopfen ruth. стукати тут: клапкати. вын клапкат er klopft.

стульчик К. стільчик.

ступка Ц. Stampftrog.

суровика Брв. Milchschwamm, Agaricus ruber.

суха хворіст Ч. суха хорост К. суха хорота К. Dürrsucht.

сухый МЛа. in der Bedeutung: mager. сухе теля mageres Kalb.

сушня Пс. dürres Holz; dürre Baumäste; verdorrte Tanne oder Fichte. згоріла сушня до коріня.

счемеріти ся С. (счемерити ся) чемір дістати. „коли з'їст наремны, то дістає чемір“. чемір торгати С. від чемеру лїчити. (лїчать недужого тим способом, що єго сильно натирають а иноді і добре стусають або навіть топчуть ногами).

счерчати Ста. забренькати. він счерчіт пінязми er wird mit dem Geld klingeln.

сяговина П. Klafterholz.

т. табла П. flaches Land, Flachland, Feld. вода по таблах. magy. tábla.

тады Т. dort.

тадыж Ста. auch.

тамады П. тамадыль К. dorthin.

танечницьі Г. Брв. рід грибів, eine Pilzart (nom. sing. танечниця).

таракати Б. плести до сьвіта, лябдати.

таркастый Кр. bunt, gefleckt. пструг таркастый: мат по собі щпляхы.

тарча. тарчуля Пс. Name einer scheckigen Kuh.

Татана Ч. Тетяна. Ганцю, Марцю, подте, бо уж Татана пішла.

тварог П. коровячий сыр, Quark čech. slovac. tvaroh, pol. twaróg.

Тедоська Крем. Теодозія.

телефенькы Б. dummes Zeug, dummes Geschwätz.
тельіга Лег. Лп. zweirädriger Wagen.
тендершіт Зб. кукурудзинє, Stengel sammt Blättern der Kukurutzpflanze. мам вельо тендерші́ту.
тераз К. Крем. jetzt, pol. teraz (в Цігольці і на Маковици в многих околицях: тепер).
теркеліца П. Treberwein.
теркы Брв. Schlehenfrüchte.
терло ВО. Чаб. Reibeisen.
тернавка Ком. тернявка Кр. Haferpflaume.
терняк Крем. Бод. Dorndreher, Würger, Lanius. терняк Ки. Schlehdorn, Dornstrauch.
тета У... Tante, čech. teta, psl. тєта.
тыж Брв. тьіж Ц. Лп. Ком. auch, čech. též, slovac. tiež. ukr. теж.
тыркотайло Зб. Klapper. тыркавуть тыркотайлом в жиу́ный четве́рь, в пятницю і суботу.
тырчак Др. Wachtelkönig, Wiesenknarrer, Crex pratensis.
тырчати Ч. schnarren; knarren; zirpen. тырчит скверщок.
тканя П. gen. neutr. Gespinnst.
тьма тьмоў Ц. in der Bedeut. sehr viel.
това К. „вода-стоячка, што сашом заросла“ stehendes Wasser, mit Schilf bewachsener Sumpf.
тока́н Крем. „варят ґрульі, а потом мукы насыпле і варіт; як скыпит, выгнетут з лыжком на міску: з горца кладе і подылит на частки і маслом приправженым полыє.
Тоньо Г. Антоний (в Чертїжнім: Антош).
топанка Ки. Halbstiefel, Schuh. slovac. topánka, magy. topán.
топелец Ч. Ertrunkener; Wasserkobold. „тот с червоном чапочком тыгат люди до воды, жебы іх затопіті“. nach dem Aberglauben des Volkes trägt der Wasserkobold ein rothes Käppchen auf dem Kopfe und reisst badende Leute herunter, damit sie ertrinken.
тор С. слід, Fährte, єден тор.
торгати ся К. zerfallen, brechen. веретеніца торгат ся на фалаткы die Blindschleiche bricht in Stücke.
точанка ВО. точеный з дерева ящик на масло.
травніца Лї. травнік Кр. трявяніца або ґрастух Ч. Grastuch čech. trávnice, plachta na travu. травніца то плахта с траками Лї. у Замішанців: тороканя.
требало бы хвільі Брв. = треба было бы погоды.
требич ВО. требіч Кр. Л. Klee, trifolium.
трепіконіна (в Земплиньск. вармеди) Klee.
трепіхвостка Ч. Bachstelze, Motacilla „бо с хвостом трепе“.
трепотати ся Т. zittern; flattern. все ся трепоче.
трикотливый МЛа. von undeutlicher Aussprache „той, што не вырече добрі“.
тріщоватый Крем. glotzäugig, glotzend „цо быстро смотріт“ cf. ukr. витришкуватий.
троска С. Ки. Schlacke, Eisenschlacke čech. truska. slovac. troska.
трунка про дытину Кеч. ein (kleiner) Sarg für ein Kind.
труп Бод. Aas — а мертве тьіло Бод. Leiche čech. mrtvé tělo.
трупкати Су. труп! труп! schreien. гавран трупкат.
трусіхвостка Лї. трясидупа або трясихвоста Ц. трясигузішка Зб. трясихвост Я. трясихвостка Ста. трасіхвостка Ч. або

трепіхвостка Ч. Bachstelye Motacilla.
тульцаті ша Крем. sich herumwälzen. йіж тульцат ша по ябкох, набере на себе і гыбай! до дыры.
туній (туня, туне) wohlfeil cf. psl. тоунь qui gratis datur. — коло Львова: таній. месо тунше wohfeileres Fleisch, Fleisch von geringerer Sorte.
турень Лї. magy. torony Thurm. былисме на турньі.
турецка кура ВС. (sic!) Perlhuhn (stammt aus Südafrika).
тусь-тусь П. лудит свиню — а гонит: а-уц! а-уц! — молоду свиню (паця) гонит: а-гакс! а-гакс! П.
тусь! тусь! ґудзь-ґудзь! ґудзюсь-на! У. лудит свіні — а жене: а-кси! або: а-лю! на поле! У.
тучный Ц. fett, feist. тучне теля.
тягаті ся Ч. kriechen. sich mühsam fortschleppen. тягат ся або влече на брюху ящур der Salamander kriecht mühsam den Bauch auf dem Boden schleppend.
тямити Кру. gedenken. не тямит ся нам wir gedenken nicht.
У. уваджати Т. спирати. уваджат до возів.
(увидіско). Л. пр. пріде з увидіска = дехто покукне не добрі на ч'овека „то му пріде з очий“ (забобон).
увца К. С. У. увця (в Полянках). уця Ч. вівца (в Верліху) вівця ВСв. Кеч. Schaf.
упокой К. Ruhe, спокій. не мала-м упокою.
усіловати ся ВСв. sich bemühen; eifrig streben; trachten. slovac. usilovat' sa.
усіловный Л. Др. ВСв. eifrig, beflissen. усіловный чловек = обхытный до роботы slovac. usilovný.
усмертіті Л. Ком. tödten. čech. usmrtiti.
утро К. Joch, 1600□⁰. slovac. jutro čech. jitro Morgen (Landes).
ушипувати ся Чаб. sich kratzen. курка ушипуе ся = чухат ся ~~cf.~~ hal. шіпати ся, шипати ся, шіпавий.
Х. хабз Зб. хабза Б. Attich, Sambucus ebulus. хабза смердіт.
хаснувати Б. П. benützen, Nutzen ziehen, хоснувати. тут хаснуют = тут уживают.
хасонтраґи ВО. Hosenträger, шлїйки.
хахулатый Лї. „у птаха, кед с пірьом голова обfroснута“. eigtl. geschopft, mit einem Schopf versehen cf. russ. хохолъ.
хвіля С. schönes Wetter. кебысме малі хвілю, тобысме собі шытко зробілі на полю hätten wir schönes Wetter, so würden wir alle unseren Feldarbeiten vollenden.
хыбаль Лег. = хиба, хибань ausser dass.
хыбити П. fehlen. нич не хыбит еs fehlt nichts.
хыріцко Г. дуже мало, ледви слава, що. дай мі хыріцко масла gieb mir sehr wenig Butter.
хыровати. пр. тераз не хыровати Яс. jetzt hört man nicht davon. cf. slovac. chýr Gerücht, Kunde; chýrit' bekannt machen.
хытіті Лї. greifen čech. chytiti slovac. chytit'. psl. хытити.
хытрый Л. ВО. Крем. in der Bedeutung: schnell, скорий, прудкий. він ходіт хытро Л. er geht schnell. як вода хытро іде ҭа валы бе wenn das Wasser schnell fliesst und (starke) Wellen schlägt.

хиц! Л. interj. хват! хвать! хап! хить!
хідник О. Steig, Fusssteig.
хлопске серце Вап. (другы гварят: женьске серце) Distel, Carduus.
хляпати Ч. fallen (von nassen, zerfliessenden Schneeflocken) сньіг хляпе або кыдат.
Хмельник руска назва села тепер з мадярска прозиваного „Комлоша“ (в столици Шаришскій). komló = хміль, Hopfen; komlos = хмельник, Hopfengarten.
хобот ВО. Кру. in der Bedeutung: Schopf. dem. хоботик. джаворонок мат на голові хоботик.
ходак Б[illegible]л. in der Bedeutung: Stelzfuss čech, chodák. на ходаках хлопцы ходят; ходакы то паліцы, што на них ходят през воду.
хопак Пс. Schopf, Haube. хопак або гребенік на голові мат хуток der Wiedehopf hat auf dem Kopfe einen Schopf.
хоркотлівый К. што не гварит добрі р, што хоркоче. хоркотати ratschen, das r schlecht aussprechen.
хоть лем Зб. wenigstens, zum wenigsten.
хохол. хохолік. хохолічок (хохолічек). хохолав Вап. Брв. хохолоз Бод. Ohrwurm, Forficula auricularia.
храбор Л. dürrer Knochen; Rippe; Wirbel cf. hal. хорбур. статок сухый як храбор das Vieh ist so mager, dass man seine Rippen zählen kann.
храпіті Ч. schnarren; schnarchen. хращ храпіт der Wiesenknarrer (Crex pratensis) schnarrt.
хращати У. (vom Geschrei des Wachtelkönigs) хращ в траві хращит або вравчит (врявчит).
хрыпка Г. in der Bedeutung: Diphteritis.
Хрістова кровця В. Johannisblut, Hypericum perforatum (цьвіт жовтий, розтертий дає сок кровночервоний — звідти назва).
хромый Пс. кулявый. хрома вівця lahmes Schaf.
хроміти С. hinken. увца хроміт.
хрупка С. У. eigtl. Knorpel; auch kleinerer Knochen. хрупка в хвосты статку Schwanzwirbel beim Hornvieh.
хруставчата Г. Pflaumenfrüchte mit etwas hartem Fleische. nom. sing. хруставча.
хряпкати Лп. mit heiserer Stimme rufen. хрящ хряпчит der Wachtelkönig ruft.
хрящ Су. У. хращ Ц. Л. Кру. Wiesenknarrer, Wachtelkönig, Crex pratensis. хращ крічит сипко Ц.
хтерак Б. лаха до втераня. Wisch, Wischlappen čech. utěrák. slovac. uterák.
худко. хутко Лї. У. Лп. Ком.
хуток Вап. ВО. Wiedehopf, Upupa epops. хутко мат чубрину der Wiedehopf hat eine (Feder)haube.
Ц. цаністра ВО. Бод. таністра, тайстра, Tornister. deminut. цаністерка.
цапура. цапур Bock. козы, цапуры.
царик Чаб. або мышачок і орішок Zaunkönig, Troglodytes parvulus.
цьвапкати К. свіня цьвапкат, кед йіст; гал. цямкати.
цьвітовиня Ки. що натрясе ся з сіна.
ценцерія Лп. Tausendgüldenkraut, Erythraea centaurium; центурія (порів. гал. дзендзелїя).

церува Б. церува або бл̆ейвас В. Bleistift.
цинтірь Л. genit. цинтіря. цинтір В. genit. цинтеря Friedhof, coemeterium.
цинґель О. Stieglitz. влапім єдного цинґля.
цинянка ВО. з цини міра.
ціґаньскы ґўычі Крем. ціґаньскы рыбы Ц. Kaulquappen, Froschlarven.
цьідило Б. Т. торба зоз полотна на адзимку Б. торба на кромпельі, хлыіб.
цьінькати Су. співати: цьінь! цьінь! ковалікы цьінькают (ковалік Spechtmeise, Sitta europaea).
цьіпá-цьіпá-цьіпá! У. кличе курята; жене: гись! гись вон!
цьіпкати Лї. piepen, курятка цьіпчат die Küchlein piepen. цьіпчати Су. idem. курчата цьіпчат.
цьіркати Ц. zwitschern. птах цьірчит.
цьірчок. цьвірчок Кеч. Grille, Zirpe.
ціцати Лї. ссати, saugen. медвідь до піў зімы єдну лабу ціцат, до піў зімы другу, ныіж не выйде з дыіры.
цмар У. Бод. Чаб. цмір Ч. genit. цмору. Buttermilch, маслянка. напіў ся цмору Ч. = смор (на Спішу нижнім) = молоко колочене МЛа. slovac. cmyr = podmáslí. cmur = máselná kašička, šum.
цнути ся пр. цне мі ся за нім Ч. тоскно менї за ним; мі ся цне ich langweile mich.
цокувати У. Ц. stützig werden. цокуют коньі = не хтят тыгаті.
цукерлик Т. Zuckerplätzchen, цукрик.
цундры Брв. Fetzen, Lumpen.
цуня-нá! цуня нá! Ц. кличе до пацяти (cf. čech. čunče = Ferkel) а до велькой свиньі: ныісьó! ныісьó старá! — а жене паця: а гакш! а гакш! — вельку свіню: а гуц! а гуц!
цупка (Камінка на Спішу) Kuss. ~~дай~~ мі цупкы gib mir einen Kuss cf. pol. pucek.
ч. чапати Ч. abreissen, abpflücken. ябка не чапайте = не обривайте.
чатіна К. Nadeln der Coniferen. чатинкы або сьмітє з смерекы Лег. abgefallene Nadeln der Rothtanne oder Fichte. чатіна яліцьі Ком. Nadeln der Weisstanne.
чачкá Б. Blume cf. huzul. чічка.
чвертівка В. = четвертина корца.
чверчок Т. Grille, Zirpe.
челенкы пальцыів Др. Fingerglieder cf. psl. чл҄ѣнъ ἀρμός, articulus.
челядна хыжа К. або кухня К. Küche.
чемір Ком. Bauchgrimmen „больіня в жолудку коло пупа“. „як преголодныітый зъіст дашто наремньі, то дістане чемір“. cf. psl. чемерь, ἰός, venenum.
чеперуха Крем. чеперушка Крем. Gabelast cf. psl. чепоурниє, nodi, rami.
чепец У. Haube, zweite Magenabtheilung der Wiederkäuer „на очка ся подават. („ся подават“ = здабає, ähnelt).
червене волько Лег. Rothkehlchen, Erythacus rubecula.
червеніца Ц. У. червена глінa, rother Thon.
червенобочкы Т. такы грушкы; приставают, як овес пристає. (nom. sing. червенобочка).

червенодупец Крем. Rothschwanz, Ruticilla phoenicura.

червеняк ВС. черванячок Ц. Rothkehlchen, Erythacus rubecula.

червоточіна Ч. Wurmfrass „што ся сыпе з дерева, што хробак (= червоток, Anobium) сточит“.

черева plur. Лї. П. Vogelmiere, Alsine media.

черевірный зуб Брв. Г. Backenzahn čech. třenovní zub. plur. черевірны зубы.

черевуга Крем. черевушка Брв. Bitterling, Rhodeus amarus (Rhodeus sericeus). черевугы погіркавы.

черешняк ВС. Кру. Пс. черешняр Лї. Кр. Ц. черешнярь Ком. Т. Kernbeisser, Kirschfink, Coccothraustes vulgaris.

черкітка Пс. Klapper.

черніцы Бод. Waldbrombeeren.

черства вода К. чирства вода, frisches Wasser.

черствак Кр. Ком. запах Ком. „найобзлачнїйший гріб, мат грубый корінь“ Кр. — черствакы або запахы то тлусты, найвекшы грібы“ по описаню: Boletus edulis.

черчати Я. Л. plätschern; rauschen. мала вода черчит Я. вода іде розгоном, шуміт або черчит.

чеснік С. Knoblauch. дай мі чесніку.

чик Су. Lanius excubitor, grosser Würger. plur. чикы. чик грозні доганят сороку.

чикати Крем. knirren. терняк лем чикат; гньіздо ма по тернінох.

чирчати С. zwitschern. воробльі чирчат.

чисто-чорный Кр. einfärbig schwarz. водяна мыш чисточорна die Wasserratte Hypodaeus amphibius ist einfärbig schwarz (es giebt aber öfters auch braune Exemplare dieser Art).

чік Брв. Schlammpeitzker, Cobitis fossilis „мат пысок розляпканый, як качка“ slovac. čík, magy. csík.

чирч. чирчак Лї. Zwitzer, Misteldrossel, Turdus viscivorus.

чірікати Ч. zwitschern. вороблы чірікают cf. ukr. чиликати.

чітати О. МЛа. zählen; lesen čech. počitati, sčísti, sčítati = zählen. чітат пінязи er zählt das Geld. почітай пінязи zähle das Geld zusammen. — чітат на книжцьі er liest im Buche.

чіпка Др. eine Vogelart.

чірятися Кеч. міняти ся, magy. cserélni.

чколити Кеч. Waidmannsausdruck (vom Hunde). пес чколит = кед збачит заяця, то тонко бреше або чколит.

чмоўх Крем. (чмовх) Spechtmeise, Sitta europaea.

чом (чюм, чöм) Mass, Becher, Krug гл. Знадобы для пізнаня угорскоруских говорів ч. I. ст. 181. „дудочьками чомы плачу“ в староруск. чюмъ. гл. Полное собранье русскихъ лѣтописей т. II. стор. 184. (З волиньского або галицкого лїтописця. Данило у Батия в ордї) „Шедъ поклони сѧ по обычаю: се присла вина чюмъ и рече: не обыкли пити молоко, пий пиво“.

чорногрудка Чаб. Ruticilla tithys, Hausrothschwanz, Schwarzkehlchen.

чубатый шкаворонок Крем. Haubenlerche, Galerita cristata.
чубица Б. Schopf.
чугар ВСв. Kakerlake, Küchenschabe, Periplaneta orientalis.
чуднота Бод. Wunder. не єст великой чудноты es nimmt kein Wunder.
чудовати са Бод. sich wundern.
чупнути Су. причикнути, прикучнути, прицупнути sich niederducken. чупне на землю.
чупак Су. Kernbeisser, Kirschfink Coccothraustes vulgaris.
чутка П. Kolben. чутка кукурицы Maiskolben в Гал. шульок, шулька, кияха. — чутка С. Zapfen, conus. на яліци чуткы die Tanne trägt Zapfen, на ялиці шишки.
чухати Ц. С. reiben. чухати канві = коновки мити. — іс шпірітусом начухай ногу reibe den Fuss mit dem Weingeist ein.
чухрати Ц. С. kratzen. чухрати воўну die Wolle kämmen oder karden.
чюбко або хутко Кеч. Wiedehopf.
чюдномі Чрт. es wundert mich.
ш. шаленистый Г. „што фіґльі робит, што вырече таке, што не треба“.
шаленяк Вап. Wahnsinniger.
шапкати Ц. (о голосьі качкы) quacken (von Enten). качка квакат або шапчит = гал. швапкає, швапкоче, швапкотит.
шарґа С. бык червонявожовтий magy. sarga = gelb.
шарляк Ком. Scharlachausschlag čech. šarlat.
шашкы Я. Eintagsfliegen nom. sing. шашка.
шашура Лї. Tölpel, Dummkopf.
шафранник Чрт. Hausirer, Gewürzhändler eigtl. Safranhändler; так названий від того, що по при инші поменші річи продавав ріжні корені а іменно шафран, давнїйше улюблену приправу; тепер вже не ходять з шафраном).
швабель П. genit. шваблю Schwefel. шваблькова вода Schwefelwasser. — шваблик ~~plur.~~ швабликы Schwefelhölzchen.
швайковитый К. pfriemenförmig; dünn zugespitzt. пыск швайковитый dünn zugespitzte Schnauze.
швандрикати Бод. unverständlich reden. по ньімецкы швандрикат.
шедец Ч. eine Pflanzenart. шедец шыткому зьілю отец.
шедіна Су. angefrorener Schnee an Bäumen.
шенітаті ся Ч. sich herumtreiben. шенітат ся по стромі.
шерпиня Чрт. Küchentiegel; Pfanne magy. serpenyő.
шинґльі на дах Ки. Dachschindeln (nom. sing. шинґель).
шипарина Г. Rosa canina, Hundsrose cf. psl. шипъкъ ῥόδον, rosa.
ширый (шірый) Бод. breit, weit. čech. širý. у тім ширім полю.
шкынтати Т. hinken. він шкынтат або шкынче er hinkt. пришкынтати hinkend ankommen. одшкынтати hinkend weggehen,
шкрегльіти Лї. schwätzen (von der Elster) сорока шкреглїт.
шкурлый Крем. kurzsichtig.
шмарити Кру. schmeissen, werfen. шмаріті ша Лег. кинути ся. шмаріт ша зо собом медвідь = кине ся собою медвідь.
шмитня С. Schmiede.
шнеп Бод. Schnepfe. летьіл єден шнеп.

шор Л. В... Reihe. за шором nach der Reihe. dem. шорик. пийте за шориком = пийте за рядом, по черзї.
шпік Кр. Knochenmark. шпік тучный.
шпіцоватый Ком. gespitzt, spitz. у заяца шпіцоваты уха, вытріщены очи.
шпляха К. Fleck; Narbe.
шпринц Л. „змий; тераз ныт у нас“. Kreuzotter.
штиглік Кр. щиглик, щигол, Stieglitz čech. stehlík.
штинец Кр. Federschaft. ратка у пера.
штурм О. Sturm, Gebrause. с таким штурмом ішло.
шумный П. С. Б. гардый, красный. они сут шумны Sie sind schön. выстe шумны ihr seid schön. шумне дьівча schönes Mädchen. шумньі adv. шумньі сьвітит місячок С. der Mond leuchtet schön. шумньі сьвітят гвізды die Sterne leuchten schön s ovac. šumný schön, niedlich.
шупа на скорі рыбы Я. Fischschuppe čech. šupina. ошкробаті шупу з рыбы.
шурень Крем. шурінь Крем. Су. Rehbock. видіў єдного шурня. два шурньі.
шурц ВО. Schürze.
шустіті Ста. rauschen. листя шустіт або шуміт die Blätter rauschen.
шута Ч. Schwein. „свіня называт ся шута“. (властиво „шутый“ = безрожный, пр. серна шута).
шютый Су. ohne Hörner. hornlos. шюта корова, кед през рога = шута корова, коли без рога.
щ. щава П. Sauerwasser.
щавий П. Rumex, Sauerampfer.
щати Ч. brunzen. так ся мі гліста вщала.
щенґлік У. Stieglitz, щиглик.
щестя Боже дай! ВО. Glück auf! дай Боже вам добре здравя! möge euch Gott Gesundheit schenken.
щиґлінец Г. Stieglitz, Fringilla carduelis
щипіца Крем. щіпак Т. щіпляк Я. Ки. Ohrwurm, Forficula.
щіпало Ком. Krebsscheere. рак ма щіпала.
щювак Бод. Кеч. ВСв. або лозиняк Nachtigall. щювак найкрасше сьпіват.
щурік Кеч. Вап. Spitzmaus, Sorex. plur. щурікы.
щюткы Кеч. Afterhufe.
ф. фалат Ц. П. ВМ. deminut. фалаток. Stück. добрый фалат земльі ein hübsches Stück Land. фалаток дерева ein Stück Holz. ідут на фалаток (scilic. дорогы) sie gehen ein Stück Weges.
фалечный Ц. Бод. Ч. Л. falsch čech. falešný. фалечнік Л. falscher Mensch
фара Лї. Pfarre; Pfarrhaus. — фарар Лї. Pfarrer slovac. farar. — фарскый ВО. Pfarr-.
фасоля Г. Fisole, Phaseolus.
фаєрушка К. фраірушка Ч. Tagetes erecta, aufrechte Todtenblume.
федоровіца Ч. перший тиждень великого поста, так названий від того, що в першу суботу великого поста обходить церков память св. великомученика Теодора Тирона.
фізола С. Ком. Fisole, Phaseolus vulgaris čech. fizole.
фіомак (в Ошві) = ядловец, Juniperus communis, Wachholder.
фірганок Кру. Vorhang.
форкати ВО. Ц. schnauben; fauchen. кінь форкат. кіт форкат на пса.

фрейцімірка Кру. Frauenzimmer, Hoffräulein.

фричка ВО. Nasenstüber čech. slovac. frčka.

фриштик Ц. С. Frühstück.

фукавіца Су. Schneegestöber.

фучати Л. fauchen. медведь фучит. медведь престал рычаті, лем фучал.

фурик Бод. возик для дітей; тачка Kinderwagen; Schiebkarren.

футок Бод. Пс. Чаб. Wiedehopf, Upupa epops. кричіт: фут! фут!

фюкадло Лп. Oriolus galbula, Pirol. в лысьі фюкат.

я. ябко адамове Лег. Kehlkopf, Adamsapfel.

ябчанік Су. Apfelkuchen.

язїбаба Кр. Кру. 1) Hexe 2) Bärenraupe, eruca Arctiae; stark behaarte Raupe überhaupt z. B. Raupe von Bombyx rubi.

я́коскай П. якось. я́коскай иншак волают = зовуть якось инакше.

яновый хробачок П. Т. яновый хробачьок Ком. Lampyris noctiluca, Leuchtkäfer, Johanniswürmchen.

янівкы Ком. яновкы Л. ябка вчасны, малы, солодкы; на Яна пристают.

ярец Т. Л. Ваn... Gerste, Hordeum.

ярмо У. Г. Schlüsselbein, clavicula. як хпаде с коня, то зламе ярмо У. (в книжках „кости ярмові“ = Jochbeine, ossa zygomatica — а „ключицї“ = Schlüsselbeine, claviculae).

ярній Бод. весняний, vernalis. в ярнім часьі співат щювак die Nachtigall singt zur Frühlingszeit.

ярок П. С. in der Bedeutung: Wildbach. ярок тече. набер з ярка воды. яркова во́да Bachwasser.

яруга Крем. „де вода выбіла, а земля суха“.

ярчанкы Т. Л. (nom. sing. ярчанка) грушкы, што приставают втогды, кед ярец.

Яцко В. Яков.

є. є! Бод. ВО. ВСв. ja! so ist es!

євка Г. Брв. Schweinsmagen, жолудок у свинї,

єден Б. в значеню: сам, solus. як єден осет на перелозьі остане.

єден-єдинкый склеп (боут) П. один-однїський.

єднати Кр. dingen. čech. jednati. slovac. jednat'. пастыр не єдманый = пастух не годженый.

єдностай Л. adv. fortwährend. медвідь єдностай рычал.

енджі-баба ВСв Hexe cf. язьі-баба, яга баба.

ю. юд Ком. Vogelbeerbaum, Sorbus aucuparia.

юречок Лп. юрік Су. Mauersegler, Cypselus apus.

Юрко Крем. Georg

юха з меса Ц. Fleischbrühe, Fleischsuppe.

Похибки печатні і декотрі доповненя.

стор.	стр.		Напечатано:	Має бути:
2.	19	з гори:	Галицкі Лемки до недавних часів	Галицкі Лемки жили до недавних часів.
9.	15	„	[по хлопство належить дописати]: хлопище, хлописко, хлопчище, хлопчиско; хлопка; хлопский, хлоповий; хлопович; хлопячий; хлопіти, схлопіти.	
9.	16	„	незважаючи на наростки	незважаючи на декотрі наростки
16.	2	з дол.	треба додати: ВО. = Вишній Орліх.	
35.	17	з дол.	на послїднім складї	на передпослїднім складї
37.	1	з гори:	Суголосочна	Суголосочня
37.	6	„	пуспа	луспа
37.	9	„	**лишка** vilper	**лиска, лисица** et **лисъ** vulpes;
37.	12	„	ἄρονρα	ἄρουρα
37.	12	„	**гзѧдати**	**глѧдати**
40.			(**ш** місто **с**) дописати:	шолома Бод. м. солома Stroh.
43.	16	„	ἰδχύς	ἰσχύς
46.	2	з дол.	χίων	χιών
56.	13	з гори:	Rehhbock	Rehbock
57.	14	„	ястрябик Т.	астрябик Т.
58.	14	„	чубиця Б.	чубица Б.
58.	18	„	мерзота	-та. мерзота etc.
58.	16	з дол.	-та. чорнута	-ута. чорнута etc.
59.	7	з гори:	Mamen	Name
69.	2	з дол.	облазніті слїдує перенести по наложити кому стр. 17 з дол.	
102.	9	з гори:	ein alfes Elementarbuch	ein altes Elementarbuch
103.	8	з дол.	ге-ле-ле! Г.	ге-ле-ге! Г.
110.	10	„	dan	dann
115.	19	з гори:	кеслі вайца	неслі вайца
152.	8	„	троми	трьоми

стор.	стр.	Напечатано:	Має бути:
193.	3 з гори:	пісн	піснь
194.	15 з дол.	пакінаті!	пакілатьі!
227.	1 з гори:	slovac. barz, barže, najbarže	pol. bardzo, bardziej, najbardziej slovac. dial. barzo, barže, najbarže.

В I. части: „Знадоби для пізнаня угорскоруских говорів“ просимо ще справити:

2.	2 з гори:	бачимо	бувають
92.	19 з дол.	Для означеня	Для вираженя

Miscellanea.

До біоґрафії гайдамаків Зелїзняка і Чорняя.

Історики, що писали про Коліївщину й її діячів, не знали, який кінець випав на долю Зелїзняка, і через те біоґрафію його кінчали нещасливою пробою його й товаришів його втікти від сторожи 1 падолиста 1768 р. в слободї Котельві (Ахтирської провінциї) по дорозї з Київа до Білгорода. Думають, що потім він був засланий на Сибир і там вмер. Так принаймнї пише останнїй (по часу) історик Коліївщини Д. Еварницький (див. його статю „Гайдамацкое движеніе", Русск. Мысль 1901, II стор. 69). Дуже дивно, що до сього часу, здаєть ся, нїхто не звернув уваги на вказівку, давно вже надруковану в записках российського поета Державіна, що Зелїзняка відставлено до Москви, де він сидів замкнений коло кінця 1769 чи початку 1770 р. Можливо, що тут власне його бито батогами (кнутом) за пробу втікти з Котельви (а ся відомість загально відома), і звідси відставлено на Сибир, коли відомість про засланнє певна.

В тім самім місцї записок Державіна є ще цікаві відомости й про иньшого гайдамацького ватажка Чорняя і через се я позволю собі подати тут слово в слово оповідане Державіна:

„Запорожскіе козаки, подъ предводительствомъ атамановъ ихъ Желѣзняка и Черняя, розграбили польскую Украину и разорили за Днѣпромъ турецкую слободу Балту, отъ чего война (з Турціею) началась; то и велѣно было выступившимъ въ походъ войскамъ тѣхъ запорожцевъ переловить и послать въ Сибирь, что и исполнилъ гр. П. А. Румянцевъ. По приводѣ въ Москву нѣкоторыхъ изъ тыхъ разбойниковъ и главныхъ ихъ предводителей, Желѣзняка и Черняя, послѣдній занемогъ или при-

творился больнымъ, то до выздоровленія и посаженъ въ тотъ же сыскной приказъ, гдѣ содержался Серебряковъ („плутъ", про котрого Державін каже ранїйше); и какъ они сидѣли въ одномъ покоѣ, то между разговорами разсказалъ Черняй Серебрякову о награбленномъ съ его артелью богатствѣ, а можетъ быть и съ прикрасою, что ямы наполнены ими, покрытыя землею, серебряной посудой, и пушки жемчугомъ и червонцами. У Серебрякова на сіе сокровище разгорѣлись зубы. Сообщилъ онъ сіе свѣдѣніе Блудова родственнику (Максимову, як сказано вище), живущему въ одномъ съ Державинымъ (Державін в своїх записках все говорить про себе в 3-ій особі) домѣ и прельстилъ его своими разсказами. Сей или оба они вознамѣрились воспользоваться симъ богатствомъ, для чего Серебряковъ, выпрашиваясь изъ подъ караула, нерѣдко хаживалъ къ нему, и Державинъ его у него нѣсколько разъ видѣлъ, но никакъ не участвовалъ въ ихъ умыслѣ, тѣмъ паче, что они, желая одни обогатиться, никогда и не приглашали его къ этому. А какъ имъ нельзя было безъ сообщниковъ сильнѣйшихъ и произвести въ дѣйствіе сего своего предпріятія, то и пригласилъ сказанный родственникъ къ сему промыслу значущихъ чиновныхъ людей изъ господъ сенатскихъ и прочихъ благородныхъ людей, своихъ пріятелей, черезъ коихъ бы высвободить Черняя и Серебрякова изъ тюрьмы. Они же сдѣлали такимъ образомъ: составили подложный вексель на Черняя, по которому произвели взысканіе, и какъ находился такой законъ, по коему должно было изо всѣхъ правительствъ по требованіямъ посылать въ магистратъ колодниковъ для уплаты ихъ долговъ ихъ заимодавцамъ, а изъ магистрата дозволялось отпускать ихъ въ баню, въ церковь и къ родственникамъ подъ присмотромъ – сего довольно ключкотворцамъ. Черняй отпущенъ въ баню подъ надзираніемъ одного гарнизоннаго солдата, на Царицыной площади отбитъ незнакомыми людьми, а Серебрякова выпросилъ подъ свое поручительство упомянутый Блудова родственникъ". (Соч. Державина, изд. Имп. Акад. Наукъ т. VI. Спб. 1871 г., стор. 455—456).

З записок Державіна видно, що ся справа наробила багато клопоту не лише Максімову, але й иньшим скомпромітованим особам (ibid. стор. 501).

В реєстрі осіб відставляних разом з Зелїзняком в Білгород Чорняя нема (Кіев. Стар. 1882 XII. стор. 566), а є Демян Чорнявський; дуже можливо, що товариші скоротили се призвище в Черняй. Але є ще в тім реєстрі троє Чорних: Макар, Корній і Михайло; можливо й те, що Державін оповідає про одного з них, тим більше, що по його словам (див. низше), Чорняй був чорновусий. Менї не відомо, аби усї сї особи грали

визначну роль в Коліївщині, і я думаю, що Державін називає Чорняя ватажком запорожців тільки через те, що він добре знав ся з ними.

Одначе біографія Чорняя не кінчить ся на тім, що він утік з Москви. Що він робив по тім, не відомо, але відомо, що він все тримав ся купи з Серебряковим аж до повстання Пуґачова. Можливо, що вони тимчасом розбивали. А як почало ся се повстаннє і не був ще відомий його приводець, то рознеслась поголоска, що ним був Чорняй. Почали сильно шукати Чорняя і Серебрякова. Втікаючи від біди, а може хотячи загладати свої переступства зловленнєм бунтівника, вони в марті 1774 р. з'явились у Державіна (Соч. Державина т. VI. стр. 489). Та на жаль Державін подаючи досить докладні відомости про пізнійшу діяльність Серебрякова, вже не згадує в тім місьці про Чорняя.

Інтересно, що Державін написав комічну народню оперу „Дурочка умнѣе умныхъ“; дієть ся тут в Тетюшах (Казанської губ.), межи 1775 і 1780 рр., і межи дієвими особами виступають: атаман Зелізняк і есаул Чорняй, вже втікши з Сибири (Соч. Державина т. IV стр. 513 і д.). Чи се фантазия автора, чи Державін справді мав якусь підставу представити сих гайдамаків розбійниками в другій половині 70 років на Волзї, сказати не можу. Є в опері натяк і на те, що Чорняй хоче визволитись з рук урядників і для того вказує їм на скарб і дає векселя й ин. Трапляють ся в опері відомости, правда — дуже слабенькі, про вигляд Зелізняка і Чорняя:

„Ихъ (розбійників) атаманъ — лобъ бритый съ хохломъ,
Съ турецкимъ ружьемъ;
А съ чернымъ, ужаснымъ висящимъ усомъ
И съ острымъ копьемъ
У нихъ есаулъ“ (ibid. ст. 530).

Державін, як згадано впереді, сам не раз бачив Чорняя.

Згадаю ще, що А. Скальковський подає, ніби Зелізняк, після того, як його взяли під сторожу, втік з Київа і з'явив ся коло Мигейського острова на р. Бузї (Ист. Нов. Сѣчи, вид. 3, т. II, стр. 353—354). На жаль автор не подає, в якому році се діялось, а лише дає дату — 27 червня. Коли ся дата не хибна і належить до 1768 р., то тоді Коліївщина ще тягнулась і Зелізняк не міг ще попастись в неволю: як раз в той час він втік в Очаківський степ і втікаючи з Умани до Гонти, він мусїв переїздити коло Мигеї. Тут десь його й схопили і відставили

до Київа на 16 липня 1768 р. Отож гадка А. Скальковського, що Зелїзняк втік з Київа перед 27 червня 1768 р., була-б простим непорозуміннєм. Покласти-ж утечу Зелїзняка на червень 1769 р., або ще на пізнїйший час, звістка А. Скальковського не дає жадної підстави. В такому разї лїпше справдї згодитись з другою гадкою автора, що коло Мигеї господарив иньший ватажок, який присвоїв собі популярне тодї призвище Зелїзняка.

Одесса. *Олексїй Маркевич.*

До участи Галичан в наполеонських війнах[1]).

Девятий полк піхоти утворено 1725 р. До року 1802 рекрутував ся він з Нїмцїв і иньших народностий. В тім роцї перенесено його до Галичини і часть уміщено в Перемишли, часть в Ярославі і в Дукли.

Від сього то часу, себ-то від року 1802 рекрутує ся сей полк в Галичинї і то по найбільшій части з поміж Русинів, задля чого уважає ся він аж до нинї за чисто руський полк. Почесним властителем сього полку зістав в тім роцї князь Адам Чарторийский. Ось що написано про нього в сїй книзї:

---

[1]) Вибрано з Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Feldmarschall Carl Josef Graf Clerfayt de Croix, bearbeitet von seiner Errichtung bis zum Jahre 1865 vom Hauptmann August Netoliczka; fortgesetzt bis zum Jahre 1866 vom Major Gustav Freiherr de Vico de Cumptich; durchgesehen und bis auf die Gegenwart ergänzt vom Alfred Ritter von Sypniewski k. u. k. Oberstlieutenant des Regiments. Jaroslau 1894. Verlag des k. u. k. Infanterie Regiments Nr. 9.

Було-б пожадано, щоб резервові офіцири Русини, буваючи при вправах військових і звернули увагу на історії своїх полків і що важнїйше занотували, так щоб можна було дати перегляд участи усїх галицьких Русинів у наполеонських війнах. Багато полків, що тепер чисто мадярські, чеські або нїмецькі, стояли деколи в Галичинї і з наших селян рекрутувались. Отже навіть і на такі Regiments-Geschichten треба би звернути увагу.

Передовсїм же пожаданим було б знати, яка участь була галицьких селян в наполеонських війнах при кавалєриї й артилєриї.

Наведених низше чисел страт не можна уважати за правдиві; не помилив ся-б нїхто, коли-б подвоїв сї числа, бо кожда така Regiments-Geschichte написана стороннично, старає ся свій полк вихвалити і страти в людях подає невірно і недокладно. Нпр. така історія 77 полку оповідає, що з цїлої австрийської армії при окупациї Босни забито тільки коло 130 люда. — *І. К.*

Adam Kasimir Fürst Czartoryski auf Klewan und Żuków, k. k. Feldmarschall, Ritter des goldenen Vliesses, war am 1. Dezember 1734 zu Danzig, während der Belagerung dieser Stadt durch den General Münich, geboren. Durch Geburt, Reichtum und bedeutende Kenntnisse war er zu einer wichtigen Rolle in den Ereignissen seines Vaterlandes berufen. Da seine Bemühungen nach dem polnischen Throne fruchtlos blieben, lebte er theils in Wien, theils auf seinen Gütern, zurückgezogen von allen politischen Geschäften. Im Jahre 1812 ernannte ihn Napoleon zum Marschall. Vom Jahre 1815 lebte Czartoryski in Sieniawa. Czartoryski hatte die vorzüglichsten Institute Europas bereist und eine segensvolle Liebe für die Wissenschaft und ihre Vertreter in seinem Herzen bewahrt. Als er Warschau zu seinem Aufenthalt gewählt, öffnete er seinen Salon allen, die sich durch Wissenschaft und Künste auszeichneten. So wurde sein Haus zu einer Schule der feinen Sitte und des veredelten Geschmackes für den jungen polnischen Adel. In seiner Grossmuth für die Gelehrten und Schriftsteller liess er die besten Werke auf seine Kosten drucken. Durch sein ganzes Leben stand er im innigen Verkehre mit den hervorragenden Vertretern des Geistes und der Wissenschaft. Er schrieb Lustspiele. Im Jahre 1812 verfasste er einen „sittlichen Katechismus für die Zöglinge des Cadetten-Institutes“, Erklärung verschiedener geselliger Tugenden und Vorschriften der inneren Disciplin. Er war niemals Soldat, doch hatte ihn Kaiser Joseph II. 1782 zum Feldmarschall-Lieutenant ernannt. Im Jahre 1805 erfolgte seine Ernennung zum Feldzeugmeister, später — unbekannt wann — zum Feldmarschall und Ritter des goldenen Vliesses. Auch verlieh ihm Kaiser Joseph II. das Commando einer Garde-Compagnie, welche in Galizien aus dem Landes-Adel zur Errichtung gelangte. Im Jahre 1802 zum Inhaber des Infanterie-Regiments Nr. 9 ernannt, hat er in hervorragender Weise für das Regiment gesorgt. Er war nicht nur Inhaber, sondern ein Patriarch für die Officiere und deren Familien. Er spendete bedeutende Summen zur Förderung des Wohles eines jeden Einzelnen und widmete im Jahre 1808 den Betrag von 10.000 fl. C.-M. zur Errichtung einer Militärschule in Pest. Während der Garnisonierung des Regiments in Jaroslau nahm er wiederholt Gelegenheit, das Officier-Corps auf sein Schloss Sieniawa zu ziehen. Als im November 1820 das Regiment in Jaroslau den Marschbefehl nach Italien erhielt, verursachte der 86-jährige Feldmarschall dem Regiments-Commandanten einige Schwierigkeiten, da er sein Regiment nicht ziehen lassen wollte. Er starb am 20. März 1823, 89 Jahre alt, in Sieniawa.

По приходї полку до Галичини замінено досмертну службу військову на 16 лїт. Полк сей тодї складав ся з 2574 людий. На підставі повисшого розпорядженя звільнено 731 люда, а на місце їх — розуміє ся — покликано стількож з Галичини, так що до року 1805 рядовими могли бути тілько самі галицькі селяне. До 1805 року вони муштрували ся й відпочивали. В цьвітни сього року одержав сей полк наказ машерувати через Кошицї до Пешту. В Пештї зістає другий баталїон яко залога, а иньші з початком жовтня прибули до Інсбруку і по короткім відпочинку пішли далї з полком Мітровського ч. 10, з 1 баталїоном Beaulieu ч. 58 і з пів шкадроною гузарів Блянкенштайна під Мемміґен, де стояла часть залоги під командою барона Шпанґена. Французи облягли Мемміґен зі всїх сторін, так що австрійське військо мусїло піддатись. Від фельдфебля в долину усїх вислано яко полонених до Франциї, а офіцерам по зложеню оружя позволено повернути, але з тим, що до кінця війни не будуть брати в нїй жадної участи. Тільки 75 люда втекло й не мали щастя оглядати французьких вязниць.

По так „щасливій“ боротьбі чим скорше уряджувано в Перемишли 5 баталїон з 4 компанїями. Другий баталїон одержав наказ поспішити під Відень, де якийсь час стеріг переходу через Дунай повисше Відня. В листопадї вимашерував він на північ, де сполучив ся з росийськими військами. 2 грудня 1805 р. прийшло до страшної битви під Австерлїцом, де наш баталїон під проводом ґрафа Орлядіні хоробро боров ся, за що опісля від ґрафа Кольоврата одержав похвалу на письмі (ся похвала була вже оголошена в Записках т. XVII). Убитих під Австерлїцом з 2 баталїону 9 полку мало бути 42 люда, а 130 ранено або забрано в неволю.

По австерлїцькій різни придїлено недорізаних Галичан до бриґади Rottermund'a, що стояла в Verpocz. По Пресбурзькій угодї подає Regiments-Geschichte, що 2 баталїон помашерував до Коморна, а иньші баталїони відослано до Перемишля, Ярослава і Бохнї. Що сталось з полоненими під Мемміґеном, не згадує вона анї словечком.

Рік 1809. Дня 9 цьвітня 1809 оголошено австрийському війську такий Armee-Befehl: [1])

---

[1]) Подаю сей наказ у виривках на пояснення, як тодї такі люди, як Фр. Шлеґель розуміли Vaterland. Фр. Шлеґель був тодї в Відни редактором „Armee-Zeitung“, отже всякі відозви й відклики правдоподібно укладав сам.

Soldaten! Der Schutz des Vaterlandes ruft uns zu neuen Thaten. Solange es möglich war, den Frieden durch Aufopferungen zu erhalten und solange diese Aufopferungen verträglich waren mit der Ehre des Thrones, mit der Sicherheit des Staates und mit der Wohlfahrt der Völker, solange schwieg jede schmerzliche Empfindung in dem Herzen unseres gütigen Monarchen. Aber wenn alle Versuche fruchtlos sind, unsere glückliche Selbständigkeit gegen den unersättlichen Ehrgeiz eines fremden Eroberers zu bewahren; wenn Nationen um uns fallen und rechtmässige Regenten von dem Herzen ihrer Unterthanen losgerissen werden; wenn endlich die Gefahr der allgemeinen Unterjochung auch Oesterreichs gesegneten Staaten und ihren ruhigen, glücklichen Bewohnern droht, so fordert das Vaterland von uns seine Rettung und wir stehen zu seinem Schutze bereit.

Auf Euch, meine theueren Waffengefährten ruhen die Augen der Welt und Aller, die noch Sinn für National-Ehre und National-Eigenthum haben. Ihr sollt die Schmach nicht theilen, Werkzeuge der Unterdrückung zu werden. Ihr sollt nicht unter entfernten Himmelsstrichen die endlosen Kriege eines zerstörenden Ehrgeizes führen; Ihr werdet nie für fremdes Interesse und fremde Habsucht bluten; Euch wird der Fluch nie treffen, schuldlose Völker zu vernichten und auf den Leichen erschlagener Vaterlandsvertheidiger den Weg zum geraubten Throne einem Fremdling zu bahnen. Auf Euch wartet ein schöneres Loos! Die Freiheit Europas hat sich unter unsere Fahnen geflüchtet; Eure Siege werden ihre Fesseln lösen und Eure deutschen Brüder — jetzt noch in feindlichen Reihen — harren auf ihre Erlösung. Ihr gehet in rechtlichen Kampf, sonst stünde ich nicht an Eurer Spitze!....

Noch bleibt mir eine Erinnerung übrig; der wahre Soldat ist nur dem bewaffneten Feinde furchtbar; ihm dürfen die bürgerlichen Tugenden nicht fremd sein. Ausser dem Schlachtfelde, gegen den wehrlosen Bürger und Landmann ist er bescheiden, mitleidig und menschlich. Ich werde jeden muthwilligen Frevel um so strenger ahnden, als die Absicht unseres Monarchen nicht dahingeht, benachbarte Völker zu bedrücken, sondern sie von ihren Bedrückern zu befreien und mit ihren Regenten ein festes Band zur Entwickelung einer dauerhaften Ruhe und zur Handhabung allgemeiner Wohlfahrt und Sicherheit zu knüpfen...

В битві під Дінцлінґеном 19 цьвітня полк Чарторийского і Reuss-Greiz стояли на лївім крилї в отвертім поли. Французи звернули туди свою головну силу, думаючи дістати ся в сам центр австрийської армії. Прибули полки Кобурґа і архикнязя

Людвіґа на поміч і разом удалось їм Французів відперти. Кілько людий убито, історія не подає, тільки згадує, що ранений був підполковник Мак-Елїбот.

В битві під Шнайдертом і Обер-Ляйхлїнґом 21 цьвітня обставлено найважнїйші позициї на лївім крилї полками Чарторийского і Reuss-Greiz'а, і вони устоялись до кінця битви. Числа убитих не подано.

Битва під Ехміль 22 цьвітня — не говорить ся, де полк стояв і як боров ся, тільки що в тих двох битвах себто з 21 і 22 цьвітня стратив дуже богато людий, а з 3 і 4 компанії спаслись перед смертоносним оружем Французів тільки 29 людий і то ті, що дістались у неволю.

Битва під Асперном 21 і 22 мая: Австрия мала 75.000 людий і 238 гармат; де було найбільше небезпеченьство, туди пхали полки Чарторийского, архикн. Людвіґа і Кобурґа і з ними мав Наполеон найбільше клопоту. За се архикнязь Кароль прийшов 21 мая до майора Mesemacre'а і наказав allen Individuen für die bewiesene Standhaftigkeit und Tapferkeit in seinem Namen zu danken. Страти 9 полку в тих двох днях були такі: убитих 331 рядових, 1 Fähnrich Василевський, ранених 23 офіцирів, 380 рядових, а щезло без слїду 228 люда; з 4 корпусу смертию полягло 1459, ранених було 3269, забраних у неволю 813.

Битва під Ваґрамом 5 липня — з 9 полку брала тілько участь „Grenadier-Division"; убитих 17, ранених 32.

Битва під Зноймом 10 і 11 липня: убито офіцирів 5, рядових 111, ранених 86, полонених 81.

В роцї 1810 і 1811 таборує 9 полк в Кошицях на Угорщинї.

Рік 1812. Наслїдком союзу Австриї з Франциєю мала Австрия поставити 30.000 війська проти Росиї. Длятого зараз з початком року 1812 дістав 9 полк наказ машерувати з Угорщини до Галичини. Князь Шварценберґ був головним начальником австрийського війська, а полевий маршалок князь Райс начальником залоги в Галичинї. Д. 9 червня наказав Наполеон Австриякам здобути Люблїн. Ґалицька залога, що стояла коло Львова, поспішила також під Люблїн. 6 серпня спіткав ся 2 баталїон з Росиянами під „Картуша Береза". Чи мав полк які страти, Історія мовчить. Так само мовчить і про битви під Schnewitze, Городечкою, Піддубнем і Мокрянами.

Битва під Старою Вішвою 25 серпня — з 9 полку, з одного пограничного угорского і з 7 баталїону стрільців упало 170 люда разом.

В битві під „Wizolky“ загинуло 40 рядових, а 2 офіцери дістались у неволю; за те дістав 9 полк ось яку похвалу:

Das 2 Bataillon von Kothulinski und jenes von Czartoryski formierten Bataillonsmassen, das 1 Bataillon Kothulinski aber 3 Divisionsmassen, und schlugen sich so mitten durch die russische Cavallerie, welche mich schon im Rücken mit Kanonen beschoss, durch. Ich bin zur Steuer der Wahrheit und Standhaftigkeit dieser Truppen und die militärische Umsicht der betreffenden Massen-Commandanten hohen Ortes anzurühmen. Andrássy m. p. Generalmajor.

В дальших битвах не брав 9 полк участи. До 18 грудня таборував він під Слонимом безчинно. 21 грудня знаходить ся полк у Заплатові, а від 29 грудня 1812 р. таборує в „Вискові“ і в иньших місцевостях, не знаючи, куди дїтись.

Рік 1813. В битві під Дрезном 26 і 27 серпня загинуло 7 людий, а 20 було ранених.

Битва під Кульмом — битву розпочали Росияни. На поміч їм висилає Шварценберґ дивізию Collored'а, в котрій був також 9 полк. 30 серпня о 5 годинї вибирає ся ся дивізия з табору під Dux і в поспішних маршах через Теплицї і Соболлєбен прибуває до Карловець (Karwitz). 9 полк занимає занимає сейчас Карловицї (Karwitz). Опісля разом з полком de Ligne випирає Французів з Арбезав невважаючи на пекольний неприятельский огонь. Справозданнє з сеї окупациї звучить так:

Die Division H. Colloredo, welche das schöne Los traf, durch die Erstürmung von Arbesaw in einem so entscheidenden Momente das Meiste zum Siege beigetragen zu haben, eroberte das gesammte Geschütz des französischen Corps: 81 Kanonen, 2 Adler, 2 Fahnen, alle Equipagen und Fuhrwerke. Die Zahl der Gefangenen betrug mehr als 10.000, unter welchen sich die Generale Vandamme, Haxo und Quiot befanden, 5.000 Franzosen bedeckten das Schlachtfeld.

Страти: рядових убито 13, ранено 45, згинуло без слїду 29.

Битва під Арбезав 17 вересня: з рядових убито 10, ранено 27 і 2 офіцирів, згинуло без слїду 29.

Різня народів під Липском — під Липском в першім дни борби 9 полку не було, тільки другого дня примашерував, на третий день держав в ріжних місцях сторожу; але все таки

забитих було: 1 офіцир, 9 рядових, ранених: 1 офіцир, 96 рядових, а згинуло без сліду 33 рядових.

Рік 1814. Битва під Maisonsblanches 4 лютого — яку задачу мав, як боров ся і що доконав 9 полк, в тій Історії не згадуєсь, як рівно-ж і про страти в полку нічого не говорить ся.

Битва під Maçon 11 марця — Історія оповідає, що das Regiment (Nr. 9) hatte in dieser Affaire keinen Verlust.

Битва під St. Georges і Ville franche 18 марця — в тій битві передовсім дуже хоробро списали ся 2, 3 і 4 баталїони: через довший час усували ся ті баталїони назад перед Французами. Нараз звернулись з криком Hurrah на неприятеля, гнались за ним довший час, аж поки не станули на поблизьких горбках, з котрих удало їм ся Французів зігнати. Історія оповідає, що: „Unzählige Male riefen die vorbeimarschierenden Truppen: „Vivat Czartoryski!“ і що „Es wurde nicht nur in der Relation, sondern auch in den französischen Zeitungen seiner Leistungen wegen rühmlichst erwähnt“.

Відзначились між иньшими:

Corporal Odorowski. Dieser trug durch sein muthiges Betragen, sowie durch seine animierenden Zurufe sehr viel dazu bei, dass die bereits abgeschnittene halbe 2 Compagnie noch glücklich das 2 Bataillon erreichen konnte. Kaum zu demselben eingerückt, wurde er durch eine Kanonenkugel getödtet.

Gemeiner Iwan Boruszek. Obschon erst einige Monate Soldat, commandierte er in der Plänkler Kette einige Mann, die sich an ihn anschlossen, ging stets entschlossen voran und brachte durch sein herzhaftes Benehmen einen Theil der feindlichen Plänkler zum Weichen. Er wurde mit zwei Dukaten beschenkt.

Смертію полягло: офіцирів 3, рядових 6, ранених 45, згинуло без сліду 42.

На другий день, себто 19 марта прийшов до 4 баталїону 9 полку Generalmajor Josef Graf Salins і по чеськи [1]) ось що сказав до жовнярів:

„Soldaten! Ich habe graue Haare, bin schon ein alter Diener, der vielen Kriegsscenen beiwohnte, aber so junge und doch so brave, unerschrockene Soldaten, als welche Ihr Euch gestern in diesem sie-

---

[1]) Се найбільший доказ, що 9 полк був тогди вже чисто український і не було в нїм Нїмцїв.

benstündigen hartnäckigen Kampfe gezeigt, habe ich nie gesehen und diese schöne Waffenthat ist ein unvergessliches, theuerstes Angebinde zu meinem heutigen Namenstag. Hoch das brave Regiment Czartoryski!“

Битва під Limonest 20 марця — страти: 8 забитих, 20 ранених а 10 згинуло без сліду.

Облога Hüningen: комендантом облоги був баварський General-Lieutenant Baron Zoller. Між иньшими відзначились слідуючі:

Gefreiter Peter Malinowski. Eine sehr starke französische Patrouille überfiel diesen mit 4 Mann auf dem äussersten Piquet stehenden Gefreiter bei finsterer Nacht, nahm 2 Mann gefangen und wollte weiter vordringen. Da warf sich Malinowski mit den anderen 2 Mann auf die feindliche Patrouille, befreite und bewaffnete die 2 Gefangenen und trieb den Feind in die Flucht.

Gefreiter Iwan Pawliszyn. Dieser zeichnete sich durch seine ausnehmende Todesverachtung und Tapferkeit bei der Erstürmung der Sternschanze, bei welcher Gelegenheit er sich unter den Freiwilligen befand, auffallend aus.

Похвала писемна звучала так:

An den kais. öst. Herrn Major Grafen Orladini, Commandeur des 1 Bataillons vom Infanterie-Regiment Fürst Czartoryski Nro 9.

„Durch die Ausdauer, Thätigkeit, Entschlossenheit und den besten Willen, mit welchem das Bataillon vom 4 Februar an bis auf den heutigen Tag den vielfachen Beschwerden eines durch den harten Winter sehr erschwerten Tranchéedienstes, dem Feinde stets mit grösster Entschlossenheit trotzend, den mühevollen Belagerungsdienst mit aller Auszeichnung und Ausdauer, die so sehr den Geist des braven Soldaten charakterisiert, — ertrug, — veranlasst mich Euer Hochgeboren für die so ausgezeichnete Art, mit welcher Hochdieselben, dann sämmtliche Herren Officiers, Unterofficiers und Soldaten des unterhabenden Bataillons bei allen diesen Gelegenheiten dienten, meines innigsten Dankes und der ausgezeichnetsten Hochachtung zu versichern.

Der königl. bayrische Divisions-General Baron Zoller m. p.

Рік 1815. В тім році мусїв 9 полк також вибиратись в похід з Угорщини, де був уміщений. Штаб і 2 перші баталїони бачимо 22 червня в Відни. Відти полк спішить через Швайцарію у Францію. Але заким дістались до Франції, вже було давно по битві під Ватерльо.

Подав *Іван Кобилецький.*

Ізидор Шараневич.

Некрольоґ.

Від кількох літ, на жаль, приходить ся нам розпочинати річник Записок посмертними згадками. І на сей раз не обійшло ся без того, а найбільше болячою, близькою для нас утратою була смерть заслуженого галицького історика Дра Ізидора Шараневича — покійник попращав ся з сьвітом в ночи під 21 падолиста (4 грудня).

Належав він до старшого поколїння Галицької Руси. Роджений 1829 р. в с. Козарі під Галичом, покійник скінчив ґімназию в Бережанах, два роки слухав фільозофію у Львові, потім теольоґію у Віднї й Львові, потім вернув ся до фільозофії, і по скінченню зложив іспит з історії й ґеоґрафії, а пізнїйше (1864) докторат. По зложенню іспиту учив в ґімназиї в Перемишлю, потім ві Львові, але при тім віддавав ся студиям галицької старовини, публїкуючи від 1860 більші й меньші працї з сього поля (м. ин. свою історию Галичини до серед. XV в.), а в 1871 р., предложивши свою німецьку розвідку Kritische Blicke in die Geschichte der Karpathenvölker im Alterthume und im Mittelalter, габілїтував ся на доцента краєвої історії — „історії території Галицької й кн. Володимирського“ у львівськім унїверситетї (ще за „німецьких часів“ його). По опорожненню катедри австрийської історії, з переходом звістного Реслєра зі Львова до Грацу, іменовано Шараневича заступником професора на сю катедру, а в 1873 звичайним професором австрийської історії. Сю катедру він і займав майже до смерти, бо спенсионував ся тільки в 1900 р., дійшовши границї дозволеного віку (70-х літ). Викладав по польськи, і тільки в початках „польонїзациї“ унїверситету попри те мав часом і специяльні виклади галицької історії по руськи. Був два рази деканом, але ректорату так і не дочекав ся, хоч довго належав до найстарших професорів унїверситетів. Таке службове curriculum vitae покійника.

Належучи до сьвідків початків галицького відродження, покійник від тодї брав діяльну участь в галицькім культурнім і суспільнім житю. Звязаний особистими звязками з людьми старшої

ґенерациї, опинив ся він в рядах т. зв. староруської партиї, що залюбки користала з його імени для фірми, але властивим Parteimann-ом не був тут Шараневич ніколи, бо його патріотизм і ясний зір історика не дали себе ніколи увести партийною загорілістю. Яко близький знайомий покійного, перед котрим не раз він щиро звіряв ся, знаю, як щиро інтересував ся він новійшим культурним розвоєм Галичини, не вважаючи на те, під якою партийною маркою він вів ся. Покійник щиро тїшив ся науковими, культурними, полїтичними здобутками українсько-руських сторонництв, маючи на оцї все інтереси руського народу, й не раз висловляв передо мною своє переконаннє, що народня мова мусить бути положена в основу культурної роботи на галицькім ґрунтї. З рештою сам він до 80-х рр. старав ся писати народнїм язиком, і його пізнїйший язик був очевидною уступкою змаганнями його союзників.

Як дуже трудолюбний і плідний історик, покійник полишив глубокий слїд в історіоґрафії Галичини. Його курс „Історії Галицко-володимирскої Руси" (1863) довго зіставав ся одиноким й цїнним підручником історії краю. Його нїмецька дісертация Die Hypatios-Chronik als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte (1872) зістала ся досї одною з найлїпших моноґрафій до старої історії Галичини. Його Rys wewrętrznych stosunków Galicyi Wschodniej w drugiej połowie XV w. (1869) ввів в науку значний засіб актового материялу з історії середнїх часів Галичини, з невиданих тодї ще судових книг XV в. З численних иньших праць його піднесу серію робіт до історії сьвітського духовенства і в загалї духовних відносин в XVI—XVIII в.: Sprawy kościelne na Rusi za Kazimierza W., 1863; Rzut oka na beneficya kościoła ruskiego za czasów Rzeczypospolitej Polskiej pod względem historyi, a przedewszystkiem o stosunku świeckiego duchowieństwa ruskiego w Galicyi do ziemi, 1875; Patryarchat wschodni w obec kościoła ruskiego i Rzeczypospolitej Polskiej, 1879; Церковная унія на Руси и вліяніе ей на змѣну общественнаго положенія мірскаго русскаго духовенства, 1897, і другу серію — до історії Ставропиґії, котрої сеніором був він кількадесять лїт (від р. 1882) аж до смерти: Ставропигійская церковъ успенія въ Львовѣ, 1888, Н. Крассовскій старѣйшина Ставропигійского братства (1692—7), 1895, Ю. Еліашевичъ, сеніоръ Ставропигійского братства (1722 до 35), 1895.

З иньших праць покійника згадаю ще:

Стародавный Львовъ, 1860; Rządy Władysława Opolskiego na Rusi, 1864; Старинныи нути русско-угорскіи черезъ Карпаты и русско-польскіи черезъ Санъ и Вислу (Изслѣдованіе на поли отечественной географіи и исторіи), 1869; Kritische Blicke in die Geschichte der Karpathenvölker, 1871 (покійник перед смертию укладав собі плян другої частини сеї праці); O latopisach i kronikach ruskich i rusko-litewskich XV i XVI w. a zwłaszcza o latopisie „welikoho kniazstwa litowskoho i żomojtskoho“, 1882; Die Franciskanerkirche in Halicz, 1888; Cmentarzyska predhistoryczne we wsiach Czechach i Wysocku, w powiecie Brodzkim, 1898; Das grosse prähistorische Gräberfeld in Czechy, Brodyer Bezirk, in Galizien, 1901.

Бувши одним із консерваторів памяток старини в східній Галичині, покійний лишив вдячну память по собі своїми численними розвідками й розкопками в околицях давнього Галича (особливо цінна його книга Trzy historyczne opisy Halicza, 1883, підставова праця в літературі старого Галича, і заложеннєм першого руського археольоґічного музея при Ставропиґії (від р. 1889), котрим він і до смерти дуже займав ся.

Смертельна хороба (рак в жолудку) захопила покійника серед роботи. Старанний догляд родини, зручність лікарів вміли відвести фізичні страждання, і покійник до самого майже кінця не передчував близької смерти. Лежучи вже на смертній постели ділив ся він зі мною плянами своїх праць, позачинаних, задуманих (між ними одна — по історнї матеріяльних обставин сьвітського духовенства мала бути вже видрукована й чекала тільки малих змін, щоб вийти у сьвіт). Сим плянам уже не судило ся сповнитись...

М. Грушевський.

Мих. Сухомлінов — Ів. Жданов.

Некрольоґічна замітка.

Літом минувшого року (уже по закінченню редакциї останньої книжки наших Записок), петербурська академія наук понесла майже в однім часї дві страти: 8 липня с. ст. умер академік Сухомлінов, а 11 липня академік Жданов. Обидва полишили також визначний слїд в науцї староруського пись-

менства й тому мусять бути помянуті на сторонах нашого видавництва.

У Сухомлїнова з староруською лїтературою звязана виключно майже перша половина його довгої, пятьдесятлїтньої наукової дїяльности. До сього часу належить його голосна праця: О древней русской лѣтописи какъ памятникѣ литературномъ (1856), для свого часу клясична, хоч з теперішнього становища науки дивлячись, має вона ту кардинальну хибу, що характеризує не поодинокі складові частини лїтописи, а цїлу її на купу. Два роки пізнїйше вийшло його важне виданнє писань Кирила Туровського, зі вступною розвідкою (Рукописи гр. Уварова, II, 1, 1858). До сих ще років належать иньші його розвідки з староруського письменства — О сборникахъ подъ названіемъ Пчела (1853), О псевдонимахъ въ древнерусской словесности (1855), О преданіяхъ въ древнерусской лѣтописи (1861), і т. и. Пізнїйше звернув ся він головно до студий над историєю российської осьвіти й письменства XVIII—XIX в., і сї пізнїйші працї для нас переважно не мають безпосередного інтересу.

У другогож покійника — ак. Жданова староруська лїтература й поезия зіставали ся головним предметом студий все його житє. Перша, ще студентська праця його (1872), була присьвячена Іларіоновому Слову о законѣ и благодати, але не була видана, хоч визначала ся, як каже урядова рецензия пк. Сухомлїнова, дуже гарними прикметами. Жалувати за нею приходить ся тим більше, що ся многоважна староруська памятка досї лишаєть ся без відповідного наукового оброблення. Обнявши катедру руської лїтератури в Київі (1879—1882) Жданов з запалом займаєть ся староруською поезию — виходять його працї: Русская поэзія въ домонгольскую эпоху (1879), Литература Слова о полку Игоревѣ (1880), Палея (1881 — критична статя), Къ литературной исторіи русской былевой поэзіи (1881). Українська й великоросийська народня поезия стає від тепер головним предметом його студий — її присьвячена й головна його праця — Русскій былевой эпосъ (1895), що з рештою зберає до купи поодинокі розвідки його в сїм питанню, й між иньшим богато займаєть ся українськими піснями про кн. Романа й Мономаховою леґендою.

Пк. Сухомлїнов спочив в лїтах, яких не кождому доля позволяє дожити, пк. Жданов — в розмірно молодім віцї, в се-

редині шестого десятку, коли наука могла богато ще від нього надіяти ся, тим більше що покійник на публїкациї був скупий і можна було все чекати богатих результатів його студий; тим прикрійша ся втрата для науки староруського письменства.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Нові причинки до історії польської суспільности на Україні в XIX в.

(P. Chmielowski, Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815—1823) Warszawa 1898 i Tadeusz Bobrowski, Pamiętniki, Lwów 1900, 2 томи).

I.

В своїй розвідці „Шевченко героєм польської революцийної леґенди“ (стор. 16 нового виданя) підніс я той факт, що до самого 1860 р. „Польща сягала ще по Дніпро“, тоб-то, що ціла правобережна Україна на зверх мала польский вигляд. Правда, по містах урядники були московські, але по селах двори, шляхта, державці були Поляки, навіть сільське православне духовенство говорило коли не все, то залюбки по польськи (див. А. Свидницький, Люборацькі Київ 1901, стор. 17, 19); тудиж тягло й дрібне міщанство, українське з роду. До 1830 р. висші школи в краю були польські; в важнійших центрах, як Кременець, Умань, Бердичів, Київ були польські друкарні, виходили польські книжки й періодичні виданя, гостювали польські театри. В польській літературі й науці правобережна Україна грала дуже видну ролю, достачала значного числа робітників, в тім числі деяких високоталановитих, що згадаємо лише таких першорядних, як Мальчевский, Залєский та Ґощиньский, і другорядних: Ґрабовского, Крашевского, Єжа, Корженьовского, Ґрозу, Чайковского, Олізаровского, Ґославского, промовчуючи вже цілу плєяду поменьших. Треба було аж двох фактів великого історичного значіня — знесеня кріпацтва 1861 і повстаня 1863 р., щоб зломати на правобережній Україні сю перевагу польщини.

Для історика українського національного відродженя сей факт панованя польщини до 1860 р. має велике значінє. Він пояснить йому,

чому перші проблиски нової української національної самосьвідомости повстали не на Поділю анї в Київщинї, тілько за Днїпром, у Полтаві та Харкові; пояснить горячу, елементарну, бо серцем перечуту опозицию до польщини Шевченка і кокетоване з нею лївобережних Українцїв таких, як Кулїша й Конисського; пояснить полїтичну безбарвність Українцїв-Подолян та ще й поповичів Руданського або Свидницького; пояснить таку появу, як Тимко Падура або пізнїйші Осовский, Осташевский та перекладник „Пана Тадїя" Кузьма Волинець, появу польських патріотів, що пишуть по українськи або в польських писанях силкують ся дати синтезу польськости й українофільства (Висоцкий), або виходячи від абстрактної любови до України вміють погодити з нею ненависть до українського національного руху (Єж, Равіта-Ґавроньский). Усї ті появи мусить мати на увазї історик нашого національного відродженя, і для того історія „польської суспільности" на Українї в першій половинї XIX в. має для него першорядну вагу. На се вказав мабуть перший з відповідним натиском проф. Дашкевич у своїм розборі книги Петрова; цїнні причинки в тім напрямі дав проф. Колесса в своїх працях про Шевченка й Залеского. Що все зроблене доси не то що не вичерпує теми, але ледво тілько зазначило поле досьлїду, сего не потрібно й підносити специяльно. Маса матеріялу, що міг би причинити ся до вияснення малюнка, лежить доси розкидана по старих, мало кому доступних друках, альманахах, часописях, або спочиває в рукописах, у семейних архівах, споминах, кореспонденціях та урядових записках. Не швидко все те буде вишукане і подане до ширшого вжитку, та про те майже кождий рік приносить нові причинки, докидає по промінцеви сьвітла, відкриває жерела, цїнні не лиш для історика доживаючої свого віку української Польщі, але не меньше й для історика відроджуючої ся України.

Перші роки XX-го віку принесли нам декілька цїнних публїкаций на сьому полї. Згадаємо лише книжку Бєлїньского про віленський унїверситет (Dr. J. Bieliński, Uniwersytet wileński, Kraków 1899—1900), важну й для історика осьвіти на Українї через те, що віленському унїверситетови якийсь час підлягали також усї школи на правобічній Українї. Дещо інтересного знайде ся і в книжцї Ст. Здзярского „Pierwiastek ludowy w poezyi polskiej", хоча метода, якою зроблена ся праця, не може вважати ся відповідною. Та лишаючи на боцї ті книжки як також недавно видану книжку Равіти-Ґавроньского „Powstanie 1863 r. na Rusi", про яку нам прийде ся поговорити окремо, ми хотїли би звернути увагу на дві працї, яких наголовки виписані в титулї сего огляду. Хоч обі вони досить відмінні що до свойого характеру, то про те трактоване їх у звязку оправдуєть ся власне тим, що обі доторкають у значній мір

спільної основи — українсько-польської суспільности в першій половині XIX в. Правда, вони не обговорюють ту саму тему, але доповнюють одна одну хронольоґічно. Бо коли праця Хмельовского осьвітлює духовий та осьвітний стан суспільности в початку XIX в. до 1823 р, то спомини Бобровского своїм початком навязують до відносин по повстаню 1831 р. і доходять майже до 70 тих років минулого віку. Отже можна сказати, що з невеличкою перервою, правда, на добі дуже памятній, але досить широко оброблений, добі 1823—1831 р., ми маємо в тих двох книжках бодай зазначені, а декуди й добре осьвітлені всї важнїйші події, які перебувала тодїшня українсько-польська суспільність і можемо виробити собі про них яке таке понятє та не в однім доповнить те, що ми знали доси. З огляду власне на се ми й хочемо розглянути ті праці, та ще, розумієть ся, з особливою увагою на те, що важне й цікаве для історика українського національного відродженя.

Та поперед усего кілька слів про самі праці, які кладемо в основу отсего огляду. Книжечка Петра Хмельовского, хоч видана окремо 1898 р., була написана значно скорше й друкована в варшавськім „Ateneum" 70 их рр. Вона належить до найкращих праць сього автора; його дар малювати суспільні явища і малові рухи в сфері духового розвою та осьвіти знайшов собі тут відповідне поле. При тім він вложив богато праці на зібранє матеріялу, переважно з давнїх брошур, ґазет та журналів, звичайно дуже нецікавих, позбавлених тривкійшої лїтературної вартости і задля малого розповсюдженя дуже рідких та мало кому доступних. Холодна тверезість осуду, строга обєктивність та дар аналїзованя социяльних течій, ті прикмети, які не дають д. Хмельовскому змалювати пластично та живо фіґур великих корифеїв польської лїтератури, яким він присьвячує свої більші праці, тут послужили йому дуже добре при змальованю млявої перехідної доби, де не було визначних індівідуальностей, де серед сутїнків завмирало струпішіле старе, а сьвіже та блискуче нове ще не здужало сформувати ся. З передмови д. Хлєбовского, доданої до книжкового виданя сеї праці, довідуємо ся, що вона була вступною студиєю автора перед написанєм його великої моноґрафії про Міцкевича. Признаюсь, що та моноґрафія не зробила на мене такого користного враження, як отся студія.

Друга праця, про яку тут хочу говорити, се двотомові спомини Тадея Бобровского, українсько-польського шляхтича, що вмер у січню 1894 р. Ті спомини, видані його приятелем В. Спасовичем, наробили були по своїм виході в сьвіт не мало шелесту серед польської шляхти. Одним не подобало ся полїтичне становище автора, буцїм то угодово-московфільське, та ще більше скандалїзували многих численні факти зі шляхотської chronique scandaleuse, яких автор, хоч загалом не полює

на них, усе таки при своїм способі оповіданя подав не мало. На якийсь час спомини Бобровского під натиском тої опінії щезли були з книгарських полиць. Та швидко курява уляглась, холоднїйше обдуманє фактів наведених у споминах показало, що вони зовсїм не такі скандальні, хоч нераз і досить прикрі для самолюбя сеї-тої одиниці. Тай само обдуманє полїтичних поглядів і осудів, висловлених у Споминах, довело горячих критиків до думки, що можна не в однім не годити ся з ними, але годї відмовити авторови щирости і отвертости, годї назвати його легкодухом, а в многих випадках треба признати йому рацию.

Правда, з огляду на мову, стиль, спосіб оповіданя і загалом лїтературну форму спомини Бобровского не можна вважати дуже цїнним набутком польської лїтератури. Автор оповідає сухо, характеризує особи шабльоново, тілько зрідка наводить сценки з дійсности з зеренцем драматизму, зрештою монотонно говорить сам від себе, стилем судового протоколу. Якогось артистичного ґрупованя, укладу матеріялу, якогось роздїлу сьвітла й тїней — анї слїду. Вправдї книжка дїлить ся на роздїли відповідно до лїт автора, отже: його рід, дитинячі лїта, школи, унїверситет і т. д. Але се тілько оптична іллюзия. В кождім такім роздїлї автор дуже не богато говорить про себе, тай правду кажучи, крім одної доби знесеня кріпацтва не багато що має й сказати. За те в кождім такім роздїлї він перебирає цїлу купу знайомих, сусїдів, товаришів, з ким сходив ся він чи його родичі чи навіть його знайомі, і про кождого з тих людий оповідає що знає, отже звичайно його ґенеальоґію і його рідню (знов з характеристиками близьких йому людий), його пригоди, характер, домашнє житє, маєткові відносини і т. д. Мине якийсь час, автор перейде в иньше окруженє, а оповіданє дійде до нового роздїлу, і знов починає ся огляд сего нового окруженя з усїми деталями тим самим ланцюховим методом. Треба згодити ся зі Спасовичем, який у передмові до першого тома підносить, що память Бобровского була феноменальна, „память не вражінь, але перероблених витягів із сьвіжих вражінь“, немов проста поперечна проведена замісь несчисленних дрібних кривих. Д. Спасович зазначує, що раз уложене оповіданє держало ся в памяти Бобровского без зміни цїлі десятилїтя, і що деякі оповіданя, які він чув від нього ще студентом у Петербурзї, віднайшов у тій самій формі в Споминах. Та не досить того. Щоб допомогти памяти, Бобровский від молодих лїт провадив дневник, де богато осіб і фактів змальовано було яркійше, ніж у Споминах, які писали ся десь у 80-их роках, отже зовсїм на холодно.

В польській критицї (Kwartalnik historyczny) піднесено було сумнїв, чи можна вірити сим споминам, особливо в тих несчисленних деталях особистих та родинних відносин, що заповняють перший том і яких майже не можна сконтролювати? Здаєть ся, що се побоюванє не оправдне. Спо-

мини як і всякий документ новійших часів зовсїм не такі неможливі до сконтрольованя, як се твердить критик, якому очевидно неприємне було опублїкованє тих тисячних дрібниць. Спомини Бобровского доторкають часів занадто ще сьвіжих; сотки людий згаданих у них жиють іще; про найбільшу часть фактів можна би повишукувати документи. Значить, нема страху, щоб Бобровский навіть при найлїпшій охотї до брехнї міг у тих споминах дуже здурити суспільність. Навпаки, зі споминів видно, що він чоловік дуже правдомовний та поміркований у своїх осудах, а вірности його спостережень як найкористнїйше сьвідоцтво дає такий знавець шляхетського житя Правобережчини, як В. Спасович. Зрештою такі самі сумнїви, які піднїс польський критик супроти отсих споминів, можна би піднести против усяких иньших. На се одна тільки рада: хто має змогу, нехай корріґує та простує факт за фактом. А поки сього нема, історик має право користувати ся такими споминами, розуміеть ся, в такім обємі і з тими застереженями, які допускає історична метода для того рода приватних і будь що будь субєктивно забарвлених сьвідоцтв.

II.

Провідні ідеї великої французької революциї в ослабленій і потроха зміненій формі дійшли до Польщі, а через неї також до польсько-української суспільности. Самі слова, в яких кристалїзували ся ті ідеї, не були в давнїй Польщі нїчим новим, хоч і мали тут специяльне значінє. Французька liberté — тож була польська „wolność“, „domina, palatii regina libertas“, як звав її один вельми популярний трактат написаний ще в XVII в. Egalité — ох, Поляки від віків повторяли: „Szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie“! Тай fraternité в розуміню Поляка з кінця XVIII в. була тілько абстрактним висловом того, що він у кождій промові до свого рівного або й висшого висловлював у формі: panie bracie. Та хоча ті погляди нїби то від віків панували в Польщі, то все таки польська держава не то що не зробила перевороту в поглядах Европи, але власне в часї французької завірюхи упала. А в польській шляхетській суспільности, не вважаючи на шляхетську вільність, рівність та братерство, в „саских часах“ запанувала була крайня мертвота й темнота, яка тілько в другій половинї XVIII в. почала по троха уступати наслїдком перещепленя на польський ґрунт французьких просьвітних ідей.

Ті ідеї плили з гори; ними перенятий був король, їх талановитим речником був найвисший єрарх нациї вармінський епископ Красїцкий, духовний, що писав сатиру на монахів (Monachomachia). Під окликом тих ідей осьвіти повстали нові школи (піярів), працювала Едукацийна комісия; до часу остатнього розбору Польщі ті ідеї вспіли значно вкорі-

нити ся в суспільности. Правда, се було таке сьвітло, що осьвічувало тілько її вершки: богатшу шляхту, що могла бувати за границею, вміла по французьки, могла читати французькі книжки й ґазети задержати для своїх дітей заграничних ґувернерів і вчителів. Про осьвіту широких мас нетовже селянства й міщанства, але навіть дрібнійшої шляхти не було й мови. Більшість кінчила ледво початкові школи десь по манастирях або у ксьондзів, рідко які ходили до ґімназий, ще рідше бували на університетах. Серед тої маси панували старі погляди, патріархальні обичаї, строга і формалїстична релїґійність. Духовий горізонт був до крайности обмежений, сфера інтересів тїсна і навіть патріотизм був рівнозначний з охотою до воякого житя — байдуже про те, в чиїй службі. Упадок польскої держави і перехід Литви та правобережної України під Росию пройшов майже незамітно; повстаня Костюшка та Кілїньского тут майже не знаходили відгомону.

Та ось з початком XIX в., коли французька републїка переміняєть ся в Наполеонову монархію, починаєть ся в цілій Европі реакция против усього, що пахне революциєю й ідеями, які породили її. На нашій теріторії се була реакция против лїбералїзму. Що се було за зїле? „Противники сего оклику — писав один польский публїцист 1816 р. — переконані, що лїберальні погляди підкопують престоли, опрокидають вівтарі і мішають увесь сьвіт“ (Chmiel. 23); прихильники змістом лїбералїзму вважали вільність друку, толеранцию чужих переконань і змаганє до визволеня селян (тамже 26). Той польский лїбералїзм був зрештою дуже несьмілий і одлядний. „Бувають погляди сьмілі і вільні — пише той сам лїберальний публїцист, — яких про те не можна називати лїберальними. Безбожник, що чесноті виприає одиноку надію; прихильник Вольтера, що розпусними жартиками понижує наше моральне єство; анархіст, що щоб дійти до власти, величає нелад і відкидає найголовнійші основи суспільности, — ось люди, що по їх думцї голосять сьвітови лїберальні погляди, а на дїлї часто не мають нїяких“ (ibid.). Та коли прихильники лїбералїзму були такі несьмілі і так скважно відгрібали себе від Вольтера і всїх безбожників, то прихильники реакциї були тим сьмілїйші. Вони не обмежували ся на оборону, але шукали противників навіть там, де їх не було, поборювали лїбералїзм, можна сказати, ще заким він народив ся.

Історик осьвіти правобічної України мусить своє оповіданє про XIX вік зачати зазначенєм того факту, що при кінцї XVIII в. в недалекім сусїдстві України, в Полоцку, Могилеві, Динабурзї були одинокі на всїм сьвітї решти єзуїтського ордена, який 1773 р. зніс був папа Климент XIV, та якого білоруську частину спасла від заглади цариця Катерина, не позволивши в межах Росиї оголосити папського breve. Правда, папа голосно докоряв єзуїтам, що й не вважаючи на се не розвязали ся самі,

але потихо похваляв їх і заохочував до витреваня (Chmiel. 29). Вони розширяли свою діяльність, держали далї свої колеґії, зуміли здобути собі прихильність царя Павла, і ось 10 жовтня 1800 р. виходить його наказ, „щоб усї катедри в віленській академії і всї низші школи заняли Єзуїти“; тілько медичний виділ мав бути обсаджений сьвітськими професорами, але й ті повинні були підлягати ректорови єзуїтї. Далї сказано було в тїм указї, що „в міру, як буде більшати число єзуїтів, під їх заряд мають переходити всї давні школи і колеґії на Литві, Поділю й Волини і всї давнї добра і фонди мають їм бути звернені“ (ibid.). Се грозило поворотом тої єзуїтскої едукациї, яка довела Польщу до упадку. Але перед виконанем сего указу Павла замордовано, а новий царь Алєксандер I під впливом свойого приятеля і дорадника кн. Адама Чарторийского наказом в 1803 р. зреформував у лїберальнім дусї віленський унїверситет і віддав під його заряд усї школи на Литві й на Українї. Майже рівночасно в Кременцї повстала заходом Тадея Чацкого ґімназия, перемінена 1805 р. на лїцей. Призначена для заспокоюваня практичних потреб краю, ся нова школа мала метою „ширити осьвіту вільну від усяких чернечих примішок“. Чацкий не любив єзуїтів і готовив ся до боротьби з ними, особливо коли вони 1811 р., покликані ґрафом Ілинским, приїхали до Романова, щоб там заснувати колеґію. Він надіяв ся помочи від Чарторийского, наставав на засновуванє конвіктів для молодїжи при школах у Вільнї та в Кременцї. Але й єзуїти не дрімали. Вони силкували ся позискати собі ласку у царя обіцянками, що будуть учити зовсїм безплатно, а головно тим, що не будуть при викладах поминати й російську мову. І справдї, 12 січня 1812 вийшов указ, яким єзуїтську колеґію в Полоцку зроблено академією і піддано під її заряд усї єзуїтські школи, які доси істнували або які б повстали на будуще в Росиї. Се був остатнїй тріумф єзуїтів у Росиї. Вони увільнили ся від зверхности віленського унїверситету, з великою парадою перемінили свою колеґію на „академію“ з трьома факультетами: фільольоґічним, фільософічно-правничим і теольоґічним. На фільольоґічнім факультетї викладано язики російський, німецький, латинський, грецький і гебрейський; польський заведено аж пізнїйше (тамже ст. 36). Розумієть ся, всї виклади йшли по латинї. Метод навчаня був старий схолястичний; богато ваги кладено на ріжні паради, прилюдні екзамени, декламациї та диспути. Але часи змінили ся. Що давнїйше вистарчало довгі віки, тепер зустріло опір серед суспільности. Немилосердні язики почали кпити з єзуїтської академії, називаючи її „академією сморґонською“ (медвежою) та виясняючи її призначенє до оглуплюваня вихованців, до девізи „ześlepiać by rządzić, prześladować by przekonać, czołgać się by się wywyższyć“ (ст. 42). Єзуїти справдї метою своєї академії і всеї своєї діяльности клали поборюванє і викорінюванє „лїбера-

лїзму“, тоб то під сею фірмою всякої свобідної думки навіть у справах зовсїм далеких від теольоґії і полїтики. І так коли 1817 р. один ґімназияльний учитель, більше аматор старих друків, нїж лїберал, написав розбір дрантивої поеми „Pułtawa“, написаної єзуітом Мусніцким і виданої в Полоцку ще 1802 р., накинули ся на него єзуіти, виникла полєміка, де з єзуітського боку дійшли до того, що критикувати сю єзуітську епопею, написану на похвалу Петра В., то значить „powstawać przeciw religii i rządowi“ (тамже 51). Розуміє ся, що лїбералїзм і всї його забаганки в очах тих людий, то було „niezmiernemi morderstwy, miary i sytoki nie mającym krwi rozlewem, powszechnem. prawie całej Europy spustoszeniem okupione hasło“. З правдиво єзуітською делїкатністю один полєміст сего табору говорить, що словом „лїберальність“ дурять недогадливих людий. „Nad paradującego słowa „liberalność“ znaczeniem rzadko kto zastanawia się; wolnowładność poprostu napisana wprost każdemu rozsądnemu uderzyła by w oczy; liberalność prawie od ogółu z uśmiechem przyjmuje się; wolnowładność w wielu domach pięścią przywitana została by“. І він кінчить свої висновки щиросердечним окликом: „Wielki Boże, zachowaj nas od niej! Rzuć raczej na oczy nasze wieczną ciemnoty zasłonę, aby fałszywy złośliwej i szalbierskiej oświaty promień nie dosiągł ani źrenicy ani serc naszych!“ (стор. 49). Не даром лїберали говорили про тих людий, що їх девіз — sola nocte salus (тілько ніч ратує).

Та поки йшла ґазетна полєміка, головно між Полоцком, Вільном і Варшавою, на Українї помалу посувала ся справа осьвіти на перед під патронатом віленського унїверситету. За ініцияттивою Т. Чацкого, але аж по його смерти 1814 р. засновано „подільську ґімназию“ в Винницї. Осьвіта підносила ся і в 1820 р. число шкіл, учителїв та учеників віленського округа було найвисше в порівнаню з иньшими округами цїлої Росиї. З урядового росийського жерела (Журналъ департамета нар. просвѣщенія за 1821 р. т. III, стор. 502) подає д. Хмельовский ось які дати. В 1820 р. було в віленськім окрузї наукових закладів 430, учителїв 983, учеників 21.174. Натомісь у московськім шкільнім окрузї закладів 287, учителїв 846, а учеників 9.788. Один тілько харківський округ із усїх иньших мав число учеників більше, нїж московський, хоч значно менше нїж віленський: у 249 закладах учило ся тут 11.816 учеників. Обік кременецького лїцея та винницької ґімназиї, що хоч мали значну часть учителїв духовних, проняті були наскрізь сьвітським рухом, стояла василїянська ґімназия в Уманї, також далека від єзуітського обскурантизму, та піярські школи. Для боротьби з тим напрямом єзуіти заснували 1818 р. спецpoblación часопись Miesięcznik Połocki і силкували ся своїм звичаєм запевнити собі протекцию маґнатів і навіть царя Алек-

сандра, що під впливом провідників европейскої реакциї таких як Демеcтр та під впливом панї Кріднер що раз більше хилив ся до обскурантизму й містицизму. Та тус спіткало їх велике розчарованє: д. 15 марта 1820 р. царь підписав наказ, яким єзуїтів на завсїгди вигнано з Росиї. Полоцька академія і її видавництво щезли з лиця землї; єзуїти забрали ся до Тернополя. Та хоча з прогнанєм єзуїтів не стало властивих войовників обскурантизму, то засїяне ними зерно — ненависть до новочасної науки і її здобутків — не переставало пускати пагони, особливо в Литві і Білій Руси. В 20-их роках таким пагоном був там містицизм, який зрештою був у ту пору загально-европейською хоробою. Та що він майже не доторкнув ся тодї української теріторії, то ми й проминемо відповідний розділ працї Хмельовского. За те гадаємо з признанєм дуже інтересний розділ присьвячений селянській справі. Як уже було згадано, реформа селянських відносин була одною з головних точок тодїшнїх польських лїбералів. Правда, в своїх жаданях вони не йшли далеко; навіть у критицї тодїшнїх панщизняних відносин були далекі від основної аналїзи фактів і любили прикривати страшну дїйсність або сантиментальними фразами, або сатиричними концептами в родї проєкту „machiny do bicia chłopów“, поданого в однїй ґазетї з 1817 р. Ся машина по думцї автора „ma dwie główne dogodności: skraca czas drogi i oszczędza serce“ — розумієть ся, панське, шарпане криками та лементом битого хлопа (стор. 110). Найдалї в поглядах ішов дорадник царя, кн. Адам Чарторийский, який стан панщизняних селян називав „horrible“ і радив не оглядаючись нї на що знести сей порядок як найшвидше. Найбільша часть лїбералів не сьміла йти так далеко: вони радили над частковими реформами, над дрібними пільгами, над способами очиншованя, а практична користь із того була хиба та, що деякі дїдичі в своїх добрах за приватними контрактами з селянами зносили роботизну і переміняли її на очиншованє. Зрештою й на тім пунктї дискусия ведена в ґазетах у столицях (Вільнї та Варшаві) була живійша, нїж фермент думок по селах, і судити з неї про настрій усеї польскої суспільности не можна, тим більше, що, як справедливо підносить д. Хмельовский, прихильники statu quo звичайно не забирали голосу в тій справі: їм нїщо не грозило, а з панщиною було їм добре, значить, не було з чим і виступати публично.

Свої дослїди уриває д. Хмельовский на 1823 роцї. В тім часї на сцену виступають иньші сили. В лїтературі забирають голос романтики, у яких лїбералїзм дивно зливає ся з містичною течією. В полїтицї починає ся ера патріотичних конспіраций: у Польщі т. зв. Towarzystwo Patryotów, в Росиї Тайное общество, більше звісне під назвою Декабристів. Оба ті тайні звязки, маючи в основі лїберальні погляди і бажанє реформ у лїберальнім дусї, пробували подати собі руки на українськім

ґрунтї. Обох досягла катастрофа, зачепивши також не мало української шляхти. Се була перша болюча лєкция польського патріотизму. За нею швидко пішли дальші. Повстанє 1831 р., розпочате в Варшаві в значній мірі з ініціятиви українських Поляків, вихованцїв уманської школи (Ґощинський) довело до оружного вибуху також на Вкраїнї, і знов пішли родинні катастрофи, конфіскати дібр, тюрми, висилки, еміґрация. В пору безпосередно по тій другій катастрофі вводить нас оповіданє Бобровского.

III.

Свої спомини розпочинає Бобровский дуже рано; найдавнїйші його згадки сягають 1833 р., коли автор мав 4 роки. Певна річ, характеристика часів зараз по революциї, яку він дає в т. I, 29—30, виробила ся у него геть пізнїйше, була здобутком ширших досьвідів і думаня, хоча без сумнїву на днї її лежать деякі давнїйші вражіня. „Загальний стан умів того часу — пише він — не був зовсїм спокійний. Була се пора сьвіжо по революциї 1831 р. Богато осіб було на еміґрациї, пробуваючи в Галичинї, відки їх по уложеню конвенциї 1834 р. про обопільне видаванє полїтичних злочинцїв або видавано до Росиї або висилано до Америки.[1]) Богато знов осіб у краю було під судом або відсиджувало кари, які в значній части кінчили ся кріпостю. Раз у раз говорено про конфіскати, секвестри та засуди в тім напрямї. Зносини з еміґрантами були остро заборонені; та що майже кожда сїмя мала когось на еміґрациї, то неможливо було підлягати тій заборонї. Порозумінє йшло потайно і майже кождий, почуваючи, що переступає заборону, чув себе не дуже спокійно, роблячи, що йому велїла совість. Та про те наслїдки повстаня більше відбивали ся на маєтках, як на особах. Національної ненависти, яку ми бачили пізнїйше, 1863 р., не було зовсїм; не було її навіть пізнїйше — в 1838 роцї. Росийські урядники визначали ся тодї тілько захланністю, патріотизмом іще не хорували, бо сей, то тілько нова, новочасна її форма. (Се пише польський патріот! *I. Ф.*) Отжеж їм оплачували ся, винуватили верству, урядову систему, але не нарід. Богато помагала й протекция, а з доби Александра I занадто богато полишило ся зносин з достойниками і значнїйшими росийськими сїмями, бо до указу 1828 р., який силував усї дїти, зроджені в подружях мішаних із православними, виховувати по православному, подружя з Росиянами і Росиянками бували досить часті. „Сини йшли за батьком, дочки за матїрю“ —

[1]) Се якась помилка. Еміґрантам, що 1831 р. перейшли з Росиї до Галичини, велено забирати ся за границю, а хто лишив ся і попав ся в руки австр. властей, того видавано Росиї. Про висиланє до Америки я не знаходив нїде звістки. *I. Ф.*

і доти було досить посвоячень між сїмями двох народностей. В низу робило ся за гроші, в горі через протекцию. Великим панам було може зглядно гірше, бо поперед усего їх маєтки були ласим шматком для конфіскати, а по друге, їх назви і особи були знайомі цареви Миколї, а сей мав добру память і сам конфірмував засуди на шляхту. І так по конфірмациї кн. Романа Санґушка на Сибір пригадав собі, що його родичі можуть постарати ся у властей, щоб їх сина везли підводою, і вислав навмисного курієра з власноручним наказом, щоб йому не роблено нї найменшої полекші, — і сей більше як рік ішов на призначене місце зі звичайними злочинцями прикований на дрючку. За те пани мали й більше протекциї і більше грошей, щоб боронити ся, заким їх справи доходили до найвисшої інстанциї, — та все таки вони потерпіли в порівнаню більше від середньої шляхти“.

Із способів, яких тодї вже уживав росийський уряд для заведеня т. зв. „обрусенія“ на Волинн та Поділю, згадує Бобровский тілько один, та сей один справдї монументальний. Тодїшнїй подільский ґубернатор Лубяновский „хибно вбачаючи силу польского елементу в многотї дрібної і темної чиншової шляхти, подав проєкт виселити її цїлими селами на Херсонські степи.[1] Царь Микола приняв той проєкт і велїв його виконати; кілька тисяч родин виселено, але дальше виконанє розбило ся через фінансові трудности. Не можучи сим способом позбути ся дрібної шляхти, цар — знов відповідно до проєкту Лубяновского велїв завести в Київі „Центральну комісию“ для окремого розгляду доказів шляхецтва. Ся комісия протягом 6 лїт скасувала шляхецтво 23.000 родин і вписала до

---

[1]) Здаєть ся, що власне Лубяновского концептом був меморіял про стан Подільської ґуб. з 1843 р., знайдений мною в тогочаснїй копії і опублікований у „Кіевскій Старинї“ (1896 р. т. LII, стор. 88—94), де про се переселенє читаємо ось що: „Впрочемъ многіе изъ однодворцевъ охотно переселяются въ екатеринославскую губернію. Они большею частію принадлежатъ къ польскому населенію, и это можетъ служить новымъ фактомъ, какъ съ одной стороны довѣріе къ русскому правительству усиливается и какъ съ другой стороны вліяніе польскихъ дворянъ, опиравшихся на мелкой шляхтѣ, нынѣшнихъ однодворцахъ, слабѣетъ“ (стор. 91.). Як добровільно виселяли ся чиншові шляхтичі в Катеринославщину, се ілюструє просьба до царя подана від подільської шляхти 1840 р., де читаємо: „Prosząc już wyżej za tymi, co z ubóstwa i niezłomnych przeszkód nie zdołali usprawiedliwić swej rodowitośći, błagamy teraz o wstrzymanie rozporządzeń wywożenia na dalekie strony rodzin, nie z ich prośby ani za ich przewinienia. Wszędzie są oni wierni poddani W. C. M., lecz i naubożsi lubią ziemię, na której odebrali życie. Ten instynkt powszechny, łzami tysiąca rodzin poświadczony, ośmiela prosić za nimi“ (Bobr. II, 509).

„податнаго сословія“ коло 80.000 осіб (I, 30—31).[1] Що ся дрібна шляхта була корінним українським елементом і навіть по вірі належала не до латинників, а до уніятів, сего обруситслї очевидно не бачили, і длятого замісь ослаблювати силу польських панів та маґнатів вони сими заходами тілько скріплювали їх.

Розумієть ся, що богато детальних фактів про ті часи свого дитинства Бобровский не може подати. Пореволюцийні часи в його памяти зливають ся з т. зв. Конарщиною. Конарский, то був еміґрант, що вийшовши 1831 р. до Франциї, вернув відти 1836 р. до Галичини як емісар тайного революцийного комітету, а відси перебрав ся до Росиї. Укриваючись по шляхетських дворах та по містах він силкував ся ріжних людий наклонювати до завязуваня революцийних орґанїзаций, та розкинувши досить широку сїть тих орґанїзаций серед молодїжи й старшої шляхти був 1838 р. зловлений і розстріляний у Вільнї. Власти почали величезне слїдство скрізь по Литві, Білій Руси та Україні, силкуючи ся виловити всї нитки тайної орґанїзациї. Про се слїдство, одиноке в своїм роді, була 1874 р. прецікава публїкация в „Вѣстникѣ Европы“ — спомини жандарма Ломачевского (recte Пальміна). Дещо нового докидають до того

[1]) Про сю справу читаємо в меморіялі подільського ґубернатора з р. 1843 ось що: „Состояніе однодворцевъ вскорѣ должно улучшить ся новою переписію: отъ приведенія въ извѣстность дѣйствительнаго ихъ числа облегчится бремя тяготящее теперь на тѣхъ изъ нихъ, которые находятся на лицо и должны платить подымный сборъ и отдавать людей въ военную службу не только за себя, но и за отсутствующихъ и неправильно внесенныхъ въ первую перепись, но оказавшихся послѣ принадлежащими къ другимъ сословіямъ“ (К. Ст. LII, 90). Значить, по інтенциям ґубернатора люстроване тих шляхетств було добродійством для тих, що покажуть ся дїйсно шляхтичами, буцїм то, щоб вони без потреби не поносили тягарів за таких, що числячи ся до шляхти на дїлї не були шляхтичами. Як се могло дїяти ся, коли стан шляхетський що до тягарів був упревілийований, тобто двигав менші тягарі від „податнаго сословія“, се для нас неясне. Подільська шляхта в своїм меморіялі з р. 1840 іменем тої дрібної шляхти писала: „Błaga ona o rozkaz zachowania tego dobrodziejstwa dla tych, którzy już rodowitość swoją w komisyi miejscowej gubernialnej udowodnili, którzy za rozpatrzeniem dowodów przez miejscowych urzędników, najlepiej o każdego pochodzeniu wiadomych (?), wpisani zostali w rodosłowną księgę. Racz zatem N. P. takową księgę za nieuległą rozpoznaniu ogłosić i jako generalny nasz przywilej potwierdzić“ (Bobr. II, 507). Се був протест проти київської комісиї, специяльно зложеної для розгляду шляхетства чиншовиків у р. 1842—46. Один її член, чигиринський дїдич Стояновский, з роду Серб, оповідав Бобровскому пізнїйше про її дїяльність: справи, мовляв, велись там так, що він „płakał, ale podpisywał“ (Bobr. I, 31).

образа спомини Бобровского, а власне що доторкаєть ся Поділя й України. „На ділї конспірация не була так дуже розгалужена, як се силкували ся доказати цареви тодїшнїй ґенерал-ґубернатор Бібіков і його права рука, начальник його канцелярії Пісарев, — перший, щоб зробити себе дуже потрібним, а другий, щоб лупити на всї боки. Нагінка за повстанє майже все опирала ся на фактичнїй основі, але під закид належности до „тайного звязку“ можна було підвести всякого, кого захотїло ся. Хапали людий і саджали в київську кріпость, а потім тягли перед воєнний суд. Сей відбував ся в фортецї і секретно, на основі актів підготовлених слїдою комісиєю. В нїй головним махером був Пісарев, маючи під рукою двох найнизшого сорту писарів, якогось Єремеєва та Андреєвского, а наганячами, що винюхували жертви і заганяли в матню, були воєнні приділені до ґенерал-ґубернатора, Гайворонський, Полїтковский та Стогов, — а всї лупили, як самі хотїли та могли. З випадків, що заховали ся в моїй дитячій тямцї, наведу лиш той, що знайома моїх родичів, панї Опольска з Ґізівщини, якій ухоплено сина Олександра, дала Гайворонському столове срібло на 60 осіб, а Пісареву 6000 руб, а проте її сина засуджено в салдати“ (I, 34).

„Нагінка за Конарщиною — оповідає далї Бобровский, — трівала зо три роки, а ще довше трівала паніка викликана нею. З нашого краю засуджено на повішенє д-ра Антона Бопре, Каспра Машковского з Волини, Петра Боровского з Києва і Фридрика Міхальского з Поділя. Аж під шибеницею їх ніби то помилувано і разом з купою иньших вислано на Сибір. Менше винуватих позасуджувано на висилку до Росиї, до арештантських рот, до війська рядовими, при чім головнїйшим поконфісковано маєтки“. „До Конарщини належало досить студентів з київського унїверситету, і один професор, Лев Боровский. За те замкнено унїверситет, професорів Поляків порозсилано по иньших унїверситетах, а менше скомпромітованих студентів до Харкова та до Казани. Так само вчителїв середнїх шкіл порозміщувано за Днїпром, а замісь них покликано Росиян“ (I, 34—35).

Яке було житє польської шляхти серед таких відносин, се малює Бобровский, своїм звичаєм, цїлою купою характеристик поодиноких осіб, з якими сяк чи так мав коли будь стичність. Із тих характеристик ми можемо виробити собі таке загальне вражінє, що шляхта не дуже живо відчувала всї ті „національні нещастя“, жила собі з дня на день, господарювала, забавляла ся, а хто тільки міг, той не цурав ся й службової урядової каріери. Зрештою ся шляхта загалом була дуже мало осьвічена; навіть із повітових виборних достойників, маршалків та членів ріжних комісий „майже ніхто не знав докладно российських законів, а всї були переконані, що в урядї не потрафлять зробити нїчого корисного“,

а коли осягнуть дещо, то хиба дорогою ласки. От тим то й запобігали ласки не то Бібікових та Левашових, але навіть таких прахвостів, як Пісареви та Гайворонські. Людий з висшою осьвітою в краю можна було почислити на пальцях; такі, що кінчили віленський унїверситет, у памяти Бобровского яснїють як зорі першої величини; такі що кінчили кременецький лїцей або хоч „отерли ся о нього", мають славу осьвічених людий. Не богато стрічаємо й таких, що власною працею силкували ся розширити свою осьвіту. Хоча французька мова вважала ся тодї обовязковою для молодого шляхтича, то про те таких, що читали французькі книжки і шупили дещо в французькій фільософії XVIII в. Бобровський крім свойого батька затямив дуже мало. Панів, що мали біблїотеки, було в сусїдстві його родичів ледви 2—3; книжки йшли позичкою з дому до дому; заграничну ґазету (французький Journal des Dèbats) мав у цїлім повітї один однїсїнький шляхтич, і він вичерпаними відти відомостями так імпонував усім знайомим, що його вважали „wielkim statystą", хоч брехав на всї заставки. Шляхетська репрезентация, тоб то виборні маршалки, була зовсїм нїкчемна. Про київського маршалка Тишкевича оповідає Бобровский, що „był najgorszych obyczajów, bo łapał młodych gimnazistów i studentów i prowadził na debosze, by się im przypatrywać, sam nie mogąc już tych przyjemności zażywać" (I, 39), при тім шафував фондами і вислугував ся росийським сатрапам. Инші маршалки були не лїпші, вважаючи свій уряд коли не за жерело доходу, то бодай за великий гонор: „шляхту стискали і годували, кланяли ся властям установленим від Бога і в задоволеню душі і тїла хвалили Творця і себе самих" (I, 40). Одним словом, у тій „репрезентациї", як також у автономних шляхетських судах спокійнїсенько доживали свого віку старопольські порядки, може не такі вже шумні та цинїчні, як ті, описані в споминах Матушевича з половини XVIII в., та проте в основі мало чим відмінні від них. Та се були їх остатнї хвилї.

„Конспірація Конарского — оповідає Бобровский — послужила приводом до заведеня росийських законів у провінциях, що доси в цивільних справах послугували ся Литовским статутом. Се стало ся в р. 1840 за радою Бібікова. Президенти головного суду, судії повітові, а також депутати судів головного і сумлїнного і підсудки полишили ся виборні". Та Бібіков добирав ріжних способів, щоб обмежити прінціп виборности судиїв і довів до того, що при його уступленю 1853 р. виборних судиїв була вже ледви половина. „Сором признати — додає Бобровский згадавши про сю реформу — а про те треба сказати, що заведенє росийських законів вплинуло посередно на піднесенє суспільної моральности в нашій провінциї, що позбавленє краєвого закона морально піднесло мешканців краю! А воно так було справдї. Процесоманія, ота

прадїдівська хиба, що плила більше зі шляхетської бути, нїж із злого серця, отся розпаношена спадщина полїтичного упадку раптом щезла за недостатком охочих до войованя. Бо раптом і дїдичі і правники-дилєтанти і правники-адвокати професионісти побачили себе перед чимсь невідомим. Самі собі не могли вже радити, треба було на ново вчити ся прав, а що важнїйше, оплачувати сю нїби справедливість. Урядові чиновники, іменовані правительством, мусїли оплачувати сю Пісареву. Правованє зробило ся забавою дуже коштовною. І от шляхта покидає процеси і починає відкликати ся до мирових, компромісових судів, що розсуджували в дусї краєвих, звичаєм усьвячених правних норм. Протягом кільканацятьох лїт зацвила інституция тих компромісових судів, обичаї змінили ся, прилюдна опінїя почала відзискувати свою силу. "(І, 40—41).

Але отсе цїлковите відокремленє шляхти від публичного житя по за сферою урядової каріери мало також деякі дуже шкідні наслїдки. Бо коли з одного боку люди слабшого характеру, боязливійші під впливом пострахів і здирства урядників відсували ся зовсїм на бік і зашкаралющували ся від усего сьвіта, та живійша, хоч далеко не передова частина шукала для своїх сил і вільного часу такого виходу, який був одиноко можливий — у піятиці та ріжного рода скандалах. Так повстала т. зв. балаґульщина, з якої назвою історик духових течій на Україні стрічає ся часто в першій половині XIX в. Для пізнїйших поколїнь ся поява зробила ся майже незрозумілою; Бобровский присьвячує її поясненю кілька сторінок своїх споминів і поясняє її по мойому дуже добре. Наведу тут важнїйші уступи з його характеристики. „По подвійнім упущеню суспільної крови, наперед через революцию 1831, а потім через конспірацию Конарского — не говорю вже про справу „Декабристів", що попередила ті дві і також забрала або зломала богато людий із нашої провінциї — суспільне тло мусїло зблїднути, житє не могло плисти широкою течією. Революция забрала найживійші суспільні сили, Конарщина їх головних керманичів, найінтелїґентнїйших і найрухливійших людий, хоч може й не найрозсудливійших. Хтож лишив ся в краю? Мала жмінка людий висшого духа, що не вірили в хосенність доконаних подій, а яких скептицизм заганяв на бездорожє інерциї; старцї, яким досьвід і лїта не позволяли дїяльности; молодїж, що лишила ся з недоростків і недовчених революцийної епохи, а без провідників щож могла виснувати сама з себе? В кінцї суспільні слимаки, на стільки розважні та боязкі, щоб перед бурею поховати ріжки і знов же на стільки боязкі та розважні, щоб тілько обережно і то лише для власної користи висувати їх — а таких завсїди і в кождій суспільности, а особливо в переходових добах найде ся досить. От такі то головно творили тло нашої пореволюцийної суспільности, надавали їй той сїрий,

боязливий та еґоїстичний тон, перериваний від часу до часу виявами бути́, шумними найчастїйше та неподобними вибриками тої недовареної молодїжи, що під назвою „балаґулів" була звісна й по за межами нашої провінциї, а якої королем був Антін Шашкевич, в крузї своїх адептів прозваний „Шашкою." (I, 42—43).

Бобровский не піднїс виразно всїх моментів, що зложили ся на ту появу, не змалював повного образу тої національної катастрофи, яка впала на польський елємент по рухах 1831—38. Отже поперед усього не зазначив факту скасованя Кременецького лїцея анї замкненя віленського унїверситету, конфіскати великих бібліотек та архівів (Чарторийских у Пулавах Кременецької), тільки побіжно діткнув русифікациї середнїх шкіл на Українї, які доси мали ще старий латино-польський характер. Констатує тілько, що шляхта польська, „вважаючи школи зреформовані на российський лад лихими, не наганяла своїх недоростків до шкіл і позволяла їм гуляти дома. До війська, де би зрештою нїчого не навчили ся, не без підстави по сьвіжих сварах панувала нехіть; до цивільної служби, в якій уже розсїла ся продажність, тим більша; в судах і урядах неуків і дармоїдів не потребували і туди йшла лише біднїйша молодїж. Дома батьки, не дуже трудолюбні і не дуже осьвічені, не дуже наганяли їх не то до духової, але навіть до господарської працї, міркуючи, що як прийде час, то синок і так потрафить господарювати; при тім панував загальний погляд, що тому, хто буде мати маєток, не випадає працювати. Щож могло з сього вийти? Тілько неробство, а з него балаґульщина, яка й справдї держала ся майже виключно серед заможнїйшої, тзв. обивательської молодїжи, що мала змогу нїчого не робити й брикати". (I, 43 –44). Центром її був Бердичів і його ярмарки; головними проявами пянство та цинїчні жарти. Бобровский оповідає для прикладу один із таких жартів. „Раз якось девять балаґулів, їдучи греблею, признали відповідним викупати ся. Купають ся собі, коли се з горбика на греблю надїжджає ляндара (критий повіз) повна женщин. А була се панї Падлєвска з дочками, якої син також числив ся до балаґулів. Ті пани не пізнають матери свойого товариша, велять своїм слугам зупинити повіз силою і посилають сказати, що „король і королева Конґо хочуть паням зложити візиту." І отворивши на простріл двері повоза всї девять голі переходять через повіз. Аж довершивши сеї бурди похопили ся, кому її зробили, і дали драла" (1, 47). Бобровский загалом не кидає каменем на балаґульщину. Вважаючи її повстанє фактом зовсїм натуральним і сплодженим даними історичними причинами, він зазначує й деякі її корисні боки. Поперед усего він стверджує, що при всїм цинїзмі ті люди не були зіпсовані. „Я не чував, щоб серед балаґулів були люди підозреної чесности, картярі та мантїї. Правда, уходили між ними дві не

дуже чесні „вольности“ — вкрасти доброго хорта або ошукати при продажі коня, але се робило ся для приємности в польованю та для того, щоб було чим повеличати ся. Доброю прикметою балаґульщини було переслїдуванє суспільних слимаків, таких, що підлили ся перед властю, яка топтала загал, переслїдуванє збабілих і таких, що хорували на велике панство“ (I, 44). Пізнїйше не один із таких балаґулів був добрим батьком родини і гарно виховав своїх дїтий. Загальний свій суд про балаґульщину Бобровский висловив ось як: „Поки молодїж складала ся з одиниць, що не вміли нїчого, отже й не розуміли висших цїлей житя, поти цвила балаґульщина — а було се між роками 1834 і 1844, поки поколїнє пореволюцийних недоростків не вишуміло ся. В міру, як молоде поколїнє відживлювало ся одиницями, що порядно пройшли середні школи а иноколи й унїверситет, балаґульщина поволї щезала й конала. Викликали її неуцтво й дармованє; школа і праця вбили її — все відбуло ся в порядку“ (I, 43).

Для нас ота польско-шляхотска балаґульщина має специяльне значінє, якого не зазначує виразно Бобровский, хоч і дає принагідно деякі факти для його зрозуміня. Реакция против польскої церемонїяльности, єзуїтської гіпокрізії та французької чемности, яка звичайно не зовсїм то й сьвідомо проявляла ся в балаґульщинї, зазначила ся також і в мові. Балаґули залюбки говорили по українськи, співали українських пісень або й самі укладали співанки, часто цинїчні, українською мовою. Се зазначує виразно Бобровский, говорячи про „короля балаґулів“ Антона Шашкевича (I, 46). Певна річ, що одним із перших „horreur“-ів, яких допускали ся балаґули в тодїшнїх панських сальонах, було вживане по змозї масних українських фраз та приповідок. Тип такого шляхтича, що сипле в розмові українськими приповідками, змалювавав Крашевский у своїй повісти „Dziadunio“. До таких можна зачислити й змальованого Бобровским (I, 74—78) богатого шляхтича Яна Ґіжовского, який скоро лиш оживлював ся в розмові, то зачинав говорити по українськи. Бобровский оповідає про него ось який факт: „Раз мій батько намовляв його, щоб купив якийсь маєток на Волинї, що продавав ся дешево. Пан Ян йому на се: „Не хочу!“ „A to dlaczego, mój Janie?“ „Бо земля не та“. „Że nie taka, jak na Pobereżu, to pewne, ale trochę podgnoisz, a będzie doskonale rodzić“. „Spasybi tobi za taku zemlu, szczo persze s—y a pośla jiż! Ty mini daj persze zjisty, to wże ja napewno us—u sia“ — відповів пан Ян“ (I, 78). Знаючи такі факти нам не важко буде розуміти психольоґічний звязок польскої балаґульщини з тим „юродивим“ тоном, який рівночасно і ще значно довше, бо геть до 60-их років панував у однїй части українського письменства.

IV.

Дуже цікаві факти й уваги подає Бобровский про стан осьвіти і шкіл, розумієть ся, шляхетських, на правобічній Україні в 40 их роках. Балаґульщина внесла фермент і в родинне житє по панських дворах. Приміри цинїзму й неокресаности серед молодїжи 30-их років викликали реакцию, особливо серед жіноцтва. „Була се власне пора, коли почали звертати пильнїйшу увагу на домашне вихованє. Наші жінки, завсїди чуткійші від мужчин, мабуть материним серцем дозріли насамперед, а радше насамперед постановили зарадити дотеперішньому недбальству. Вони взяли в руки керму домашнього вихованя і провадили його, як уміли. Самі вміли не богато, але надоложували пильністю й посьвяченєм. Сьміло можна сказати, що те, чим було поколїнє моїх ровесників, безперечно завдячує дбайливости материй. Бо батьки, навіть осьвічені, крім удержуваня дїтий в певній поверховій карности, не вглядали зовсїм у їх навчанє анї дома анї в школї. Отже матері по перед усего вивели дїтей у ванькирів та челядних, з під догляду чесних, але темних і забобонних няньок та старих слуг, до покою під свій безпосередний догляд, а потім подбали про можливу осьвіту дїтей, замісь „директорів“ почали наймати вчителів, добирали їх чи щасливо чи нї, але доглядали навчаня як могли, зносили капризи педаґоґів, а нераз воювали з ними“ (I, 88). Автор признає, що се був зворот до лїпшого, але рівночаєно додає, що було в тім звороті богато недоброго. В загалї бистрий на хиби жінок там, де вони переходять по за межі своєї компетенциї, він видає острий осуд і про те жіноче вихованє польських паничів, яке заховало ся й доси. „Не чому иншому, як переважному впливови материй головно треба приписати ту блискітливість, легкість і поверховність нашої нїби уцивілїзованої суспільности, той брак твердости, витревалости і волї, брак характерів, що являють ся різкою прикметою нашого часу і наших поступків“. Сей „материнський фетишизм“, як називає його Бобровский, „бажає для молодого поколїня уживаня без працї“, вироджує „брутальний еґоїзм, підсичуваний заграничним вихованєм і спекуляцийним напрямом. Наші найчеснїйші матрони, не маючи ясного погляду на дїйсні проблєми житя а особливо нашого положеня, скривили вихованє нашої молодїжи, а з ним разом на довго й поступ нашої суспільности“ (I, 89). Як бачимо, осуд тверезого реалїста про ту обожану „niewiastę polską“ випадає зовсїм не так корисно, як у більшости польських публїцистів. Бобровский подає в своїх споминах масу прикладів молодих людий, яких вихованє і всю долю звихнули матері чи то надмірною поблажливістю, роздуванєм їх пихи та амбіциї, чи в кінцї спекуляциєю при женячцї та замужю.

Зрештою виховане дїтий у ту пору, при загальнїй неосьвітности та лїнивстві самих родичів було дуже не легкою задачею навіть для богатих панів, що могли держати домашнїх учителїв. „Не легко було — оповідає Бобровский — у ту пору найти здібного вчителя. Кременецький лїцей тревав коротко; тих, що вийшли з його школи і лишили ся про вчителюваню, дуже пошукували і платили досить добре, але їх було за мало як на що раз більшу потребу. При тім і сам учительський стан при тодїшнїх суспільних поглядах не був дуже принадний; домашнього вчителя кладено майже в рядї слуг. Тим то здібнїйші йшли до публичних шкіл, а ряди домашнїх учителїв складали ся або з людий зломаних у своїм фаху, смирних рутинїстів, або з людий зовсїм нездібних до навчаня". Вони звичайно й самі не знали основно того, чого брали ся вчити, а надто не мали нїякісїнького понятя про методу. „Головною метою тодїшнього домашнього вихованя було навчане новочасних язиків — чим більше їх хтось умів, тим більш уважав ся осьвіченим". Реального знаня майже не давано. „Майже всї осьвіченїйші люди того часу завдячували свою осьвіту власному обчитаню в чужоземних авторах". Крім знаня язиків звертано головну увагу на математику, „вважаючи її головною основою льоґічного думаня і першим признаком здібности хлопця" (I, 94). „Що вибір учителя — читаємо далї у Бобровского — був не легкий, се так, бо й не було з чого так дуже вибирати. Але певне й те, що при вибираню панувала велика недбалість. Хто сам не хотів чи не вмів заняти ся тим, здавав дїло на першого лїпшого знайомого, що найчастїйше був так само нездібний до доброго вибору, ба навіть нераз брали вчителїв просто з руки фактора. Плата домашнього вчителя, коли знав язики, виносила річно 100—150 дукатів, а коли не знав, то половину того". (I, 95). Бобровский наводить своїм звичаєм цїлу низку характеристик тих домашнїх учителїв, які перебували в домі його батька. Отже наперед Майснер, син збанкрутованого варшавського банкира; він „учив ся на купця, писав калїґрафічно, говорив добре по нїмецьки, по французьки й по анґлїйськи, але не знав основно анї граматики тих язиків, анї лїтератури; велїв дїтям учити ся на память із першого лїпшого підручника, а при тім був страшно нетерпливий і торгав дїтий міцно за уха". Та се був іще — як каже Бобровский — один із лїпших учителїв, бо „не мав нїяких злих налогів і був чоловік чесний". Він часто згадував, що „вродив ся в срібній колисцї", та врештї „не мав нїяких глубших переконань" (I, 95—96). Далї йде Гіполїт Сокол, студент математичного вiддїлу київського унїверситету, що по розвязаню унїверситету 1837 р. подав ся на вчителя повітові школи і дожидаючи номінациї приняв тимчасово посаду домашнього вчителя і швидко потім виїхав на свою посаду. Потім „хтось з Бердичева" ре-

комендував якогось Слїґоцкого — старшого чоловічка, тихого й доброго вчителя. По кількох місяцях родичі Бобровского довідали ся, що се був „ксьондз утїкач із якогось манастиря, мабуть чи не бердичівського, з фаху давнїй учитель, але караний за піяцтво; покинувши манастирь він перейшов на православє“. Пронюхавши мабуть, що Бобровскі розвідали його тайну, він „виїхав на кілька годин до Бердичева, конї відіслав і вже більше не вернув і потім нїхто вже не чув про него“ (І, 99).

В роках 1839—1841 Бобровский був у житомірській ґімназиї, що була заснована по скасованю кременецкого лїцея і тулила при собі не мало вчителїв того лїцея. „Директор і майже всї вчителї були ще Поляки і педаґоґи з професиї“; між учителями було кілька бувших студентів віленського унїверситету. Росиян було лиш кілька; один із них, Криловский, оженивши ся з Полькою, мав сина горячого польского патріота, що в р. 1861 за польскі манїфестациї був засуджений у салдати; брат Т. Бобровского викрав його від сторожі в Житомірі і вивіз до Галичини (І. 106). Було також кілька Українцїв, або як їх називає Бобровский, „Polaków wschodniego obrządku“, як Рафальский, Петро Кунашевич, студ. харківського унїверситету, родом із Бердичова „i ze stanu duchownego ex-unitów“. „Ті всї вчителї Росияне зовсїм не присвоювали собі нїякої полїтичної думки „обрусенія“, робили своє дїло як уміли, дїтий польських анї жидівських не переслїдували і национального почутя не ображали, не вдавали ся в доноси і шпіонства, лишаючи се благородне занятє інспекторови ґімназиї Зімовскому, якого не любили та бояли ся всї, як Поляки так і Росияне“ (І. 107). За паріотичні вірші знайдені у двох учеників 4 кляси сей інспектор впакував їх... „у салдати“. Хлопцїв вислано на Кавказ, де один із них пропав без вісти. Ґенерал ґубернатор Бібіков зумів сю дрібну справу і другу подібну, що стала ся в винницькій ґімназиї, роздути до розміру великої полїтичної конспірациї. Се потягло за собою „реформу“: вчителїв Поляків поперепошено в глуб Росиї, а позамінювано їх Росиянами. Директора житомірської ґімн. Ковалєвского перенесено аж до Арханґельска. Сей Ковалєвский був Українець, що кінчив науки в Москві. Бобровский високо ставить його характер: „се був наскрізь чесний і благородний чоловік, але отяжілий і аж надто лагідний та поблажливий“ (І, 109). До шкільного начальства належав також почесний куратор, якого мала кожда ґімназия з вибору шляхти. Бобровский характеризує такого куратора з його часів, Владиславa Божидара Подгороденьского, чоловіка невченого, по троха сьмішного, та про те доброго, одинокого з між шляхти, що по селах закладав школи, тай у Житомірі удержав при своїм дворі „на борщі й каші“ рік річно по кільканацять бідних хлопцїв, даючи їм можність кінчити школи. В числї таких годованцїв був і Зиґмунт Сєраковский, чоловік незвичайно

здібний, пізнїйший знайомий Шевченка в Петербурзї, один із ініцияторів повстаня 1863 р., вкінцї розстріляний.

Мабуть наслїдком завваженого в хлопячих зошитах польського патріотичного духа від 1841 р. заведені були при ґімназиях т. зв. „общія квартиры“, себ то конвікти, де ґімназиязсти мусїли жити разом, щоб власти тим лекше могли шпіонити їх. Проєкт такої реформи вийшов від Поляка, куратора київських ґімназий Маршицкого, „najgłupszej i najnikczemniejszej figury, jaką w życiu spotkać mi się zdarzyło“ — так характеризує його Бобровский (I, 117). Тодїшнї ґімназиї, основані на прінціпі нерівности суспільних верстов, були переважно шляхетські; тим то й пенсіонати для молодїжи дїлили ся на три кляси: по 90, 140 і 200 руб. річної плати від хлопця. Таким пенсіонатом завідував учитель, конче Росиянин; найвисше плагний, де жили дїти найзаможнїйших панів, стояв під доглядом самого інспектора. Надто до кождого відділу був приставлений окремий ґувернер, а для найвисшого два (I, 117). I в Житомірі і в Київі, куди Бобровский перейшов 1842 р. до першої київської ґімназиї, учевики Поляки, пильно вчачи ся російської, німецької та французької мови, „не брали лекций польської мови, хоч би лише приватних, бо не було її в проґрамі шкіл. Коли на приватні лекциї язиків, музики, навіть кінної їзди, на коррепетициї математики і латини родичі не жалували накладу, то про науку рідної мови не думав нїхто. Учитель був би знайшов ся, бо польської мови вчили в інститутї „благородныхъ дѣвицъ“. Польских книжок у бібліотеках наших пансіонів зовсїм не було і ми читали їх лише контрабандою, без вибору, що хто міг дістати і подїлити ся з товаришами. Не кождий і з дому виносив охоту до польських книжок, бо по панських домах читали або французькі, романи або зовсїм нїчого, хиба „Tygodnik Petersburski“ (I, 157—158). „Та про те — додає Бобровский — вихованє в першій ґімн. київській що до поверхової оглади було стараннїйше, що до осьвіти і моральности не гірше від иньших. Настоятелї поводили ся з учениками лагідно і чемно. Правда, ся ґімназия була упривілейована і призначена лише для шляхти; по її скінченю ученик мав право без вступного еґзамену бути принятим на київський університет“. Бобровский певне a posteriori не дуже корисно судить про сю систему. „Всї ми були „czysta krew szlachecka i obywatelska“ без нїякої примішки дїтий иньших верстов. Друга київська ґімназия, може навіть лїпша з наукового погляду, та приступна для дїтий усїх верстов, уважала ся чимсь гіршим, і то власне задля того. І так на порозї житя, — кастовість, виключність, єрархічність стану, врodженя і маєтку, а нерозлучно з тим і з нашою польською вдачею гордощі та надутість хапали молодого хлопця в свої обійми і мало котрого покидали в дальшім житю“ (I, 161). I сам Бобровский,

сьвідомо й несьвідомо подає що до себе слїди сего впливу. До таких слїдів треба зачислити його нелюбов до Українців, до якої він нераз признаєть ся досить отверто. З Українцями-учителями він стикав ся ще в Житомірі і не міг дати їм догани. В Київі він згадує про вчителя історії Нагулу, „grubego Małorosyanina, który Polaków nielubił, ale ich nie prześladował systematycznie“. Та тут у пансіонї він у перве віткнув ся з товаришами-Українцями, дїтьми лївобережних панів. Інтересний його суд про них. „Росиян у пансіонї була менша половина, головно Українців із чернигівської та полтавської губ. Хоча зовсїм не без здібности, вони визначали ся вродженим лїнивством і браком усякого вихованя. Хоча походили з заможних і давнїх родин, то про те були зовсїм далекі від звичаїв та привичок цівілїзованої суспільности, а в товариських зносинах крім нестерпного грубіянства відражували скритістю та хитрістю. Тою першою стрічею з Українцями повинен я толкувати ту якусь нехіть (wstręt) до зносин з ними, що держить ся в мене й досї. І в школї і на унїверситетї і в сьвітї менї доводило ся стрічати Великорусів, з якими я міг симпатизувати, яким міг вірити, але Українців нїколи. Найкрасші заяви в їх устах менї завсїгди видавали ся нещирими. Та справедливість велить се признати, що ті хиби українського характеру виробили ся на жаль під впливом положеня, якого зазнали з разу під рукою Польщі, а потім Росиї“ (I, 156—157). Певна річ, у тій характеристицї більше говорить „шкіра“, інстинктове почутє племенної ріжницї та вплив тої від малку вноєної кастовости, на яку Бобровский нарікає в иньшім місцї, нїж тверезий розум. Бож у своїх споминах він часто згадує про Українців в родї цитованого висше директора Ковалєвского, яких характерови він не може закинути нїчого. Ну, та дарма; загальна характеристика у нього, як у тисячів иньших людий, виробляє ся не аритметичним способом як сума таких і таких ясно означених фактів, а як хемічна сполука якихсь тисячних „imponderabilia“, що нераз корінять ся глубоко в крови, нервах, традициї та неясних вражінях і споминах дитинства та пізнїйшого житя. При тім, розуміє ть ся, Українцї не свобідні й від тих хиб, які підносить Бобровский; та чи свобідні від них і від иньших нераз далеко тяжших хиб ті сотки Поляків та Москалїв, яких він перебирає в своїх споминах і з якими про те приятелював певно далеко щирійше, нїж із Українцями?

V.

З приводу свойого вступленя на унїверситет у Київі, де він по двох роках провалив ся при екзаменї, Бобровский своїм звичаєм подає цїлу ґалєрію портретів виднїйших осіб українсько-польського „товариства“, то-б то тих висших сфер, серед яких він обертав ся. Подаємо

з сеї богатої ґалєриї деякі характеристики людий, що можуть обходити близше історика духового стану тодїшньої (1845) України. Отже поперед усего тодїшнїй київський ґенерал-ґубернатор Дмитро Гаврилович Бібіков, колись поручник, що втратив ліву руку в битві під Бородіном, у ту пору сивий уже, не без оглади, „вмів бути приємним і дотепним, коли хотїв, особливо в жіночім товаристві, але ще частїйше бував лютим, брутальним і безсердечним. Як чоловік се був розпустний цинїк; як урядник — сатрап, що не знав иньших границь своєї власти, як тільки волю царя, та сей був далеко і сьвято вірив у велику пожиточність свойого слуги, який раз-у-раз доносив йому про неспокій у завідуванїй провінциї. Женатий, він не жив із жінкою, яка пробувала в столиці нїби для виховуваня дїтий; у Києві він не вязав ся нїчим. Крім хвилевих інтриґ з акторками називано чотири панї, що за чергою або й рівночасно були його любовницями; були се панї Пісарева, жінка управителя його канцелярії, панна Красовська, дочка ґенерала, Росиянка, і дві Польки: ґрафиня Емілїя Потоцка Мечиславова, котра не жила з мужем і своїми жалобами склонила Бібікова, що велїв вивезти його в глуб Росиї, і Октавія Свейковска, панна, сестра попередньої. Ведучи таке житє Бібіков був дуже вибачний на всякі вибрики своїх підвластних, чи то урядників чи студентів, коли ті вибрики обертали ся в сфері жінок, карт і гулятик. За те не знав пробачення у випадках з полїтичною закраскою. Хоча називав Поляків „непоправною нациєю“ і старав ся при кождій нагоді наводити на них страх та дусити всякі прояви польського патріотизму, то про те „волїв товариство польське нїж російське, а урядників, навіть високих, брав дуже в гори. Унїверситетських професорів і президентів ріжних судів запрошував тілько в ґальові днї і їх засаджувано до карт у передпокою. В кождім Поляку шукав поперед усього „бунтовщика“, але коли переконав ся, що в данім чоловіцї нема до сього ґрунту, був чемний, услужний і ласкавий. Але се не перепиняло йому під сердиту хвилю говорити, що мусить переробити польську суспільність і вигнати з неї панські забаганки. „Ви привикли їздити по шість пар коний на одного шляхтича, а я доведу вас до того, що вас шість шляхтичів буде їздити одним конем“ (I, 227—229). З тим усїм твердить Бобровский, що племенної ненависти до Поляків у Бібікова не було, а поступав він так, як поступав, тілько кермуючись Миколаївською абсолютистичною доктріною. Пізнїйше, коли побувши короткий час мінїстром внутрішнїх справ був віддалений і у Александра II попав у неласку, переніс ся на житє до Дрезна, де й умер 1870 р. Тут він радо сходив ся з Поляками, яким по 1863 роцї робив навіть деякі прислуги і не одному еміґрантови улекшив поворот до краю та царське помилуванє (I, 230). Та найбільшим добром, яке по думцї Бобровского завдячує

Бібікову Україна і навіть специяльно польська шляхта, було те, що Бібіков виміряв власне на її підкопане, а власне заведене тзв. інвентарів, якими означено докладно повинности селян супроти дідичів. „Не витворили вони нїчого нового, але хоч троха й не зовсїм рационально змінили обичаєві відносини (ся темна фраза значить мабуть те саме, що в жарґонї наших шляхтичів „патріархальні відносини між двором і хатою!“), то про те уставили законну норму спільного житя. І хоч були видумані для підбурюваня (jątrzenia) верстов (?), то навпаки злагодили їх взаємини, положенє селян зробили зноснїйшим, бо ясно означеним, і помалу підготовили настрій до увільненя селян і надїленя їх власністю“ (I, 230). Бобровский сумнїваєся, чи Бібіков запроваджуючи сю постанову предвиджував наперед її наслїдки, хоча пізнїйше й хвалив ся ними. Що шляхта в заведеню інвентарів бачила для себе тяжкий удар, се стверджує наш автор оповідаючи, що „в шляхетськім таборі були проєкти зложити грубу суму, щось до 30.000 рублїв для Пісарева щоб не допустити до заведеня інвентарів. На щастє ті проєкти розбили ся через брак шляхетської жертволюбности. Ініциятором сеї думки був Теодор Ячевский, і він мав пертрактувати про се з Пісаревим“, (I, 229).

Інтересна сильветка сього достойника. „Пісарев був під управою Бібікова дїйсним хозяїном провінциї. Він справдї „адмінїстрував“, а душею сеї адмінїстрациї було як найхитрійше зорґанїзоване підкупство. За все треба було платити; кождий і при всякій нагодї мусїв оплатити ся Пісареву. Не тілько всякі іменованя в адмінїстрациї і поліциї, але навіть у судівництві і в школї залежали від ґенерал-ґубернатора. Значить, кожда просьба посади, кождий хто мав дїло в адмінїстрацийних інстанциях, опиняв ся в руках Пісарева і мусїв платити. За посаду ісправника або директора ґімназиї платили 500—600 руб.; за посаду судиї 300—600 відповідно до заможности повіту, де той аванс мав бути визисканий. Навіть нещасливої посади вчителя в пов. школї годї було одержати дармо, хоча там і не було поля до визиску. Хоча нагляд над адмінїстрациєю скарбових дібр належав до ґубернаторів, у Київі присвоїв його собі Пісарев, а що ті скарбові добра не були ще злюстровані, то їх віддавали в адмінїстрацию особам, яких уряд уважав „певними“; з сього жерела тягнув Пісарев великі доходи, бо кождий адмінїстратор мусїв йому оплачувати ся; я сам знав таких, що вносячи до каси по 3000 руб. уставленої для них аренди, платили Пісареву по 1000 або й більше руб. що року, щоб відволокти остаточну люстрацию. Справи конфіскат з уряду належали до ґенерал-ґубернатора, а так само справи відкупів (пропінациї) та контрабанди, в кінцї о нього опирали ся справи утисків селян через дїдичів, а всї ті справи давали Пісареву богате

жниво. А нераз який догадливий ісправник наганяв йому зовсїм несподїваного хабаря і за се міг бути певним ласки пана ґенерала“. Бобровский подає для ілюстрациї ось який факт: „Жив у бердичівськім пов. ніякий Венедикт Бентковскій, завзятий здирця селян та картярь; про него невідомо, відки пішла слава, що перепродує фальшиві банкноти. Бердичівський ісправник, бажаючи приподобати ся пану ґенералови, згадав йому про се. Бентковского покликано, щоб ставив ся у Пісарева. Ледво сей натякнув щось про сю чутку, аж ось Бентковский не в тїмя битий виймає з кишенї пачку асиґнат і мовить: „Я й не догадував ся, по що пан ґенерал покликав мене. Ось маю при собі пару тисяч рублїв і складаю їх пану ґенералови до перегляненя; коли там найде ся хоч одна фальшива асиґната, то без суду і права вишлете мене на Сибір“. І купив собі спокій (І, 231—232). Коли до таких справ і вироблюваня „протекций навіть там, куди не сягала його компетенция, додати справи тзв. полїтичні, до яких клеврети Пісарева могли притягти і притягали будь якого чоловіка, аби лише був богатий, то будемо мати показ границь і власти Пісарева. Нагарбані таким робом капітали звичаєм російських урядників складав у банку на імя жінки, з дому Вішнєвскої (мабуть Польки, Бобровский соромливо говорить лише „rodem z Małorosyi) Та вона закпила собі з нього, покинула його і з любовниками розтратила ті гроші. Сам Пісарев разом з Бібіковим із Київа (1852 р.) подав ся до Петербурга, де в якійсь піятицї йому вибили око. Коли Бібіков став мінїстром, зробив його ґубернатором Олонецької ґуб., де також допускав ся страшних здирств, за що його бито по лиці; в кінцї попав під суд і під судом умер у Петербурзї (І, 232).

Ще кілька слів про наганячів і „челядників“ Пісарева: „Гайворонський умер віце-ґубернатором у Житомірі, пропивши і програвши все, що нагарбав. Полїтковский наступив по нїм на тій посадї, потім був ґубернатором у Саратові, відки мабуть його прогнали, чи може аж по смерти викрили ся його надужитя. Столов закупив значні маєтки в подільській і київській ґуб., був оскаржений і лишив ся в підозріню як спільник банди конокрадів; над селянами збиткував ся так, що селянки села Шпиток збили і збезчестили його. Коли в часї жнив він допікав їм розтинаючи повязані снопи, вони повалили його на землю, били по пицї, а потім розкленувши уста кожда по черзї насикали в них“ (І, 233). Як бачимо, не дуже то принадні малюнки, немов роздїл із старохристиянського памфлета „De mortibus persecutorum“.

Зверхником (куратором) наукового округа і унїверситета був Бібіков, а його помічником Михайло Юзефович, звісний в історії нашого письменства як один із донощиків на Кирило-Методиєве брацтво і як автор славного на весь сьвіт наказу з 16 мая 1876 р., яким заборонено

само істноване укр. лїтератури в Росиї. Послухаймо, що пише про нього Бобровский. „Яким способом з поручника саперів він зробив ся наперед інспектором наукового округа, а потім помічником куратора, се вже його секрет. Підлещував ся та підлизував ся Бібікову, приятелював, а навіть посвоячив ся з Пісаревим, аж видрапав ся на посаду помічника. Та зробити ся куратором йому таки не вдалось, хоч і бажав сього дуже. Коли я ще був учеником ґімназиї, в його питанях при екзаменах та в його промовах нас дивувала його іґноранция та ґрубіянство, з яким він на наших очах зневажав наших нещасних учителів, а коли зробив ся помічником куратора, то й професорів. Та одного ще не можу забути, а се того, що він, сам Українець, своїми доносами викликав у Київі т. зв. „справу Українців київського унїверситету, якої жертвою впали Шевченко, Кулїш, Костомаров і Павлов.[1])

„Коли настав новий царь, то й Юзефович пішов у кут, оселив ся постійно в Київі і вдавав із себе лїберала. В ту пору тулив ся до польського товариства. В пору селянської реформи кидав ся та викрикав на своїх земляків Українців, що по-мачошиному хотїли надїлити своїх селян. Говорив, що соромить ся належати до „Малоросиї“, а нас (Поляків) вихваляв та величав і остаточно втер ся до нашого товариства, в чім допомагав йому Михайло Ґрабовский, що був із ним у приятельських зносинах і формально накидував його своїм знайомим. Толкував п. Михайло сю свою слабість до Юзефовича тим, що „се цікава птичка, про все можна з ним говорити, нї перед яким питанєм, panie, не жахне ся. Oh, il a le courage de la bêtise!“ (він має відвагу глупоти) Тимчасом не так воно вже було тодї. Повертаючи ся кільканацять лїт у професорських кругах і читаючи не мало він значно підучив ся, а вродженої здібности й здорового осуду не хибувало йому зовсїм. Говорив добре і з запалом, сучасні питаня цікавили його дуже і зовсїм не були йому чужі, можна було з приємністю розмовляти та дискутувати з ним. По р. 1863 напала на него шалена ненависть до Поляків, яких знав лїпше, нїж иньші Росияне. Перестав нам кланяти ся і зачав по давньому робити загальні доноси на польську суспільність — із уподобаня певно тай у надії, що одержить офіцияльну посаду обрусителя. Коли сього не осягнув, кинув ся до публїцистики в „Кіевлянинї“ та „Московских Вѣдомостях“, писав про нас і против нас, догадуючи ся і часто фальшуючи факти. Тепер хоч уже постарів, живе в Київі як голова партії, що стоїть на сторожі як „польської“, так і „української інтриґи“, і все

[1]) Бобровский помиляєть ся: прогнанє Павлова з київського унїверситету не мало нїчого спільного зі справою Кирило-Методиєвого братства.

в хвилях, які вважає „критичними“, практикує тихі або голосні доноси не лише проти Поляків, але й проти своїх земляків Українців. Та не від разу Михайло Володимирович станув на висоті „национального мужа“! Перед тим він прокладав собі дорогу заходами властивими найзвичайнїйшим урядничкам. Отже коли ще не був анї лїбералом, анї „мужем провидїня“, а тілько ґімназияльним інспектором, яко посвояченний з Пісаревим (його брат був женатий з рідною сестрою панї Пісаревої) посїдав таке велике довірє у Пісарева, що той укриваючи плоди своїх здирств купив на його імя маєтність (мабуть Баришпіль за Днїпром). Титулярний дїдич почав так енерґічно поводитись у маєтку, як коли-б був дійсним паном і лишав ся глухим на всї упімненя дійсного. Сей витягнув справу перед суд Бібікова, і той признав маєтність Юзефовичеви, а для Пісареви визначив сплату. Та дуже треба сумнївати ся, чи дістав яку сплату Пісарев, бо Юзефович усе мав репутацию задовженого і неакуратного“ (I, 233–235).

Як під таким верховодством виглядало найвисше огнище осьвіти, київський унїверситет? Виймаємо його характеристику зі споминів Бобровского. Хоч закрашена індівідуально, вона може служити деяким доповненєм до тої офіцияльної історії сего унїверситету, яку в 50-ті роковини його істнованя видав проф. Владимірский-Буданов. „Заснований у р. 1834, замкнений у р. 1838, знов отворений 1840 мав сей унїверситет три видїли: медицини, права і фільозофії; сей остатнїй мав два віддїли: фільозофічний і математичний, а сей остатнїй знов розпадав ся на дві ґрупи: математики і наук природничих. Число студентів було не висше як 300, бо в ту пору лише шляхта і сини купців першої ґільдії могли вступати до унїверситету. Люди з „податнаго сословія“ мусїли мати увільненє від своїх громад і специяльний дозвіл на ходженє до унїверситету. Катедри київського унїверситету були з разу обсаджені професорами бувшого віленського унїверситету та кременецького лїцея, але по замкненю унїверситету 1838 р. розміщено їх по иньших російських унїверситетах, а відкриваючи унїверситет 1840 р. покликано до нього нові сили. Таким робом анї унїверситет анї члени „совіта“ (сената) не могли мати нїякої корпорацийної традиції, скликані з ріжних сторін держави на ґрунт чужий для них. Тим новим науковим силам може й не хибувало науки, і певно не один із тих професорів, буваючи й на заграничних унїверситетах, знав і найновійші вислїди та найновійші методи. Але кинені на провінциї самопас, без нїякої злуки, якої анї з собою не принесли, анї на місцї не могли знайти, при скупій пенсиї та не маючи виглядів на дальший аванс, жили окремо один від одного і від суспільности, в повній науковій і навіть моральній апатиї. Науку мали, але бракувало їм усім „сьвятого огню“ — любови до науки і любови до

нас, унїверситетської молодїжи, без чого нїяка наукова інституция не може дійти до розцьвіту. Для науки не зробили нїчого, впливу на молодїж зовсім не мали, ба навіть цурались його, боячись скомпромітувати ся. Не чути було зовсім, щоб котрий із професорів працював або писав що в своїй специяльности; для многих виклади були панщиною, яку доконче треба було відбути, та яку годило ся скоротити, опізнюючи прихід а прискорюючи вихід. Сумлїнних, таких, що бажали навчити і приготовлювали ся для викладів, було ледво кілька. Між такими найпочеснїйше імя мав проф. хемії Фонберґ, колись професор у Вільнї (I, 273—274).

Із характеристик тодїшнїх професорів, які подає Бобровский, виймаємо лиш деякі, цікавійші чи то як причинки до малюнка часу, чи специяльно для історії українського национального відродженя.

Професори Новицький (викладав льоґіку і фільозофію), Ставровський (викладав новочасну історію і статистику), Федотов (римське право) і Дяченко (декан фільозофічного виділу, викладав висшу математику) „се були людцї безхарактерні, продажні, що спекулювали на богатих паничів, яких приймали на кватири, запевнюючи їм неробство і безкарність за всяки вибрики. Се була немов взаїмна спілка для вводженя до унїверситету і патентованя ученими степенями заможнїйшої молодїжи, про яку знали або догадували ся, що може кватирувати у одного з них і платити по кількасот рублїв (400—800) за хату, харчі і право не робити нїчого Були се часи зглядної невинности професорського стану в Київі, бож ті шукали побічного доходу все таки в межах своєї педаґоґічної специяльности, хоча між педаґоґом і професором унїв. нема нїчого спільного. Досить, що шукали жерел доходу лиш то в власнім фаху і вдоволяли ся чим будь. Сьогоднї їм і тисячів мало, а всюди їх повно, де можна брати добру плату не богато дбаючи про працю. Сидять у банках і в міській „думі“, і певно не з любови до загального добра, а їх руки зовсім не меньше хапчиві від рук урядників, колись ославлених, а сьогоднї далеко більше здержаних, анї від рук міщухів, віковічних паразітів міських зарядів“ (I, 274—276). Про Максимовича Бобровский згадує лише коротко. „Молодїж натовпом ходила на виклади проф. росийської лїтератури Максимовича, що мав викладати її буцїм то в порівнаню з иньшими славянськими, але не міг дати собі з тим ради, бо був самоук і збирач шпарґалів та викладав без нїякої методи (був доктором honoris causa) (I, 247). Детальнїйше говорить про Іванїшева. Сей викладав право полїцийне і торговельне та міжнароднє. „Іванїшев був без сумнїву дуже здібний і учений, свої предмети викладав добре, але скептичний і саркастичний, не тілько студентів не заохочував до працї, але насьмішками відпихав від неї. Тямлю, що один із знайомих

менї студентів пішов був до Іванїшева просячи у него вказівок до написаня діссертациї на медаль, власне визначеної на тему з міжнародного права. „По що вам медалї? По що вам писати про міжнароднє право, коли се не жадне право, а фікция?“ — відповів професор і насьміявши ся та не порадивши нїчого відправив його нї з чим та знеохотив до працї, яка хоч може й не була би варта медалї, все таки була би піднесла знанє й ум студента. Значить, не було анї іскорки сьвятого огню. Вроджений у Київі тут же й прожив увесь вік. Ставши членом комісиї для видаваня старих актів провінциї, займав ся Іванїшев пильно сим виданєм, але кермував ним дуже стороннично. Вибирав виключно акти, що в як найгіршім сьвітлї показували історію Польщі на Руси і малював її в тенденцийнім осьвітленю. Яким способом той холодний і на все байдужний скептик міг розпалити в собі таку ненависть до Поляків і до всього, що польське, сього не вмію пояснити; се лише певне, що в добі, про яку говорю, вона ще не проявляла ся, аж геть пізнїйше“ (I, 276—277). Що до пізнїйшого становища Іванїшева супроти Поляків не беремо ся пояснювати сумнївів Бобровского, але що до видань київської Археоґрафічної комісиї, а специяльно працї в нїй Іванїшева, скажемо, що ми й там нїякої ненависти до Поляків анї сторонничости не можемо добачити. Отже коли що тут загадкове, так тілько легковірність, з якою Бобровский (певно сам не пробувавши навіть сконтролювати дїла) повторяє утерті серед Поляків поговірки про те, що ся комісия фальшувала та сторонничо осьвітлювала старі акти та стару історію Польщі на Українї.

Певна річ, що коли з боку префесорів було таке навчанє, то й з боку студентів мусїли бути відповідні до нього студиї. „Який дух був у вчителїв — пише Бобровский, — такий і у навчаних. Кнайпували, гуляли, дармували, з малими хиба виємками, на всїх виділах. На виділї природничих наук була головно молодїж маюча, обивательські сини, бо то був виділ нїби то найблизше звязаний будущим хлїборобським занятєм. Менше заможна шляхетська молодїж, сини урядників, а часом і амбітнїйші поповичі йшли на права; круглі бідаки вибирали медицину, фільольоґію та математику, одні маючи на оцї практику, другі вчительські посади. Уряд удержував 180 пансіонерів званих „казеннокоштними“, головно медиків, фільольоґів і математиків, та були й правники. Вони жили в унїверситетї на 4-ім поверсї, а по скінченю мусїли 5 лїт відслугувати в відповідних фахах. Студенти-паничі удержували повози і верхові конї, батювали і грали в карти завзято, пили шампанське у Добжияловского (модного цукерника з Дубна, що приїжджав на контракти) і у Бекерсївки (гарної каварки), де нераз здибали ся й зі старшими і давали собі духа на прилюдних вібранях у купецькім клюбі і в закладї славної Рейзї

бердичівської, а все голосно і бундючно, щоб звернути увагу малого місточка, яким був тоді Київ. Біднїйші, яких не ставало на клюби та на шампанське, вдоволяли ся вечерею у Самохоцкого на Подолї, а Українцї та поповичі наливочкою, а то й простою сивухою, спроваджуваною на кварти до кватири, а коли їх розібрало, робили галабурди по ночах на вулицях або в підозрених домах, які нераз розганяли. Власть полїцийна дуже обережно і несьміло брала ся до справ, де були замішані студенти; власть унїверситетська, якої головою був „інспектор студентів“ полковник Сичуґов, була досить слаба та вибачлива. В справах пильности та моральности студентів полковник не був острий; ще більше дбав про відповідне ношенє волося, вусів та бороди, розпяті мундури або неправильний крій одежі; та не знав пробачення в разї якогось студентського зібраня, що не мало метою гулянки. Вся чуйність його і підвластних йому субінспекторів та педелїв була звернена на те, щоб не допустити до скупленя молодїжи коло якоїсь поважнїйшої думки і працї. Що дня їздив полковник-інспектор з рапортом до ґенерал-ґубернатора і мав у нього велике довірє. Тай поблажливість самого Бібікова в скандальних справах була аж надто відома. Під його безпосередньою опікою і в його домі жив його сестрінок Сіпяґін, студент, що завсїгди був верховодом у всїх головнїйших авантурах. Полїция мусїла повідомляти вуйка про се, але розумієть ся, все вменшувала вину сестрінка й його товаришів. Вуйко лаяв з уряду і з обовязку опікуна, але потім сьміяв ся сердечно. Раз кільканацять паничів у товаристві Сіпяґіна вибрало ся до Броварів, першої стациї за Днїпром, на якусь гулянку, а вертаючи пяненькі були на мостї зупинені служковим полїцейським, щоб вилеґітімували ся хто вони такі. Хоча полїцейський зробив се з обовязку, пяні зтуденти серед ночи вкинули його в ріку. На щастє бідолаха виратував ся, а винуваті дістали по девять годин карцеру. Колиб у кого з них було знайдено найневиннїйший віршик Міцкевича або навіть неценвурний вірш Пушкіна, то певно не викрутив ся б від казамат або Кавказу“ (I, 280—283).

„Крім гулянок язвою тодїшньої унїверситетської молодїжи було картярство. Правда, до сього допомагала також молодїж позаунїверситетська, що прибувала на контракти, а навіть часом і старші аматори. Картові вечери у Зиґмунта Котюжиньского та у Скорупского тривали часом по кілька діб, себ то від суботи до вівтірка, а гра заходила на тисячі“ (I, 283). „Крім аматорів гри, що шукали вражінь, було на жаль між студентами також декілька шулєрів, звісних, а про те толєрованих. З Поляків були тілько два такі, що удержували ся з карт, Росоловский і Окуліч. Правда, граючи з товаришами вони не циганили, але оперували по приватних домах, у купців, урядників та в купецькім клюбі, а раз дібравши собі ще одного товариша обіграли в купецькім клюбі самого

поліцмайстра Ґоляткіна, з чого сьміяло ся ціле місто, та що про те не закриває факту, що такі могли бути толєровані серед студентів“ (I, 285). Правда, з иньших сторінок споминів Бобровского видно, що сею хоробою картярства хорувала тодї мало не вся шляхетсько-польська та урядница московська суспільність на Українї: се було навіть неминуче при повнім загальмованю всякого не то вже полїтичного, але й загалом духового руху, серед атмосфери панщини в низу, абсолютизму в горі і шаленої продажности та безхарактерности доокола. Та про те не можу відмовити собі приємности зацитувати один дуже розумний його уступ, більше моралїзацийного ніж історичного змісту про картярство. Оповівши, як сам він раз, бувши студентом, попав ся в руки двох шулєрів і вже програв був досить значну суму, та в пору був вирятований одним товаришем, що розпізнав фальшиву гру його партнерів, Бобровский додає, що від тодї зовсім перестав грати, „не стілько не бажаючи ризикувати грошей, скілько для уникненя страти часу та знайомостей нераз непожаданих. Не граючи позбуваю ся з дому людий нудних, не здібних нї до чого иньшого крім гри, маю дома лад і порядок, слуги в пору висплять ся і па пору випічнуть, не марную власних гроший і не присвоюю собі чужих. А що менї нїколи не інтересували скількість, лиш якість зносин і людий, то коли у мене нудять ся без карт, нехай не вертають, не маю нїчого против того, — а коли зуміють забавити ся без карт, тим лїпше. В так званій малій грі жаль менї дуже не гроший, а змарнованого часу. Я готов радше вибачити молодїжи, що потребує вражінь, газардову гру, ніж те нїби невинне клапанє картами по цїлих вечерах а часом і днях. Газардовий грач може отямитись і вилїчитись, але клапач, се кандидат на непоправного і в додатку безмисного заробу. Не вірю в безінтересовність грачів. Кождий грач бажає виграти, коли не для гроший, то для вдоволеня своєї амбіциї. Гра оперта на визискуваню положеня противника псує характер, робить його безоглядним і марнотратним, бо виграні гроші майже не числять ся, а програна ірітує, доторкаючи або кишенї або амбіциї. Не досить того, картярство веде нераз до товариства зовсїм невідповідного, бож карти рівняють людий інтелїґентних з дурнями, а чесних і правих з підозреними. Зі всїх людських пристрастий картярство мабуть чи не найбільше небезпечне, індівідуально й суспільно“ (I, 286—287).

VI

Все се, що подано доси, то тільки маленька частина змісту першого тому споминів Бобровского, так сказати, історична нитка, на яку до ладу чи не до ладу насиляно родинні історії та характеристики найріжнїйших людий. Не можу розстати ся з сим томом, щоб не подати

бодай кількох проб таких характеристик, вибираючи такі, що можуть мати значінє для розуміня часу (Миколаївської доби) і відносин, що панували серед того окремого сьвіта, яким була тодїшня польска шляхта на Українї. Був се окремий сьвіт, щільно замкнений сам у собі, відгороджений від иньших, робучих верстов (по тодїшньому „податныхъ сословій") грубою верствою пересуду та легкованеня, так грубою, що прим. і сам Бобровский на протязї двох томів своїх споминів, де подано характеристики многих соток людий, в значнїй, коли не переважнїй части людий нікчемних, безхарактерних та негідних спомину, не згадує анї разу хоч би про одного якого селянина, не дає сильветки хоч би одного слуги, льокая, гуменного, побережника або загалом підданого, в усякім разї нікого з тих людий, із якими стикав ся день у день, які дбали про його вигоду, працювали на його удержане. В його споминах ті люди по просту не істнують, бо вони „не належали до товариства". Щож таке було се „товариство"?

„Товариство" — оповідає Бобровский — відповідно до тодїшнїх понять, які мали ще перестояти кількадесять літ, складало ся виключно з „обивательського" елементу, а ся назва прислугувала виключно сїльським дідичам. З них осїдали в містї лише ті, що справували виборні уряди, бо осїдати в містї „для едукациї дїтий" (якою, говорячи мимоходом, найчастїйше не вміє ся покермувати) тодї не було ще в модї так, як тепер. Виборні висші урядники: маршалки ґуберніяльні та повітові, президенти судів головного і совісного[1]) та куратор ґімназиї бували люди старші віком, фамілїйні та заможні. Депутатами судів головного, кримінального і совісного вибирано звичайно людий молодших, здібнїйших, найчастїйше неженатих, відкриваючи їм дорогу до дальших „обивательських почестий". Таких бувало по двох у кождім із названих судів, а судові депутати числили ся до висших виборних урядників і мали поважане становище. Дальше йшла купа ріжнородних депутатів: до приказу (загальний уряд опікунський), до дорогової комісиї, до провіянтової комісиї і до шляхетської комісиї: в перших трьох по однім із ґуберниї, в остатнїй по однім із кождого повіту. При виборі на ті уряди, позбавлені дїйсного значіня, вважали вже не на здібність та заможність, але на охоту. Титул депутата прислугував кождому однаково, і хто би там пізнїйше допитував ся, куди він депутував? Виборних урядників, що мусїли раз-у-раз перебувати в містї, було кільканацять. Надто жило в містї (мова тут про Житомир, та так було й по иньших ґуб. містах) кільканацять молодих обивательчуків записаних у службі ріжних юрис-

---

[1]) Суд для шляхетських родинних справ, мб. те, що в давнїй Польщі forum nobilium.

дикций — для ранґи, бо хто не мав ранґи, хоч би XIV кляси, не міг бути анї виборцем, анї вибраним. Тї паничі, належачи до обивательського стану і до товариства, могли дармувати, коли на се позволяли засоби. До товариства належали також значнїйші адвокати, звісні з розуму й характеру, бо з них, коли доробили ся незалежности — все в формі земської посілости — вибирано судиїв, депутатів та президентів. Юріспруденция в Польщі завсїґди тїшила ся поважанєм. Але ті пани, більш осьвічені та поважнїйші від пересїчної маси дїдичів, а поперед усього люди працї, не дуже горнули ся до дармоїдського обивательського товариства". (Ми зараз побачимо, якої там вони нераз зазнавали шани). „За те вчителї, лїкарі, аптекарі, артисти, коронні урядники і купцї полишали ся зовсїм по за межами товариства: анї воно їх зовсїм не пошукувало, анї вони його, вважаючи таке відокремленє цїлком натуральним і не почуваючи потреби взаїмного зближеня" (I, 120—121).

„Загалом у ту пору панувала не то пошана, але якийсь фетишизм суспільних позиций у поглядах тодїшньої шляхти. Поперед усего фетишизм роду — без огляду на заслуги, а більше з оглядом на тутули й богацтво. Було тодї богато „копертових ґрафів', бо поперед усього в Австрії дуже легко признавано титул ґрафів сенаторським родинам, а по друге й царь Александер I не жалував „коперт", мабуть знаючи або прочуваючи, що на ту вудочку з десятьох можна зловити девять. А що Волинь справдї була осїдком многих давнїх, заслужених, князївських родин, то відтам і пішли головно ті „копертові ґрафства". За ними потягли ся подільські полупанки, переважно зроджені з офіцияліcтів Любомірських та з воларів. На Україну ся претензия до титулів зайшла найпізнїйше, бо там шляхта, сьвіжо повставши з офіцияліcтів Потоцких, тілько що дорабляла ся гроша і до титулів не мала претензиї. Аж сини і внуки за моїх часів почали тягти в той бік. Та царь Микола зовсїм не був щедрий в надаваню титулів, і за його пановання брано цироґрафи від копертових ґрафів, що не будуть уживати сього титулу. Але се не богато помагало, бо як же тут спротивитись, коли на сам перед льокаї, а потім і „ласкаві сусїди" привикли давати титул!" (I, 48). Бобровский наводить кілька прикладів таких ґрафів і ґрафинь „з ласки льокаїв" і нїколи не залишає нагоди, щоб злобно посьміяти ся над ними. „Отже ті титуловані пани творили окрему котерію, нїби висшу від звичайної шляхти, високо цїнячи себе й цїнені від иньших. Серед нетитулованої шляхти домагав ся пошани на перед уряд, звичайно справований мізерно, а потім маєток, здобутий не власною працею, а з ярма панщини, а часто з тяжкого гнету. Особиста, так звана „wyzwolona" праця цїнила ся дешево, ба навіть була в погордї. Такий учитель, лїкарь, невиборний урядник або артист, хоч і бували в товаристві, на скільки були там по-

трібні, але до товариства не числили ся, як люди, що безпосередно брали ремунерацию з рук своїх добродіїв — „обивателїв“. З людий працї лише державцї допускали ся як рівні до „обивательського товариства“, раз тому, що мали дїло з панщиною і „хлопством“, що вже надавало їм деяку міру панства, а по друге — кождий державець міг купити село і сам зробити ся обивателем“ (I, 49).

Як богатші шляхтичі вітхали до ґрафського титулу хоч би „з ласки льокаїв“, так само вітхали й до почестий, що йшли з урядів. „На чолї повітових урядів стояв маршалок, що мав першенство власти й репрезентациї обивательської. От і тиснула ся до того уряду вся заможнїйша шляхта, не через дбайливість про добро загалу, але для почести. Скоро шляхтич дохрапав ся кількох сїл, будував дім із шістьма бодай колюмнами в ґанку, з просторими сальонами, мало дбаючи про иньші вигоди (виробила ся така окрема архітектура, якій я надав назву „маршалківської“), заводив у себе доброго кухаря, а хоч нераз лїчикрупа та дусигріш — прикмети всякого доробкевича, — тепер удавав дуже щедрого, силкуючись приєднати собі обивательські серця. Хиба був уже зовсїм підозреної чесноти чоловік, щоб йому се не вдало ся, скоро раз стояв на ґрунтї доброї кухнї та добре знаної сердечности. З уряду маршалок мусїв гостити та цїлувати повітову шляхту без вибору, инакше його окричать скнарим та непопулярним, а тодї й вибір його бував сумнївний. Крім кухаря та поцїлуїв третїм конче потрібним причандалом був „добрий секретарь“. „Коби лише мав доброго секретаря“, чув я не раз при виборі не одного зера. І справдї найчастїйше секретарь урядував, а маршалок репрезентував“ (I, 49—50).

„На судові уряди вибирано звичайно людий особисто здібнїйших. Від сих уже не домагали ся анї кухаря анї поцїлуїв, і вважано їм се доброю прикметою, коли залагоджували справи без секретаря. За те мусїли вони терпливо вислухувати обяснень чи то в судї, чи й дома, мусїли нераз не держати ся формальностий, які шляхтичеви, що приїхав до місточка за інтересами і квапив ся з поворотом, видавались обтяжними, — бо як же-ж було не відріжнити хоч тим способом „обивателя“ від простої „черні“? Виборних урядників формалїстів не люблено. Хоч би такий і визначав ся розумом та правотою, то його толерували, навіть шанували, але популярности він не мав. Та за те не бувало й того, щоб виборний урядник тягнув із уряду зиски або навіть брав хабарі. Впливам, просьбам підлягали нераз, але руки були чисті. Маршалок іще докладав із власної кишенї не то що на угощуваня, але й на канцелярію, на подорожі та на ріжні жертви. на які з уряду бував наражений Загалом серця були чесні, голови слабі, трудолюбність мала, а напушеність і страх — величезні серед виборних достойників — розуміє ть ся,

з рідкими виїмками. Кандидатів на уряди не хибувало, бо кождий заможнїйший бажав ясніти на становищі чільнім у своїй околиці. Тай дами дуже живо цікавили ся сею погонею за маршалківством, бо не однїй заможнїй шляхтянцї, жінцї зовсїм неамбітного мужа, хотїло ся заняти „місце на канапі“. Бо такий був звичай, що дамі найстаршій позициєю мужа прислугувало почесне місце на канапі, а такою, розуміється, була панї маршалкова. Уступала хиба ґрафинї, тай то коли ся не була також маршалковою, а та була гордої вдачі, то держала ся свойого місця, а що найбільше, сїдали на канапі обі. Отся прероґатива „канапи“ прислугувала не лише маршалковій, жінцї теперішнього маршалка, але й усім маршалковим від сотвореня сьвіта, бо маршалок уряд складав, але титул йому лишав ся usque ad finem. Маршалок уступав президентови головного суду, значить і маршалкова президентовій, але се траплял́о ся рідко, бо президентів бувало що 6 літ по одному на ґубернїю, так що в звичайнім житю першими все бували обоє маршалки“ (I, 50—51).

Що до характеристик поєдинчих осіб із того товариства, які подає Бобровский, можемо розріжнити дві ґрупи. Сам належачи до середньо заможної, нетитулованої шляхти він з більшою симпатією хилить ся до людий із тої верстви, і хоч не прикриває їх хиб, темноти та неробства, все таки віднаходять тут більше добрих прикмет, чесности, доброго серця. Зовсїм инакше випадає його осуд про людий із сфери маґнатів. Певна річ, і тут він не закриває добрих учинків і добрих сторін поодиноких людий, але про те далеко частїйше його характеристика починаєть ся й кінчить ся такими словами, як „nicpoń“, „kobieciarz“, „niedobry człowiek“ і т. и. Із тих маґнацьких родин, із яких членами доводилось нераз зустрічати ся Бобровскому, особливо численні були його стрічі з Потоцкими, Радивилами та Ржевускими. Ось деякі виривки з характеристик поодиноких членів тих родин.

„Ґрафи Потоцкі: Станїслав і Володимир, сини Володимира, а також Константин і Вінчислав, сини Ярослава, науки відбували в Швайцарії, разом з Бонапартами, синами королевої Гортензиї і ославленим Пльон-Пльоном. Їх вихованєм завідував славний пізнїйше ґенерал Діфор, а надто Потоцкі мали при собі завсїди Поляка. Чого там учили ся ті пани, не знаю, але се знаю, що чотири Потоцкі, яких я знав усїх, говорили, правда, дуже добре по фрянцуськи, але писали неортоґрафічно. Говорили, що ґр. Вінчислав дуже добре знав математику — може воно й так, але по польськи нї один із них не вмів правильно анї говорити, анї писати. Тілько ґр. Станїслав через читанє та розмови набрав деякої вправи і деякої знайомости польщини і потім нїколи не говорив инакше, як лише по польськи, навіть коли хто було заговорить до него по французьки. Ті всї чотири Потоцкі мали одідичений нахил до чарки, ба навіть,

завдяки свойому українському походженю, до горілки. Константин запивав ся в компанії і вмер молодим; Володимир і Вінчислав solo і з перестанками, але все вертали; Станїслав пив богато, нїщо як лиш дуже міцний вишняк а часом понч, але не впивав ся, бо був дуже сильної голови“ (I, 212—213).

Мати ґр. Станїслава, Текля з Санґушків Потоцка Володимирова, яку Бобровский малює загалом досить симпатично, вчасно повдовівши і живучи в Парижі, вийшла замуж за свойого камердінера, Француза Tomá, з яким жила 40 лїт, хоч і не признаючи його повноправним мужем. „Хоч для своїх селян була загалом людяна, то про те селян підвисочанського ключа, яких іще Щасний Потоцкий увільнив був від панщини в відплату за те, що не належали до уманської рівнї, вона довгим і коштовним процесом назад завернула до панщини, а коли пошкодовані ставили діяльний опір, покликала військо для їх приборканя“. „Я певний — додає Бобровский, — що сумлїнє не робило їй нїякого закиду, бо з молоком виссала те переконанє, що хлоп на те родить ся, щоб робити панщину“ (I, 204, 205, 211).

Дуже інтересну і загалом також симпатичну характеристику подає Бобровский про її сина, згаданого вже Станїслава Потоцкого, дивака, що про матїрь не говорив инакше, як „pani hrabina“, загалом виглядав залякано, не мішав ся до нїяких діл, нікому не подавав руки, гроший не брав до рук і 14 остатнїх лїт свойого житя не виходив зі свого покою. „Говорили собі по тихо, що причиною тої аберрациї, а особливо антипатиї до жінок (викидав за двері свойого покою навіть рідну матїрь і не поїхав на її похорон!) був випадок, який трапив ся йому ще в Парижі: буцїм то якийсь неделїкатний Анґлїчанин, заставши його в покою своєї жінки, викинув його крізь вікно“. Иньші говорили, що се наслїдки онанїзму, та Бобровский перечить сему (I, 212—217).

Брат його, ґр. Володимир Потоцкий, хоч загалом чоловік доброго серця, ласкавий для селян, не був популярний серед шляхти; Бобровский характеризує його як чоловіка, у якого була „велика доброта, але без розбору і застанови“ (220); „осьвіти майже нїякої, бо крім дрантивих французьких романів не читав нїчого; без здорового осуду про людий і події, навіть найзвичайнїйші, а характеру не мав зовсїм“; коротко мовлячи — „був се чоловік безперечно благородного серця, але без голови, без характеру, діравий мішок“ (I, 222).

Ще одного Потоцкого, Мечислава з Тульчина, сильветку подає Бобровский. Женатий у перве з Дельфіною Комарівною, звісною коханкою Зиґмунта Красїньского, розвів ся з нею, бо два рази родила йому монстри, хоч обоє родичі були незвичайно вродливі. В р. 1844 оженив ся з Емілїєю Сьвейковскою, дочкою Каєтана Сьвейковского, бувшого пол-

ковника війська польського, якого Бобровский називає „ostatnim pieczeniarzem wielkego tonu na Ukrainie“. Сей шлюб був дуже голосний у Київі, йому з разу не хотіли вірити. „Звісна гордість, скнарість, захланність та дволичність (przewrotność) ґрафа якось не позволяли сему вірити, тим більше, що тон дому, репутация родичів і само поводженє панни не виключали можности обминеня сакраменту (то б то, що можна було б і так купити панну), жертвуючи досить грубу суму, а на се ґраф міг собі позволити, бо в заграничних банках мав міліони готівки, а в краю величезні маєтки і був звісний як ласун на жіноцтво. Та мабуть обчислив ся, що шлюб дешевше доведе до ціли. Родичі одержали обіцянку досмертної пенсиї з умовою, щоб не показували ся у дочки, а панні обіцяно 2 міліони, коли буде мати сина. Всї на разї були вдоволені, та не на довго. Ґраф мав усталену репутацию злого сина, злого брата і свояка, злого мужа, злого обивателя, злого Поляка і недоброго чоловіка, а панна вийшла також із такого дому, як батьківський, тай сама не була взірцем чесноти. Протягом року вмер її батько, натомісь їй уродив ся сподіваний потомок, та вона посварившн ся з мужем ніби то з приводу його виховуваня нічю втекла від мужа і подалась під опіку Бібікова. За його посередництвом зажадала від мужа аліментациї і одержала її дорогою адміністрацийною. Тимчасом ґр. Мечислав особисто наразив ся цареви Миколї, звівши і викравши в часї маневрів баронову ґенералову Меллєр-Закамельску, на яку мабуть сам цар гострив собі зуби. Микола розсердив ся, закохану пару зловили, баронову вернули її мужови, а ґр. Мечислава вислано до Вороніжа. Відтам він силкував ся втекти, раз підкупивши (обіцянкою!) місцевого поліцмайстра, а потім видавши себе мерцем; уже мали перевезти трупа в домовині до Тульчина, але місцевий архієрей викрив підступ. Тодї ґр. Мечислав приняв православє, та й се йому ні на що не здало ся, бо з висилки увільнив його аж царь Александер II. Тодї ґраф виїхав до Парижа, куди вивіз із собою й природного сина Ґрішу, якого мав у Вороніжі з якоюсь селянкою. По р. 1863 продав свої добра за півтора міліона руб., до кінця житя силкував ся побільшити свої капітали всякими правдами й неправдами і лишив звиш 80 міліонів фр. Його природний син Гріша був у Парижі забитий в часї комуни в саду заблуканою кулею; шлюбний син уроджений з Сьвейковскою, вихований у Петербурзї та в Парижі, відцурав ся зовсїм свойого краю й народности. Його мати, пані Емілїя, разом зі своєю сестрою, живши в Київі, була любовницею Бібікова, потім переїхали обі до Петербурга, де були центром золотої молодїжи „і мали досить двозначну репутацию“. По смерти Александра II за якийсь необережний вислов пані Емілїя була арештована і з переляку збожеволіла. Її сестра Октавія мала авантуру ще в Київі, давши себе викрасти моло-

дому кн. Любомірскому; потім була замужем за полковником Корбе, старим і богатим бабієм, пізнійше ущасливила своєю рукою якогось Базилєвича. „Takie panie na to tylko egzystują!“ — додає саркастично Бобровский (I, 251—254).

Лиш про одного Потоцкого видає Бобровский загалом корисний осуд, може тому, що його не знав особисто — ґрафа Болеслава. „Лишаючи на боцї його привязанє до французщини, в якій був вихований, його честолюбність та замилуванє в двірських гонорах, за якими вганяв увесь вік, у приватнім житю се був чоловік чесний і правий, часто щедрий і почував ся до того, що великий маєток і імя обовязують до певних услуг для суспільности. Своїм коштом заснував ґімназию в Немирові, де була доси тілько 4-клясова школа, і 4-клясову школу в Богополї, і своїм коштом удержував у обох школах богато вбогої молодїжи і навіть не мало з неї посилав на університети. Говорили, що він від уродженя був impotens, та се не заваджало йому бути женатим з ґрафинею Салтиковою, яка в посагу принесла йому вже одну нешлюбну донечку, і мати з нею ще одну дочку. Ґр. Болеслав виховав старанно обі панночки і повіддавав заміж (I, 253).

Друга маґнатська фамілїя, якої члени спортретовані у Бобровского, се Радивили. Маємо тут поперед усего сильвету кн. Миколая Радивила, який „miał ustaloną reputacyę nicponia pod wszystkimi względami“. Бувши за границею зарвав швайцарських банкирів Дженнїх на мілїон р. продавши їм свою часть неподїльного Бердичева, на чім ті бідаки і ще кілька швайцарських родин збанкротували. „Поки жив, шахрував і позичав і з того тілько й удержував ся, займаючи ся більше метресами ніж дїтьми“. В кінцї продав себе самого оженивши ся з вдовою по докторі Войцеховскім, що була прачкою, заким зістала докторовою, та в спадку по докторі дістала мілїоновий маєток. Діставши за шлюб і за назву 25.000 руб. і що ще можна було видусити від неї і прогайнувавши се князь Микола виїхав на Литву, де мав якусь „ленну“ посїлість і там „zacnego i godnego żywota dokonał“ (I, 223).

Не менше інтересні й жінки в тім родї. Ось сильветка княгинї Анєлї, жінки Олександра Радивила (з дому Моржковскої). Не вважаючи на „всїм відомі еротичні вибрики“ мала добре серце; була дочкою президента суду, що від заплутаних у процес бідаків викупував справи, вигравав їх потім і таким робом збогатив ся. Її мати повдовівши вийшла замуж за ґрафа Дульского, який не вдоволяючи ся підстаркуватою жінкою збаламутив дорослу, але ще не повнолїтну пасербицю, власне отсю Анєлю. Та ся швидко не хотїла вдоволяти ся ґрафом, а ущасливила гарного хлопця Антося, фротера. Старий камердинер підстерігши се повідомив ґрафа, сей велїв Антося віддати в рекрути, але Анєля під-

платила завідателя, сей відвіз Антося і віддав в рекрути, але зараз же змовивши ся з офіцером викрав його, дав йому на дорогу і пустив у сьвіт. Довідавши ся про те мати покликала старшу сестру Анелї, Цецилію, що була за мужем за князем Ол. Радивилом, щоб узяла до себе заблукану овечку. Княгиня вчинила се, та не минуло кілька неділь, а вже Анеля збаламутила свого шваґра і втекла з ним за границю. Ще перед одержанєм розводу і перед шлюбом їм уродив ся син, та князь Олександер і при тій другій жінцї не видержав довго, розвів ся з нею і оженив ся з дочкою бердичівського купця Шафнаґля. Княгиня по тім розводї не пробувала в друге виходити замуж, „знаючи з досьвіду, що основи її супружого житя дуже крухі. Вдоволяла ся тим, що їй насувала в дорогу доля і хвилеві події". І так побачивши між слугами ґрафа Тишкевича дуже вродливого козака, від разу предложила ґрафови викупити його, заплатила і взяла. Козак зробив ся у неї камердінером, маршалком двора і управителем; княгиня навіть виробила йому шляхетство. Иньшим разом їй сподобав ся молодий студент Пухальский — гарний бльондин, сьвіженький елеґантик, при тім убогий, казеннокоштний, що давав приватні лекциї. Побачивши його у панї Ризнїчевої (про неї буде далї) зараз запропонувала йому у себе місце вчителя і ґувернера. Панї Ризнїчева, хоч знала до чого воно йдеть ся, горячо заохочувала його, щоб не відкидав пропозиции. Пухальский пристав, може з разу й не знаючи на що. Та швидко почав їздити на унїверситет княгининою четвернею, але по двох роках умер на сухоти (I, 264—268).

Про її сестру Цецилію, якій Анеля відбила мужа, кн. Олександра Радивила, говорить Бобровский коротко, що була „znana z brzydoty, skąpstwa i procesowiczostwa". Полишила по собі богато доброчинних записів, але всї були зроблені так глупо, що пішли на вітер (I, 269).

Варто згадати історію ще одного Радивила, Михайла, що жив у Гришківцях коло Бердичова. „Се був чоловік розумний, практичний, поважний і дуже ґосподарний". Брав ся на всякі хитрощі, щоб видусити з селян як найбільше працї. За його намовою шляхта не згодила ся взяти сплату за пропінацию, яку проєктував Бібіков. У приватнім житю був ощадний, навіть скупий, а швидко повдовівши держав ся з далека від жіноцтва. Се й було причиною його згуби. Почали відвідувати його дві дочки брата Миколая. Князь приймав їх чемно; панни почали заговорювати йому про женячку, та боязливий у тім пунктї, вже майже 70-лїтній князь відповів, що його не схотїла би жадна жінка. „Овва, — сказала одна княжна, — я сама пішла би за вас". Переляканий такою заявою стрийко виїхав геть, щоб більше не приймати їх візит, та ось за два тижнї впадає до него цїла компанїя свояків і роблять йому страшну сцену за знасилуванє братаницї, жадаючи, щоб узяв із нею шлюб. Князь

перечить усему і не пристає на шлюб. Та братаниця в супроводі „глупої і обридливої баби, ґенераловї Корженьовскої з Коднї їде до Бібікова і оскаржує стрийка о знасилуванє. Скандал вийшов страшенний, але для панни безхосенний, бо бідний стрийко через кілька годин по виїздї тих „оборонців зведеної невинности“ був розбитий паралїжом і швидко вмер“. Панна виїхала після сього на Литву, відки по кількох роках вернула яко вдова Храповіцка, хоча того її мужа Храповіцкого ніхто не бачив не лише на Українї, а й на Литві. Потім коло неї заскакував ґр. Ернест Ржевуский, з яким мала любовні зносини й нешлюбного сина; та про те зловила собі старого і маючого кавалєра Оскерка з Краснополя, видурила від него запис на 200.000 руб. і покинула його розбитого паралїжом (I, 222—226).

Третя маґнатська родина, якої члени спортретовані в споминах Бобровского, се ґрафи Ржевускі. В протиставленю до Потоцких, переважно тупоумних, члени сеї родини визначають ся не малою здібністю, інтелїґенциєю та дотепом, та за те також повною безхарактерністю (I, 201). Найголоснїйший між ними, ґр. Генрик Ржевуский, автор більше славних нїж цїнних „Pamiętników pana Soplicy“ та повістей із шляхетського побуту XVIII в., був за молоду типом лїбертина, що в приятельських розмовах з батьком Бобровского „wszystkich cynizmem swej bezbożności moralności gorszył“ (I, 132). Та з часом, не ставши ся анї дїйсно релїґійним анї моральним, „із Риму вернув завзятим ультрамонтаном та консерватистом“. Як сьвідоцтво його характеру подає Бобровский ось який факт. Був у Махнївцї адвокат Моргулець, що провадив інтереси Ржевуского довгі лїта і в неприсутности ґрафа ложачи на се власні кошти. Коли ґраф вернув із за границї, адвокат предложив йому рахунки, і для їх покритя Ржевуский виставив йому два скрипти разом на 200.000 руб. По якімсь часї Моргулець хоче зреалїзувати ту належність і здибавши ґрафа в Київі в книгарнї просить виплати. Ґраф пристає на все, говорить з адвокатом дуже чемно й бере від него реверси, щоб завтра дати йому гроші. Другого дня Моргулець приходить до ґрафа, та сей катеґорично заявляє йому, що вчора нїяких скриптів від него не брав і навіть не тямить, чи коли давав йому які скрипти. Моргулець покликає ся на свої рахунки предложені ґрафови, та ґраф преспокійно заявляє, що ті рахунки шахрайські. Тут Моргульцеви не стало терпцю і він заїхав пана ґрафа по пицї; за се ґраф велїв викинути його за браму. Зробив ся скандал. Шляхта зложила мировий суд для полагодженя справи. Моргулець мав двох сьвідків, що видїли у нього ґрафові скрипти; Ржевуский одного з них усунув як Моргульцевого свояка, а на другого наслав свою сестру, щоб своєю красою і намовою прихилила його, аби не ставив ся на суд або аби перед судом

сказав, що скриптів не бачив. Се не помогло, він остояв ся і сказав що знав. Суд не клеймуючи остаточно Ржевуского признав, що ґраф „не мав рациї“ (I, 125—127).

Гарною „птичкою“ мусїв бути Северин Ржевуский, „шеф“, якого Бобровский характеризує коротко: „був се великий гуляка і бабій, весь свій маєток і 800.000 жінчиного посагу змарнував, добра попродав і забравши ся на Литву помер у бідї“ (I, 131). Иньший Ржевуский, Ернест „був недобрий в повнім значіню сего слова. Оженивши ся для віна і зробивши, як йому здавало ся, мезалїянс, поводив ся з жінкою по грубіянськи і дома в її присутности виробляв найбруднїйші скандали. Розставши ся з нею жив далї так само, був маршалком бердичівського пов., а відступивши брату свій маєток здав йому на ласку своїх вірителїв, яким той дав лише по 40% їх претензий. Потім вступив знов до війська — перший раз служив давнїйше і мав навіть медаль за хоробрість виказану при штурмі Варшави 1831 р., розумієть ся, по московськім боцї. Тепер вступив до козаків. Коли вернув на відпустку і здибав свойого давнїйшого товариша в маршалківстві, Улашина, сей привитавши ся з ним з жалем сказав, що не надіяв ся, щоб Ржевуский зробив ся козаком. „Щож в тім за диво, — відповів сей. — Я з маршалка козаком, а ти з козака маршалком“ — натяк на козацьке походженє Улашинів. (I, 200—201).

Та годї! Подавши важнїйші загальні уваги та характеристики, що можуть цїкавити й українського історика, я не думаю і не бажаю вичерпувати всего змісту сього тома. Історик мусить раз-у-раз заглядати до нього і для тисячі ріжних справ знайде тут коли не факти, то бодай вказівки. Пересувають ся на тих картках перед нами безчисленні постатї, схарактеризовані коротше або ширше, як згаданий уже „остатнїй печенярь“ Свейковский (I, 248 - 250); як панї Ляхман, що за 200.000 руб. продала свого мужа Баденьовій, та сей муж по якімсь часї покинув другу жінку, забрав її брилянти і вернув до першої (I, 255—258); панї Ризнїчевої, сестри ґр. Генрика Ржевуского, якої дочка бувши за молоду „femme gelante“ високого товариства, на старість „zbierała wiadomości dla policyi rosyjskiej“ (I, 262 - 263); як її сестри, із яких одна зараз по шлюбі, заким доїхала до дому мужа, завязала романс з його братом, а друга, Ганьска, при житю мужа міняючи коханків зупинила ся на славнім французькім повістярі Бальзаку і не довго перед його смертю стала його жінкою (264). Із дрібнїйшої шляхти варто згадати бідолаху Медарда Шашкевича, що викрав панну „Proskurzankę“, за се був засаджений на два місяцї до київської фортецї, та випросивши ся одного вечера до дому, щоб відвідати бідну молоду жіночку, застав у неї Москаля Мартинова, того самого, що вбив у поєдинку поета Лєрмонтова і в Київі при Лаврі нїби то відбував церковну покуту (I, 261). Просить ся під перо

той Кумановский, що насилував селянських дївчат і жінок так, що в кінцї селяне вбили його „wykręciwszy mu genitalia“ і то в його власній спальнї, під боком жінки, яка за стїною чула галас, але думаючи, що се „звичайна історія“, не кликала помочи слуг (153). І богато дечого інтересного можна знайти в тих споминах. Приходить ся лише пожалкувати, що видавець, загалом не дуже старанний при веденю корректи, не додав бодай покажчика імен власних, без чого читач формально губить ся в непрохідних хащах. Кінчу свої уваги ще одною виπискою — загальною увагою про вдачу Поляків, а радше про вдачу польської шляхти.

„Я готов вірити, — пише Бобровский — що належимо до найздібнійших, найщедрійше природою обдарованих народів у Европі, та за те найскупійше обдарованих силою волї й характеру. Через те ми змарнували ся як орґанїзм полїтичний і марнуємось як орґанїзм суспільний“ (I, 285). У другім томі автор подає нові і дуже інтересні приміри добрих і лихих прикмет того польського національного характеру. Та про се иньшим разом.

Ів. Франко.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

—▬—

И. А. Линниченко і В. В. Хвойко — Сосуды со знаками изъ находокъ на площадкахъ трипольской культуры (Записки одеського історич. тов. XXIII, 1901 с. 199—202).

— Находка орнаментированныхъ костей мамонта (ibid. с. 203—6).

И. А. Линниченко — О новѣйшихъ раскопкахъ г. Хвойка (ibid. с. 68—76).

Всї отсї статї подають ріжні причинки з розкопок д. Хвойка в Київщинї: в першій д. Линниченко подає коротенькі звістки про т. зв. трипільську культуру, віднайдену д. Хвойком, і специяльно спиняєть ся над якимись загадковими „знаками“ на горнятках сеї культури і „надписею“, як він її зве, одного горнятка, та подає їх фотоґрафічні копії. В другій обговорює він коротенько нахідку мамонтового сїкача з рівьбленим орнаментом з звістних розкопок Кирілївської улицї в Київі, не запускаючись в близшу аналїзу її (далеко цїннїйша розвідка про сї нахідки д. Вовка призначена до Матеріялів до укр. етнольоґії, на жаль, досї не вийшла в виданнях Наук. товариства ім. Шевченка). В третїй коротенько обговорюєть ся кілька ріжнородних розкопок з Київщини*), між ними

*) Похорони з кінською головою і в долїшнїй верстві — фарбовані кістяки під Мирівкою Київ. п., палені могили досить пізньої металїчної культури і тут же похорони „словянського типа“ (довгоголові, 73—74, 8) — коло Зарубинець (старого Заруба), похорони й палені могили раньої металїчної культури коло с. Ромашків, скітські могили в Золотоношськім пов. На жаль, брак всяких рисунків дуже утрудняє орієнтованнє в сих, дуже інтересних зрештою, тільки занадто коротенько описаних нахідках.

кілька точків в околиції Трипіля й нахідки анальоґічної культури з над Тикича В. Доманицького.

Читаючи сї досить припадкові, уривкові звістки, приходить ся себе незнати в котрий раз питати — коли ж нарештї діждемо ся ми відповідного описання й видання тих знахідок д. Хвойка. Близько десять літ ідуть вони; скільки можемо судити — їх аналїза відкриває нам цїлі нові сторони культурної історії Поднїпровя, а й досї ми не маємо майже нїчого окрім тимчасових комунїкатів. Де ж дневники розкопок, де ж видання предметів, коли ж діждемо ся їх? Навить найлїпше що ми мали досї, як розвідка д. Вовка в Материялах до укр.-руської етнольоґії про кирилївські нахідки, можуть уважати ся тільки вступом до таких публїкаций, і крайнїй вже час їх бачити. *М. Г.*

Dr. Włodzimierz Demetrykiewicz — Korony bronzowe przedhistoryczne znalezione na obszarze ziem dawnej Polski (Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, IV ст. 70—91).

В музею краківської Академії наук переховуєть ся бронзова „корона", знайдена в Залїсю над Збручем, в повітї Борщівськім. Вона зложена з опаски 2.5 цм. широкої, з жолобком по серединї, прикрашеної глубоко ритими рівцями з обох країв. На горі ся опаска має зуби такоїж висоти, як сама опаска (2.5 цм.), в числї правдоподібно 14 (є ще 12, а бракує мабуть два), кождий з випуклим ребром по серединї, що надає зубцям вигляд листків. Корона ся приладжена до вітвореня: має завісок, а на пятім зубци, числячи від завіска, замочок, себто горизонтально уложений колець, якому відповідає на противнім боцї заглублене, в котре при замиканю колець входить; завісок складає ся з двох частей, що разом мають вид вальця в серединї вижолобленого: в се вижолоблене входить затичка, в горі прикрашена головкою, а понизше чотирма виступами, уложеними навхрест. Промір корони виносить 12—13 цм. Склад хемічний бронзи вказує на досить пізнє її походжене (79% міди, 13 олова, 7 цини).

Сею короною заінтересував ся краківский археольоґ д. Деметрикевич і присьвятив специяльну студию її й подібним до неї. Він наводить ще кілька иньших подібних находок зі Шлеска і з Познаньщини; порівнавши їх з подібними, далеко численнїйшими прикрасами, знайденими в Данїї, приходить до виводу, що належать вони до одного типу і ріжнять ся тільки більшим або меньшим викінченем форми. Що до призначеня сеї прикраси, автор не висловляє катеґорично свого погляду; наводячи погляд С. Мілєра, що уважав їх за нашийники, підносить він против нього деякі закиди (як напр. невигідна до ношеня форма тих

„корон“) і висказує, з застереженєм, свій здогад, що прикраси сї можна найскорше уважати нараменниками. Се може таки дійсно найправдоподібнїйше об'ясненнє. Що до походження, то порівняннє приводить до виводу, що маємо тут продукт культури т. зв. лятенської, себто кельтської, передримської. *М. Г—а.*

Ю. Кулаковскій — Новоизданный византійскій трактатъ по военному дѣлу (Византійскій Временникъ, 1900, с. 646—60).

Під сим титулом обговорює автор трактат Περὶ καταστάσεως ἀπλήκτου, De castrametatione, в части виданий ще Газе, а тепер в цїлости А. Мартеном (Albert Martin, Traité de Tactique connu sous le titre Περὶ і т. д., Paris, 1898, відб. з XXXVI т. Notices et Extraits), з паперів Ґро. Він застановляєть ся над часом трактату, виступаючи против гадки Мартена, що написано його в часї і з ініциятиви цїс. Никифора Фоки, та вказує на 990-ті рр., як на час написання, і близше спиняєть ся коло згадок про Русь в сїм трактатї. Їх не богато, і не дуже вони многословні, але завсїди цїнні. Три рази згадуєть ся Русь (οἱ Ῥῶς) в византийськім війську, як прибічний полк (розд. X, XIX, XXV); сей полк ходить в походї пішо, але в потребі може бути посаджений і на коней. Четверта згадка інтереснїйша — тут Русь виступає як край сусїднїй: „належить доместику і пограничним стратіґам мати шпігунів до Болгарів (автор трактату головно має на оцї военний театр болгарський), але також і до инших сусїднїх народів — до Печенїгів, Угрів і Руси (εἰς τὰ λοιπὰ γειτονοῦντα ἔθνη, εἴτουν εἰς Πατζιναχίαν καὶ εἰς Τουρκίαν καὶ Ῥωσίαν), аби нїщо з їх замислів не утаїло ся від них“. Ш. автор толкує, що Русини тут названі сусїдами супроти кримських провінций Византиї. Се так, коли розуміти „сусїдство“ в тїснїйшім значінню; але можна розуміти його й трохи свобіднїйше, в значінню народа, з яким Византия мала безпосередні зносини й конфлїкти. *М. Г.*

А. Шахматовъ — Древнеболгарская энциклопедія X вѣка (Византійскій Временникъ, 1900, с. 1—35).

Ш. академік від кількох лїт вертує ґенезу руських хроноґрафів (див. Записки т. XXXIV с. 11—2). В отсїй працї він на підставі порівняння ріжних редакций т. зв. Еллинського лїтописця приходить до переконання, що джерелом їх послужила компіляция, куди входило кілька старозавітних книг, хронїки Малялї й Амартоля, дві редакциї Александриї і кілька поменьших статей. Катальоґ болгарських князїв в однїй з редакций Елл. лїтописця вказує, на його гадку, на болгарський початок сеї компіляциї. З другого боку звязки помічені автором між т. зв.

хроноґрафом 1262 р. (кодекс Архива мін. справ загран.) і Збірником Сьвятослава 1073 р. наводять на його гадку, що сей остатнїй був частиною тоїж староболгарскої енциклопедиї, а сама енциклопедия отже походила з часів царя Симеона. До складників її зачисляє автор також іще Літописець патр. Никифора.

Трудно контролювати, розуміється, виводи, оперті на кодексах не виданих, часто навить не описаних докладнїйше. Мушу завважити, що належало б може обережнїйшим бути в редукциї до того первісного джерела ріжнородних складових частин редакций Ел. лїтописця; досить мало правдоподібним нпр. виглядає істнованнє в такій енциклопедиї двох версий Александриї, і т. и. Саме припущеннє такої великанської енциклопедиї й переходу її на Русь (цїлої?) не дуже усьміхаєть ся минї.

Вкінцї заповідає автор розвідку „про вплив сеї староболгарської енциклопедиї й її руських перерібок на наше лїтописаннє". Се буде дуже інтересно, тільки ж — ану саме припущеннє, що така енциклопедия істнувала й на Руси звістна була — не справдить ся? *М. Г.*

Antoni Prochaska — Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów, Краків, 1898 с. 184 (відбитка з Rozpraw wydz. hist.-fil. т. XXXIX).

F. Piekosiński — Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich, Кр., 1900, с. 70 (відб. з Rozpraw т. XXXVIII).

Antoni Prochaska — W obronie społeczeństwa, studyum z dziejów Władysława Warneńczyka (Kwartalnik historyczny, 1901 ст. 185—213 і 317—349).

Сї три розвідки стоять в певнім звязку між собою, як то буде видко, тому й обговорюю я їх разом.

В першій статї др. Прохаска, не задоволяючись тим осьвітленнєм, яке дають історії польського парляментаризму Павіньский і Рембовский, дає свою власну теорию. Запускати ся в її аналїзу не маємо потреби, тим більше що й шан. автор мало запускаєть ся в аналїзу фактів, а більше резонує, кладучи звичайний у нього натиск на християнську правду й католицьку науку, яко підставу розвою польського парляментаризму й цїлої державної полїтики Польщі. Як цїнну поправку до загальної еволюциї польському парляментаризму мусимо в кождім разї піднести, що д. П. виходить від історії княжої ради, тим часом як пок. Павіньский ішов від соймика. Специяльну увагу звертає він на розвій парляментаризму на Галицькій Руси (с. 83—99), користаючи з того для загальної ілюстрациї польського парляментаризму але сей екскурс його обговоримо разом з другою анальоґічною працею понизше.

Публїкация проф. Пєкосїньского, як він сам поясняє — то його унїверситетські записки, опублїковані ним тому, що могли бути користним доповненєм працї дра Прохаски. Виступаючи проти теоретизовання обох попередників — Павіньского й Прохаски, проф. Пєкосїньский дає конспективний перегляд звісток про княжі з'їзди, віча, соймики й сойми в Польщі, а при тім осьвітлює загально розвій польського парляментаризму. Подана ним схема сього розвою здаєть ся минї взагалї справедливою (хоч дещо з його загальних виводів і не опираєть ся вповнї на фактах його конспекта), а задуманий ним конспект фактичних звісток міг би бути дуже користним, тількиж він насамперед не повний — нпр. не знаходимо цїлого ряда звісток руських соймиків XV в.*), по друге — має він і деякі методольоґічні хиби — от хоть би що шан. автор з джерел лїтературних користає виключно з Длуґоша, навить там де мав старші, сучасні (нпр. Яна з Чарнкова) і при тім занадто вірить не тільки звісткам його, але й всяким деталям їх. Безпотрібно, здаєть ся, також взяв він вихідною точкою роспорядження тестаменту Болєслава Кривоустого, відкинувши загальнословянську княжу „думу"; так само лїпше було б не вилїтати в конспект земських привилеїв. За всім тим публїкацию сю з інтересами і користию прогляне кождий при орієнтованню в історії польського парляментаризма.

Друга розвідка др. Прохаски присьвячена радикальному руху в польських землях в 1430-х рр., котрих підставою уважав він провід гуситизма, й близше займаєть ся знаною конфедерациєю Спитка з Мельштина; таким чином ся нова розвідка з одного боку подає руку студиям автора по історії польсько-чеських відносин того часу, з другого боку стоїть в звязку з його давнїйшою розвідкою про конфедерацию Спитки (друкованою в Przewodnik-у nauk. i liter. 1887 р.). Вихідною точкою для нової працї служить т. зв. compositio clenodiorum — акт без дати видрукований в формулярі Цьолка дром Каро: ш. автор кладе сей акт на р. 1438, уважаючи його відповідею на сучасний радикальний рух, даною „в оборонї суспільности", в однїм часї з корчинською конфедерациєю 25/V. 1438 р.

Як виказує ш. автор, акция Спитка, виходячи з особистої образи, використовувала з одного боку радикальний рух в Польщі, з другого боку змагання галицької шляхти до зрівняння своїх прав з польськими провінциями. Що до першого, безпотрібно ш. автор ототожнює сей рух з гуситизмом, бачучи в кождім прояві такого радикализма доказ розпростореня гуситизму. Безпечно, що гуситський рух мав тут свій вплив, але

*) Порівняти хоч би з катальоґом соймикових ухвал у Бальцера Corpus iuris polonici — Kwart. hist. 1891 с. 356—7.

й боротьба против прероґатив церкви, й змагання до вільної елекциї, й протест против поневолення селянства (вказівку сю, на мій погляд, ш. автор зовсїм хибно толкує на с. 211) — всї такі радикальні змагання могли розвивати ся й розвивали ся, певно, не зовсїм на ґрунтї гуситизму, як певної релїґійної науки, а сучасних суспільно-полїтичних відносин Польщі.

Для нас врештою далеко інтереснїйший рух галицький. Сучасним відносинам Галичини, її парляментарному житю й змагання шляхти в 20-х і 30-х рр. присьвятив шан. автор чимало сторін і в своїй першій (с. 83—99) і в сїй другій працї (розд. III і IV), але результати з того стоять далеко низше надій, які моглиб ми мати супроти автора — одного з найлїпших знавців середньовічної Галичини. Ш. автор богато говорить про росповсюдненнє гуситизму в Галичинї, але не дає на то нїяких доказів, окрім кількох досить сумнївного значіння подробиць та загальних фраз. Богато мови про змагання шляхти, але анї дано образа її боротьби за права, анї вияснено, що властиво далї хвилювало в нїй по проголошенню рівноправности 1434 р. (догадуємо ся, що повне зрівняннє з польською шляхтою не наступило й тодї, але сього питання ш. автор не чіпає). Не обійшло ся при тім і без непорозумінь та безпідставних виводів, як нпр замітки автора про тих (очевидно Русинів) в Галичинї, що ухиляли ся від зрівняння в правах з польською шляхтою й добровільно зіставали ся при związkach służebności (Geneza с. 94), або образ Теодориха Бучацкого, що тим часом як Одровонж з військом ішов на конфедератів, боронив „в Каравулї, Качибею й Чорногородї східнїх границь (W obronie — с. 345): ш. автор операв ся тут на виданім мною наданню Теодорику 1442 р., але не підлягає сумнїву, що сї надання були вже „порожнїм звуком“ для 40-х рр. XV в., і т. и.

Не вдаєть ся ш. автору й загальне осьвітленнє тодїшнїх галицьких відносин. З одного боку від остатнього прилучення Галицької Руси до Польщі іде її olbrzymi wzrost kultury (W obronie с. 317), з другого боку півстолїтя пізнїйше, невважаючи на такі поступи (а прецїнь культурно стояла вона не низько й перед тим!), ся земля стоїть о стільки низше польських провінций (с. 320—1, 334, 348, пор. Geneza с. 84), що добродійства польського права, самоуправи і т. и. на її ґрунтї вироджують й замість користних дають шкідні наслїдки! З одного боку, запровадженнє польських порядків в Галицькій Руси, передовсїм шляхетської самоуправи дає błogi wpływ cywilizacyjny, що przyczyniał się do podniesienia tej ziemi (W obronie с. 321); з другого боку Русь показуєть ся „незрілою до користання з свободи“ (с. 324). З одного боку по упадку радикального руху з кінцем 30-х рр. nad samorządem na Rusi zajaśniała jutrzenka wróżąca mu rozwój prawidłowy (Geneza с. 98), з другого ся самоуправа, як то ілюструє ш. автор близше в иньшій

праці, котру обговоримо иньшим разом (вступна розвідка в XVII т. Akta gr. i ziem.), вироджуєть ся слідом в анархію. Преділекция, яку ш. автор в своїх працях показує до звучних, патріотичних фраз, не дає йому спиняти ся над сими суперечностями, і вони лишають ся не вияснениими для читача. *М. Грушевський.*

Н. Н. Трипольскій — Историческія свѣдѣнія о г. Житомірѣ (Волынскій историко археологическій сборникъ, вып. 2, 1900, ст. 49—116).

Для чого написані отсї „свѣдѣнія" — годї зрозуміти. В лїтературно-науковім сьвітї принято звичай писати розвідки на якусь тему тодї, коли автор має під рукою якісь нові материяли, ще науково не використані, або коли зі знаного материялу хоче видобути нове осьвітленнє подій. О. Трипольський не думав мабуть над сим і дав нам розвідку, яка не має нїякої наукової стійности. Говоримо про неї лише з бібліоґрафічного обовязку. В закінченню, що правда, автор виправдуєть ся, чому написав сю працю: „Ми не задумували писати докладну, поважну історию того міста. Противно, ми хотїли тільки зібрати в більш-меньш хронольоґічнім порядку й виложити те, що мали під рукою до сеї історії порозкиданого..." Як би ся замітка була на переді, то читач думав би, що автор дійсно хоче зібрати всї порозкидані звістки про Житомир і тим способом неначе дати нам докладну бібліоґрафію питання, на користь иньшим історикам, — але при читанню дуже розчарував ся-б. Досить сказати, що автор майже не користуєть ся безпосередно жерелами. Мабуть не мав під рукою... Що ж говорити про се, супроти такого великого числа українських і польських жерельних видань? Єсть, правда, кілька згадок про архівальний материял — але виключно на основі „Описей актових книг Київ. Центр. Архіва". А в чого-ж збудована розвідка о. Трипольського? Руссова „Волынскія Записки" (1809), Балїньского й Лїпіньского „Starożytna Polska" (1844), Крашевского „Wieczory Wołyńskie" (1859), Трусїновского „Żytomierz pod względem historycznym" (1864), Теодоровича „Ист.-стат. опис. Волынской епархіи (1888), та ще дві-три меньше важні статї — от і всї жерела сеї розвідки! Вже се може нас увільнити від докладнїйшого розбору сеї праці. Сьвідоцтво ерудициї автора дають прим. виводи про етимольоґічне значіннє назви „Житомир", де маємо дїло і з житом і сьвітом (мір) і мірою і миром — а все те виписки зі згаданих польських статей. Виключне і дуже часте користуваннє сими статями виробило в автора певну навіть сторонничість. Так прим. він трохи не лає Мих. Глинського за його зраду (ст. 57), та підчеркає варварство Б. Хмельницького (ст. 70). Уніяти теж вийшли нещасливо в о. Трипольського —

бо їх майже мовчки поминув. Форма дуже прімітивна й ненаукова і такий самий метод. Скупий материял зліплений по рокам без ніякого майже ладу: перемішані з собою звістки про відносини політичні, релїґійні, економічні, описи і т. ин., без ніякого сполучення. Анї одної характеристики чи то подій чи людий, анї розвязки якого питання, не знайдемо тут. Характерне те-ж прим. незнаннє, що се таке за право ius braxandi et propinandi (ст. 82). І по що-ж писати такі розвідки? *С. Т.*

О. Фотинській — Обыкновенные люди старой Волыни (Волынскій историко-археологическій сборникъ, вып. 2, 1900, ст. 117—195).

Характер і метод сеї розвідки подібний до історичних оповідань які був писав Dr. Antoni J.; до одного з них (Senatorska dola) ся розвідка навіть змістом близька. Автор оповідає нам історию знатної волинської шляхотської (колись боярської, по части княжої) родини Загоровських, головно у другій половинї XVI ст. Докладнійше зупиняєть ся він на Петру й Василю Богдановичах Загоровських. Перший визначав ся своєю індівідуальною вдачею та характеристичним социяльним становищем, другий займав високий полїтичний уряд, був брацлавським каштеляном, та визначав ся релїґійною ревностю і доволї фатальною долею. Дїти їх та внуки мають уже меньшу ролю в історії Волинї. Отсе оповіданнє написане гладко і зручно. Автор користуєть ся при тім богатим жерельним материялом і добре його вихісновує з фактичного боку. З тої то причини можемо дякувати д. Фотинському за гарний причинок до історії внутрішнього житя Волинї. При тім одначе почуваємо себе в обовязку дати позір на деякі хиби, що виступають при сїй розвідцї. Вплив пок. Ролле може найбільше пробиваєть ся в тих хибах. Сюди зачислю надмірну легкість, близьку навіть до поверховности, в доборі предмету і представленню. Вибирають ся теми не на підставі їх історичної стійности, але більш з огляду на, так скажу, беллетристичний елемент у них. А хоч деякі люде й події не без історичного значіння, то в оповіданню про них затирають ся ті характерні моменти та прикмети, що їх роблять типовими історичними фіґурами. Так і з Загоровськими. Не можна сказати, що-б у тих фіґурах XVI ст. не було дещо історично цїкавого. І Петро і Василь інтересні типи, хоч не маркантні, одначе автор, оповідаючи про них, займаєть ся ними більш як людьми індівідуальними: його цїкавлять родинні звязи, подружі відносини, приємности й нещастя, процеси, записи — усе те, що інтересне для беллетриста. Натомісць характеристика людей мало вяжеть ся з характеристикою часу і діяльність тих людей не звязана з тодїшнїм полїтичним, социяльним та культурним житєм, течіями та змаганнями; вони не мов відірвані від того

основного загального підкладу; тому легко їх пришпилити, mutatis mutandis, до всякого часу. А вони повинні б виходити немов вицьвітом тогочасного житя, дітьми свого часу. Авторови не можна закинути повної недостачі такого розуміння; він стараєть ся тут і там дати якісь міцнїйші підвалини під своїх героїв, але того рішучо за мало. Які того наслїдки? Передовсїм автор заінтересований індівідуальною долею своїх героїв ненароком бере їх сторону, симпатизує їм, а навіть ідеалїзує їх, підглядаючи гарні вчинки навіть там, де їх нема. Дальшим наслїдком того стає за малий критицизм у характеристицї людей і часу.

Возьмім кілька прикладів з розвідки: Чудо, що мало статись при дитинстві Петра Загоровського, характерне для тодїшньої духової культури, але автор переповідає його як звичайну правдиву біоґрафічну подїю. З цїлого житя Петра З. найцїкавійші може його земельні надбання. Автор докладно констатує збільшення його майна, але про способи й характер сих „дорібків" висказуєть ся досить ляконїчно. Тимчасом се приклад одної з найхарактернїйших суспільно-економічних проявів XVI ст. на Українї. Тут треба було стати на становищи історика, а не біоґрафа Петра З. Що правда яркі дефравдациї його має автор за загальні прояви, але нїчого не говорить про самі ті прояви, їх причини, характер і наслїдки. Тут годї збути словом: „дух часу". Автор говорить досить докладно про численні наїзди свого героя, кривдженнє монастиря й иньші тяжчі кріміпальні вчинки — всеж таки коли доходить до загальнїйшої характеристики його, зове його „патріярхом зі всїми признаками патріярхального житя", батьком для своїх слуг і підданих. Тимчасом ті приклади, що автор на них будує сю характеристику, або просто говорять проти нього (невидача селянина за вбійство й ин.), або показують з нього поганого утілїтариста, що при помочи посмертних записів на так звані богоугодні дїла хоче спасати свою душу („аби то на души моеі не лежало"). І його монастирська фундация показує лиш сю прикмету: доки був здоровий і молодий, кривдить і монастир і духовенство, а прийшлось умирати — зараз і записи і безперестанні служби божі й иньші подібні ассекурациї. А автор чомусь бачить у тім „симпатичну черту"... Петро З. брав участь і в полїтичнім житю, звязанім із Люблинською унією; з опозиціонїста став запроданцем у буквальнім значінню слова, але автор не входить глибше у сю справу, дотикає її ледви, для нього герой все ще не поганий чоловік — бо такий був дух часу й так чинили иньші...

Син Петра Василь Загоровський ще більше автору симпатичний, сей не був хопчивий як батько, але був дуже прикрий фіскалїст, як урядник. І йому начислив автор богато ріжних гріхів, одначе все те затемнює супроти його горячої релїґійної ревности. Інтересно було близше

приглянутись тому характерови (се був релїґійний містик) і діткнутись тодїшнїх релїґійних та осьвітних відносин, але того автор цілком не робить. А оплатилось би! Та-ж бо сей герой самохіть винародовлює свої дїти, хоч із великим намащаннєм говорить про рідну мову й віру. Автор не надумуєть ся на тим, лише під небеса вихваляє свого героя в тонї меньше влучнім у науковій розвідцї. Пізнїйших членів сеї „симпатичної“ родини розгрішає автор за всї видимі й невидимі гріхи задля того одного, що... не приймали унїї.

Сих кілька прикладів нехай буде додатком до висше наведених заміток, які все таки не відбирають значної цінности розвідцї д. Фотинського. *С. Т.*

A l e k s a n d e r B r ü c k n e r, A p o k r y f y ś r e d n i o w i e c z n e. Część pierwsza, Краків, 1900, стор. 119. (Відб. з т. XXVIII Rozpraw Wydziału filologicznego Akad. umiejętności w Krakowie).

Проф. Брікнер сьогоднї безперечно найлїпший знавець середньовікового польського письменства. Його невтомній працї та шуканю по архівах і бібліотеках завдячує польська лїтература значне поглублене і розширене горізонту власне в темну доси добу XIV—XV в., як не меньше і в занедбану доси епоху XVI - XVII в. Отсею працею, якої перша частина вийшла перед роком, він забажав доповнити свої дослїди над сею найдавнїйшою лїтературою осьвітленєм тої її парости, яка доси була коли не зовсїм темна, то в усякім разї дуже занедбана. Про середньовічні апокріфи перероблювані польською мовою давнїйші історики польської лїтератури не знали нічого; ще Нерінґ у своїх Altpolnische Sprachdenkmäler знає тілько малесенькі їх відривки. Проф. Брікнер у вступі своєї працї (стор. 1—14) зазначує той цікавий факт, що коли у сусїднїх Чехів, Русинів та Росиян апокріфічна лїтература жила ще майже до XVIII в. (а декуди жиє й доси), то у Поляків вона почала щезати вже в XVI в., приглушена наглим та буйним розцьвітом національного письменства, що виросло на ґрунтї гуманїзму, виполена потім реформаційним рухом, а добита до решти єзуітською контрареформациєю. Тілько невеликі її решти дійшли до нас чи то в рідких старих друках, чи в рукописах. Та про колишнє її істноване й богацтво сьвідчать численні слїди, поперед усего переклади польських апокріфів на українську, білоруську та московську мову, далї слїди в давних польських казанях, віршах, трактатах, у церковних піснях та обрядах.

Проф. Брікнер цитує деякі з тих принагідно зібраних слїдів. Та варто би їх зібраню і виясненю присьвятити більше часу й працї, щоб дійти того, чи і на скілько в Польщі були відомі справдїшнї старі апокріфічні твори, що йшли з грецьких оріґіналів на захід у латинських, а на

північний схід у церковно-славянських перекладах, — чи може тут тїшили ся популярністю лише середньовікові перерібки тих апокріфів в роді Опецьового „Żywota Chrystusa", що був перерібкою твору сьв. Бонавентури, або „Historyi cudnej o stworzeniu nieba i ziemi", що тілько дуже здалека нагадує апокріфічний „Liber Adae et Evae", або в кінці рукописного Objawienie św. Metodyusza, що тілько титулом та загальною схемою нагадує грецький оріґінал, але текстом і духом зовсїм відмінне від него. Так само не треба забувати, що польські церковні пісні та казаня, в яких стрічають ся сліди апокріфічних леґенд, не можуть бути певним сьвідоцтвом, що й відповідні апокріфи були також перекладені на польську мову. Аджеж найстарші польські духовні пісні були самі перекладами, а в найліпшім разї перерібками з латинських взірцїв, значить, із них переймали й апокріфічні деталї. Так само казаня в середнїх віках укладано звичайно на основі специяльних підручників, тзв. promptuaria, або на основі старших латинських казань, яких збірки купами переховують ся доси по біблїотеках під звичайним титулом Sermones de tempore et sanctis, або в кінці при помочи духовних енцикльопедий та леґендаріїв — ось відки плила найбільша часть тих апокріфічних деталїв, які повіднаходив і сам проф. Брікнер у польських середньовікових казанях; за істнованем самих апокріфів у Польщі, не то на польській, але хоч би лише на латинській мові всї ті сьвідоцтва не промовляють. Треба дошукувати ся самих текстів.

Сказавши правду, той текст, із якого виривки публїкує професор Брікнер у отсїй працї і про який скажемо зараз, не заповнює ще тої люки і сам титул працї проф. Брікнера „Apokryfy średniowieczne" бодай для сеї першої части являєть ся не зовсїм відповідним. Бож тут не маємо дїла з жадним апокріфом, то-б то таким твором із юдаістичної або старохристиянської доби, що виступає фальшиво чи то як євангелиє, чи як апокаліпсіс, посланиє або заповіт якогось мужа знаного і впливового в сьвятій історії. Те, з чого виривки подає проф. Брікнер, то зовсїм пізна, правдоподібно в XV віцї і то в самій Польщі зложена книга „Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa", — книга, де крім зводу фактів із канонічних євангелий пододавано також богато основаного на апокріфічних євангелиях, тай то черпаного не безпосередно з тих євангелий, а з популярної в середнїх віках, десь у південній Німеччинї в XIII в. зложеної латинської поеми, звісної під титулом Vita Beatae Virginis et Salvatoris rhytmica. Крім сього деякі деталї автор брав і з иньших, ще пізнїйших жерел.

І так прим. маємо тут оповіданє, що Марія, живучи при храмі, мала задачу замітати храм. Раз якось запізнила ся, і позамітавши та зібравши сьмітє в подолок хотіла виходити, коли в тім надійшов жрець.

Марія боячи ся, щоб він не побачив її ніг, спустила подолок; жрець хотів вилаяти її, та в тім побачив довкола неї велику ясність, а сьміте в її подолку перемінило ся на рожі. Проф. Брікнер справедливо завважує (стор. 32), що сеї леґенди нема в жаднім звіснім йому творі про Марію. Але вона є в житеписї иньшої сьвятої, дуже популярної в середньовіковій Німеччинї, а власне сьв. Єлисавети Туринґської, дочки угорського короля. Леґенда говорить про неї, що в часї голоду вона крадком від свойого мужа давала хліб убогим, а муж на се дуже сердив ся. Раз Єлисавета в неприсутности мужа набрала повен подолок хліба, щоб винести його голодним, коли в тім у сїнях злибав її муж. З переляку вона пустила подолок, і з него посипали ся рожі. Нема сумніву, що сей мотив із Єлисавети Туринґської, може вже на польськім ґрунтї, був з невеличкими змінами в деталях перенесений на Марію.

Цікава доля книги, з якої виписки подає проф. Брікнер. Се був величезний рукопис, 800 чи більше сторін, і належав до недавна до бібліотеки руського крилошанського собору в Перемишлї. Остатнїй, що мав його в руках, був о. Петрушевич; він поробив із него значні виписки не лише язикові, але повиписував і цїлі уступи. Ті виписки він передав проф. Брікнерови, додаючи заразом звістку, що рукопис із Перемиської бібліотеки десь пропав. Се була відомість тим більше цїкава, що теперішнїй кустос тої бібліотеки, о. Подолїнський, не знав про се нїчого, і знаючи, що сього рукопису він не зичив нїкому, був певний, що він і досї в бібліотецї. Коли я переглядаючи катальоґ рукописів (зладжений о. Петрушевичем) звернув увагу на сей рукопис, о. Подолїнський брав ся показати його менї, та я не маючи часу оглядати його просив залишити се на иньший раз. Бачучи ся потім з проф. Брікнером я згадав йому, що такий а такий рукопис єсть в Перемишлї. Тодї я довідав ся, що о. Петрушевич передав проф. Брікнерови виписки з того рукопису, але самого рукопису нема. Я почав сумнївати ся що до сього остатнього і просив проф. Брікнера порозуміти ся з о. Подолїнським. Аж тодї о. Подолїнський кинув ся шукати рукопису і показало ся, що о. Петрушевич знав лїпше від него, що в бібліотецї находить ся, а чого нема. Який цїнний був той рукопис — унїкат свого рода — про се можна мати понятє читаючи, як проф. Брікнер кілька разів повтаряє „wyrazy największej wdzięczności, do jakiej nauka literatury polskiej ogółem, a ja w szczególności światłej i niezmordowanej pracy ks. Kanonika zobowiązani, który nie szczędząc trudów i zachodów własnych postanowił przystępnem uczynić nauce to, co od zagłady ocalił“. В інтересї крилошанського собора було би розслїдити як найдокладнїйше, яка то заглада діткнула сей скарб, і чи не можна би як небудь іще наскочити на його слїд. *Ів. Франко.*

Страсти Христовы въ Западно-русскомъ спискѣ XV вѣка. Трудъ Н. М. Тупикова. (Памятники древней письменности и искусства CXL), Спб., 1901.

В трьох рукописах (XV, XVI і XVII в.) дійшов до нас сей твір, очевидно переложений із польського на „західно-руське“, себ то на ту актову мову, що виробила ся в литовських канцеляріях і потім ступнево підмішувана церковщиною, українщиною та польщиною стала ся літературною мовою наших письменників XVI—XVII в. Звичай відчитувати в великім тижнї просторе оповідане про Христові муки чи то по домах, чи в церквах прийшов до нас із заходу, і разом із тим прийшов також тип такого оповіданя, так званої Пасиї або Страстей. І коли на Українї сей звичай тепер затратив ся, то заховав ся у росийських раскольників, а також на угорській Руси і в її керестурській кольонії.

Маємо в літературі два типи „Страстей“: отсей білоруський, що був перекладаний ще в XV віцї з польського, тепер затраченого оріґіналу (чи не треба його шукати в згаданім висше перемиськім рукописї?) і другий, зложений церковно-руською мовою, звісний на Українї і в Московщинї від XVII в., по сьвідоцтву деяких копій буцїм то перекладенний із грецького, на дїлї-ж зложений таки десь на нашій теріторії і в XVII в. кілька разів друкований росийськими старообрядцями в Супраслї. Цїкаво, що угроруські рукописні Пасиї, особливож керестурська, більше зближують ся до отсеї білоруської (див. виривки і скорочена редакция в моїх Памятках т. II), нїж до церковноруської.

Білоруська Пасия звернула вже була на себе увагу учених — проф. Брікнера і Карского, які надармо старали ся віднайти її оріґінал. Недавно померший Н. М. Тупіков прилагодив її до друку, кладучи в основу найстаршу копію і виписуючи варіянти з другої (XVI в.), а лишивши без уваги найпізнїйшу. Се ще не значить, щоб текст, прилагоджений таким робом для друку, був тим, що Нїмцї називають lesbar. Маса місць лишило ся темних; упорядчик не задав собі працї бодай заглянути до тих жерел, на які виразно вказує текст, нпр. до Нїкодимового євангелия, і подати в нотах відти хоч дещо таке, що причинилось би до лїпшого розуміня нашого тексту. Так само й язикові його відомости були не дуже блискучі, коли він маркує як незрозуміле для него таке нпр. слово, як овшеки (owszem). Словника і покажчика нїякого. Невеличку передмову про рукописи отсего тексту та про розріжнене двох типів „Страстей“ подав проф. Соболевский. Від такого вченого також можна було надїяти ся дечого більше, хоч би нпр. показаня сконстатованих уже иньшими вченими жерел отсеї Пасиї, а також детальнїйшого зазначеня відмін між сею і церковно-руською Пасиєю. Ну, та спасибі й за те. Публїкация

Тупікова дає можність осьвітити сю інтересну паріcть нашого письменства і простудіювати докладнїйше, нїж се було можливо доси, оба типи Страстей та їх угроруські парістки, яких публїкация супроти отсеї являєть ся дуже пожаданою. *Ів. Франко.*

В. Н. Перетцъ — Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи. I—VIII, Спб., 1901, стор. 83 (відбитка з Извѣстій Отд. р. яз. и. пов. Имп. Ак. Наукъ т. VI).

Отсе новий ряд матеріялів і уваг, які подає д. Перетц як доповненє до виданої ним перед роком двотомової працї „Изслѣдованія и матеріалы для исторіи русской пѣсни", обговореної в Записках, т. XLI стор. 24 - 28. Держачись своєї первісної методи — публїкувати як найбільше матеріялу з конче лише потрібними для його поясненя увагами, а не квапитись на загальні висновки, автор сим разом подає одну капітальну річ для історика лїтератури. Завдяки вказівцї д. Пипіна він розглянув і використав збірку українсько-руських і польських віршів та пісень, зладжену десь при кінцї XVII в., а доповнену і поправлену в початку XVIII в. В початку XVIII в. вона належала до якогось Домініка Рудніцкого, пізнїйше до Єзуіта Ґінтовта. Збірка містить 95 польських, латинських та українських стихотворів, з них майже половина з нотами. Українських творів єсть тут 19, в тім числї з нотами 6. Д. Перетц опублїкував усї українські тексти слово в слово, також і ноти, а також 15 мельодий польських пісень. Значінє сеї поки-що найстаршої збірки наших пісень зрозуміє всякий, коли скажемо, що найстарша звісна доси анальоґічна збірка (без нот), опублїкована проф. Грушевським у „Записках", сягала тілько 1717—18 років. Ще цїкавійша Перетцова збірка тим, що подає деякі піснї, співані ще й доси серед нашого народа, в найдавнїйшій доступній нам формі. До таких пісень належить ч. 3 (пісня про Черчика), 9 (Ой на горі там женцї жнуть), 13 (про жидівську війну, пор. Грушевський, Сьпіванник; вказівка д. Перетца на Драгоманова „Матеріяли для історії вірші" невірний, там тої вірші нема), 15 (Летів чорний жук, жук). Та не менше цїкаві й иньші вірші, особливо політичного змісту, як ось ч. 2 (Україночько, бідна годинонька тепер твоя, - пісня з нотами, текст у двох варіянтах, оба опублїковані тут), 8 (Україночко, матухно моя, — про татарські напади), 10 (Ой....*) Нового мосту — згадуєть ся про смерть Сулими й Павлюка), 11 (Про битву під Берестечком -- „Гей ріко Стиру", текст був уже друкований кілька разів, також і д. Перетцом). Крім опублїкованя сеї цїкавої збірки,

*) Тут одно слово або зле відчитане або кепсько написане: wszach (?).

що займає головну часть працї д. Перетца, знаходимо тут на вступі невеличку полєміку з пок. Ждановим, який розбираючи давнїйшу працю д. Перетца висловив сумнїв, чи справдї в XVI—XVII в. на Руси була яка небудь боротьба за і против будови тзв. силябічного вірша і чи можна Смотрицького звати противником сього остатнього, взятого з заходу. Д. Перетц зовсїм вірно зазначує, що Смотрицький у першій добі своєї дїяльности, заким перейшов на унїю, був горячим оборонцем православя і противником заходу також і в иньших поглядах. Його граматика вводила церковщину замісь дотеперішнього лїтературного язика України, що виробив ся був на основі білоруського актового язика, церковщини, польщини та української народньої мови. Так само й що до прінціпів версіфікациї Смотрицький стоїть на становищі старої грецької метрики й силкує ся прикроїти її правила до руської мови. Д. Перетц подає з одного рукопису дуже цїкаві що до форми вірші, яких автор (безіменний) силкував ся перевести теорію Смотрицького в житє й писати вірші „иройскі“, „елегійскі“, „ироелегійскі“, „іамвійскі“ та „хромыи“. Д. Перетц не висловлює нїякого догаду що до авторства тих віршів, та менї здаєть ся, що їх автором треба вважати таки самого Смотрицького, якому отакі взірцї мусїли бути потрібні для ілюстрованя його правил.

Ширше питанє розкриває III роздїл працї Перетца. Автор задає собі питанє, як виглядали українські і московські нар. піснї перед початком XVII в., тоб то перед тим, заким стали записувати їх? Він догадуєть ся, що великоруська пісня XV—XVI в. мусїла мати такий сам склад, як і пізнїйша. На потверджене сього він бере з Ростовської лїтописї текст „Сказанія о Куликовской битвѣ“, а сконстатувавши в його складї, порівнанях, закрасцї поетичних образів богато подібного до того, чим звичайно визначують ся великоруські билїни, він розбиває деякі уступи „Сказанія“ на вірші. Справдї, деякі рядки виходять немов просто взяті з билїни записаної з уст якого новочасного „сказителя“. Анальоґічне явище — вірші, а декуди й проза Транквілїона Ставровецького виявляє богато подібного до поетичного складу, віршової будови та римів козацьких дум. Д. Перетц обмежаєть ся на тім, хоч міг би піти ще далї в давнину, до „Слова о Лазаревѣ воскресеніи“ і „Слова о полку Игоревѣ“. В усякім разї стежка зазначена і дальші дослїди в тім напрямі можуть розкрити перед нами не одно цїкаве явище. Не менше важний також підчеркнений д. Перетцом (IV) звязок між старим віршем лєонїнським, який переходив на Русь іще в XI—XII в. разом зі „Сборниками Съвятославовими“ з Візантії, зглядно з Болгарії (тї найстарші вірші, реституючи їх віршову форму, опублїкував торік проф. Соболевский у болгарськім „Сборн. за нар. умотв.“), та переходив також пізнїйше

з заходу в формі латинських кантів та секвенций, — і нашим віршем силябічним та його переходом на тонїчний.

В кінці зазначує д. Перетц також переходову добу від силябічного до тонїчного вірша в XVIII в. І тут не обійшлось без певного зусиля, яке взагалї потрібне при переломлюваню якоїсь усталеної традиций. Доси в російській лїтературі ініциятором тонїчного вірша вважав ся Тредяковский, що, як сам каже, „винайшов“ тонїчну будову вірша 1735 р. і від тодї почав деякі свої давнїйші силябічні вірші переробляти на новий спосіб. Д. Перетц доказує, що Тредяковский мав уже попередників, і то власне Українців. Звязок між школою і народнїм житєм, такий живий і тривкий на Українї, полишив тривкі слїди й на формі поетичної творчости старих Українців. Д. Перетц цитує звісну тезу д. Житецкого про козацькі думи, які „являють ся оріґінальним виплодом народно-культурної творчости, народнїм по сьвітогляду й мові, а книжними задля особливого складу думок та задля способів їх розвиваня й вислову“. Отсей тїсний звязок народнього з книжним мав значний вплив також на ступневе полїпшуванє силябічного вірша власне в його наближеню до тонїки. Д. Перетц, держачи ся в своїх пошукуванях майже виключно рукописного матеріялу і нехтуючи тим, який знаходить ся або в старих друках, або в новійших публїкациях, бачить слїди тонїчности в силябічних віршах досить пізно, у Т. Прокоповича та Ґ. Кониського. По мойому се не зовсїм вірно. Можливо, що піїти Київської академії читали свої силябічні вірші відповідно до метричних схем Смотрицького, та сього не можна сказати анї про всїх тодїшнїх віршописів, анї тим менше про тих любителїв, що переписували, читали та співали їх вірші. Тут очевидно тонїка давно, ще в половинї XVII віку звільна завойовувала собі певне право, не тільки під впливом народньої піснї, але й під впливом польської поезиї (згадати лише популярний і на Українї „Psałterz“ Яна Кохановского!). Інтересні приклади тихої боротьби тонїки з мертвою схемою силябічного вірша можна знайти вже 1612 р. в Віталієвій Діоптрі (див. мою статю „Забутий український віршописець XVII в.“ Зап. т. XXI), де знаходимо вірші будовані досить щільно по прінціпу тонїки, наприм.:

Аще хощешъ во славѣ безконечной жити,
Потщи ся Іесусъ Христу угодно служити —
або: Хотяй смертныхъ бѣдъ не познати,
Тщи ся лестій мірскихъ бѣжати —
або: Потщи ся убо Бога бояти
И его воли святой угаждати —
або: Єгдаже смерть приходитъ,
И отъ мира изводитъ,
Зри, яко суть всѣ чести

Уси, мировы лести,
Яже здѣ исчезаютъ,
Ползы не оставляютъ
И пакость налагаютъ.

Те саме можна би добачити в віршах „Банкета духовного“, написаного десь у першій половині XVII в і опублїкованого мною в Кіевскій Старинѣ. Обік віршів склеєних досить незугарно, хоч і то не зовсїм вірно по прінціпу силябізму, бо далеко не всї мають однакове число складів, знаходимо там і такі, що в них проявляєть ся майже чиста тонїка:

Не допуща́йте дѣтемъ сво́ей волѣ,
Не поблажайте, хо́ч вы́бют в школѣ.
Але якъ бачу, всѣ ходятъ поволи,
Ажъ хиба сотый даст хлопця до школы.
Для того вѣра въ Ро́ссіи угасаєтъ,
Же справу дати, як вѣрит, не знаєт.
През що подданство сроґое настало,
Чим панство нашей Россіи упало.

Ще одна маленька увага. На мій заміт, що д. Перетц не використав познанської збірки білорусько-українських віршів, зладженої ще в половині XVI в. і описаної Бодянским, автор відповідає, що ся збірка „должна быть отнесена къ 10—20-мъ годамъ восемнадцатого столѣтія“. На якій підставі говорить се д. Перетцъ? Чи бачив той рукопис? Чи судить так по яких иньших прикметах? З огляду, що рукопис, який належав до бувшого біблїотекаря познанської публ. біблїотеки І. Лукашевича, по його смерти десь затратив ся, було б цікаво почути, на якій основі видає свій осуд д. Перетц. Певна річ, із проб опублїкованих Бодянским (Чтенія имп. общ. ист. и древн. 1846 кн. 1) дуже легко догадувати ся пізного походженя пісень. Та з другого боку було б цікаво дійти, кому й пощо запотребило ся в початку XVIII в. перекладати лютеранські церковні пісні?

Отсе головні здобутки праці д. Перетца, здобутки хоч не оброблені всесторонно і заокруглено, але майже всюди уґрунтовані на певних фактичних підставах і незвичайно цінні. Автор обіцює по нагромадженю і переробленю більшої маси матеріялу дати й систематичне обробленє цїлої теми, та просить тимчасом усїх, хто має на се спромогу, публікувати як найбільше детальних описів старих співанників та збірок віршів. Надїємось, що наші „Записки“ незабаром також подадуть не одно таке, що придасть ся йому для його праці. *Ів. Франко.*

České postilly. Studie literarně a kulturně historická. Napsal Hynek Hrubý. (Čislo XII spisův poctěných

jubilejní cenou kral. České společnosti náuk v Praze). Прага, 1901, стор. VI+322.

Отся старанно зроблена книжка заслугує на увагу не лише історика чеського письменства, подаючи повний образ чеського проповідництва від найдавнїйших початків у половинї XIV в. (Вальдгавзер) аж до найновійшої доби, тоб то до кінця XIX в., не лише історика чеського духового та культурного житя, який у чеських постилях (по нашому-б сказати „учительних євангелиях") знайде богатий матеріял побутових фактів, вірувань, звичаїв, приповідок і т. и. Праця Грубого важна також для иньших славянських народів, що сяк чи так на протягу історії входили в стичність з Чехами і були під їх впливом або впливали на них. Отже важна вона для Поляків, до яких доходило могутнє слово Гуса, серед яких пізнїйше жили Моравські брати, пробував якийсь час Ян Амос Коменский; у Малій Польщі ще в XIV в. говорено чеські проповіді, а в Дзїкові заховала ся одна з найдавнїйших чеських постиль, писана перед гуситськими розрухами, отже найпізнїйше коло р. 1400. Можна сказати, що з Чехії прийшов до Польщі звичай вироблюваня проповіди по правилам схолястики і укладаня постиль народньою мовою; бодай те певно, що перші такі постилї повстають у Малопольщі і серед протестантів (Рей). Для боротьби з протестантами чеські католики в XVI в. перекладали польську постилю Якуба Вуйка; чи і на скілько польскі протестанти користували ся чеським добром, не знаємо. В усякім разї можемо догадувати ся, що деякі чеські протестантські постилї не були чужі Полякам, а навіть заходили на Русь. Бодай до моїх рук дійшов один примірник лютерської постилї Крменского, одної з найкращих чеських книг того рода, в 2 виданю (дрезденськім) з р. 1602, перехований у однїй сьвященничій сїмї від давнїх поколїнь.

Задача отсих рядків – звернути увагу па працю д. Грубого; вона може послужити добре всякому, хто хотїв би заняти ся історією нашого проповідництва XVII в., так важного, а так мало обробленого. Правда, повного образу розвою чеського проповідництва на тлї культурного житя чеського народа і його взаємин з иньшими ся праця не дає; вона може троха занадто біблїоґрафічна та обмежена на чеську теріторію. Та про те в тих границях -- розбору чеських проповідницьких книг — вона дуже старанна.

Цікавий факт, який підносить автор і стверджує відзивами католицьких та протестантських знавців, що сучасна чеська гомілєтика що до своєї вартости далеко не може порівняти ся з проповідями Гуса, Хельчицкого та Крменского, що їй не стає анї тої ширини та свободи погляду на житє, анї того високого запалу та чоловіколюбія, яким визначали ся давнї проповідники. Не лиш у однїй Чехії зроблено такі

спостереженя. А причина? Д. Груби дуже вірно вказує на неї: давнїйші кращі проповідники ставали перед своїми слухачами на висотї тогочасного зная; толкували найпростїйшим простакам у приступній для них формі про ті ідеї та напрями (реформу церкви, реформу морального та громадського житя), якими були одушевлені найчільнїйші люди цівілїзованого сьвіта. Проповідь несла справдї сьвітло й ідейність в народнї маси, будила їх до нового житя. Від того часу в духовім житю Европи зайшла величезна зміна; новочасна проповідь не могла й не може поспіти за нею, лишила ся по заду і відси її блїдість та частковий упадок. *Ів. Франко.*

Obrazy i studya historyczne, skreślone przez Maryana Dubieckiego, Serya II, Варшава, 1899, ст. 325.

В сїй збірцї подано 9 розвідок автора „Кодака“, а з них три належать безпосередно до історії України. Про ті скажемо кілька слів; иньші поминемо*).

Перша з інтересних для нас розвідок має на метї представити завязки історії Запорожської Сїчи (ст. 43—90). Безперечно, дуже вдячна тема для історика — дослїджувати початки, зріст і переміни сього такого ориґінального, по части типового суспільного орґанїзму, якою була Запорожська Сїч. Історик-соціольоґ знайде тут незвичайно цікаві материяли для зрозуміння історичної біольоґії. А на тім поли ще дуже маленько зроблено. Автор наш підчеркує теж сей стан сучасної історіоґрафії й усе зроблене Поляками зове ненауковим. Про непольську історіоґрафію не говорить нїчого, хоч тут знайшлось би дещо гідне позору... Та проте, прочитавши розвідку д. Дубєцкого, не можемо сказати, щоб він заповнив сю наукову прогалину; противно, мусимо признати, що наукове значіннє сеї розвідки сходить до minimum. До такої теми, яку поставив собі автор, треба доконче вповнї наукового методу, індуктивного чи ретроспективного — байдуже, коби лиш висновки були оперті на фактичних премісах способом науковим. У першій мірі тут конче потрібне докладне зібраннє материялу та провіреннє його. На недостачу його не мож знов так дуже нарікати. Аж на підставі такого материялу можна збудувати якусь тревалу наукову будівлю. Тимчасом щож бачимо в автора? Скажемо за поетом: великих слів, велику силу, та більш нїчого... Море фраз покриває як брак наукового методу, так і недостачу історичного материялу. Після шумного вступу більшу частину

*) Ось їх заголовки: Kaffa, osada genueńska i jej stosunek do Polski w XV w.; Dwie królowe; Przedstawicielki dawnych dynastyj; Katarzyna Jagiellonka.

розвідки займає ґеоґрафічний опис дніпрового низу в границях 1775 р. (!), потім говорить ся безсистемно про людність, культурну місию Польщі, перших козацьких героїв, що були польскими панами і т. ин. Серед того віднайти якісь „завязки Січи“ читачови годї.

Для чог-ж написав автор сю розвідку? Після прочитання можна знайти відповідь. З одної сторони він намагаєть ся вмовити в читача (цїлком не переконувати!), що польська суспільність часто глядить на Запороже крізь ідеалїстично-романтичні окуляри. Натомість він бачить: ducha rozkiełzanej zbojeckości, zdziczenie zupełne і т. ин. Але з другого боку не все такою була Січ. Доки не воювала з Польщею, то там були rycerskie cnoty, огнище польської культури na kresach. „Urosło ono z nasion polskiej kultury, ale późniejsze już burze i szarugi dziejowe z kłosów, z owych nasion urosłych, wywiały zdrowe ziarno lub rdza je skaziły“ (ст. 47). Натомісць Українцям дістаєть ся ось який комплїмент: „Lud rusinski, który, pomimo wszelkiej możności rozwoju, nie wytworzył nigdy w ciągu wieków własnej inteligencyi, nie zdobył się na własną kulturę, nie mógł być założycielem bractwa siczowego... Ludowe żywioły, gdy z biegiem wieków zwiększyły się w Siczy, przyczyniły się do jej zdziczenia... ale nigdy nie posiadały myśli twórczej zawiązywania... rycerskiej instytucyi. Myśl twórcza, wzniosła, szlachetna... nie mogła przyjść i nie nadeszła skądinąd jak tylko z Polski“. (ст. 83—4). Ми стільки разів вже чули сю аж до глупоти сьмішну пісоньку, сьпівану на всї мельодиї, що полєміки з нею зрікаємо ся добровільно. Тих панів не переконає ніякий арґумент, коли у них Ланцкоронський культурний герой, а Гордїєнко rozkiełzany zbój! Консеквентно не станемо тут розбирати і дрібнїщих помилок як перецїнюваннє т. зв. Баториєвої реформи (з хибною датою), тверджeня про панщину па Січи, наївне толкованнє історичних пісень, також розуміннє Дніпра і т. ин. Полєміка та простовання займили-б хиба більше місця, анїж сама розвідка д. Дубецкого.

Инакше вже значіннє признати треба за другою розвідкою, що має на метї подати нарис інстітуций Запорожа (ст. 94—118). Що більше, з того огляду запорожських інстітуций виходить, що се козацтво — то розмірно культурна громада. Автор описує запорожські порядки в пізнїйших часах — у XVIII ст., тож виходить дивна суперечність зі словами автора, висше наведеними. Розуміє ть ся, на вступі автор переливає дальше свої „оріґінальні“ погляди, але з самої розвідки виходить що иньше*). Саме те, що говорить ся тут про січовий архів, видає цікаве

*) Про культурний рівень Запорожя у XVIII ст. найкраще писав Драгоманів в „Полїтичних піснях“.

сьвітло на історию Запорожя. Д. Дубєцкий опирає свої нариси на останках того архіва, що в 80-их рр. ще були в Одессї в руках історика Скальковского. Були се вже останки — 200 фасцикулів з рр. 1740 — 1775. З того видно, що не так дуже погано було на Січи*).

Автор говорить по черзї про ось які сторони запорожського житя: 1) спільність, 2) послух, 3) целїбат, 4) єдність віри, 5) старшину і 6) судівництво. В приступних собі жерелах мусів автор мати богатий материял для запорожського володїння землею і взагалї запорожської господарности, чому того не вихіснував не — знаємо. Тому й нарис д. Дубєцкого дає лиш маленько що нового поза українськими історикамп та Скальковским, він має стійність лиш як одноцїльний образ написаний живими фарбами. Розуміє ся, і тут не обійшлось без тенденцийного становища автора. Аж сьмішно прим. читати, що в Січи зразу панувала католицька віра, та аж потім, серед здичіння, запанувала православна... Але й поза тими єлюкубрациями треба признати сїй розвідцї наукову стійність.

Згадаємо ще про третю розвідку, характера вже більш лїтературного, а се про **Могорта**, героя поеми В. Поля. Се розбір поеми з боку т. ск. історичного (ст. 121 – 153). Ґльосси взяті з українскої природи, степового житя і козацьких звичаїв. Специяльно порівнує автор свого героя з Запорожцями, nota bene ще з „культурного" періоду. Нарис переповнений історично патріотичним самодурством. *С. Т.*

Н. Дашкевичъ — Старѣйшій списокъ „Малороссійской Энеиды" И. П. Котляревскаго (Чтенія въ Истор. Общ. Нестора лѣтописца, кн. XV, в. 1, 1901).

Ювілейний рік українського письменства викликав цїлу низку праць про Котляревського, що так чи инакше розглядають твори нашого письменника і виясняють навить дрібні речи, дотичні його творчости. Обєктом студий особливо стала українська Енеїда, якій пощастило хоча-б в тім, що відшукано дві нові її копії, — одну з 1799 р. (Житецького), другу 1794 р. (Дашкевича). Останньому кодексови присьвячена статейка проф. Дашкевича, якої заголовок виписано висше. Перед обговоренєм про текст Енеїди проф. Дашкевич робить декілька уваг взагалї про Енеїду, власне про лїтературне її значінне і на превеликий жаль, вносить, на нашу думку, деяку плутанину. Вона містить ся в тому, що Дашкевич замісь „російської" лїтератури бере неясний термін „общерусской" і таким чином ставить в одному рядї і Капнїстову „Ябеду" або Богдановичеву „Душеньку" і „Енеїду" Котлярев ського. „Слѣ-

*) Де тепер ті останки — автор не говорить. Була окрім того звістка, що останки січового архіва знайшли ся в актах російського ґенерального штаба.

дующій цѣнный вкладъ въ общерусскую(?) литературу сдѣлалъ Капнистъ своей „Ябедой“. Но еще большую важность для общерусской литературы, какъ въ частности и для малорусской, представляло появленіе „Малоросс. Энеиды“ И. П. Котляревскаго, которая так долго розсматривалась, не какъ памятник отдѣльной, областной литературы, а какъ произведеніе для общерусской читающей публики (ст. 34) і т. д. — Так висловлюєть ся шан. професор про нашу Енеїду. Ми згоджуємось з сією думкою про значіннє нашої Енеїди і не розуміємо тільки одного, — що се власне за „общерусская“ лїтература і для кого вона „обща“? Знати се — для нас важно, щоб виясните собі дїйсну вагу Енеїди не лише для української, але і для сеї „общерусской“ лїтератури. Иньша річ, коли українська Енеїда то частка сеї останньої лїтератури, а иньша — коли вона стоїть по за нею, яко чужонародня.. З слів г. Дашкевича видко, що місце має ся друга евентуальність, але-ж треба се зазначувать виразнїйше, не плутаючи справи такими термінами, як „общерусскій“. „Общерусскій“ мусить значити в данім випадку „велико русскій“, — і чому ш. професор не вживає сего зрозумілого терміна, я не розумію. Називати російську лїтературу „общерусскою“ тільки через те, що в нїй працюють різні по народности особи, зовсїм же неможливо, бо тодї спільною для всїх народів лїтературою можна зробити напр. французьку лїтературу 18 в., на мові якої писали інтелїґенти всего цівілїзованого сьвіта. Взагалї, на мою думку, сей термін „общерусскій„ треба викинути з ужитку, бо не маючи реального змісту, він веде тільки до непорозуміння.

Що-ж до того, що Енеїда К—ого видавалась довго твором призначеним для „общерусской читающей публики“, то ся увага має значіння для Енеїди К—ого остільки-ж, як і для всякого иньшого европейського твору, що має усьпіх через внутрішнїй свій зміст. Я не думаю, щоб висловлюючи сю думку, д. Дашкевич хотів власне сказати, що Енеїда К—ого належить до „обще-русской“ (російської) лїтератури: тодї поява Енеїди не була б ясною, як еволютивний факт, в сфері иньших творів в велико руській лїтературі. Але сей невдячний термін „общерусскій“ остільки стоїть на перешкодї зрозумінню дїйсного погляду на сю справу проф. Дашкевича, що й висловлена ним правдива гадка не здаєть ся такою.

Коли ми зачепили питання термінольоґії, то варто торкнутись вживаного ш. професором терміна „областной“ лїтератури. Чи не час би теж і сей термін, як „общерусскій“, також запроторити до архіву? Розуміння „областного“ — чисто адміністративне, або, коли хочете ґеоґрафічно-економіче, — як же його можна прикладати до таких явищ, як язикова форма лїтератури? Я кажу „язикова“ форма, бо безперечно язик — се та підстава, на якій д. Дашкевич зве нашу лїтературу „област-

ною". Цікаво знати, чи мусить бути окрема „областная" література також і для Кавказа, де є „область войска Кубанскаго" або для „области войска Донского"? Ледви чи „область" мешканців тих країн може бути приводом на те, щоб дати їм окремі літератури (по мові) крім тих, до яких вони належуть етноґрафічно, — себто літературу українську (Кубань) і російську (Донщина — exceptis excipiendis). А раз так, то ми доходимо до того принціпа національности, на якому повинна будувати ся кожна прояза внутрішнього житя народів. Через те і для всіх Українців істнує тільки одна по мові література, — де-б вони не були, чи в Росиї, чи в Австриї, чи навіть у Америці. Недорічність прикладання до недержавних літератур назви „областного" особливо виявляєть ся на зразку Америки, де теж єсть парість української літератури: цікаво знати, з якого погляду сю американо-українську літературу можна було-б назвати „областною"? Одно слово, принціп „областности" для назви недержавних літератур мусить замінити ся прінціпом „національности".

Після сих уваг загальних перейдемо до „фактів" розвідки проф. Дашкевича і спинити ся головно на виводах, що їх робить Дашкевич на підставі розгляду знайденого списку „Енеїди". Сих виводів три і перший із них такий: „Повидимому „Малор. Энеида" была закончена въ первой редакціи уже въ октябрѣ 1794 г. и, слѣдовательно, мысль о ней могла зародиться въ умѣ автора немедленно или вскорѣ послѣ знакомства съ Энеидою Осипова, появившеюся въ свѣтъ въ 1792 г." (ст. 40). Хоча Енеїда Осипова з'явилась в 1791, а не 1792 р., як думає ш. професор, — одначе ся помилка не може перечить тій думці, що 3 перші частки нашої Енеїди були закінчені в жовтні 1794 р. Але що сю думку засновано **тільки** на напису на рукописї, то можна спитати ся, чому се трапилось 1794, а не 1793 р.? В такій-же формі висловлена думка видаєть ся не доказом, а просто догадкою незначної вартости. І се тим більше, що матеріял для двох частей нашої Енеїди був вже в формі також 2 частин Енеїди Осипова (5 пісень Верґілїя), що вийшли 1791 р. Я особливо звертаю увагу на той факт, щоб спростувати хибну бібліоґрафічну звістку, подану Мінским (Новь, 1885 р. N 4), нїби 1791 р. вийшла тільки перша частина твору Осіпова.

Ся звістка, що дотикалась першого видання Енеїди Осіпова, якого я не міг мати в руках, байдуже про всякі клопоти, як не мав його і Мінский, будучи навіть в Петербурзї, — була менї одним з доказів того, що Котляревський не міг 1791 р. починати своєї Енеїди, бо не мав взірця, що вийшов лише 1792 р. Тепер, коли я маю в руках перше видання сього взірця 1791 р., мушу сказати, що Котляревський міг писати свою Енеїду (дві **части**) 1792 р., а не 1794 р. (див. мою книгу „Поэзія И. П. Котляревскаго" — ст. 73—74), коли тільки сьому

сприяли й другі обставини, важливости яких не можна зрозуміти без знайомости з иньшими частинами першого видання Енеїди Осіпова. Без сього-ж видання не можна розвязати й питання, чи справді Кот—ський скінчив перші три частини своєї Енеїди до 1795 р., як се показує знайдена копія. Виясните се може тільки відшуканнє 1 го видання 3-ї частини Енеїди Осипова, якого, по словами Мінского, нема навіть в петербурській Публичній бібліотецї. В усякому разї цифра 1794 як рік закінчення 3 частей Енеїди здаєть ся менї тепер правдоподібною.

Другий вивід проф. Дашкевича той, що „приходится окончательно отказаться отъ мнѣнія, на которомъ я (себто Дашкевич) настаивалъ раньше, — о болше или менше самобытномъ происхожденіи Энеиды И. П. Котляревскаго“ і т. и. (ст. 40). І се через те, що „самъ авторъ смотрѣлъ на нее (Энеиду), какъ на составленную преимущественно по русскому оригиналу: онъ вѣдь назвалъ ее „перецыганенною“ съ русскаго языка на малороссійскій“ (ст. 40). Така підстава для зміни думок здаєть ся менї не зовсїм міцною; бо треба ранїш пересьвідчитись, чи справдї так, як пойменовано, назвав ії сам автор. А сего в данім випадку і нема, хоча, не перечу, напис на рукопису ориґінальному, з якого, певно списано і копії 1794, міг і навіть повинен був бути такий, як на копії 1794 р., — але ся повинність виходить з даних иншого характеру себто з порівняння ріжних переробок Енеїд... В усякому разї менї особисто приємно почути таку заяву від проф. Дашкевича, що так довго встоював за „самобытность“ нашої Енеїди. В своїм місцї я казав (Поэз. Котл., ст. 69), що новідані тільки ствердять наслїдки мого порівняння Енеїд і таке моє „пророкуваннє“ здійснюєть ся вповнї. Одно слово, питання про залежність нашої Енеїди від російської можна вважати неспорним фактом.*)

Третий вивод Дашкевича той, що „Котляревскій предна значалъ свою поэму, по видимому, изначала для читателей болѣе широкаго круга, чѣмъ малороссійская публика того времени“ (ст. 40). Сей вивод ш. професор засновує на тому, що Кот—ський вдав ся до пояснення ріжних українських слів Енеїди; але з сим виводом я не можу згодитись цїлком, бо певен, що Кот—ський писав не для иншого круга, як „малороссійского“ і по самій простій причинї. Рахуючи на ширші круги, К. міг цїлком вільно писати по велико-руському, як се зробив Богданович або Капніст, що писали власне для того ширшого круга, для „общерусской“ лїтератури. Висловлювати думки в мові публіки, для якої призначають ся ті думки, річ зовсїм природна, — одже писання К—кого по

*) Дотеперішні дослїди не дають нам ще до такого катеґоричного висновку трівкої научної підстави. *Ол. Кол.* (Примітка з фільол. секциї).

українському, а не по великоруському власне й показує, що зерно, основа читачів, на гадку Кот—ого, мусїли бути властиво українські. Що-ж до того, що К—ий поясняв українські слова, звісні його нациї, то се не перечить нашому виводу, як рівнож не стверджує думки Дашкевича.

Пишучи для свого народу, К. нічого не мав проти того, щоб його прочитала і близька народність великоруська, — але, очевидно, що таке бажання не стоїть в суперечности з заміром поета писати головно для свого народу. Так чи инакше, але цікаво в усякому разї, який новий вивід може зробити Дашкевич із свого твердження? що власне значить те, що К—ський ніби писав для ширшого кругу? Не думаю, щоб ствердженнє сього факта мало якісь иньші наслїдки, в родї того, що лїпше, пишучи для ширшого кругу, писати і мовою того кругу. Проте сам Дашкевич сього не говорить і на сему закінчує свої виводи, цікавість яких треба піднести в усякому разї. Як не брати-б означені виводи, у всякому разї можна сказати, що заслугує всякої подяки обзнайомленнє публїки з сим рідким списком Енеїди „съ цѣлью склонить къ изученію его“ (41). Головний наслїдок обзнайомлення мусить бути критичне виданнє Енеїди, якого доси нема, і яке тепер може бути зроблене при двох нових копіях Енеїди, — виданої д. Житецьким і по части Дашкевичом. *Ів. Стешенко.*

Е. М. Кузьминъ — Т. Г. Шевченко, какъ живописецъ и граверъ (Искусство и Худ. Промышл. 1900, с. 61—75, 4⁰).

Молодий і талановитий лїтерат д. Кузьмін подав у петербурському журналї Искусство и Художественная Промышленность статю про Шевченка як артиста. В тій статї робить автор закиди дотеперішнїм біоґрафам, що не звертали спеціяльної уваги на малярську творчість поета і пробує бодай в части виповнити ту прогалину. Опираючи ся головно на звісній біоґрафії Кониського вичислює автор малярів, у котрих учив ся Шевченко або котрі мали вплив на него почавши від церковного маляра з Лисянки, а скінчивши на тодїшньому директорови петербурської академії художеств Брюлову. Причиною, длячого не розвинув ся великий малярський талан Шевченка до тієї висоти, як талан поетичний, уважає Кузьмін нещасливі обставини, в яких обертав ся Тарас. „Із 47 літ, які прожив Шевченко — пише автор статї — проплило 25 лїт в панській неволи, десять на засланню, житя-же в правдивому значїню того слова було лиш дванайцять лїт, влучивши весь піднадзорний період, що наступив по засланню, з мученичими клопотами про право в'їзду в столицю та й час хороби останнїх двох лїт“.

Вернувши з заслання стратив Шевченко всяку надію на карієру артиста, а віддав ся лиш ґравюрі аква-тінти. Репродукував він головно

образи иньших артистів. Д. Кузьмін уважає що „Шевченкови по справедливости можна приписати славу чи не першого в Росиї офортиста в сучасному значіню того слова“. Як в малярських інтенциях так і в розумінню офорти признає автор статї Шевченкови велику подібність до Рембрандта.

При статї подано 25 ілюстраций, репродукцій з малюнків Шевченка. Впадають в око на першій стороні подані два листки зі шкіцами чи принагідними нотатками типів та рухів людей. Деякі з них так прегарно нарисовані, що не повстидав би ся не оден з нинїшних найславнїйших артистів під ними положити свій підпис. Визначають ся також портрети Кулїша і Кочубея як і власний портрет Тараса. Иньші малюнки жанрові, а при кінци подано 10 репродукций краєвидів з правобережної України, куди то в 40 лїтах археольоґічна комісия вислала Шевченка збирати піснї, казки, леґенди, рисувати могили і історичні будівлї. Рисунки сї визначають ся архітектонїчною точністю, але Шевченко не кінчить на тій точности, а йде дальше в напрямі артизму і надає їм характер справдїшних дїл штуки. Деякі нарисовані прегарно і тілько з артистичних інтенций.

В своїй працї не розбирає автор систематично цїлої артистично-малярської творчости Шевченка анї з боку ідейного анї з боку технїчного, не порівнює артистичної творчости Шевченка з сучасним станом малярства в Росиї, не вказує на інтересні відносини Шевченка до Брюлова і його школи, як і не тягне паралелї між Шевченком як поетом і як малярем — що було би дуже інтересно. Праця д. Кузьміна з теплом для нашого ґенія і лїтературною ґрацією написана, призначена до артистичного журнала і для публики, яка так з житєм нашого поета як і з його артистичною творчістю його необзнайомлена, але при тім д. Кузьміну треба признати заслугу, що він перший звернув увагу на Шевченка як на маляра і офортиста — з сего боку доси неоцїненого.

Ів. Труш.

Изъ переписки В. А. Мацѣевскаго съ русскими учеными, сообщилъ В. А. Францевъ (відб. з Чтеній Общ. Истории и Древн. рос.), Москва, 1901, ст. 56.

Д. Францев пробуваючи у Празї переглянув у тамошнім чеськім музею кореспонденцию Мацєйовского з ріжними ученими, яка попала до музея зовсїм припадково, вибрав із неї ті листи, що їх писали російські учені, і опублїкував їх в отсїй брошурі. Для біоґрафа Мацєйовского вони мають велику вагу, а нас інтересують стільки, що є між ними також 10 листів Бодянського, писаних між роками 1847—1873. Правда, листи ті не мають ширшого значіня, наукових питань не порушує в них

Бодянськнй ніяких (з виїмком 3-го листа), найбільше говорить ся в них про обмін виданями, але для біоґрафа Бодянського можуть мати вагу і з тої причини зазначуємо їх тут. *В. Г.*

Записки протоіерея Петра Гавриловича Лебединцева о „козащинѣ“ 1855 года (Кіевская Старина, 1900, кн. 7—8, ст. 1—50).

В рр. 1854—6 переживала Росия дуже прикрі часи. Славний оборонець абсолютизма европейського, цар Микола I, був так притиснений не-абсолютними державами Европи, Франциєю та Анґлією, що великій російській імперії грозила небезпека значного упадку. Кримська війна переконала політичний сьвіт Европи, що Росия сильна держава більш тоді, коли боротьба ведеть ся поза межами імперії, — а далеко слабшою виходить напастована у своїх власних границях. Хоч Анґлія та Францня, моментально лиш злучені з собою, не мали такої цїли, щоб звалити державну силу Росиї, противно для самої рівноваги між ними потрібна була їм сильна Росия, коби лиш відчула їх memento в т. зв. справі балканській, — одначе і при тім невеликім експеріменті російської державної тривкости проявлялись познаки внутрішнього розладу імперії. Не лише треба тут розуміти польську небезпеку, що була залежна від волї противників Росиї, але й серед корінно-російських провінций піднялась мара социяльної революциї, селянські рухи обхопили й одну українську ґубернію, київську, коли не будемо числити вороніжської. Палива назбиралось доволї, головно протягом останньої сотки лїт (хоч би сам лиш гнет кріпостного права), так що треба було лиш незначного подуву, щоб огонь розгорів ся. Огню, що правда, з того не вийшло, завдяки полїтичним обставинам, але Росия примушена була покинути дотеперішнїй „автократичний“ систем Миколи I і перейти на дорогу реформ у лїберальнім напрямі, чого вінцем була селянська воля 1861 р.

Щож дало товчок до тих рухів? Ото серед тяжкої хвилини в боротьбі з західною Европою, цар Микола I видає кілька маніфестів до российського народа з зазивом до готовости оборонити царя і державу. Сї маніфести відчитувано по церквах, а простий народ приймає се як знесенє кріпостного права й увільненє селян. Вони заявляють охоту боронити царя і віру і не хочуть більш робити панщини. Се становище селян було так уперте, що треба було війська та численних жертв, щоб здушити сей рух. Серед девяти ґуберній сим рухом була захоплена й одна чисто-українська, одначе в сїй змаганнє селян мало дещо відмінний характер, анїж у московських. У тих були се, так сказати, відрухові стремлїння до волї без ніякої означеної форми й мети, викликані

непорозуміннєм докладним царських маніфестів; у Київщині-ж сей рух проявляє більшу сьвідомість, а навіть полїтичну закраску, що все надає йому специяльний інтерес перед иньшими. Тут теж має він характерну назву „козаччини“.

Повстав він теж з нагоди читання царських маніфестів та смерти Миколи І. Селяне передавали поміж собою звістку, що цар видав ще окремий наказ про волю й надїленнє селян землею, та лиш дїдичі й духовенство не хочуть його проголосити. Ся фікция була по части й умисна та стала прикрою для духовенства, безперестанно напастованого, а ще більше небезпечною для дїдичів і уряду, що був примушений поконати рух військовою силою.

До істориї сеї „козаччини“ маємо дещо материялу, хоч одностороннього. Походить він (у формі записок) від людей, що мали здавити сей рух, або що потерпіли з тієї причини. Сюди належать спомини майора С. Громеки (Отеч. Зап. т. CXLVII, 1863), пізнїйше сїдлецького ґубернатора, і сьвящ. А. Ковальського і В. Сікорського (Кіев. Старина, 1882), а тепер приходять ще записки П. Лебединцева, яких заголовок виписаний у горі. Лебединцев, тодї катехит білоцерківської ґімназиї та тамошнїй декан, був членом комісиї, висланої ґенерал-ґубернатором кн. Васильчиковом у таращанський і канівський пов., задля успокоєня селян. До сеї комісиї входили ще підполковник Афанасєв і сов. ґуберн. правл. Янкулїо. З тієї то причини записки сї мають характер урядовий, подібно як і Громеки, що салдатами успокоював васильківський та сквирський уїзд. Лебединцев був теж редактором споминів А. Ковальського. Тому то можна сказати, що увесь сей материял односторонний, хоч подїями доволї докладний.

Розвідку про „козаччину“ 1855 р. маємо лиш одну — М. Н. Ясинського (Волненія крестьянъ кіевской губ. въ 1855 г. — Чтенія въ истор. общ. Нестора кн. IV, 1890, ст. 161—214). Автор окрім записок Громеки, Ковальського та Сікорського мав ще під рукою урядові акти военно-судової комісиї для селяньских рухів у Київщинї, з яких частину (?), доволї мало інтересну, надрукував у додатку до своєї розвідки, та крім того спомини, записані від ріжних людей, про яких одначе нїчого близшого не говорить. Д. Ясинський старав ся подати скільки мога докладний образ тодїшнїх рухів, і се зробив. Одначе в його розвідцї виразно зазначали ся дві головні хиби: 1) він тїсно звязує „козаччину“ Київщини 1855 р. з тодїшнїми рухами в московських ґуберніях, а через сї — з народнїми рухами XVIII і XVII ст., в родї Пуґачовщини і Разїнщини, й у всїх бачить нерозривну звязь, ті самі мотиви і той самий характер, як par excellence виключно социяльних рухів; 2) в „козаччинї“ 1855 р. бачить богато российського державного патріотичного по-

чування, специяльно велику прихильність і ультральояльність для царя і висших властей, — а протест виключно лише проти панщини і низших урядів. Ся тенденцийність автора кидає ся нам в очи від разу і разить нас. Можливо, що особисті полїтичні погляди д. Ясинського відповідають таким гадкам, але певно не мало такого осьвітлення взяв автор із урядових справоздань, що дуже старанно зазначували брак всякого полїтичного підкладу в „козаччині". Се поступованнє уряду вповні зрозуміле, він його й досї не перемінив, а історіоґрафи сього руху специяльно акцентували його льоялїстичний характер супроти революцийних змагань польських, що вирвали ся кілька лїт пізнїйше (сю тенденцию Громека навить зовсїм виразно акцентує). Але д. Ясинський міг з приступного йому материялу виснувати дещо більше, як „порывъ патріотическаго чувства" та „ничѣмъ несокрушимая и постоянная увѣренность закрѣпощеннаго люда въ твердомъ рѣшеніи царя освободить его" (ст. 213). Він признає ще другостепенні причини, про які мовчить цїлком, хиба що в нотцї назначує деякі з них: „надужитя дідичів, недокладність інвентарних правил, перекази про козацтво і т. ин." (ст. 203). Тимчасом цїлком певна річ, що останню з тих другорядних причин треба було яснїйше замаркувати. В кождім разї історична традиция невміру більшу відгравала ролю в тих рухах, анїж „порив патріотичного почування".

Сама назва „козаччина", що сталась тодїшнїм окликом поміж селянами, вказує на се. Таж у Київщинї мусїли тодї жити люде, які пригадували собі часи колїївщини! Жива була ще на Українї память козаччини та її стремлїнь. В московських ґуберніях селяне проявляли найбільш охоту затягнутись у ряди військ і тим способом уникнути панщини; у Київщинї-ж на війну цїлком не рвались, хиба тільки для оправданя говорили про се*) і з зовсїм иньших причин бажали складати присягу на вірність цареви. Хотїли бути козаками і на тїй підставі звільнити ся від панщини — мати самоуправу. В головнім се був соцыяльний рух, але він не вязав ся через московські землї з Пуґачовим, але безпосередно з недавною козачиною. Се вже саме надає йому певну полїтичну закраску. Та підчеркувана так сильно льояльність селян що до царя й „отечества" — се більш нїчого як пусті слова, що основують ся на окремій „хлопській" псіхольоґії. Таку льояльність бачимо у всїх селянських рухах, хоч би вони були справдешнїми революциями. Так було в усїх українських революциях проти Польщі, в ріжних часах у Галичинї, Нїмеччинї і всюди инде. Такий погляд, цїлком зрозумілий, панує не лиш серед селян та темних мас... Проте ширше його не ста-

*) Противно, селяне Веселого Кута явно висловляли неохоту йти на війну (Леб. 12).

немо тут обговорюватп. Що „козаччипа“ не була без полїтичної закраски, то міг добачити автор хоч би й із знаних йому материялів. Ось приміром характерна відповідь межиріцьких селян, що звали себе дворянами, одному урядникови, який був сказав до них: „Ви такі дворяне, як я князь!“ Громада відповіла: „Поздоров, Боже, вас та нас, то ви таки у нас і князь!“ Длячого автор бере сї слова за жарт лише годї зрозуміти (ст. 197). Що уряд тушував усякий полїтичний та революцийний характер руху, видно хоч би з того, що з одного студента, котрий явно взивав селян до бунту, зроблено божевільного фантазера, щоб лиш не признати нїякого важнїйшого мотива (ст. 201)*).

Перейдім тепер до записок Лебединцева. Писані вони не скорше як після 1882 р., як показує видавець їх, сьвящ. Г. Гордієвський, у передмові. Вони не обіймають образу цілого руху, але головно се, що автор сам міг бачити. Се підносить певність записок; на їх основі треба теж поправити кілька дрібних недокладностей та похибок в огляді д. Ясинського. Як у горі сказано, Лебединцев був тодї урядовою фіґурою і з тої то причини єсть у нього звістки чисто-урядові, без сумнїву певні. Його оповіданнє сухе, доривочне, без одноцїльного пляну і без беллєтристичної закраски. Ся формальна хиба підносить одначе рівночасно внутрішню вартість записок, хоч вони писані так пізно. Переказані тут головно події, автор не подає нїяких теоретичних висновків, мабуть умисно минає їх. Ся його здержливість не маловажна супроти виводів д. Ясинського. Противно, у Лебединцева пробиваєть ся всюди скептицизм до селянської льояльности, про „патріотичний порив“ нема мови. Підчас читання царських манїфестів люде с. Черкас говорили до свого попа: „Пиши, отче, куди треба, що ми всї готові... Ми ще не забули, як наші діди та прадїди міняли ляхів за баранів!“ (ст. 3). Ся сцена опинилась була навіть в урядовій ґазетї, як взір патріотизма; тільки Лебединцев висказав ся, що окрім патріотизма єсть тут ще щось иньше... І дійсно традиция бє вповнї з тих слів, що були першою проявою цілого руху в Київщинї. Так само автор „записок“ був дуже невдоволений, що один пристав жартував собі з селян: „Ну-ну, будете козаками“. Видно, о. Л. знав добре селян, а специяльно тодїшнїй настрій. Він також не замовчує ще одної характерної сторони. Селяне напастували найчастїйше своє духовенство, домагаючись від нього леґендарної „грамоти волї“. Д. Ясинський бачить у тім лише гляданнє за сею грамотою, більш нічого; Лебединцев же бачить ще і загальну прояву опозиции супроти тодїшнього духовенства. Духовних підозрівають в зрадї і взагалї ставлять ся до

*) Поведеннє селян супроти нього ясне, вони відобрали його проклямацию, думаючи, що се може бажана „золота грамота про їх волю“.

них ворожо. Лебединцев оправдує навіть за се селян, признаючи, що духовенство гнїтило нарід (ст. 42). З другого боку одначе лишає він без пояснення иньшу обставину, а се, — що головними аґітаторами селян були дяки, значить, люде також духовного стану. Се зрозуміле, коли зважимо социяльну ріжницю між дяками і попами. За те автор відслоняє нам одну дуже цікаву тайну, яка була-б здалась д. Ясинському. Із „Записок" виходить не лише те, що гляданий указ чи грамота має той самий характер, що й „золота грамота" 1768 р., привілеї короля Владислава 1648 р. і т. ин., але просто сьвідомо видуманою леґендою, щоб було чим покривати свої домагання. Один селянин з Таганчі говорив до Лебединцева, коли він толкував, що нема нїякого указа про волю: „Батюшка, ми й самі добре знаємо, що такого указа нема, коли ж нам хочеть ся, щоб він був!" (ст. 39). Дуже вимовні слова, що не потрібують нїяких пояснень.

Д. Ясинський акцентує завсїди спокійний характер сих рухів, льояльність супроти уряду, по части й війська. Стріляня у нього виходять досить припадковими. З записок Лебединцева набираємо противного погляду: рух був просто грізний, а лиш брак доброго оружя був причиною скорого його придавленя. Дійсно, такого самого погляду на „патріотичні похибки" селян, що й д. Я—ий, був зразу й сам ґенерал ґубернатор і в тім дусї видавав підвластним інструкциї. Одначе автор Записок підносить часто, що таких ідилїчних відносин не було. Для ілюстрациї наведемо кілька сцен із Записок:

В с. Бесїдцї ісправник Палїєнко велїв арештувати 12 чол., що не хотїли робити панщини. Коли їх приведено до екон. двора, вискочила товпа селян з довгими колами, відбила арештованих, побивши при тім полїцию, так що ісправник був примушений утїкати. Селяне тодї кричали: „вже настав час!" (ст. 13). У Федюківцї говорили селяне приставу, що на Великдень Бог визволить їх і від панщини і від „чижиків" (полїциї) (ст. 15). Популярний був теж у тім часї образ Уманської різнї 1768 р. (ст. 16). В Биковій Греблї селяне великою масою кинулись на салдат, що сторожили коло арештованих, при тім ломали й гнули баґнети (ст. 25). В Березнї говорили селяни: „нехай прийде цїлий віддїл москалїв, хоч би й із арматами, — вони їх приймуть так само і не випустять попів, доки не вчинять того, чого бажають" (ст. 31). Військо прийшло дійсно і застало до 3000 селян, місцевих та околичних, з грубими кіями в руках. Намови командантів нїчого не помагали: селяне домагались указу про козацтво і волю. Команданти не знали що почати. Нараз загув із дзвіницї голос дзвонів (видно умовлений) і цїла товпа кинулась із криком на москалїв. Перші ряди почали стріляти, селяне відповіли кіями; почав ся сильнїйший огонь —

але селяне ще з більшим завзятєм кинулись на вояків; аж загальна сальва і натиск баґнетів примусили селян до втеки. Забитих і ранених було 60 чол. (ст. 35). По дорогах стояли селянські пікети, що мали слїдити рух військ. Супроти того начальство не ходило без асистенциї (ст. 37, 40). Коли комісия успокоювала селян у Таганчі, почали являтись селянські гонцї з ріжних околиць, навіть із черкаського уїзда, і подавали звістки, що панщина покинена вже всюди (ст. 38). Сюди явились опісля селяне із 9 сіл. На переконування комісарів, один селянин — провідник голосно звертав ся до громади, що не мають чого боятись, війська нема анї в київській анї полтавській ґубернії, де він недавно був — воно все тепер у Криму (ст. 39). Тут теж иньший селянин висказав Лебединцеву свою характерну гадку про грамоту, наведену вже висше. Комісарі мусїли просто в ночи утїкати з того села. Дуже поважною була подія в Корсунї 10 цьвітня. В ночи по цїлій околици ходили селянські проводирі й скликали нарід до міста на неділю. До церкви, де правив Лебединцев, зійшлось стільки народу, що комісарів переймив страх. Афанасєв навіть просив автора „записок", щоб не говорив задуманої проповіди про послух властям — бо се могло-б викликати погані наслїдки. В полудни появились ще більші товпи селян, деякі з них були на конях. Всї були узброєнї сильними дубовими киями. На сю вість духовенство й інтеліґенция крились, куди було можна. З ріжних сторін напливало великими громадами селянство до Корсуня. „Жиди у страху кидались від хати до хати, з улицї в улицю; підіймав ся ґвалт. Словом, усе нагадувало живо зближеннє Ґонти до Уманя перед уманською різнею 1768 р. В становій кватирі узброїлись, хто чим міг. Полковник Афанасєв, перестрашений та блїдий, пив шклянку по шклянцї зимну воду, то хапав за шаблю, то за пістолєти. Зібрана рота уставилась близько канцеляриї. Рекрутам дано кілля, старі салдати станули з оружєм. На базарній площи появилась товпа народа. Від церкви, що була від неї на два квартали, можна було видїти, що ся товпа рушаєть ся помалу широкою улицею в напрямі до церкви, без узяких знарядів у руках, а попереду відділяють ся 12 чол. з хлїбом та сіллю, що один із них держав на білій хустцї. На вид такого спокійного народу признано кращим сховати роту, поставивши її не посеред улицї, а під східною стїною дома церк. хору, та йти напроти народа. От і пішли Афанасєв, Янкулїо, я, ісправник і капітан Лопатін. Минувши шість хат вздовж улицї, ми задержались на 10 кроків перед народом; затримала ся і маса народа. Афанасєв крикнув своїм сильним голосом: „на колїна!" і вся маса упала на колїна. Тодї Афанасєв крикнув сильним голосом: за чим вони сюди прийшли? Передні говорили: прийшли жалїтись на свого дїдича, кн. Лопухіна за

роботи. — А ще що? — „Хочемо служити Богу й государю й бути вільні по царському указу". Афанасєв, підвівши знов голос, став говорити: „указа такого нема, се видумка диякона. Царь не потрібує всіх на службу". При тих словах, я, стоячи з лівого боку при Афанасєві, зробив крок наперед, аби поговорити приватно з ким небудь із народа, але рудий селянин, що стояв з того самого боку при дверях аптики, скочив на ноги, підніс дубину в гору і крикнув: „гик!" — і вся маса на сей поклик зірвалась на ноги, піднесла сховані під полами короткі дубини, кинулась на нас і місцеве начальство. Ми обернулись і стали утікати по улиці, ховаючись при її кінци, хто на право, хто на ліво, за роту, що виступила на середину улиці. Товпа з гиком гнала за нами, кинулась на салдатів, що наставили баґнети, і схопила за оруже. Коли роздались вистріли, я скочив за угол палисадника дома церк. хору й оглянувшись на рові, побачив, як кілька селян, ударених кулями, падали на землю, скручуючись головами до ніг, а за мною упав підофіцир з розрубаною топором головою, так що аж випали оба мозки. Афанасєв, Янкулїо й ісправник сховались по другім боці улиці, у воротах диякона, де стояли жандарми. Окрім салдатів стріляли й писарі станової канцеляриї з вікон другого поверха дома церк. хору. Після стріляння селяне обернулись і побігли по улиці, то на базару площу, то в право за жидівські доми" (ст. 43—5). Афанасєв переплатив сю аферу здоровлєм. Опісля всі селяне корсунського округа повтїкали до лїсів — про панщину не було мови. Про село Таганчу годї було комісарям довідатись чогось близшого, бо селянські пікети доокола него не перепускали нікого. Такого воєнного поступовання учились селяне від вислужених салдатів (ст. 46). Про селян зібраних у Таганчі ходили слухи, що вони розграбили домашній арсенал Понятовського (дідича) й утворили кавалєрию з його коней, навіть що мали одну армату... Поліция боялась туди показати й носа. Аж коли цїлий Корсунь був залитий військом і подобав на воєнний обоз", тоді рушили по всяким приписам воєнної тактики на се село (2 комп. піхоти, одна піонїрів, 2 ескадр. уланів). Перед такою силою селяне уступили. Над Таганчанами переведено страшну екзекуцию лозами (ст. 47). Аж тодї селяне з околиць Корсуня почали вертати до панщизняної роботи.

Події в Корсунщині описані автором дуже плястично, тому то ми дали навіть довшу виписку з них, бо вони за всї иньші краще сьвідчать про те, що селяне далекі були від „пориву патріотичного почування". Обмежуємось проте лиш на тих прикладах. Певно, що селяне часто говорили про царя, але се було лиш покривкою їх задушевних бажань. Такі слова, як: „бажаємо служити Богу й цареви, надоїло нам робити панщину!" (ст. 18) — безперечно вірні, але значіннє їх иньше,

анїж думав ґен. ґубернатор і тепер д. Ясинський. Иньша річ — леґенда про царську грамоту про волю. Мусїло бути богато селян, що вірили сїй леґендї (инакше вони не так легко запалились би), але маємо виразні слїди, що сьвідомо розпускано такі оповідання. Окрім наведеного вже висше прикладу маємо ще такі події, де брано перший лїпший папір і показувано його за золоту грамоту волї (ст. 26). Се мусїв бути умисний маневр проводирів.

Як ми вже в горі зазначили, то весь дотеперішнїй материял про „козаччину“ 1855 р. має характер доволї односторонний. Ми цїлком не маємо споминів людей, що стояли-б близше народа, що розуміли-б глибші мотиви їх поступовання і дивились на них без упередження. Записки Лебединцева ще може з того боку найцїкавійші, але й вони не відслоняють дуже богато перед нами. З наведених прикладів видно, що се не був нїякий неясний і неуложений рух, як хоче д. Ясинський, противно, ми бачимо, що серед селян була якась тїснїйша орґанїзация, що вела ся аґітация, укладались тактичні пляни і т. ин. А се кидає дуже цїкаве сьвітло на сї рухи, що не розрослись лише задля недостачі оружя.

Та сама односторонність материялу не дає нам доглянути відповідно ідейного боку рухів. Гадки ледви були такі неясні, як оповідають мемуаристи та історик сих рухів. Лебединцев ще найбільше поясняє сей бік справи, хоч і його звісток не можна назвати певними. Таж він був урядовим комісарем і селяне не могли й не хотїли з ним говорити щиро. До того він був духовний, а тодї дуже нелюблено попів. Шкарівські селяне говорили все таки доволї ясно перед ним: що 1) не хочуть робити панщини і платити податків, а хочуть бути вільні, залежні лиш від царя, і бажають мати землї; 2) беруть собі примір з тих сіл, де сьвященики привели селян до присяги на вірність новому цареви (Олександрови II) *) і хочуть стати козаками; 3) примушує їх до того бідність, гнет дїдичів, повинности, недовіре до духовенства й т. ин. (ст. 6). Одначе не мусїло бути без того, що селяне поміж собою снували ще буйнїйші пляни. Досить, що для докладного зрозуміння „козаччини“ 1855 р. потрібно ще більше материялу.

Ще один цїкавий момент бачимо в записках Лебединцева. Ото урядники, що мали успокоювати селян — говорять до них по українськи, бо бачили, що нарід не розуміє добре анї царських манїфестів, анї урядової мови. Сам Лебединцев зазначує, що промови кн. Васильчикова до селян не мали нїякого значіння - бо були незрозумілі. Остаточно не лише на сих подїях бачити можна респектованнє угнетених

*) Кріпаки в Росії звичайно не складали присяги, але тодї селяне примусили деяких попів до заприсяження, на знак їх увільнення з кріпацтва.

язиків зі сторони верховодів, — се бувало серед подібних обставин в Австриї і ще буде в Росиї. *С. Томашівський.*

Угро-русски народны спѣванки. Издалъ Михаилъ Врабель. Томъ І. Спѣванки Мараморошски. Будапешт, 1901, ст. 320.

Нове столїтє розпочало ся на Угорській Руси з трохи красшими видами на будучність, як минуле. Коли XIX столїтє, бодай друга його половина, перейшло для угорських Русинів майже в гіпнотичнім снї, зневірі на красшу долю, песимізмі та звертаню очий до східного Месиї, який мав прийти їх визволити з під дотеперішнього ярма і утворити окремий для них рай, то XX столїтє вказує на зворот до лїпшого, невеличкий вправдї, але все зворот. Акция на поли економічного піддвигненя Русинів посуваєть ся все наперед, хоч дуже поволи; правда, тій повільности винна сама інтелїґенция руська (коли її такою можна звати), бо вона сама нїчого не робить, в надії, що се зроблять за неї чужі люди; але всеж поданий приклад може вкінци з'електризувати горячійші уми тай піпхнути й їх до діяльности. На поли просьвіти зроблено також деякі початки; останнїми часами засновано там кільканайцять читалень і можна надіятись, що иньші села підуть слїдом перших та хоч поволеньки зачнуть проломлювати ту темноту, яка доси покривала грубою поволокою Угорську Русь. І на лїтературнім поли зачинають ставити ся перші кроки... Вправдї Угорська Русь й доси мала свої виданя, своїх письменників — навіть у значнім числї — але се все було таке нужденне, що його трудно навіть зачисляти до лїтератури у властивім розуміню слова. Книжки, що появили ся в XIX столїтю в Угорській Руси і що їх вартість не згибла з упливом столїтя, такі нечисленні, що безпечно можна їх зчислити на пальцях одної руки. Тим більшого значіня набирає для нас книжка д. Врабля, якої назву подано висше, бо вона хоч не без хиб — їх постараємо ся виказати — і то навіть досить численних, буде мати постійну вартість не тільки для специялїстів, що займають ся дослїдами Угорської Руси, але й для самих тамошнїх Русинів. Такої книжки, зложеної в цїлости народньою мовою, хоч і покалїченою часто, не мали доси угорські Русини, тож її поява не може проминути зовсїм безслїдно для них, а в тім лежить власне і її значінє.

Імя д. Врабля звісне вже етноґрафам із збірки пісень бачванських Русинів, яку він видав свого часу. Як аматор-етноґраф не звертав він великої уваги на коректність виданя при першій збірцї і так само поступив собі і при другій. Всї хиби, завважені там, повторяють ся й тут.

Та сама несистематичність, та сама недокладність у віддаваню текстів і т. и. Одно тільки відріжняє корисно нову збірку від давнїйшої. Коли в попередній була цїла маса „віршів“ незвісних нікому поетів побіч чисто народнїх пісень, то тут завважали ми дуже мало ненароднїх, тай ті мабуть попали більше через неувагу до збірки, як умисно. Се дуже значний крок наперед і мусимо тут його зазначити.

Що до змісту збірки, то треба завважати, що нового й цїкавого не приносить вона багато. Побіч нового варіянту Кошутської піснї (ч. 546) ледви кілька инших можна тут зазначити. Для прикладу наведу бодай дві короткенькі:

Побий, бѣдо, зелѣзницю
Тай еи колеса,
Бо вна мого милѐнького
До Босны повезла. (Ч. 156).

—

Ой пушовъ я та до церкви
Богу ся молити,
А тамъ святы проганяли,
Ще хотѣли вбити. (Ч. 800).

Про більше не варто розводити ся ширше.

Що до мови, то треба признати, що д. Врабель старав ся передавати докладно диялєктичні прикмети. Що воно не вдало ся йому, се иньша річ і винуватити його за те годї. На Угорщинї дуже багато льокалїзмів і майже кожде село має щось свого питомого в мові. Д. Врабель не фільольоґ, диялєктів не студіював нїколи, тому волїв усе друкувати так, як йому прислано — він сам не збирав пісень — нїж робити поправки, які могли йому не вдати ся. Він посунув ся навіть так далеко, що узглядняв асиміляцию поодиноких звуків, на скілько се в ориґіналах було зазначене. Та з другого боку пустив таки багато таких річий, яких як редактор не повинен був пустити. Є, приміром, слова, спільні всїм диялєктам. Маючи їх перед собою в ріжних спогананих формах, повинен був заявити ся за одною, яка видавала ся найлїпшою і уживати тільки тої. Тимчасом він уживає ріжних тих форм дуже часто навіть в однїй піснї, хоч із риму чи ритму міг видїти, яка лїпша. Сього не можна очевидно зачислювати до добрих сторін збірки.

Та найбільша плутанина в нього у правописи. Правопись рішучо належала вже до редактора і він повинен був її якось уодностайнити та уживати консеквентно. Тимчасом у нього стілько неконсеквенций, що аж кишить від них. Головною причиною їх було не що иньше, як „общерусская ортографія“, якою він силкував ся друкувати все, не вважаючи, що „общерусская“ ортоґрафія не конечно відповідна навіть для

всїх „русскихъ“ говорів. Се й заявив він у „Примѣчанію“, де каже між иньшим: „Тѣ слова, котры у розличныхъ угрорусскихъ нарѣчіяхъ выговоряются несоотвѣтно общерусской ортографіи, въ пѣсняхъ записаны фонетикою“. Отже наслїдком того повиходило в нього таке, що: е значить у нього е або є; ѣ — ї або і; і — і або ї; и — і або и; г — г або ґ і т. д. Треба по просту знати угроруські говори, аби вміти з'орєнтувати ся, як який звук де читати, пр. не е = нема, може хтось читати: не е (як написано), нє є — а воно має читати ся: не є. Таких сумнївів дуже багато, а для показу їх я повиписую деякі слова, щоби переконати кождого наочно про всї неконсеквенциї: пушчае, у́ дѣркавыхъ рукаву, вельікі, нашоѣ долони, прійди, сêрêдъ села, эсе, старѣ, пудъ припичкомъ лупиньичко, богатцька, студены керници, чужи молодици, на улецю, двêрьі, герендѣ, виликый, далеки краи, сердце мое, едноѣ, котры. хлопці і хлопцьі, каждоѣ недѣльі, ньі нынѣ, вêсêля, иншу і иную, жальі свои, винокъ і вѣнокъ, обморозилъ (окінчень на л нема в Марамороші), дубровѣнѣ і дубровинѣ, сѣрѣ, папѣрьовѣ, вечуркы і вечоркы, у зеленѣ полонинькѣ і т. д. Розумієть ся, що се дуже слабий бік збірки і коли д. Врабель має справдї намір видати другий том пісень, як заявив, то повинен сю хибу рішучо усунути.

Попри правописну плутанину приходить також иньша. Дотикає се головно розміру пісень. В одних за багато складів, у других за мало — а редактор не звернув на се уваги. От зараз у ч. 1 є така строфка:

Ай погадай, ай подумай
У мамкы на лавцѣ,
Та обись доле не плакала
У́ чужой порохнавцѣ.

Та у 3-му віршови зовсїм злишне, чомуж його не викинено? Те саме повтаряєть ся в числах: 31, 34, 48, 70, 72, 87, 92, 113, 127 і т. д.

Декуди приходять знов у словах скороченя і то такі, що більше як певно вставлені записувачем намісь иньших слів. Прим.

Най тя болитъ, любый сыне,
Вбы шуга не стала,
Бо **вта** твоя бѣла ручка
Восоко сѣгала. (Ч. 195).

Подібні річи подибуємо в ч. 225, 630, 663, 740 і ин. Досить часто тексти попсовані зовсїм так, що трудно догадати ся, що властиво повинно стояти в місци деяких слів, прим.

Тобѣ буде друга жунка
Постельку **стелити,**
А мы будѣмъ сиротятка
Кутами **дримати.** (Ч. 740).

Декуди знов редактор не розумів по просту тексту. Нпр.:

Руда, мамко, руда,
Руда зеленêнька,
Кажутъ люде, ажъ я стара,
А я молодêнька. (Ч. 24)

Редактор не знав, що намісь **руда** повинно бути **рута**, і через одну букву вийшла із цілої пісні недорічність. Такі недорічности приходять також у ч. 26, 277, 353, 372, 460, 491, 524, 618 і т. д. Подекуди приходять там тільки поодинокі слова, що їх автор не зрозумів і зле надрукував через те, прим. трой зѣлѣчка = тройзїлїчка, зацвили = зацвили, а чий = ачей, не робъ = нероб і т. д. Або що значить така строфка:

Ой за сконцомъ (?) 'зза Дунаю,
Що чувати в' нашімъ краю?
Нѣцъ ни чути, стерна (?) война,
Гранатери на чотири,
А гусарі гору вкрили і т. д. (Ч. 758).

Очевидно, що такі річи виходять теж на некористь збірки.

Що автор не розумів часто тексту, се виходить також із пояснень, які він дає до деяких слів у нотках. Памутъ — у нього: бумажное полотно; прушпанчикъ — букъ, семиштное дерево; лазъ — лугъ на склонахъ лѣсистыхъ горъ; кумісна сорочка — толста, шереховата; подъ браною (брамою) — отрядами; изнужу — смерть себѣ учиню; соя (сойка) — сова; сирохманъ — сирота; зачѣпили — на бесѣду звали; макогін — кій подобный до прута, съ которымъ макъ трутъ; расть — червеный цвѣтъ; рышкы — полонинска рослина і т. д.

До лихих сторін збірки мусить ся також зачислити те, що редактор подає деякі пісні під двома або трома числами, як зовсім не належні до себе річи, а вони тимчасом становлять одну пісню; пр. ч. 225—227 — се одна пісня; так само ч. 518—520, 808 і 809 і ин. І навпаки, деякі пісні подає він разом, хоч вони абсолютно не можуть становити цїлости і хоч їх конечно треба розбити на два або й більше чисел, пр. ч. 522, 790 і ин. Надто друкує він часто тільки фраґменти пісень, але не зазначує того так, що моглоб комусь необізнаному здавати ся, що се цїлі пісні, пр.

Складѣмся по двѣ, по двѣ,
Та укупѣмъ сестру собѣ,
Пропили сьме ай сестрицу;
Тай за гроши бербеницу,
Складѣмся по дудодцѣ,
Купме вина фраерочцѣ. (Ч. 324).

Тут нема анї початку, анї кінця піснї і коли редакторови конечно хотїло ся друкувати фраґмент, то й повинен те був зазначити тим більше, що такі уривки приходять іще під числами: 332, 821 і т. д.

Не в користь збірки виходить теж брак усякої систематики в нїй. Піснї надруковані так, як записувачі присилали їх: по коломийцї йде баляда, по нїй знов коломийка, далї вояцька пісня, пісня про Довбуша і т. д. Се очевидно утруднює страшно користуванє збіркою, бо бажаючи найти в нїй якусь пісню, треба перекидати її в цїлости, інакше нїчого не найдеть ся тим більше, що нема анї змісту пісень, анї нїякого індекса. Через ту несистематичність повиходило й таке, що деякі піснї понадруковувано по два рази і то в ріжних місцях книжки, хоч багато з того можна було попропускати, бо деякі піснї навіть не можна назвати варіянтами попереднїх. Такі повтореня приходять під числами: 524 і 545, 156 і 579, 189 і 671, 236 і 740, 497 і 757, 442 і 772, 547 і 773, 481 і 776 і т. д. Деякі піснї, як уже зазначено, не народнї, прим. ч. 739, 741, 824 і иньші. Під числом 779 надрукований варіянт відомої піснї: „Під дубиною, під зеленою“. Її конець виглядає так у д. Врабля:

Я лишь тоту любивъ,
Радость зъ невъ пропала,
Вѣрну нашу любовь,
Врагъ смерть разлучила.

Всмерти (sic!) отпочину
И я отъ горести,
Подружечку вѣрну
Не можу забыти!

Не можу забыти,
Все тужу я за невъ,
Ни стравъ, ни водички,
Скорей пійду за невъ!

Коли редакторови хотїло ся друкувати такі річи, то повиненбув зробити для них окремий відділ, а не мішати їх із народнїми піснями.

Як видно отже з того, збірка д. Врабля має багато хиб. Призначена для народа, вона має характер популярний, не має нїяких паралєль, пояснень і т. и. Та все таки вона має вартість із наведених висше причин і при відповідній обережности нею можуть користувати ся як етноґрафи, так і фільольоґи. Належало-б тільки бажати, щоби при другому томі старав ся д. Врабель усунути сї хиби, що вийде і для нього і для його пісень у користь. *В. Гнатюк.*

Ю. А. Яворскій — Къ исторіи галицко-русскихъ колядокъ (Відб. з Наук. лит. сборника галиц. русской матицы) Львів, 1901, ст. 38.

Відома річ, що давнїйші етноґрафи, не тільки наші, але й иньших народів, публїкуючи зібрані матеріяли, поводили ся з ними досить до-

вільно: що видавало ся їм негарне або противило ся їх поглядам на дану річ, те вони викидали, чого їм не ставало, те вони самі доробляли і вставляли і т. и. Ся традиция не згинула зовсїм іще й доси, але число її прихильників зменшаєть ся постійно, а бере гору щораз більше засада „з пісні слова не викидають", якою й кермують ся ті, що друкують матеріяли записані з уст народа так, як вони були передані оповідачем, без скорочень, без додатків і без вставок.

До тих старих етноґрафів належав також Яків Головацький, що видав чотири величезні томи галицько- і угорсько-руських пісень, а праця д. Яворського відслонює нам невеличкий рубець тої заслони, за якою робив Головацький препарати з піснями. Д. Яворський подибав у музею Петрушевича при бібліотецї Народного Дому рукописну збірку колядок, писану латинськими буквами з примітками І. Вагилевича. Хто її списав, невідомо, але певна річ, що Вагилевич приладив збірку до друку в якімсь польськім виданю, та тільки з невідомих причин не надрукував її опісля. Сею збіркою покористував ся Головацький при виданю пісень і надрукував її — з кількома виїмками — вповні. Звідки він дістав збірку — невідомо, так само як невідомо, чому не зазначив, що колядки взяті з неї. Та се для нас байдужна річ, а далеко важнїйше знати нам, як Головацький поводив ся з присланим йому матеріялом і на скілько робив у них зміни. Д. Яворський задав собі досить працї і порівнав цїлу рукописну збірку з друкованими колядками, зазначуючи докладно всї ріжницї між обома текстами. З них показуєть ся, що Головацький позволяв собі робити численні язикові поправки, які виходили очевидно все на некористь народньої мови, а крім того зміняв навіть дуже часто самий текст. Для прикладу наведемо тут один цитат (ст. 6):

У Головацького:	В рукописній збірцї:
Самû дзвононьки би й задзвонили,	Samy zwonoczki baj zazwonyły,
Самû ризочки службу служили,	Samy sie obrazy pomalowały,
Самû сь образы повдотваряли,	Samy sie swiczi ᵅpozażyhały,
Самû ся свѣчû позажигали,	Samy ryzoczki służby czynyły,
А всѣ ся душû порадовали.	I wsi sie duszi poradowały,
	Do pana Boha chwału dawały.

Вже сей один приклад переконає кождого, на скільки можна довірювати текстам Головацького і як се сильно обнижує вартість його пісень. Коли-ж би так припадком віднайшли ся рукописні тексти всїх пісень, виданих Головацьким, тодї аж представила би ся в повнім сьвітлї його пісенна кузня. З тих отже причин праця д. Яворського дуже цїнна, а цїнність її збільшують іще повні тексти колядок, надруковані д. Яворським, а пропущені чомусь Головацьким.

В. Г.

Вл. Францевъ — Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси. Изъ отчета о заграничной командировкѣ (відб. з час. Русскій филол. Вѣстникъ), Варшава, 1901, ст. 53.

В останнїм десятиліттю збудило ся значнїйше і ширше заінтересоване Угорською Русею, як коли небудь перед тим, і то з ріжних боків, між ріжними людьми. За той час появив ся цїлий ряд ріжних праць про Угорську Русь і то й наукових і публїцистичних. Деякі з них мають велику вартість, що згадаю тільки фільольоґічні працї проф. Броха та проф. Верхратського. На Угорську Русь стали звертати свою увагу й російські учені, а наслїдком того були працї Петрова, Філєвіча, а вкінци Францева, про яку хочемо тепер дещо сказати.

Праця д. Францева носить характер бібліоґрафічний. Він дає в нїй огляд історичних і фільольоґічних дослїдів над Угорською Русею, говорить досить широко про число руської людности, до чого наводить багато цитатів із праць ріжних авторів, подає огляд фолькльорних праць і загальних статий присьвячених Угорській Руси, та врештї говорить про угро-руські рукописи і старі друки. В цїлости праця д. Францева корисна, хоч повної бібліоґрафії вона не вичерпала, користна тому, що вказує на багато таких праць і статий, які нинї стали рідкістю і які не один дослїдник Угор. Руси міг би пропустити при своїх дослїдах зі шкодою для своєї працї. Найслабший у нїй роздїл, де говорить ся про старі друки й рукописи. Особливо що до останнїх, то праця д. Францева не може мати навіть ніякого значіня. Рукописів на Угор. Руси відповідно дуже багато, тільки що вони доси не дослїджені нїким. Згадаю тілько, що я в часї своїх кількох подорожий по Угорщинї роздобув кільканайцять рукописів, із яких чотири описав др. Франко і надрукував із них цїлий ряд текстів у своїх „Апокріфах", на що д. Францев не звернув уваги. Опис иньших і виїмки з них подам я незабаром у „Записках". Багато старих рукописів мав позабирати також урядник надворної біблїтеки у Відни др. Годинка — та що зробив із ними, невідомо, бо доси не опублїкував нїде нїчого про них. А треба знати, що всї тї рукописи віднайдені припадково, переважно у селян. Кількож їх найшло би ся ще, коли-б за ними специяльно пошукував хто, кілько відкрив би по архівах ріжних документів, що можуть мати дуже важне значінє для науки, а чого доси нїхто не пробував робити! Я розумію, що д. Францев опирав ся тільки на друкованих звістках, тому й не міг ширше обробити сього роздїлу, але чому не заглянув він бодай до архівів та біблїотек, перебуваючи в Угорщинї, й не старав ся тим способом збогатити своєї працї?

Та як із одного боку праця д. Францева дуже користна, що мусить кождий признати, то з другого вона страшно некритична і то так,

що належить дивувати ся навіть, як міг автор з науковою кваліфікациєю із таким легким серцем брати звістки ріжних авторів, не прикладаючи до них ніякої критичної міри. Аби мій закид не був голословний, я подам бодай кілька фактів, бо всї булоб менї за багато переходити.

На ст. 11 подає д. Ф. такий цитат із Челяковского, що ясно вказує на відрубність Русинів від Росиян: „Dieser nach dem Russischen zunächst am meisten ausgebreitete slaw. Volksstamm ist in der That einer vorzüglichen Beachtung werth, und Nachforschungen über seine Sprache etc. sind an Ort und Stelle um so nothwendiger, als die Literaturschätze und Hülfsquellen so ganz unbedeutend sind, dass sie nicht einmal jenen der Lausitzer Slawen die Wagen halten können“. Але се зовсїм не перешкоджує д. Ф. воювати проти українського „сепаратизму“, про що буде ще дальше.

На ст. 22 подає він цитат проф. Пастрнка: „Ruská řeč lidová v nejbližším sousedství slovenském tak ostře se odlišuje, že nemožno dosud mluviti o žádném nářeči přechodném. Viděti jen vliv slovenštiny, který se vysvětluje tím, že úřednictvo a svad i kněžstvo pocházelo a svad i pochází ze Slovenska, že vůbec řeč slovenská platí tam vůči ruštině za něco vyššího“. А зараз опісля (ст. 23) цитує слова проф. Броха, що говорять зовсїм що иньшого: „Mann kann nicht sagen: da ist die Sprachgrenze, auf deren einer Seite wird kleinrussisch, auf deren anderer slovakisch gesprochen. Ausser diesen zwei Sprachen oder Dialekten sind noch andere, wenigstens ein anderer da, dessen Charakter nicht so leicht bestimmbar ist. Wer sich mit den allergröbsten Zügen begnügt, wird vielleicht fragen, ob man etwa krava oder korowa sagt, und sich mit der Beantwortung dieser Frage bei der Entscheidung begnügen, ob „Slovake“ oder „Ugrorusse“ anzusetzen ist. So einfach ist aber die Sache nicht“.

На ст. 30 д. Ф. говорить за иньшими, що багато Русинів пряшівської епархії „несомнѣнные словаки, только по вѣрѣ „русской“, считающіе себя русскими“, а не згадує нї словом про мою працю „Русини Пряшівської епархії і їх говори“, де були вичислені всї руські села і иньші і яку мав він у руках. Можна перечити ся, чи в поданім мною селї, однім чи більше, Русини або Словаки, але не згадувати про те зовсїм, лише повтаряти давно оспівану і цїлком некритичну пісню, не випадає чоловікови, що трактує річ поважно.

На ст. 44 говорить він таке: „Вл. Гнатюку, кромѣ ряда мелкихъ статей и замѣтокъ, касающихся современнаго положенія Угорской Руси, принадлежитъ еще интересный очеркъ жизни и бытя Земплинскихъ (!) кольонистовъ въ Керестурѣ (тільки ?). подъ загл. „Руські оселї в Бачцї“. Авторъ считаетъ ихъ русскими („русинами“) но, какъ мы замѣтили

уже высше, мнѣніе его встрѣтило рядъ сильныхъ возраженій и едва-ли нынѣ можетъ считаться состоятельнымъ". Але се не перешкоджує авторови зараз на тій самій стороні і дальші наводити цитати (часто зовсім хибні) з иньших авторів (Головацького, Черніґа і ин.), що називають Бачванців Русинами і їх поглядів він зовсім не заперечує. Ба що більше. На ст. 33 подає він число угорських Русинів і спокійно зачислює до них Бачванців: „Къ полученной нами цифрѣ мы должны прибавить еще русское населеніе Бачки и Срѣма: 12.933 (по оффиц. даннымъ) и 414 русскихъ жителей Семиградья; такимъ образомъ, получаемъ общую цифру: 498.692 (Ср. Hungarico-Ruth. В. Гнатюка, ст. 6)".

На ст. 41 подає він слова Срезневского про Лучкая: „Сочинитель, незнакомый съ современнымъ направленіемъ языкознанія, смѣшалъ нарѣчія церковное и народное и измѣнялъ одно другимъ. Лучшее въ его Грамматикѣ — прибавленія, особенно народныя пословицы, хотя и тамъ языкъ народный пострадалъ отъ правописанія". Сей погляд Срезневского на Лучкая дуже вірний і він і доси не стратив своєї сили, ні значіня, супроти всяких праць угорських Русинів і наших москвофілів, що й тепер „мішають", кілько влізеть ся, все. І він повинен був звернути увагу д. Францеву на те, що до праць таких „мішанців" треба відносити ся з великими застереженями. Та на жаль д. Францевъ не був і тут критичнїйший і на ст. 35 він говорить уже „извѣстный галицко-русскій ученый, полигисторъ о. А. Петрушевичъ" і т. д. не входячи в ніяку критику таких „полігісторів" — ні в вартість їх поглядів.

Про зібрані мною етноґрафічні матеріяли говорить так (ст. 43): „Собранные Вл. Гнатюкомъ матеріялы имѣютъ большую цѣну главнымъ образомъ для спеціялистовъ, занимающихся фольклоромъ, и значительно меньше ихъ значеніе для языковѣда. Въ предисловіи къ первому тому своихъ матеріаловъ Гнатюкъ рѣшительно заявляетъ, что угрорусскіе „интеллигентные" люди некомпетентны въ вопросахъ, касающихся языка своего народа, особенно при настоящемъ знаніи ими „украинско-русской рѣчи (мови)". Но оказывается, что матеріалы, собранные Гнатюкомъ, далеко не безукоризненны и надежны въ отношеніи правильности фонетическихъ записей". На доказ того говорить він дальше отсе: „Хотя Гнатюкъ и говоритъ въ предисловіи, что онъ старался записывать вѣрно, однако такой серіозный знатокъ угрорусскихъ говоровъ, какъ о. Ев. Сабовъ, категорически заявилъ, что записи его неудовлетворительны (ср. Листокъ, 1898, Н-ръ 4—5)". Якби д. Францев тримав був у своїй памяти повисший вислов Срезневского, певно не був би тут говорив так, як говорить. Крім того сьмів би я спитати д. Францева,

на якій підставі вважає він Сабова „таким серіозним знатоком угро-руських говорів“? У „Христоматіи“, яку дехто занадто перехвалив, він не показуєть ся таким знатоком, а взірцї народних говорів подані в нїй цїлком „неудовлетворительны“, що можна ствердити хочби порівнанєм їх із записами д. Броха і д. Верхратського, не беручи мої в рахубу. У граматицї яку видав Сабов, не показуєть ся він знатоком іще й тільки (чи сю граматику мав д. Францевъ у рукахъ?). На чім отже властиво опираєть ся та слава знатока? Далї, чому д. Францевъ не уважав за відповідне тут зацитувати які виїмки із моєї відповіди Сабову (Листок, 1898, ч. 9—10), на яку той не реаґував, бо очевидно не мав що? Коли він не подає власної думки про якусь справу, бо її не розслїдив докладно або щось подібне, то для обєктивности повинен був навести і противні думки, щоби читач виробив собі сам погляд на річ на тій підставі. Так само не навів д. Францев нїяких цитатів, які доказували би, що мої записи нездалі, а вислов його зовсїм голословний. Фільольоґи, проф. Пастрнек і Соболєвский сперечали ся зі мною вправдї над руськістю Бачванцїв, але записам не закидували вірности. Д. Брох, один, підніс був закиди проти моїх записів (тай то нечисленні), але се тому, що я не тримав ся методу Сіверса і не вдавав ся в аналїзу вже занадто витончених деяких звуків. Але щоби взагалї відсудив їх від вартости, того не було.

Отсї всї цитати переконають, здаєть ся, кождого, що д. Францевъ зовсїм некритично зладив свою працю. І з того боку вона не тільки не корисна, але навіть по части шкідлива, бо може того, хто необізнаний докладно з Угор. Русею, ввести нераз у блуд і хибно його поінформувати. А могла-ж бути дуже пожиточна, і велика шкода, що такою не вийшла.

Побіч сеї головної хиби має праця деякі ще й поменші. Я згадаю тут лише отсї помилки: На ст. 48 автор говорить про брошурку Володимира Терлецького „Угорская Русь“ (Київ, 1874) і каже таке: „Данныя, сообщаемыя авторомъ, особенно цѣнны въ виду того, что онъ самъ, **какъ уроженецъ Угор. Руси**, близко стоялъ къ характеризуемой имъ эпохѣ и описываемымъ событіямъ“. Тимчасом В. Терлецький був уроженцем Росиї і властиво Поляком, що аж опісля зрусифікував ся (Русином властиво він не був нїколи), а на Угорщинї сидів дуже короткий час і то тільки в манастирі так, що до описуваних випадків не мав змоги приглядати ся.

На ст. 53 каже автор: „О настоящемъ положеніи Угорской Руси говоритъ и проф. Т. Д. Флоринскій въ своей рѣчи: „Зарубежная Русь и ея горькая доля“, Кіевъ, 1900“. Тимчасом д. Флорінский не говорить у своїм відчитї нїчого про теперішне положенє Угор. Руси, бо не знає про нього нїчого. Він говорить там тільки про Галичину, а від часу до часу причіпає до неї назву „Угор. Русь“ тай більше нїчого, через що

виходять нераз дуже комічні ситуациї. Таких помилок можна би навести більше, але я обмежу ся на сих, бо й так за багато понаводив цитатів.

Не можу тільки поминути ще двох річий, що також не промовляють у користь праці д. Францева. Перша - се занадто явна тенденцийність. Він наводить у своїй праці без застережень всякі ґазетні статї, в сути річи зовсїм маловажні, або й безвартні, коли вони походять із під пера якогось хоч трохи „русскаго". За те всїм „сепаратистичним" працям мусить причіпити хоч якунебудь латку. Лукич у своїй „Угорській Руси" представив по думцї д. Францева „рядъ тенденціозно окрашенныхъ картинъ ея прошлаго и настоящаго". „Незначительныя брошюрки М. Драгоманова „В справі угорскої Руси", Вл. Охримовича „Вражіня з Угорскої Руси", „І ми в Европі" — не сообщаютъ никакихъ новыхъ фактическихъ данныхъ и интересны развѣ только своими радикальными (!) украинофильскими тенденціями, стремленіемъ навязать просвѣщенной части угрорусскаго народа чуждыя ей украинофильскія идеи и вожделѣнія" (ст. 51). За те обскурна ґазетка „Листокъ", що виходить в Унґварі, заповнювана передруками з ретроґрадної російської преси, що не має ніякого впливу на „інтеліґентну" частину угро-руського народа анї читачів, то у д. Францева орґан „строго сдержанный, не ослѣпленный мишурнымъ блескомъ мадьярской культуры и неуклонный въ своемъ твердомъ исповѣданіи началъ русской народности и православной (!) вѣры". Хто так тенденцийно пише, той очевидно не може мати претенсиї, щоби його працю трактувати поважно.

Друга річ, яку я хотів іще піднести, і яка не лицює ученому, се отсей вислов д Францева: „Жаль только, что статьи В. Гнатюка и другихъ молодыхъ украинофиловъ - радикаловъ (? звідки він вичитав що я радикалъ?), интересныя фактическими данными (а повисше було, що в них нема ніяких нових „фактическихъ данныхъ"), проникнуты крайними тенденціями малорусскаго сепаратизма (!) и „самостійности" малорусской политической, этнографической и литературной" (ст. 52). Отже д. Францев не розбирає холодно предмету, як се повинен робити кождий учений, не приглядаєть ся йому докладно, не витягає висновків на підставі певних даних, але наперед визначує, що се тенденцийне, се нї, і відповідно до того трактує предмет. Нам дуже жаль, що д. Францев пускаєть ся на таку ховзку дорогу, бо готов зайти туди, куди зайшов Флорінский, а се була-б у кождім разї шкода.

Доповнень до праці д. Францева не даємо, згадаємо лише, що він не знає „Австро-руських споминів" Драгоманова, де є також цікаві річи, що дотикають Угорської Руси, та дуже цїнних праць із того поля дра Франка (Карпато руське письменьство, Апокріфи) і проф. Верхратського (Знадоби до пізнаня угорсько-руських говорів, т. 1—2), а також III т.

Історнї України-Руси проф. Грушевського, що вперше дає образ внутрішнього житя Угорської Руси в давню добу. *В. Гнатюк.*

Публїкациї обговорені в сїм томі:

P. Chmielowski — Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815-1823), 1898.

T. Bobrowski, Pamiętniki, I—II 1900.

И. А. Линниченко і В В. Хвойко — Сосуды со знаками изъ находокъ на площадкахъ трипольской культуры, 1901.

— Находка орнаментированныхъ костей мамонта, 1901.

И. А. Линниченко — О новѣйшихъ раскопкахъ г. Хвойка, 1991.

Dr. W. Demetrykiewicz — Korony bronzowe przedhistoryczne znalezione na obszarze ziem dawnej Polski, 1900.

Ю. Кулаковскій — Новоизданный византійскій трактатъ по военному дѣлу, 1900.

А. Шахматовъ — Древнеболгарская энциклопедія X вѣка, 1900.

A. Prochaska — Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów, 1898.

F. Piekosiński — Wiece, sejmiki, sejmy i przywileje ziemskie w Polsce wieków średnich, 1900.

A. Prochaska — W obronie społeczeństwa, studyum z dziejów Władysława Warneńczyka, 1901.

Н. Н. Трипольскій — Историческія свѣдѣнія о г. Житомірѣ, 1900.

О. Фотинскій — Обыкновенные люди старой Волыни, 1900.

A. Brückner — Apokryfy średniowieczne, I, 1900.

Н. М. Тупиковъ — Страсти Христовы въ западно-русскомъ спискѣ XV вѣка, 1901.

В. Н. Перетцъ — Замѣтки и матеріалы для исторіи пѣсни въ Россіи, 1901.

H. Hrubý — Českè postilly, 1901.

M. Dubiecki - Obrazy i studya historyczne, II, 1899.

Н. Дашкевичъ — Старѣйшій списокъ „Малороссійской Энеиды“ И. П. Котляревскаго, 1901.

Е. М. Кузьминъ — Т. Г. Шевченко, какъ живописецъ и граверъ, 1901.

В. А. Францевъ — Изъ переписки В. А. Мацѣевскаго съ русскими учеными, 1901.

П. Лебединцева Записки о „козащинѣ“ 1855 года, 1900.

М. Врабель — Угро-руски народны спѣванки I, 1901.

Ю. А. Яворскій — Къ исторіи галицко-русскихъ колядокъ, 1901.

Вл. Францевъ — Обзоръ важнѣйшихъ изученій Угорской Руси, 1901.

ПОКАЗЧИК

до тт. XXXIX—XLIV Записок Наукового Товариства ім. Шевченка[1]).

I. Розвідки, замітки й материяли.

Верхратський Іван. Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. Говори з наголосом недвижимим. XL, с. 1—113 (м. 3). XLIV, с. 113—224 (м. 2).

Гнатюк Володимир. Словаки чи Русини? (Причинок до вияснення спору про национальність західних Русинів). XLII, с. 1—81 (м. 3).

Грушевський Михайло. В справі музея при Науковім Товаристві ім. Шевченка — відозва до українсько-руської суспільности. XLII, с. 1—3 (м. 6).

Грушевський Михайло. Лист кор. Стефана Баторoccasion до алґи з р. 1577. XLIV, Misc. с. 1—2.

Грушевський Михайло. Матвій Симонів (Номис). Некрольоґ. XL, Misc. с. 8—9.

Грушевський Михайло. Огляд праць Н. Кондакова з історії староруської штуки. XL, Н. Х. с. 1—13.

Грушевський Михайло. Памяти Олександра Кониського (з портретами). XXXIX, с. 1—14 (м. 1).

Грушевський Михайло. Хронольоґія подій Галицько-волинської літописи. XLI, с. 1—72 (м. 1).

Доманицький Василь. Причинок до історії повстання Наливайка. XL, с. 1—6 (м. 1).

З. Чуб і чуприна. (Замітка для істориків, малярів і акторів). XLIV, Misc. с. 3—5.

Зубрицький Михайло. Причинки до історії рекруччини в Галичині при кінці XVIII і до половини XIX ст. XLII, с. 1—18 (м. 2).

Кміт Юрий. Питомець аґітатор. XLI, Misc. с. 8—11.

Кміт Юрий. 1848 рік і Львівська руська духовна семінария. XL, с. 1—10 (м. 2).

[1]) Скороченя: м. = місце (в книжці), Misc. = Miscellanea, Бібл. = Бібліоґра- Н. хр. = Наукова хроніка.

Кобилецький Іван. Женщина-офіцер у австрийській армії. XL, misc. с. 3—7.

Кобилецький Іван. „Хлопська комісия“. XLIII, misc. с. 12—14.

Колесса Олександер Др. Погляд на сучасний стан історичних розслідів українсько-руської літератури. Найдавнійший період. Кілька проблєм і дезидератів. XXXIX, с. 1—40 (м. 4).

Кониський Олександер. Варіянти на декотрі Шевченкові твори (кінець). XXXIX, с. 1—22 (м. 3).

Кониський Олександер. Недруковані поезиї Т. Г. Шевченка. XXXIX, с. 1—8 (м. 2).

Копач Іван Др. Критична аналіза т. зв. Тукидидової Археольоґії. XLII, с. 1—20 (м. 1).

Копач Іван Др. Латинські інфінітіви на -ier XXXIX с. 1—2 (м. 5).

Кордуба Мирон Др. Огляд західно-европейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури і штуки за 1899 р. III. Середні віки. IV. Нові часи. XXXIX, Н. Х. с. 1—56.

Маркевич Олексій Др. Замітки до Записок Товариства ім. Шевченка. XLII, Misc. с. 1—4.

Маркевич Олексій Др. Микола Савич. (Біоґрафічна замітка). XLIV, Misc. с. 5—9.

Маркевич Олексій Др. Сотвореннє жінки. XXXIX, Misc. с. 5—6.

Мочульський Михайло. Привилеї м. Миколаєва над Дністром. XLIII, Misc. с. 1—11.

Огляд часописей за р. 1899. — Часописи видавані поза Україною. XXXIX, Н. Х. с. 57—78.

Огляд часописей за р. 1900. XLI, Н. Хр. с. 1—9, XLIII, Н. Х. с. 1—24.

Пачовський Михайло Др. Сербський опис Єрусалима з XVIII в. XLI, Misc. с. 6—8.

Полянський С. Др. З минувшини м. Мостиск. XL, Misc. 1—3.

Стешенко Іван. Ол. П. Стороженко, причинки до характеристики його творів. XLIII, с. 1—46 (м. 1).

Стешенко Іван. Проби біоґрафії й оцінки діяльности П. Куліша. XLIV, Н. Х. с. 1—28.

Студинський Кирило Др. З кореспонденциї Дениса Зубрицького (рр. 1840 — 1853). XLIII, с. 1—66 (м. 1).

Сушко Олександер, Два невістні переклади Йос. Левицького. XLII, Misc. с. 4—10.

Томашівський Стефан. Огляд українсько-руських часописей за 1900 р. XLI, Н. Хр. с. 1—9.

Франко Іван Др. Вірша епископа Й. Шумлянського про події 1683—6 рр. XXXIX Misc. с. 1—5.

Франко Іван Др. Нові досліди над найдавнійшою історією Жидів. XLII, Н. Х. с. 1—19.

Франко Іван Др. Нові причинки до історії вірші на Україні I—III. XLI, Misc. с. 1—6.

Франко Іван Др. Пяницьке чудо в Корсуні. Причинок до історії староруської леґенди. XLIV, с. 1—14.

Франко Іван Др. Студиї на полі Карпато-руського письменства XVII—XVIII вв. I. Піп Іван, Половець Іван Смера і відкритє Тибету. XLI, с. 1—50 (м. 2).

II. Рецензиї (Наукова Хроніка і Бібліоґрафія).

Азбукинъ М. Очеркъ литературной борьбы представителей христіанства съ остатками язычества въ русскомъ народѣ (XI—XIV вѣка) (Русскій филологическій Вѣстникъ т. 35, 37, 38, 39). *М. Г.* XL, Бібл. с. 2.

Айналовъ Д. и Е. Рѣдинъ Древніе памятники искусства Кіева. Софійскій соборъ. Златоверхо-Михайловскій и Кирилловскій монастыри. Харків 1899, ст. 62 (відб. з Сборника Харк. іт. філ. тов.). *М. Г-а.* XLII, Бібл. с, 7.

Акты Литовско - Русскаго государства изданные М. Довнаръ-Запольскимъ. Выпускъ I (1390—1529 г.) сторін XII+258 (відб. з Чтеній московських 1899, IV). *Й. Ч.* XLI. Бібл. с. 5—6.

Архангельскій А. Образованіе и литература въ Московскомъ государствѣ XV—XVII в. Ученыя Записки императорскаго казанскаго университета, 1898, IV—XII, 1901, I—II. *С. Гм.* XLIII, Бібл. с. 5—7.

Археологическая лѣтопись Южной Россіи, т. II. 1900, составлена подъ редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго. К., 1900, ст. VIII+238. *М. Г.* XLII, Бібл. с. 1.

Археологическія извѣстія и замѣтки за 1899 р. (I—II, III—V, VI-VII, VIII—X, XI—XII) *О. Г.* XXXIX, Н. Хр. 63—64.

Archiv für slavische Philologie за р. 1899 (XXI). *І. К.* XXXIX, Н. Хр. с. 76—78.

Ateneum за 1899. *С. Т.* XXXIX, Н. Хр. с. 71.

Biblioteka warszawska за 1899. *С. Т.* XXXIX, Н. Хр. с. 71.

Бѣльченко П. Г. Поученіе блаженнаго Θеодосія, игумена печерскаго, о казняхъ Божіихъ. (Лѣтопись истор. филол. общ. при новорос. университетѣ, VIII, 1900, с. 177—162. *М. Г.* XLI. Бібл. с. 3.

Богословскій Вѣстникъ за р. 1900. *С. Томашівський.* XLI, Н. Х. с. 8—9.

Борковский Александр. Богдан Хмельницький. Часть II. Подїї 1648-ого року. Переважно за М. Костомаровим. Книжочка „Просьвіти" ч. 223. Львів 1898, 46 ст. 16^0. *С. Томашівський.* XLIV, Бібл. с. 41.

Борковський А. Про славного сербского ученого Вука Стефановича Караджича. Книжочка „Просьвіти" ч. 227. Львів 1899, ст. 43, 16^0. *С. Т.* XLIV. Бібл. с. 41.

Брокгаузъ А. Ф. и Ефронъ А. М. Энциклопедическій Словарь, томи XXVII, полутоми 53 і 54, XXVIII, пол. 55 і 56. Спб., 1899—1900, ст. 352 і 496. *О. Г-ий.* XXXIX, Бібл. с. 301.

Брокгаузъ А. Ф. и Ефронъ А. И. Энциклопедическій Словарь, том XXIX, полутоми 57 і 58. Спб., 1900, ст. 954. *О. Г-ий.* XL, Бібл. с. 39—40.

Брохъ Олафъ. Угрорусское нарѣчіе села Убли (Земплинскаго комитата). Изданіе отд. рус. языка и словесности имп. Академіи Наукъ. Спб., с. 11 7 вел. 8^0, 1899.

Broch Olaf. Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Vindenskabs., selskabets Skrifler. II. Gist. filosofiske Klasse. Християнїя ст. 104, вел. 8^0, 1899. *В. Г.* XL. Бібл. с. 24—29.

Бугославскій К. Д. Иваничскія мѣсячныя минеи 1547—49 гг. и содержащая ся въ нихъ служба св. мученикамъ-князьямъ Борису и Глѣбу (Чтенія київські т. XIV, вип. 2). *С. Гм.* XLII, Бібл. с. 8—10.

Будзиновскій В. Панщина, єї початок і скасованє, Чернівцї 1898, ст. 173. (Універзальна бібліотека ч. 26—28). *Л. Цегельський.* XLII, Бібл. с. 44—47.

Буковина з р. 1900. *С. Томашівський.* XLI, Н. Х. с. 9.

Wawel-Louis Józef. Sądownictwo w królestwie Galicyi (1784—1855). (Przegląd prawa i administracyi, май і червень 1899). *П. Р.* XLIV. Бібл. с. 42—43.

Варшавскія университетскія извѣстія за р. 1899, Н. Х. *С. Т.* XXXIX, с. 60.

Věstnik Slovanských starožytnosti.— Indicateur de travaux relatifs à l'antiquitè slave. Vydava Dr. L. Niederlè. Прага, вип. III. 1899. ст. 84+42, вип. IV. 1900, ст. 96. *М. Г.* XLII. Бібл. ст. 1—2.

Вѣстникъ Европы за 1899 р. *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 57.

Византійскій временникъ за р. 1899. *М. Г.* XXXIX, Н. Хр. с. 65.

Wisła за р. 1899. *В. Г.* XXXIX, Н. Х. 74—75.

Владимірскій-Будановъ М. Ф. Обзоръ исторіи русскаго права. Изданіе третье съ дополненями. К. 1900 ст. VII+667+II. *М. Грушевський.* XXXIX, Бібл. с. 3—5.

Войниловець Р. Иванъ. Церковь и монастирь св. Юрія у Львовѣ та вôдпусты и ярмарки святоюрскû (Дѣло, 1900 р. чч. 89—121). *С. Т.* XLI, Бібл. с. 6—7.

Wołyniak. O Bazylianach w Humaniu (Przewodnik naukowo-literacki 1899). *С. Т.* XXXIX. Бібл. с. 18—19.

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости за 1900 р. *Ю. С.* LXIII. Н. Хр. с. 10—12.

Волковъ В. Н. Къ исторіи русской комедіи I. Зависимость „Ревизора" Гоголя отъ комедіи Квитки „Пріѣзжій изъ столицы" Спб. 1899, ст. 64. *М. Гл.* XXXIX, Бібл. 25—26.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости за 1900 р. *Ю. С.* XLIII, Н. Х. с. 18.

Гавриловъ П. Характеристика польскихъ и южнорусскихъ литературныхъ теченій послѣдней четверти XVII. вѣка, въ связи съ общимъ направленіемъ тогдашней литературы (Кіевская Старина 1900, IV—V). *Ів. Франко.* XLI. Бібл. с. 21—24.

Hadaczek Karol. Z badań archeologicznych w dorzeczu Bugu (Teka konserwatorska II, с. 44—59). *М. Грушевський.* XLIII, Бібл. с. 2.

Hadaczek Karol. Grabarka niesłuchowska с. 71—816. *М. Грушевський.* XLIII, Бібл. с. 2.

Hampel József. A bronzkor emlékei Magyarhoncan. III. rész: áttehintö ismertetés. Az. orsz. rég. és, embertani tąrsulat kiadványa. (Памятки бронзового віку на Угорщині. III. частина: загальні відомости. Накладом краєвого археольоґічного й антропольоґічного товариства). Будапешт, 1896 ст. 254+62 таблиць). *С. Т.* XLI, Бібл. с. 1—2.

Гамченко С. Древній поселокъ и могильникъ въ урочищѣ Стуга (близь с. Студеницы Житомірскаго уѣзда Волынской губ.). (Чтенія въ Историческомъ Об-

ществѣ Нестора лѣтописца, кн. XIII. ст. 1—93). *Ю. С.* XLII. Бібл. с. 4—5.

Голубевъ С. Кіевскій митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники. Опытъ церковно-историческаго изслѣдованія, т. II. К. 1898, ст. VII+VI+524+12+ +4+498. *П.* XXXIX, Бібл. с. 19—23.

Голубевъ С. Западно-русская церковь при митр. Петрѣ Могилѣ (1633—1646) (Кіев. Стар. 1898, т. I—IV). *П.* XXXIX, Бібл. с. 19—23.

Голубовскій П. В. Опытъ пріуроченія древне-русской проповѣди „Слово о князяхъ" къ опредѣленной хронологической датѣ. Мва 1899, ст. 36 (відб. в I. т. Трудів арх. ком. моск. арх. общ.) *М. Грушевський.* XLIII, Бібл. с. 3—5.

Голубовскій П. В. Служба святымъ мученикамъ Борису и Глѣбу въ Иваничской минеѣ 1547—79. К. 1901, ст. 40 (відб. з XIV. т. Чтеній київ. іст. тов.). *М. Грушевський.* XLIII, Бібл. с. 3—5.

Гринченко Д. Б. Литература украинскаго фольклора 1777—1900. Опытъ библіографическаго указателя. Чернигів, 1901, ст. 320. *Іван Франко.* XLIV. Бібл. с. 44—49.

Гринченко Б П. А. Кулишъ, 1899. *І. Стешенко.* XLIV, Н. Х. с. 1—28.

Гуссовъ М. В. Къ вопросу о редакціяхъ Моленія Даніила Заточника. Од., 1899, ст. 34 (з VIII. т. Лѣтописи ист. фил. общ. при Новор. Ун.). *М. Г.* XLI. Бібл. с. 3—4.

Gawroński-Rawita Fr. Historya ruchów hyjdamackich (w. XVIII.). We Lwowie 1899. Nakładem K. S. Jakubowskiego t. I. i II. ст. 269+297. — Historya ruchów hajdamackich. We Lwowie 1901. Księgarnia H. Altenberga т. I. i II. ст. 269+297. *С. Томашівський.* XLI. Бібл. с. 9—20.

Gawroński-Rawita Fr. Humańszczyzna w drugiej połowie XVIII. w. (Tygodnik illustrowany 1899 чч. 38—39). *С. Т.* XLIV. Бібл. с. 39.

Gawroński-Rawita Fr. Studya i szkice historyczne, serya II, Львів (Варшава, Познань), 1900, ст. 241. *С. Томашівський.* XLIV, Бібл. с. 25—29.

Gawroński-Rawita Fr. Uposażenie duchowieństwa rzymsko-katolickiego na kresach ukrainnych w końcu XVIII. w. (Przewodnik naukowy i literacki 1900, ст. 562—570, 675—682, 788—798). *С. Т.* XLIII, Бібл. с. 12—13.

Gloger Zygmunt. Geografia historyczna ziem dawnej Polski. Краків, 1900, 387 ст. *С. Т.* XLIV, Бібл. с. 30.

Gorzycki Kazimierz Dr. Zarys społecznej historyi państwa polskiego. Львів, Варшава 1901, ст. 412. *П. Р.* XLIV. Бібл. с. 31 - 32.

Guépin. Don Alfonse-Unapôtre de l'union des églises au XVII-e siécle. Saint Josapate et église greco-slave en Pologne et en Russie. Париж і Пуатє 1897—1898. I. т. ст. (IV)+XLVIII+ +CLVIII+380+32+18, II. т. 589. *Др. М. Кордуба.* XXXIX. Бібл. с. 16—18.

Decii Iodaci Ludovici, De Sigismundi regis temporibus liber (Biblioteka pisarzów polskich т. 38). Краків 1901, ст. IX+145. *М. Грушевський.* XLIV, Бібл. 5—6.

Дикаревъ М. Замѣтки по исторіи народной ботаники (Етнографическое обозрѣніе 1899). *В. Гнатюк.* XXXIX. Бібл. с. 27.

Діло за р. 1900. *С. Томашівський.* XLI, Н. Х. с. 6—7.

Еварницкій И. Д. Изъ Украинской Старины. La petite Russie d'autrefois. Рисунки академиковъ С. И. Васильковскаго и Н. С. Самокиша. Спб. 4⁰ ст. VIII+98+20 таблиць в красках + 1 рисунок, *С. Т.* XXXIX, Бібл. с. 13—15.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости за 1000 р. *Ю. С.* XLIII. Н. Х. с. 16

Этнографическое Обозрѣніе за р. 1899. (XL—XLIII). *В. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 69—70.

Ефименко Александра. Котляревскій въ исторической обстановкѣ (Вѣстникъ Европы 1900, III.). *С. Гн.* XXXIX, Бібл. с. 24—25.

Zsatkovics Kálmán, A. Koriatowicsok (Климент Жаткович-Кориятовичі (Századok 1900, VI, с. 509—517). *С. Т.* XL, Бібл. с. 10—11.

Живая Старина за 1898 р. *В. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 70—71.

Жизнь за р. 1899 (IV, XII). *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 57.

Жуковичъ П. Къ вопросу о виновности екзарха Никифора, предсѣдателя Брестскаго православнаго собора, въ турецкомъ шпіонствѣ. (Христіанское Чтеніе 1899, III. 573—583. *С. Г.* XXXIX, Бібл. с. 12.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія за 1899 р. (I, II, VI—XI, XXXIV, XXXIX, XL). *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 58—59.

Заболотскій П. Легендарный и апокрифическій елементъ въ Хожденіи иг. Даніила (Рус. фил. вѣстникъ т. 41 і 42. ст. 220-237 і 237-273, 1899). *М. Г.* XLII, Бібл. с. 10—11.

Завяловъ А. Къ исторіи отобранія церковныхъ имѣній при императрицѣ Екатеринѣ II. (Христіанское Чтеніе 1899). *С. Г.* XXXIX. Бібл. с. 23—24.

Загоскинъ П. Н. Исторія права русскаго народа. Лекціи и изслѣдованія по исторіи русскаго права. т. I. Введеніе. Казань 1899, ст. XVI+512+III. *М. Грушевський.* XXXIX, Бібл. с. 2—3.

Zaleski Dyonizy. Korespondencya Józefa Bohdana Zaleskiego. Том I. Львів, 1900, ст. 1—299. (Передрук з Przewodn. nauk. i lit.). *Ів. Франко.* XLIII. Бібл. с. 22—23.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей т. XX. і XXI. Одесса 1897-8. *М. К-а.* XLI, Бібл. с. 40—45.

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей т. XXII. 1900. ст. 221+ +43+44+81+153. *С. Гм.* XLIII, Бібл. с. 38—39.

Записки Харьковскаго Университета за р. 1900. *С. Т.* XLII, Н. Х. с. 9—10.

Zdziarski Stanisław. Ze studyów nad „Szkołą ukraińską". Kierunek ludowy w poezyi. (Ateneum, 1900, т. IV. ст. 335—362. *Ів. Франко.* XLIII, Бібл. с. 24—26.

Земскій Сборникъ Черниговской губерніи за р. 1900. *І. Ш.* XLIII, Н. Х. с. 20—23.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи наукъ за р. 1899. *І. К.* XXXIX, Н. Х. с. 65—68.

Извѣстія Таврической Ученой Архивной Коммисіи. подъ редакціей правителя дѣлъ Арсенія Маркевича, ч. 27 (р. XI, 1897), стор. 118+4 таб., ч. 28 (р. XII, 1898) стор. 217. *Ю. С.* XL, Бібл. с. 34—36.

Извѣстія Таврической ученой архивной коммиссіи, ч. 19. (рік XII). Симферополь 1899. *Ф. Мт.* XLI. Бібл. с. 45—46.

Извѣстія Таврической ученой архивной коммиссіи ч. 30. Симферополь 1899, ст. 125. *М. Г.* XLIII, Бібл. с. 39—40.

Иловайскій И. Д. Исторія Россіи, тома четвертаго выпускъ второй — епоха Михайла Θеодоровича Романова, Москва 1899, ст. 375+VII. *С. Т.* XLIV, Бібл. с. 22—25.

Историческій Вѣстникъ за р. 1899. *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 64—65.

Kaindl Friedrich Raimund Dr. Die Huzulen („Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort nnd Bild", Bukowina ст. 271—282. *В. Г.* XLI, Бібл. с. 38—40.

Kaindl R. F. Zauberglaube bei den Huzulen. *В. Г.* XLI, Бібл. с. 38—40.

Kaindl R. F. Ethnographische Streifzüge in den Ostkarpathen, 1898. *В. Г.* XLI, Бібл. с. 38—40.

Kaindl R. F. Bei den Rusnaken am Pruth und Dniestr, 1899. *В. Г.* XLI, Бібл. с. 38—40.

Kaindl R. F. Bericht über neue anthropologische und volkskundliche Arbeiten in Galizien, 1901. *В. Г.* XLI, Бібл. с. 38- 40.

Kaindl R. F. Bericht über die Arbeiten zur Landeskunde der Bukowina während des Jahres 1899.—1900. *В. Г.* XLI, Бібл. с. 38—40.

Каллашъ Вл. Изъ исторіи малорусской литературы 20-хъ и 30-хъ годовъ XIX. вѣка. Библіографическія справки, I—III. (Кіевская Старина 1900, V, IX, XI). *І. Б.* XLII. Бібл. с. 29—30.

Каллашъ В. Нѣсколько догадокъ и соображеній по поводу „Слова о полку Ігоревѣ". (Юбилейный сборникъ В. Θ. Миллера, 1900, с. 316—347). *М. Грушевський.* XL, Бібл. с. 3—5.

Kałużniacki E. Dr. Zur älteren Paraskevalitteratur der Griechen, Slaven und Rumänen (Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. — Phil. hist. Cl. B. CXLI.). *Я. Я.* XL, Бібл. с. 6—9.

Каманинъ И. Палеографическій Изборникъ. Матеріялы по исторіи южно-русскаго письма въ XV—XVIII вв., изданные кіевской Коммиссіей для разбора древнихъ актовъ. Вип. I. Київ 1899, 19 ст. розвідки + 20 арк. таблиць + 26 ст. текстів in fol. *Ю. С.* XL, Бібл с. 16—18.

Карнѣевъ А. Къ вопросу о взаимныхъ отношеніяхъ Толковой Палеи и Златой Матицы (Ж. М. Н. П. 1900, II. с. 335—366). *М. Г.* XL, Бібл. с. 5.

Каталогъ украинскихъ древностей коллекціи. В. В. Тарновскаго. К. 1898, с. 86+16 табл. 4^0. *М. Г.* XL, Бібл. с. 1—2.

Kwartalnik historyczny за р. 1899. *Ю. Л.* XXXIX, Н. Х. с. 71—74.

Кишеневскія Епархіяльныя Вѣдомости за 1900 р. *Ю. С.* XLIII, Н. Х. с. 12—13.

Кіевская Старина за 1900. *Д. К.* і *В. Г.* XLIII, Н. Х. с. 1—9.

Кіевскія Епархіяльныя Вѣдомости за р. 1900. *Ю. С.* XLIII, Н. Х. с. 10.

Книжки Недѣли за р. 1899 (I—II). *О. Г.* XXXIX, Н. X. с. 57.

Kolessa Aleksander. Ukraińska rytmika ludowa w poezyach Bohdana Zaleskiego. Львів 1900; ст. 78 (відбитка з Księgi pamiętniczej uniw. lwowskiego). *Ів. Франко.* XLII, Бібл. с. 30—31).

Комаровъ М. Къ біографіи А. П. Стороженка. (Кіевская Старина 1900, III. ст. 173—311). *С. Гн.* XXXIX, Бібл. с. 26—27.

Кондаковъ Н. Византійскіе эмали, собраніе А. В. Звенигородскаго, 1892. *М. Грушевський.* XL, Н. X. с. 9—10.

Кондаковъ Н. Русскіе клады, I, 1896. *М. Грушевський.* XL, Н. X. с. 1—3.

Кондаковъ Н. О научныхъ задачахъ исторіи древнорусскаго искусства, 1899. *М. Грушевський.* XL, Н. X. с. 9.

Константина Багрянороднаго Сочиненія: „О ѳемахъ“ (De thematibus) и „О народахъ (De administrando imperio). Съ предисловіемъ Гавріила Ласкина. Мва 1899, ст. 262. (Відбитка з Чтеній московських). *М. Г.* XLII, Бібл. с. 6—7.

Krechowiecki Adam. Bohdan Zaleski o sobie współczesnych (na podstawie korespondencyi). Odczyt wygłoszony dnia 27 lutego 1901 w Krakowie, w auli uniwersyteckiej na dochód Towarzystwa oświaty ludowej. Львів 1901, ст. 56. 16⁰. *І. Франко.* XLIII, Бібл. с. 23—24.

Cromeri . Martini Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo. (Biblioteka pisarzów polskich т. 38). Краків 1901, ст. 13+160. *М. Грушевський.* XLIV, Бібл. 6.

Кузѣвъ И. Короткій поглядъ на исторію Читальнѣ рускои духовнои семинаріи у Львовѣ (відб. з Дѣла, 1900, чч. 80—81. Львів, 1900). *С. Т.* XLI, Бібл. с. 32 - 33.

Кулаковскій Ю. Аланы по свѣдѣніямъ клясcическихъ и византійскихъ писателей. (Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора лѣтописца, т. XIII. с. 94—69). *Ю. С.* XLII, Бібл. с. 5—6.

Курскія Епархіяльные Вѣдомости за р. 1900. *Ю. С.* XLIII, Н. X. с. 17—18.

Kutrzeba Stanisław Dr. Szos we Lwowie w początkach XV. w. (Przewodnik naukowy i literacki 1900, ст. 401—411). *С. Т.* XLII, Бібл. с. 11—12.

Kutrzeba Stanisław Dr. Podwody miast polskich do r. 1564 (Przewodnik literacki i naukowy 1900, ст. 495—509). *С. Т.* XLII, Бібл. с. 12—13.

Лазаревскій М. А. Старинные польско-русскіе календари. (Чтенія київ. істор. тов. т. XIV. II). *С. Гм.* XLIII. Бібл. с. 17—19.

Левицкій Орестъ. Обычныя формы заключенія браковъ въ Южной Руси въ XVI—XVII ст. (Кіевская Старина 1900, I, 1—15). *Д. К.* XLII, Бібл. с. 14.

Леонтовичъ И. Ѳ. Сельскіе ремесленники въ литовско русскомъ государствѣ (Варшавскія университетскія извѣстія 1898, II, ст. 1—40, III, ст. 41—68). *О. Ч.* XLIV, Бібл. с. 6—7.

Літературно - науковий Вістник за 1900 р. *С. Томашівський.* XLI, Н. X. с. 1—5.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1899. *Ю. С.* XXXIX, Н. X. с. 61—62.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1900 *Ю. С.* XLIII, Н. X. с. 19—20.

Lud за р.1899. *В. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 75—76.

Макарія патріарха антіохійскаго путешествіе въ Россію въ половинѣ XVII в., описанное его сыномъ, архедіакономъ Павломъ Аленскимъ. Переводъ съ арабскаго Г. Муркоса. Выпускъ пятый. Мва, 1900, ст. V + 171, з портретом патриярха. *С. Т.* XL, Бібл. с. 15—16.

Маковей О. Панько Олелькович Куліш, 1900. *І. Стешенко* XLIV. Н. Х., с. 1—28.

Марковъ Н. Дѣти духовенства. Историческій очеркъ вопроса объ ихъ правахъ (Странникъ, 1900, кн. III—V, VIII—IX). *С. Г.* XLIII, Бібл. с. 15—17.

Матвѣевъ Павелъ. Москва и Малороссія въ управленіе Ордина-Нащокина Малороссійскимъ приказомъ (Русскій Архивъ 1901, I. ст. 219—43). *С. Т.* XLIV, Бібл. с. 39.

Матеріалы по исторіи русской картографіи. Изд. Кіевской Коммиссіи для разбора древнихъ актовъ. Вип. І. К., 1899, in fol. *С. Г.* XL, Бібл. с. 18—19.

Миллеръ Всев. Къ былинѣ о сорока каликахъ со каликою (Ж. М. Н. П. 1899, VIII, 464—500). *О. Г-ий.* XL, Бібл. с. 5—6.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1899. *Ю. С.* XXXIX, Н. Х. с. 62—63.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1900. *Ю. С.* XLIII, Н. Х. с. 19.

Молода Україна за р. 1900. *С. Томашівський.* XLI, Н. Х. с. 8.

Молчановскій Н. Донесеніе венеціянца Альберто Вимино о козакахъ и Б. Хмельницкомъ (1656 г.) (Кіевская Старина 1900, I, 62—75). *С. Т.* XL, Бібл. с. 13—15.

Мончаловскій А. О. Литературное и политическое украинофильство. Львів 1898, ст. 190, 16⁰. (Відбитка з „Галичанина“). *С. Т.* XLIII, Бібл. с. 26—32.

Н. А. Очеркъ гражданскаго устройства Бессарабской области съ 1812—1828 г. (Записки одесскаго общества т. XXII. с. 109—221). *С. Гм.* XLIII, Бібл. с. 20—22.

Научное Обозрѣніе за рік 1899. (VI. X.) *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 58.

Новицкій А. Исторія русскаго искуства. Вип. IV. і V. 1899, ст. 241—384. *М. Г-а.* XL, Бібл. с. 19.

Новицкій П. А. Исторія русскаго искуства. Москва 1899—1900, вип. VI, VII, VIII. с. 1—240. *М. Г-а.* XLIII, Бібл. с. 19—20.

Образки з історії України-Руси. Видане Руского Товариства Педаґоґічного ч. 78. Львів 1900, ст. 48, 16⁰. *С. Т.* XLIV, Бібл. с. 38.

Оглоблинъ Н. Н. Обозрѣніе столбцовъ и книгъ Сибирскаго Приказа, часть II. Документы таможеннаго управленія съ дополненіями къ I. части, часть III. документы по сношеніямъ мѣстнаго управленія съ центральнымъ, Москва т. II, 1898, ст. 162. т. III, 1900, ст. III + 394. *Маркович Олексій.* XL, Бібл. с. 11—3.

Олейниковъ К. Краткая историческая записка о Свято Троицкомъ Густынскомъ монастырѣ (Полтавскія епархіальныя вѣдомости 1900, ч. 7—8). *Ю. С.* XLIII, Бібл. с. 9—101.

Отчетъ Императорской публичной библіотеки за р. 1895. Спб. 1898. *С. Гн.* XXXIX, Бібл. 28—29.

Отчетъ императорской публичной библіотеки за 1896 годъ. Спб. 1900. *С. Гм.* XLIV, Бібл. с. 49—51.

Павенцкий А. Початок і розвій шкільництва на Руси (Учитель, 1899—1900). *І. Б.* XLIII Бібл. с. 7—9.

Панковъ А. А. Упадокъ православнаго прихода XVIII—XIX вѣка. Историческая справка. Мва, 1899, ст. 163. *С. Гм.* XLIII, Бібл. с. 13—15.

Paprockiego Bartosza: Dwie broszury polityczne z lat 1587 i 1588, wydał J. Czubek. (Biblioteka pisarzów polskich т. 38). Краків 1900, ст. X+125, 8⁰. *М. Грушевський.* XLIV, Бібл. 5.

Пачовский Михайло Др. Сотні роковини народного письменства Руси України. Памяти І. Котляревского. Книжочка „Просьвіти" чч. 221 і 222. Львів, 1898, 64 ст. 16⁰. *С. Т.* XLIV, Бібл. с. 40—41.

Перетцъ И. В. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ І. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть І. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской виршевой и народной поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника, часть 2. Приложенія. Описанія сборниковъ псальмъ, кантовъ и пѣсень. Вирши изъ старопечатныхъ изданій. Малорусскія пѣсни изъ рукописей XVIII в. Указатели. Спб., I—II, 1900. *І. Франко.* XLI, Бібл. с. 24—28.

Перетцъ И. В. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Т II. Изъ исторіи старинной русской повѣсти. 1. Слухи и толки о патріархѣ Никонѣ въ литературной обработкѣ писателей XVII—XVIII в. Спб. 1900, ст. 68. *Ів. Франко.* XLI, Бібл. с. 28—30.

Платоновъ Ѳ. С. Очерки по исторіи смуты въ московскомъ государствѣ XVI—XVII в. (Записки историко-филологическаго факультета имп. С.-Петербургскаго Университета, часть LII). Спб., 1892, ст. VI+665, з картою. *С. Т.* XXXIX, Бібл. с. 12—13.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1900. *Ю. С.* XLIII. Н. Х. с. 12.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1899. *Ю. С.* XXXIX, Н. Х. с. 63.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости за 1900 р. *Ю. С.* XLIII, Н. Х. с. 15—16.

Православный Собесѣдникъ за р. 1899. *С. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 60 61.

Przegląd polski за р. 1899. *С. Т.* XXXIX, Н. Х. с. 71.

Przegląd powszechny за р. 1899. *С. Т.* XXXIX Н. Х. с. 71.

Przewodnik naukowy i literacki за р. 1899. *С. Т.* XXXIX, Н. Х. с. 71.

Przybysławski Władysław. Dwa złote skarby w Michałkowie. (Teka konserwatorska II. с. 31—43. *М. Грушевський.* XLIII, Бібл. с. 2—3.

Piekosiński Franciszek Dr. O źródłach heraldyki ruskiej (Rozprawy akad. umiej. Wydział hist. fil XXXVIII). *М. Г.* XLI, Бібл. с. 4—5.

Рожковъ Н. Политическія партіи въ Великомъ Новгородѣ XII—XV вѣковъ. (Ж. М. Н. П. 1901. IV, с. 241—286) *М. Грушевський.* XLIV, Бібл. с. 4—5.

Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, том XXXIII. (серії II. т. XIII). Краків 1899, с. 395. *Ф. М.* XL, Бібл. с. 36 37.

Rozprawy Akademii umiejętności, Wydział filologiczny т. XXV—XXXII (II. серії т. X—XVII). Краків 1897—1901. *М. Г.* XLIII, Бібл. с. 40.

Ротаръ Ив. Епифаній Славинецкій, литературный дѣятель XVII в. (Кіевская Старина, 1900, X—XII). *Іван Франко.* XLI. Бібл. с. 20—21.

Рудовичь Ив. Унія въ львôвскій епархіи. Львів 1900. (Дѣло 1900, чч. 221 і 236). *С. Т.* XLI. Бібл. с. 7—9.

Руководство для сельскихъ пастырей за р. 1899. *С. Г.* XXXIX, Н. X. с. 61.

Рункевичъ С. Изъ исторіи русской церкви въ царствованіе Петра Великого (Христіанское Чтеніе 1900, I, II, IV—XII). *С. Г.* XLIII, Бібл. с. 11—12.

Руслан за р. 1900. *С. Томашівський.* XLI, Н. X. с. 8.

Русская Мысль за р. 1899 (XII), *О. Г.* XXXIX, Н. X. с. 57.

Русская Старина за р. 1899, *О. Г.* XXXIX, Н. X. с. 65.

Русскій Архивъ за р. 1899. *О. Г.* XXXIX, Н. X. с. 65.

Русскій Вѣстникъ за р. 1899 (XI). *О. Г.* XXXIX, Н. X. с. 57.

Русскій Филологическій Вѣстникъ за р. 1899. *Е. Т.* XXXIX, Н. X. с. 68—69.

Русское Богатство за р. 1899. *О. Г.* XXXIX, Н. X с. 57.

Руссовъ А. Сводная опись Черниговской губерніи. Чернигів, 1898—9, т. I. ст. 377+327 додатків, т. II. ст. 437+123. *І. Шраг.* XL, Бібл. с. 37—39.

Сборникъ харьковскаго историко-филологическаго общества, т. XII. Харків 1900, ст. XXII+ +281+41—176. *З. К.* XL, Бібл. с. 33—34.

Сборникъ Херсонскаго Земства за р. 1900. *І. Ш.* XLIII, Н. X. с. 23—24.

Свистунъ И. Ф. Галицко-русское войско в 1848—1849 годахъ (Живое Слово 1899, I. ст 30—39). *С. Т.* XLII, Бібл. с. 34—35.

С. И. Ф. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи. Часть перша 1772—1848, часть друга 1850—1895. Львів 1895—6, ст. 350+741, 16⁰. *С. Т.* XLII, Бібл. с. 31—34.

Селяньский Любомир. У пятдесяту річницю знесеня панщини і відродженє галицкої Руси. Львів 1898, ст. VIII+104. (Книжочка „Просьвіти", ч. 215 і 216). *Л. Цегельський.* XLII, Бібл. с. 35—39.

Селяньский Любомир. Цікаві розмови про держави і народи Европи. Книжочка „Просьвіти". (З фундациї ім. Ст. Дубравского, 6-та преміована книжочка). У Львові 1899, 81 ст. 16⁰. *О. Т.* XLIV, Бібл. с. 42.

Сеньобо Ш. Австрия в XIX ст. З француського переклав і пояснив С. Томашівський. Львів 1901, ст. 105. (Наукова бібліотека ч 4. Накладом українсько-руської видавничої спілки). *Л. Цегельский.* XLII, Бібл. с. 47—48.

Сергѣевичъ И. В. Древности русскаго землевладѣнія, I—II. (Журналъ мин. нар. пр. 1900, IX, X. с. 58—89, 225—273). *М. Грушевський.* XXXIX, Бібл. с. 6—8.

Симони Павелъ. Старинные сборники русскихъ пословицъ, поговорокъ, загадокъ и проч. XVII—XIX. стол. Выпускъ первый, I—II. Спб. 1899, ст. XIX+216+7+XII+4. *Ів. Франко.* XLII, Бібл. с. 16.

Смаль-Стоцкий Ст. Буковиньска Русь. Культурно-історичний образок. Чернівці 1897, ст. 293, 16⁰. *С. Т.* XLI, Бібл. с. 30—32.

Sokołowski Maryan. Studya i szkice z dziejów sztuki i cywilizacyi Tom I. Краків 1899, ст. 531 з 47 ілюстраціями в тексті. *М. Г-а.* XXXIX, Бібл. с. 9—12.

Сперанскій М. Изъ исторіи отреченыхъ книгъ I Гаданія по псалтири. Спб. 1899, ст. 168. (Памятники древней письменности и искуства CXXIX XL, Бібл. с. 9—10.

Сперанскій М. Изъ исторіи отреченой литературы. II Трепетники. Спб. 1899, ст. 93. (Памятники древней письменности и искуства CXXXI). *С. Гн.* XL, Бібл. с. 9—10.

Спицынъ А. Разселеніе древнерусскихъ племенъ по археологическимъ даннымъ (Журналъ Мин. Нар. Пр. 1899, VIII, с. 301—340. *О. Г.* XXXIX, Бібл. с. 1—2.

Срезневскій В. И. Е. Бецкій издатель „Молодика". (Журналъ Мин. Нар. Пр. 1900. XII). *С. Гн.* XLI, Бібл. с. 35—38.

Срезневскій И. И. Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ. Томъ второй, выпускъ III. Спб. 1900. *М. Г.* XLII, Бібл. с. 11.

Стороженко И. Новые матеріалы для біографіи Шевченка (Кіевская Старина 1900, XI, ст. 297—326). *Я. К.* XLI. Бібл. с. 33—35.

Студиньський Кирило Др. Літературні замітки. Львів 1901, ст. 131. *Ів. Стешенко.* XLII, Бібл. с. 16—28.

Суворовъ Н. Учебникъ церковнаго права. Ярославль 1898, ст. XIIII + 597 + VI. *М. Г.* XXXIX, Бібл. с. 5—6.

Teka konserwatorska, rocznik II. koła c k. konserwatorów starożytnych pomników Galicyi wschodniej, Lwów. Львів с 120+ +1 мапа + 14 таблиць 4⁰. *М. Г-а.* XLIV, Біб. с. 1—2.

Тимофеевъ Г. А. Исторія тѣлесныхъ наказаній въ русскомъ правѣ. Спб. 1897, ст. 227. *М. Г.* XXXIX, Бібл. с. 8—9.

Толстой И. і Кондаковъ Н. Русскіе древности въ памятникахъ искусства, вып. IV—VI, 1891—99. *М. Грушевський.* XL, Н X., с. 1—9.

Труды Владимірской ученой архивной коммиссіи. книга I. Володимир (на Клязмі) 1899, ст. 182 + 48 + 34+26+22 рисунки. *М. Г.* XXXIX, Бібл. с. 29.

Труды Кіевской Духовной Академіи за р. 1900. *С. І.* XLIII, Н. Х. с. 10.

Труды подольскаго епархіальнаго историко-статистическаго комитета, выпускъ IX. Церкви и приходы Подольской епархіи. Камінець 1901, ст. XX+1064+175. *М. Г.* XLII, Бібл. с. 48—49.

Университетскія Извѣстія (київські) за рік 1900. *С. Т.* XLIII, Н. Х с. 9.

Ученыя Записки Казанского Университета за р. 1899 *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 59.

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета за 1899. *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с 60.

Учитель за р. 1900. *С. Томашівський.* XLI, Н. Х. с. 8.

Finkel Ludwik. Memoryał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi o stanie kraju (Kwartalnik historyczny 1900, I. ст. 24—43.) *Г. Г.* XL, Бібл. с. 20—24.

Франко Іван Др. Панщина і її скасоване в 1848 року, у Львові 1898. Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“. Львів 1898 ст. 135. *Л. Цегельский.* XLII, Бібл. с. 39—44.

Ханенко И. В. и Б. Н. Собраніе. Collection B. Khanenko. Древности Приднѣпровья. — Antiquités de la région du Dniepre вип. I—III, К, 1899—900. *М. Грушевський.* XLII, Бібл. с. 2—4.

Харламповичъ К. Западно русскія православныя школы XLI и начала XVII вѣка, отношеніе ихъ къ инославнымъ, религіозное обученіе въ нихъ и заслуги ихъ въ дѣлѣ защиты православной вѣры и церкви. Казань 1898. *І. Ф.* XLII, Бібл. 16.

Харламповичъ К. Іосифъ Курцевичъ, архіепископъ суздальскій, б. владимірскій и брестскій (1621 - 1624 г.). (Волынскія Епархіальныя Вѣдомости 1900, н-ри 13—15). *Ю. С.* XLIII, Бібл. с. 10—11.

Херсонскія Епархіальныя Вѣдомости за 1900 р. *Ю. С.* XLIII, Н. Х. с. 16.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ за р. 1900. *Ю. С.* XLIII, Н. Х с. 18 19.

Христіанское Чтеніе за р. 1899. *С. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 60.

Цегельский Льонгин. Русь-Україна і Московщина. Історична розвідка. Коштом і заходом Товариства „Просьвіта“. З фундациї ім. Ст. Дубравского, 8-ма преміована книжочка. Львів 1901, ст. 32, 16⁰. *С. Т.* XLIV, Бібл. с. 32—38.

Черниговскія Епархіальныя Вѣдомости за р. 1900. *Ю. С.* XLIII, Н. Х. с. 14—15.

Czołowski Aleksander. Po cecorskim pogromie (Iris 1899, ст. 400—2). *С. Т.* XLIV, Бібл. с. 38—39.

Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца т. XIII. К. 1899, ст. 99+242+144. *Ю. Кміт.* XL, Бібл. с. 29—32.

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ за р. 1899. *О. Г.* XXXIX, Н. Х. с. 64.

Szaraniewicz Izydor Dr. Cmentarzyska przedhistoryczne we wsiach Czechach i Wysocku w powiecie Brodzkim. Львів 1898, ст. 34+14 таб. 4⁰ (відб. з II. т. Teka konserwatorska 1900. *М. Грушевський.* XLIII, Бібл. с. 1—2.

Шахматовъ А. Начальный лѣтописный сводъ и его источники (Юбилейный сборникъ В. Ѳ. Миллера 1900, ст. 1—9, 4⁰). *М. Г.* XL, Бібл. с. 2—3.

Szelągowski A. Układy królewicza Władysława i dysydentów z Gustawem Adolfem w r. 1632. Львів 1898. *С. Т.* XXXIX, Бібл. с. 15—16.

Шляковъ В. Н. О поученіи Володиміра Мономаха (Ж. М. Н. П. 1900, V, VI, VII, ст. 96—138, 209—258, 1—22). *М. Грушевський.* XLI, Бібл. с. 2—3.

Sznajder J. Z kraju Huculów (Lud 1899). *В. Г.* XXXIX, Бібл. с. 28.

Schorr M. Dr. Organizacya Żydów w Polsce (od najdawniejszych czasów aż do r. 1772. Львів 1899, ст. 95. (відбитка з час. Kwartalnik historyczny 1899). *З. К.* XLIV, Бібл. с. 7—16.

Штернъ Р. Е. фонъ. Значеніе керамическихъ находокъ на югѣ Россіи для выясненія культурной исторіи чермоморской колонизаціи (Записки одесскаго общества исторіи т. XXII, 1900, ст. 1—2. *С. Гм.*, XLIV, Бібл. с. 34.

Штернъ Р. Е. фонъ. Античная глазированная посуда съ Юга Россіи. (ibid. с. 22—56). *С. Гм.* XLIV, Бібл. с. 3—4

Юбилейный сборникъ въ честь Всеволода Өеодоровича Миллера изданный его учениками и почитателями подъ редакціей И. А. Янчука, Москва, 1900, ст. XXII+368, 4⁰. *Ів. Франко.* XLIII, Бібл. с. 32--38.

Jabłonowski Aleksander. Akademia Kijowsko - Mohilańska, Краків, 1899 - 1900. *С. Л.* XLIV, Бібл. с. 16—22.

Янчук Н. Къ исторіи и характеристикѣ женскихъ типовъ въ героическомъ епосѣ (Юбилейный Сборникъ въ честь Вс. Миллера, м. 1900, ст. 348—367 і окрема відбитка) *Іван Франко.* XLII, Бібл. с. 14—15.

Ясинскій А. М. Лекціи по внѣшней исторіи русскаго права. Выпускъ I. 1. Введеніе. 2. Исторія источниковъ права перваго (земскаго) періода. К. 1898, ст. II+162. *М. Грушевський.*XXXIX, Бібл. с 5.

Скорочення авторських імен:

В. Г. — Володимир Гнатюк, **Г. Г.** — Григорий Герасимчук, **Д. К.** — Денис Коренець, **З. К.** — Зенон Кузеля, **І. Б.** — Іван Брик, **І. К.** — Іван Копач, **І. Ш.** — Іля Шраг, **Й. Ч.** — Йосиф Чайківський, **М. Г-а** — Марія Грушевська, **М. Г.** — Мих. Грушевський, **М. Гл.** — Мих. Галущинський, **М. К-а** — Мих. Коцюба, **П. Р.** — Петро Рондяк, **С. Гм.** — Семен Гуменюк, **С. Гн.** — Стефан Ганущак, **С. Т.** — Стефан Томашівський, **Т. Г.** — Теодор Гуль, **Ф. М.** — Франц Марисяк, **Ф. Мт.** — Федір Матушевський, **Я. К.** — Яків Каминський, **Я. Я.** — Яків Яцкевич.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskyj. 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovśkyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897. dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54, 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5 Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1-60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1-14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69-94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6 Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4 Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürs[tenth]um Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Z[illegible] über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. H[illegible] 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen E[n]de des XV J[illegible] Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. R[u]dnyćkyj, [illegible]—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. H[ruše]vśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1-50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyskyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M, Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševškyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch ~~und ukrainisch~~) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem auf apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der Ἀντίῤῥησις (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hrusevškyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševškyj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovškyj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneć, 1—20; 3. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko. Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit ihnem Sternchen bezeichnet.

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konyškyj, von M. Hruševškyj, S. 1-14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mitgetheilt von A. Konyškyj, S. 1—8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärtigen Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste Periode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1—40; 5. Lateinische Infinitive auf ier, von I. Kopač, S 1—2; 6. Miscellanea 1—6; 7. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1—56; 2) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes Nalyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyćkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und das griech - kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1—10; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratškyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscellanea, S. 1—9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Gebiete der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševškyj, S. 1—13. 6. Bibliographie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und Volodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševškyj, S. 1—72; 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII—XVIII Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von Dr. I. Franko. S 1—50; 3. Miscellanea, S 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — In ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Thukidideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1—20; 2. Beiträge zur Geschichte der Rekrutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., mitgetheilt von M. Zubryćkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge zur Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, von V. Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1—19; 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer Charakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Korrespondenz des Dionysius Zubryćkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. Studyński, S. 1—66; 3. Miscellanea, S 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen Zeitschriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševčenko Gesellsshaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1—3.

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag zur Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1—14; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Accent, von J. Verchratškyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. Wissenschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Charakteristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko, S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVIII—XLV) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., т. XXXI—II і XXXV—VI по 6 кор., комплєт I—XX т. продаєть ся по 48 кор.; XII річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I — XXII, XXV — XXX, XXXIII — IV, XXXVIII — XLV) der Mittheilungen 3 Kronen, B. XXIII - IV 5 Kr., B. XXXI — II u. XXXV — VI à 6 Kr. B-de I — XX komplet kosten 48 Kr., XII Jahrgang kostet 12 Kr.